

ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА БАШКИР И КЫРГЫЗОВ

**Материалы
Международной научно-практической конференции
(г. Уфа, 19 декабря 2025 г.)**

Министерство науки и высшего образования РФ
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего образования
«Уфимский университет науки и технологий»

**ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА
БАШКИР И КЫРГЫЗОВ**

**Материалы
Международной научно-практической конференции
(г. Уфа, 19 декабря 2025 г.)**

Научное электронное издание сетевого доступа

Уфа
Уфимский университет
2025

УДК 821.512.141.09 (470.57)

ББК 83.3 (2 Рос.Баш)

Д85

*Публикуется по решению кафедры журналистики ФБФВиЖ УУНиТ.
Протокол № 4 от 15.12.2025 г.*

Редакционная коллегия:

канд. филол. наук, доцент **С.А. Алиева** (*отв. редактор*);
канд. филол. наук, доцент **Р.Д. Мустафина** (*отв. секретарь*);
старший лаборант **М.Д. Сулова**

Духовная культура башкир и кыргызов: материалы Международной научно-Д85 практической конференции (г. Уфа, 19 декабря 2025 г.) / отв. ред. С.А. Алиева [Электронный ресурс] / Уфимск. ун-т науки и технологий. – Уфа: Уфимский университет, 2025. – 368 с. – URL:<https://uust.ru/media/documents/digital-publications/2025/401.pdf> – Загл. с титула экрана.
ISBN 978-5-7477-6324-1

В сборник включены материалы, посвященные актуальным проблемам истории, философии, культуры и языка народов Башкортостана и Кыргызстана.

Материалы конференции адресованы аспирантам, магистрантам, студентам, журналистам и филологам, а также всем, кто интересуется духовной культурой тюркских народов евразийского пространства.

УДК 821.512.141.09 (470.57)

ББК 83.3 (2 Рос.Баш)

ISBN 978-5-7477-6324-1

© Уфимский университет, 2025

ЙЫРЧЫ КЪАЗАКЪНЫ ПОЭЗИЯСЫНДА ФОЛЬКЛОРНУ АЛАМАТЛАРЫ

Къумукъ поэзияны тарихи оьзюню терен тамурлары булан къумукъ халкъны халкъ авуз яратывчулугъуна элте. Оьзлени формасына ва маънасына гёре бек бай тарихи йырлары, лирикасы, къанатлы сёзлери ва маъналы айтывлары кимни де сукъландыра. Халкъ авуз яратывчулугъу оьсе туруп арагъа шаирлер чыгъа, оланы яратывчулугъу адабиятгъа айлана. Янгы заманны къумукъ адабиятыны атасы деп оьктемлик булан къумукълар Йырчы Къазакъны атын айта. Мен буса Пушкинни тилинде, «ай ярыкъ береген бу дюньяда бир къумукъ сама яшаса», Къазакъны яратгъанлары да яшажакъ деп айтар эдим.

Милли адатлар, фольклор – бары да белгили язывчуланы асарларында ачыкъдан гёрюне. Айрокъда Йырчы Къазакъны яратывчулугъунда халкъ авуз яратывчулугъу, къумукъ фольклоргъа асасланып язгъан асарлар аслу ерни тутта деп айтма ярай.

Йырчы Къазакъны кёп-кёп асарлары къумукъланы халкъ авуз яратывчулугъу булан, къумукъ йырлар булан байлангъан. Бир-бирде оланы айырма да къыйын бола. Йырчы Къазакъны асарымы яда халкъ йырларымы? Шо агъвалат Къазакъ яшагъан девюрде айрокъда бек оьсген жанргъа, «къазакъ йырлагъа» рас гелегени булан да оланы бир биринден айырма къыйын экенин исбатлай.

Профессор А.Ю.Абдуллатипов язагъан кюйде «Йырчы Къазакъ халкъ игит йырланы, игит-тарихи йырланы, лирика-сююв йырланы, халкъ арада айтылагъан такъмакъ йырланы, бир-бирев булан оьчешип йырлайгъан йырланы таъсирине тюшген».

Къазакъ йырланы баш игити даим ярлылыкъда турагъан, къоркъув билмейген, байлар булан да урушгъа чыгъагъан улан. Бай шо йырларда ялгъанчы, экиюзлю, оьзюню байлыгъыны гъайын этеген, ярлыланы оьзюню пайдасына ишлетеген адам болуп чыгъа. О заманларда къазакъ чыкъмакъ яхшы яшав излеп йыракълагъа гетмек, байлагъа, бийлеге этеген зулмулары учун къаршы чыкъмакъ адатлангъан болгъан. Янгыз ярлы уланлар о заманларда къазакъ чыгъа

болган. Къзакъ йырлар, лирика йырлар булан тенглеширгенде, яшавну бары да кыйынлыклары суратлай, адамны ич яшавун, табиятны алакатларын, жамиятны гялын гёрсете. Янгызлыкны, феодаллагъа кяршы актив ябушувну, элин якълавну, насипли кысмет излевню темасы къзакъ йырларда аслу ерни тутат.

Шо алакатлар Йырчы Къзакъны поэзиясына да хас деп айтма ярай. Ол да ярлы халкъны насипли яшаву учун байлагъа-бийлеге кяршы йырлар йырлай. Къзакъ йырларда йимик Йырчы Къзакъны поэзиясында да осаллыкъ сёгюле, къочакълыкъ, игитлик макътала. Къзакъ йырлардан да, Йырчы Къзакъны йырларындан да бир нече мисал гелтирейик.

Къзакъ йырларда булай йырлана:

...Эллерде гюя-къувун дегенде,

Игитлер аргъумакъгъа ер салыр.

Тув тутган арслан эрлер кырылса,

Гёк гюлледен гёзлер бурулса,

Кюлбайлар уьлюкю тюпге чырымалыр...

Йырчы Къзакъны «Эр герек» деген шиърусунда булай айтыла:

Бош юреклер дертден толган сонг,

Бюдюремес эр герек.

Бурулуп башын сукъма ер герек

Бурулуп башын сукъма ер тапмай,

Бюдюреп ишни бузган эрлеге

Макътавлу эр демекден тёр герек.

Йырчы Къзакъны «Насип» деген шиърусу ватандаш лирикагъа ян тарта. Бу шиъру эсги халкъ йырлары йимик ярлыланы оър этип, къочакъланы макътап, осалланы сёгюп язылган асар. Тек Йырчы Къзакъ озюню шиърусунда даимлик къумукъ фольклордагы ярлылыкны темасын бирден-бир теренден алган, ачыкъ этип язган. Адамланы бай ва ярлы деп малгъа гёре айырагъанын, социал якъдан ярлыланы кыйыкъсытагъанын мекенли кюйде гёрсетген. Шаир нечакъы тюзсюз буса да бай айтган бола, тюзлюк байланы янында экенни англата туруп, ярлыланы янын якълап яза.

Хыйлы къзакъ йырларда осаллыкъ сёгюле, байланы эркин, биревню де сансымай янашагъан яшаву танкыт этиле:

Уйде олтуруп сёйлегенден пайда ёкъ,

Папахларын кынгыр салып башына.

Эркекбиз деп турагъанлар къайда ёкъ?

Тону майлы болган булан тёр болмас.

Очарлагъа ол кызбайлар жыйылып,
Оълчевсюз сѣз берген булан эр болмас!
Мунда мен Ырчы Къазакъны «Насип» деген шиърусундан
мисал гелтирме суюмен:

Къараланы къаршы алдына ятса да,
Къастлысына азав биздей батса да,
Къараладыр, сыйы болмас касипни.
Гъаракъы ичмей эсден тайып гетсе де
Гъар даим де терси де онгдур насипни.

Ырчы Къазакъны жамиятны гъар тюрлю къатлавларын,
ярлыланы, бийлени келпетлейген къайдасы къазакъ йырлардагъы
къайдалагъа ошашлы геле. Бай тайпаны осаллыгъын, ярлыланы
игитлигин ол да яза. Шону булан бирче шаирни адатларыбызгъа ян
тартагъаны, демократлыгъы гѣрюне. Ырчы Къазакъгъа шо халкъ
къазакъ йырлары бек таъсир этген

Къазакъ йырларда ва батырланы гъакъындагъы йырларда
Ырчы Къазакъны йырларында йимик къыйышып, бир тема бар.
Къыйынлы гюн батыр да, къазакъ да кѣмекге гележек, тюзсюзлюкге
къаршы игит кюйде ябушажакъ. Ырчы Къазакъ оъзюню асарларында
къазакъ йырланы формасын ва оълчевюн къоллай. Ону сатырлары
айтывлар йимик чалына.

Ырчы Къазакъ айтывланы да аталар сѣзлерин де бажарывлу
кюйде къоллап бола. Ону кѣп шиъруларыны сатырлары айтывлагъа да
айланып битген. Шаир ярлы халкъны касиплигин гѣрсетип де бажара.
Сабанчы халкъны яшавуну гъар не янын да ачыкъ кюйде гѣрсете.
Айтывлар ва аталар сѣзлерин къоллай туруп, шаир халкъны герти
гъалын гѣрсетме болгъан.

Ярлыгъа гюн чыкъмас,
Янгызлагъа танг болмас

Ырчы Къазакъ учун къумукъ айтывлар ва аталар сѣзлери
халкъны оюн, халкъны герти гъалын гѣрсетмек учун къоллана. Ол
дослукъну гъакъында сѣз юрюте буса, аталар сѣзлери арагъа чыгъа

Яманлардан башынг тайдырып,
Яхшылар булан юрю гъаманда
Яда:

Гавур къатын кюсдюрю
Элингден, оъз юртунгдан

Шолайлыкъда биз булай гъасил чыгъарма болабыз. Ырчы
Къазакъ оъзюню халкъыны яшавун гъар не якъдан да ахтаргъан шаир.
Ол халкъ авуз яратывчулугъун, фольклорну яхшы билген ва
асарларында оланы бажарывлу кюйде къоллагъан. Шону учунону

шиърулары чеберликни оър канзиси болуп токътагъан. Ыырчы Къазакъ кѣп-кѣп айтывланы толумлашдыргъан, маъналы этген, оъзюню англавуна гѣре социал-яшавлукъ ренк берген тенги ѣкъ шаирибиз.

Список литературы:

1. Ирчи Казак. – Махачкала, 2001. – 20 с.
 2. Кумыкские народные песни. – Махачкала, 1990. – 55 с.
- © Абдулатипова А.М., 2025

УДК 821.512.154

***Акунов Э.Б.,**
Жусуп Баласагын атындагы КУУнун доценти,
филол. илим. канд.
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

МАГИЯЛЫК РЕАЛИЗМДИН ТАБИЯТЫ ЖАНА АНЫН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДА АЛГАН ОРДУ

Магиялык реализм – бул сыйкырдуу жана фантастикалык элементтерди чындык менен айкалыштырган адабий агым. Мында сыйкырдуу жана фантастикалык элементтер чындык менен айкалышып, жазуучунун түшүнүксүз жана мүмкүн эмес нерселерди каармандар кабылдап, аларды кадыресе көрүнүш катары көрсөтүүсүнө шарт түзүлгөндүктөн, чыгармада камтылган сыйкырдуу элементтердин ар бирин алар чыныгы, кадимки көрүнүш катары кабыл алышат. Бул ыкмада реалдуулук сыйкырдуу дүйнө, магиялык элементтер менен ажырагыс болуп чырмалышат. Ушундан улам анын негизги өзгөчөлүгү реалдуулук менен ирреалдуулуктун жанаша, адамдын чыныгы жашоосу фантастика менен аралаш берилиши жана чыгармада жазуучу тарабынан буга эч кандай түшүндүрмө берилбеши болуп саналат. Бул агымда көзү ачыктык, левитация, кереметтер, оорулар, өч алуу, тагдыр жана башкалар сыяктуу темаларды колдонуу кеңири таралган. Магиялык реализмдин негизги белгилери болуп төмөнкүлөр саналат: Кош дүйнө. Кадыресе жана жашыруун катмар. Реалдуу дүйнө менен жашыруун чындыктын кош жашоосу алардын бири-бирине өтүшүн шарттайт. Таң каларлык, кереметтүү көрүнүш менен кадыресе көрүнүштүн ырааттуу ширелиши – магиялык реализмдин өзөгү. Мейкиндиктин бурмаланышы — реалдуулуктун чектери кеңейтилип, адамдын инстинктик табиятынын

ачылыш белгиси. Мында, айрыкча, түш көрүү аркылуу реалдуулуктун жана ирреалдуулуктун чек арасынын жылышынан көрүнөт. Убакыттын салыштырмалуу, субъективдүү мүнөзү. Рационализмден баш тартуу убакытты поэтикалык кабылдоого алып келет. Буга Латын Америкасында жана бүткүл дүйнө жүзүндө белгилүү колумбиялык жазуучу, прозаик, журналист, Нобель сыйлыгынын ээси (1982) Габриэль Хосе де ла Конкордия Гарсиа Маркестин “Жалгыздыктын жүз жылы” («Сто лет одиночество») чыгармасындагы Макондо шаарында токтоп калган убакыт жана көп жылдык фантомдуу жамгырдын сүрөттөлүшү мисал болуп берет. Көркөм аң-сезимдин алмашуусу. Автор өзүнүн билимдүү, көз карашын жөнөкөй, инфантилдүү кабылдаган каармандык турпатка алмаштырат. Магиялык мотивдердин булагы — автор менен каарман чындыктан “өзгөчө бурч” аркылуу карай билүү жөндөмү. Мында мифологиялык, мистикалык жана реалисттик аң-сезим катмары бирдей диалогто кирет. Психологиялык детерминизмден баш тартуу. Мында адам өзүнүн чечимдерин жана аракеттерин өз алдынча тандап алууга жөндөмдүү болуп, анын жүрүм-туруму тышкы факторлордон көз каранды болбогондуктан өз мүмкүнчүлүгүн, потенциалын ачууга жол ачат. Антиутопиялык жана антипрагматикалык пафос. Алехо Карпентьердин «Жер падышалыгы» романында “жердеги падышалыктан” качуу, Гаитидагы кулдардын көтөрүлүшү, эркиндикке умтулуусу сыяктуу тарыхый окуяларды магиялык реализмдин стилин колдонуу менен мифтик жана фантастикалык элементтер менен айкалыштырып сүрөттөйт. Экзистенциалисттик дүйнөтааным үстөмдүк кылат. Мында адам эркин жана өз алдынча чечим кабыл алууга жөндөмдүү болуп, ал аракеттери үчүн жоопкерчилик тартат б.а. өзүнүн тагдырын өзү жаратат. Мунун ири өкүлдөрү болуп Жан-Поль Сартр “Болмуш жана эч нерсе”, Мартин Хайдеггер “Болмуш жана убакыт”, Альбер Камью “Четте калган адам” чыгармалары менен кошулат.

Дүйнөлүк адабияттын айдыңына сереп салсак, магиялык реализмди көркөм адабиятта ыктуу колдонуу катары Латын Америкасында жана бүткүл дүйнө жүзүндө белгилүү колумбиялык жазуучу, прозаик, журналист, Нобель сыйлыгынын ээси (1982) Габриэль Хосе де ла Конкордия Гарсиа Маркес, Габо деген ат менен белгилүү (1927-2014) “Жалгыздыктын жүз жылы” (“Сто лет одиночество”) чыгармасы менен саналары белгилүү. Бул Колумбиялык жазуучу Габриэль Гарсиа Маркес аталган чыгармасында Макондо шаарына жана Буэндиа үй-бүлөсүнө өмүр берген. Романда башкы каармандардын жашоосундагы эң маанилүү

учурлар, мисалы: жарык дүйнөгө келүү, арзуу мамилелери, нике кайып жана өлүм кайып. Өткөн менен келечек, тынчтык жана согуш, жашоо менен өлүм сыяктуу антиномиялардын туруктуу айкалышынын аркасында комедия менен трагедиянын элементтеринен түзүлүп, өзгөчө окуя сыйкырдуу реализм эмнени билдирерин ачык чагылдырат. Бирок, сөз болуп жаткан шедевр пайда боло электе эле жазуучу Ромуло Гальегос 1929-жылы «Дона Барбара» романын басып чыгаруу менен өз чөлкөмүндө магиялык реализмге чыйыр салгандыгын айтпай кетүүгө болбойт. Ошентсе да, магиялык реализм адабий термини 1931-жылы француз сынчысы Эдмон Жалу тарабынан сунуш кылынып, ал «Магиялык реализмдин ролу реалдуулуктан кандайдыр бир табышмактуулукту, лирикалуулукту жана жадагалса фантастикалуулукту табууда турат, бул элементтер күнүмдүк турмушту жеткиликтүү поэтикалуу, сюрреалисттүү, символикалуу кылып берет» деп жазган. Кийинчерээк, 1931-жылы жазуучу Артуро Услар Приети «Лас-Ланзас Колорадас» романы аркылуу аталган адабий агымга кадам таштаганын расмий түрдө билдирген. Анткени бугачейин ал поэтикалык төлгө же чындыкты поэтикалык танууга карата сыйкырдуу реализм деген терминди колдонгон.

Өз кезегинде Хорхе Луис Борхес «Фиксионес» (1944) жана «Эль Алеф» (1949) китептерин сыйкырдуу реализмге тиешелүү аңгемелер китебин кошкон. Хулио Кортазар 1962-жылы башталган *Historias de Cronopios y de famas* аттуу эмгеги менен, Изабель Альенде жана анын «Рухтардын үйү» (1982) аттуу романы жана Лаура Эскивел өзүнүн улуу 1990-жылы жарык көргөн «Шоколад үчүн суу сыяктуу» чыгармасы. Салман Рушди “Түн жарымынын балдары” (1980), Гюнтер Грасс “Калай барабан” (1959), Динно Буззати “Эски токойдун сыры жана алтымыш аңгеме” (1935 жана 1958), Харуки Мураками “Дудуктарды каптаган куштун хроникасы” (1995) жана “Дүйнөнүн акыры жана ырайымсыз кереметтер өлкөсү” (1984 – 1985 – 2009) чыгармаларында да магиялык реализмдин элементтери жыш кездешет.

Ал эми орус адабиятындагы магиялык реализмдин изин XIX кылымдын реалисттик прозасынан жана XX кылым башындагы адабий агымдардан табууга болот. Мунун ири өкүлдөрү катары Н. В. Гоголдун «Мурун», “Төрт жуп”, Ф. Достоевскийдин “Кызыл жана кара”, М. Булгаковдун “Мастер менен Маргарита”, А. Платоновдун “Чевенгур” ж.б. атасак болот. Аталгандардын ичинен М. Булгаковдун “Мастер менен Маргаритасы” орус адабиятындагы магиялык реализмдин классикалык үлгүсү болуп саналат.

Демек, адам турмушундагы сыйкырдуу, кереметтүү көрүнүштөрдү реалдуу кабыл алуу, аны менен чогуу жашоо бардык

элдердин түшүнүгүндө илгертеден эле жашап келген. Ушуга байланыштуу кыргыз адабиятында да бул түшүнүк алмустактан, илгертеден бери бар десек жаңылышпайбыз. Элдик оозеки чыгармачылыктан баштап профессионал адабиятта магиялык реализмдин орду кеңири. Ушундан улам биз сөз кылып жаткан багыт адабиятта актуалдуу темалардын катарына киреринде шек жок.

Кыргыз адабиятында магиялык реализмге чулганган чыгармалар арбын болгону менен бул тема боюнча кыргыз адабият таануу илиминде саналуу гана макалалар бар. Ал макалалардын ичинен филология илимдеринин доктору, профессор М.Жумаев кыргыз адабиятында магиялык реализмдин көркөм ыкма катары элдик оозеки чыгармачылыктан бери жашап келе жаткандыгын, айрыкча бул жаатта кыргыз профессионал адабиятында А.Стамовдун салымы зор экендигин баса белгилейт: “Ар бир калемгердин турмуштун көркөм сүрөтүн тартуу ыгы өзүнчө, ар кими өз заманынын талабына төп келген философиялык көөнөрбөс нарк, маанилердин жаңы кырларын ачып, окурмандардын таанып-билүүчүлүк, идеалдык түшүнүктөрүн, эстетикалык табитин калыптандырууга, байытууга салымдарын кошушат. Дал ушундай үлүшкө А.Стамовдун “Кандан бүткөн, жандан бүткөн үч мээрим” повести ээ. Жазуучу бул повесинде элдик аңыз кепти тек пайдаланып чектелбестен, кыргыз адабиятында биринчи ирет магиялык реализмди көркөм ыкма катары адабий процесске кошкону талашсыз чындык. Албетте, кыргыз адабиятынын оозеки үлгүлөрүнө кайрылганда, мындай ыкма эзелтен колдонулуп келе жаткан көркөм кубулуш экендигине “Манас” үчилтигине, “Эр Төштүк”, “Кожожаш” жана башка бир далай эпосторубуздун сюжеттерине кайрылганда күмөнсүнбөй ынанууга туура келет. Бирок, социалисттик реализмдин талабында өнүккөн кыргыз профессионалдык адабиятынын тарыхына назар салганда мындай ыкманы колдонуу менен идеясын көркөм жеткизген калемгерлердин биринчиси А.Стамов деп айтуу керек. Магиялык реализмдин андан аркы көрүнүшү А.Стамовдун чыгармачылыгында туруктуу көркөм арсеналга айланып калгандыгын “Кышында чардаган бакалар же Кызылгүл баяны” аттуу повести менен “Хан Тейиш” романы бекемдейт. Бул эки чыгармаларында тең магиялык реализм кандайдыр бир ойду чындоо үчүн жазуучу тарабынан колдонулган утурумдук көркөм ыкманын бири катары көрүнбөстөн чыгармачылыкка таандык айкын көрүнүш катары, болгондо да ойду ар тараптуу берүүнүн туруктуу стилине айланган көрүнүш иретинде чыгат...” [1, 6-7-беттер].

Кыргыз адабият таануу илиминде бул багытта изилдөө иштери солгун жүрүп жаткандыгын эске алуу менен төмөндө биз

ошол кенемтени толтурууну максат кылдык. Бул максатты ишке ашыруу үчүн алдыда төмөнкүдөй милдеттерди койдук. Алар: кыргыз эл оозеки чыгармачылыктагы магиялык реализмдин көркөм функциясы, аны колдонуунун ыкмаларын (кереметтүү жөө жомокторду окутуу маселелери ж.б.), магиялык реализмдин кыргыз адабиятында эпикалык чыгармалардагы ордун (“Эр Табылды”, “Эр Төштүк”, “Манас”, “Семетей” эпостору), кыргыз профессионал адабиятындагы магиялык реализмдин табиятын (А.Осмоновдун «Махабат», “Эшимкандын тереги”, К.Акматовдун “Архат”, С.Раевдин “Жанжаза”, Ч.Абыкеевдин “Кызыл көйнокчөн келин”, А.Стамовдун “Үч мээрим”, “Кышында чардаган бакалар же Кызылгүл баяны”, “Хан Тейиш”, Ч.Айтматовдун “Ак кеме”, “Деңиз бойлой жорткон Ала-Дөбөт”, “Кассандранын тамгасы” ж.б.) аныктоо. Аталган чыгармаларда реалдуулук сыйкырдуу дүйнө, магиялык элементтер менен ажырагыс болуп чырмалышып, окурмандар ал көрүнүштөрдү чыныгы, кадимки көрүнүш катары кабыл алышат.

Ушундан улам магиялык реализм кыргыз адабиятында бүгүн эле пайда боло калбагандыгын, анын негизи элдик оозеки чыгармачылыкта орун алгандыгын билебиз. Кереметтүү жөө жомоктор “бар экен, жок экен” деп башталып, каармандардын турмушу бактылуу болуу менен аяктап, ал аралыгында не деген бир үч уктаса түшкө кирбей турган, укмуштуу, кереметтүү, сыйкырдуу кадыресе турмушта таптакыр ойго келбей турган окуяларга жык толуп, бүт баары магиялык болмуштарга сугарылган. Жомоктордо элдик акылмандык камтылып, калктын жашоого болгон ишенимин, каалоо-тилектерин чагылдырган. Белгилүү педагог-окумуштуу С.Рыспаев жомоктун табияты жөнүндө: “Жомокто текстке мүнөздүү бардык касиеттер бар, темасы ачык, даана, идеясы жеткиликтүү, структурасы да аны окуганда эле так байкалып турат. Башкача айтканда, жомоктун көпчүлүгүнүн негизинде адеп-ахлак, эмгек, билим, өнөр, мекенди коргоо, адамдарга адилет кызмат кылуу сыяктуу түбөлүктүү темалар жатат жана келечек муундарын, ошол темада айтылгандай, адеп-ахлактык тарбия берүү, эмгекке, илим-билимге жана өнөргө үйрөтүү, мекенге жана адамга адилет кызмат кылуунун канчалык бийик, ыйык жана түбөлүктүү экендиги бекем сиңирилген. Ал эми, анын структурасында ойдун башталышы “илгери-илгери” деп сыпатталып, андан кийин негизги ой айтылып, андан соң аягы: “Ошентип, баары жыргап-куунап жашап калыптыр” деп жыйынтыкталат да, ошол негизги бөлүмдө айтылган идеяны бүгүнкү күн үчүн сабак болсун деп кыйытып, көңүлгө бек сакталышын шарттап, ойлонууга түртөт. Анын күчү мына ушунда” [2, 6-бет] –

деген пикирин билдирет. Кереметүү жөө жомоктордо укмуштуу окуялар, кадыресе турмушта болушу мүмкүн болбогон фантастикалуу сюжеттер орун алып, аларда жалгыз көздүү дөө, жети баштуу желмогуз, сүйлөгөн таш, ааламдын ар бир бурчун кинотасмадай көрсөткөн күзгү, учуучу килем, жайыл дасторкон өңдүү көрүнүштөр орун алып, алар каармандарды дайым коштоп жүрөт. Сыйкырдуу күчтөрдүн, табышмактуу окуялардын кадыресе турмуштай сүрөттөлүшү каармандардын тоскоолдуктардан тайманбаган эрдигин арттырып, эли-жери үчүн күрөшүүдөн баш тартпаган баатырлардын образын жараткан, болочок муунга ата-бабалардын духун чагылдырып, угуучунун аң-сезимин ойготуп, акыл-эсин өстүрүүгө, тоскоолдуктарды жеңе билүүгө, келечек муунду акыл-билимге, эли-жерин сүйүүгө тарбиялоого үндөгөн. Ушундан улам кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы өзүнүн бай мурасы жана терең философиялык мазмуну менен өзгөчөлөнүп элибиздин руханий жашоосунда өзгөчө орунга ээ болуп, бүгүнкү күнгө дейре улуттук аң-сезимди көркөм адабиятыбыз менен маданиятыбызды байытып келет.

Колдонулган адабияттар:

1. Жумаев М. Кыргыз адабиятында магиялык реализмдин кайра жаралыш маселеси. Ж.Баласагын ат. КУУнун жарчысы: Атайын чыгарыш. – Бишкек, 2015.
2. Шербаева Ж.Р. Башталгыч класстардын адабий окуу сабагында жомокторду окутуунун методикасы. – Ош – 2022-жыл.

© Акунов Э.Б., 2025

УДК 821.512.154

Акунов Э.Б.,

*Жусуп Баласагын атындагы КУУнун доценти,
филол. илим. канд.*

Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы

МАГИЯЛЫК РЕАЛИЗМДИН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДА ЭПИКАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДАГЫ ОРДУ

Кыргыз адабиятында “Эр Табылды”, “Эр Төштүк”, “Кожожаш”, “Манас”, “Семетей” сыяктуу эпикалык чыгармалар, дастандар улуттун дүйнө таанымын жана рухий байлыгын чагылдырган уникалдуу көркөм дөөлөт экендигинде талаш жок. “Эр Табылды”, “Эр Төштүк”, “Кожожаш”, “Манас”, “Семетей” чыгармаларында реалдуулук менен ирреалдуулуктун, кадыресе

көрүнүш менен кереметтүүлүк, табышмактуулуктун ширелиши өзгөчө орун алгандыктан, магиялык реализм деп аталган адабий агымдын элементтери кеңири орун алган. Ушундан улам аталган чыгармаларда магия менен реалдуулук айкашып, элибиздин дүйнө таанымындагы табигый жана сыйкырдуу күчтөр жуурулушуп сүрөттөлөт. “Элибиздин рухий дүйнөсүнүн туу чокусу” болгон “Манас” эпосунун башында эле:

...Э...Э...й, байыркынын жомогу
Башталса келер оролу,
Эзелкинин жомогу
Эстесе келер оролу
Жарымы төгүн, жарымы чын,
Жарандардын көөнү үчүн.
Жабыратып айтабыз
Жолборс Манас жөнү үчүн

Көбү төгүн, көбү чын,
Көпчүлүктүн көөнү үчүн...
...Бабалардын жомогу,
Баштабасак болобу?
Атаңардын жомогу,

Айтпай кетсек болобу? – деп, “жарымы төгүн, жарымы чын”, реалдуулук менен ирреалдуулуктун, кадыресе көрүнүш менен кереметтүүлүк, табышмактуулуктун ширелиши өзгөчө орун алгандыгына, магиялык реализм деп аталган адабий агымдын элементтери кеңири берилген көрөм чыгарма экендигине күбө болобуз.

Кожожаш — элибиздинбайыркы доордогу тотемистик, анимистик ишенимдери кенен чагылдырылганархаикалык мүнөздөгүөң байыркы эл дастандарынын бири. Айылдан чыккан мыкты мерген элди аңчылык өнөрү аркылуу улуу ачарчылыктан куткарып калган деген эл арасында таралган аңыз кептерден улам жаралып, ал сөздөр бара-бара элден чыккан көркөм сөз чеберлери аркылуу ырга айланып, анан көлөмдүү чыгармага айланганы белгилүү. “Кожожаштын” Алымкул Үсөнбаев, Сулайман Конокбаев, Төлөмүш Жээнтаев тарабынан айтылган варианттары бар. Биз төмөндө аты аталгандардан Алымкул Үсөнбаевдин вариантына токтолууну туура көрдүк. Анын айтуусунда кыргыздын кытай уруусунан чыккан көзгө атар мерген Кожожаштын окуясы Таластын башы Караколдо өтүп, жалаң кайберендин эти менен жан сактаган мергенчи Сур эчки менен айыгышкан кармашка кириптер болот. Сур

эчки элдик түшүнүк боюнча кайберендердин ээси катары берилип, ал адамча сүйлөөгө, адамча ой жүгүртүүгө жөндөмдүү. Касиеттүү кайберен Сур эчки Кожожаштан Алабаштын чымындай жанын калтыруусун суранат:

...”Мерген, кырыпсың улак түгөлүн,
Кыйналды менин жүрөгүм.
Балдарымдын бири жок,
Ай талаада каңгырап,
Кантип жалгыз жүрөмүн.
Чын кайберен энең мен,
Менин, бар эле сенден тилегим.
Макул десе көңүлүң,
Картайса да берип кет,
Алабаш теке шеригим.
Узак болсун өмүрүң,
Айтылуу мыкты мергеним.
Ыйлатпа мендей энеңди,
Сен да, жалгыз элең атадан,
Капалык түбү көрбөссүң,
Кайберен берген батадан.
Уругум таза кырыпсың,
Тийиштүү болсо кебибиз.
Тируу жалгыз мен калдым,
Тилегеним Алабаш
Калбасын эң жерибиз...”[1, 112-бет].

Мерген Сур эчкинин өтүнүчүн кабыл албайт. Ошондо кайберендердин ээси Кожожашты каргышка алат:

... “Бербедиңби Кожожаш,
Алабашты тилесем.
Арты болсун кайырлуу,
Азыр сенден жүдөсөм.
Айтымыңа көнөйүн,
Анык мерген сен болсоң,
Андыганың мен болсом,
Ак тескейдин боорунда,
Ак төшүм тосуп берейин,
Атып ал мерген көрөйүн...”[1, 113-бет].

Соңунда бул аракет Кожожашты аскадан учуп өлүүгө аргасыз кылып трагедия менен аяктайт. Эпостогу реалдуу турмуштук көрүнүштөр менен табияттан тышкары (Сур эчкинин адамча сүйлөшү, Кожожаш менен антташуусу) кубулуштар, бири-бирине аралашып,

Кожожаш мергендин жана анын үй-бүлөсү, элдин жашоосу таң калыштуу жана кереметтүү окуялар менен коштолуп турат. Эпосто адамдар менен жаратылыштын ортосундагы руханий байланыш магиялык реализмдин негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири катары көрсөтүлгөндүгүн белгилей кетүү негиздүү деп эсептейбиз. Ошентип, жаратылыш менен адамдын ортосундагы күрөштүн жыйынтыгы кайберен тарапка чечилди, Сур эчки адамзатты жеңди. Демек адам баласы али табияттын түйүндүү, табышмактуу сырларын чечүүгө күчсүз. Акыры адам баласы көздөгөн максатына жетүү үчүн болгон күч аракетин жумшоо менен аң сезимдин өсүшү, доордун илгери жылуусу менен табиятты багындырганга Молдожаштын эчкинин кызы Ашайранга баш кошуусунаалып барат:

“...Чын кайберен энеңмин,
Эмнени айтсаң көнөмүн,
Менин келте башымбы,
Балам, сага керегиң?
Мени менен бирге жүр,
Ашайран деген кызымбар,
Ак никелеп беремин.
Карыган кезде соём — деп,
Салбагын, балам, кайгыга.
Ээрчип бирге жүрүнүз,
Кийик да болсом айлыма.
Акыры жетип баласы,
Кийиктин кызын алган — деп,
Кийинкилер угууга,
Белек болсун дайының...”[1, 221-бет].

“Кожожаш” дастаны элибиздин байыркы замандагы дүйнөтаанымы, үрп-адаты, жаратылыш менен болгон гармониясы кеңири чагылдырылып, анда магиялык реализмдин элементтери өзгөчө күчтүү берилип, дастан кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында табигый жана табышмактуу дүйнөнүн чебер айкалышын көрсөтөт.

«Эр Төштүк» - кыргыз элинин баатырдык дастаны. Кыргыз фольклорун изилдөөчү В.В.Радлов: “Кыргыз өзүнүн (эпикалык) ырларында кандайдыр бир тири укмуштуу жомоктук дүйнөнү эмес, тескерисинче, ал анда өзүнүн жеке сезимдерин жана умтулууларын, коомдун ар бир мүчөсүндө жашаган идеяларды ырга салганды жогору баалайт.”[4, 6-бет]. Ушундан улам «Эр Төштүк» эпосунун сюжеттик линиясы негизинен фантастикалык, табышмактуу, кереметтүү көрүнүштөргө, магиялык реализмдин элементтерине чулганып

тургандыгын тана албайбыз. Эпосто киришүүсүндө эле Элемандын тогуз уулу дайынсыз жоголгондон кийин куу баш атка конуп кемпирин ээрчитип алып мазардан-мазар кыдырып, кудайдан тиленип жүрүп Төштүк аттуу уулду болушат. В.В.Радлов жазып алган вариантта Төштүктүн эки күндөн кийин “эне”, алты күндөн кийин “ата” деп, тили ойго келгис эрте чыгат. Төштүк эресеге жеткенде тогуз агасын издеп чыгуу үчүн атасынан “кырк жылы басса жыртылгыс” темирден чокой, сексен семиз бээнин этинен “жети жыл жесе түгөнгүс” күлазык алып жолго чыгат. Эпостордогу мындай кереметтүү көрүнүштөрдүн орун алышына орус элинин кереметтүү жөө жомогун изилдеген В.Я.Пропп: “Бут кийим, аса таяк, нан качандыр бир кездерде өлгөн киши дүйнөгө сапар алган жолдо аны жабдыган предметтер болгон. Алар жолдун узактыгын символдоштуруп кийин темирге айланган” [5, 49-бет].– деп жазат. Төштүк кереметтүү кыз, мурдагы аял кудайы Бектору (Айсалкын) менен алгач сүйүү байланышында болгону менен Кенжекени аялдыкка алат. Бектору (Айсалкын) Төштүктөн өч алууну көксөйт. Кийин Төштүккө сыртынан ашык болгон Күлайымдын тапшырмасы менен Желмогуз кемпир жер алдына алып кетет. Жер астынан Төштүк төрт Маамытка жолугуп алар менен достошот. “Төштүктө” баштагы Кудай аялдын акырындап кадимки жердик аялга айланышы Кенжекенин образы аркылуу берилет. Ал Төштүккө келбестен мурун анын “Айбан басып, куш учпас жерге, Адам каптап, журт укпас элге, түшсө чыккыс орго, чалынса кайта кутулбас торго” барарын керемети менен билип, анын эң негизги жардамчы жолдошу сыйкырдуу тулпар Чалкуйрук, жасаган материалынын тышынан баалуу металл менен чайылган ок өтпөс Чайынга тон, “Суусаса суусун кандырган, ачса курсак тойгузган, сенделген жанды сергиткен, арык жанды семирткен” күлазык, атты арытпас мээр чөп, алты жүз нардын куну бар Наркескен кылыч менен жабдыйт”. [2, 24-25-беттер].

Жөө жомоктордо минген ат кереметтүү жардамчы-колдоочу катары маанилүү роль ойноорун В.М.Жирмунский белгилейт: «Ошентип баатырдын согуштук жолдошу жана башкы жардамчысы ат жоокердик турмуштун реалдуушарты менен туура келип, эпосто баатырдык же кереметтүү жөө жомоктордогудан кем эмес роль ойнойт». [6, 208-бет]. Сөз болуп жаткан эпосто да Чалкуйрук дал ушундай касиетке эгедер. Ал Төштүктөн да акылдуу, кереметтүү, боло турган коркунучтуу окуяны керемети менен алдын ала сезип: «Мен туйганды туйдуңбу, Мен билгенди билдиңби?» - деп, ээсинен сурап, ар кесепеттен кантип кутулуунун айла-амалын айтып, багыттап турат. Чалкуйруктун адамча сүйлөө, адамдын оюн түшүнүү, бир түрдөн

экинчи түргө кубулуу касиеттери менен Төштүктүн тоскоолдуктарды жеңе билүүсүнө көмөк болот. Чалкуйруктун образынын алдында, ага типтеш жардамчы тотемдик жардамчы жаныбар бөрү болуп, Огуз-Намеде анын функциясы трансформациялануу аркылуу Чалкуйрукка өткөн.

Дастандын сюжетин Төштүктүн каардуу күч менен кармашып, жети жыл жер алдына түшүп кетишин, ал жерде укмуштуу касиеттерге ээ жардамчыларды: Жейрен секиртпес Маамытка, Жер тыңшаар Маамытка, Куюнкөтөн Маамытка, Көрөгөч көз Маамытка, жолборско, аюга, кумурскага жолугуп, жолдош кылганы, жалгыз көздүү Желмогузду өлтүргөнү, Көкдөөнүн кызы Күлайымга үйлөнгөнү, ажыдаарды өлтүрүп, Алп Кара Куш менен достошкону, Желмогуз кемпирдин уулу Карадөөнү өлтүргөнү сыяктуу окуялар түзөт. Бул окуялар элибиздин мифологиялык жана космогониялык ишениминен улам келип чыккан түшүнүктөр болуп, логикага сыйбаган көрүнүштөрдү жаратса да, элдик аң-сезим үчүн алар ишенимдүү жана жашоонун табигый, кадыресе бөлүгү катары кабыл алынат.

“Эр Табылды” чыгармасында да магиялык реализмдин элементтери болгон кереметтүү күчтөр, түш аркылуу берилген кабарлар, табияттын касиеттүү белгилери сыяктуу көрүнүштөр кеңири кездешет. 1923-жылы К.Мифтаков тарабынан Ырысбай Дыйканбаевден жазып алган вариантта адамдын куштар дүйнөсү менен карым-катышы, бири-биринин тилин түшүнүшү, күкүктүн Табылдынын кашкарлык молдо досуна кабар жеткириши сыяктуу каармандардын табият менен айкалышып, магиялык күчтөрдү өз максаттарына пайдалана алышы өңдүү кереметтүү көрүнүштөр бар. Жаралуу Табылды: “Оо, күкүк, отуз жерге ок тийди, кыбыарга алым жок. Сүлдөрүмдө кубат жок. Басып барар бутум жок, жеткизип берер кишим жок, сенден башка досум жок. Өлөр турган чак болду, калмак менен сайышып, кара жаным кейиди. Кайрыкеч күкүк суу берчи” – деп, күкүккө Кашкарда молдо досум бар эле, дарысы да мол эле ага барып менин азыркы ал-абалымды айтып, кабар жеткиришин өтүнөт. Анда күкүк: “Көксөсүнөн куш кылды. Табылды сага туш кылды. Уяда бардыр беш балам, кантип таштап кетемин, мен Кашкардан келгенче, беш балам күнү не болот?” – дегенде Табылдынын кудайга мунажат кылып:

“Канатыңа кудай дем берсин,

Балаңа баки куштар жем берсин” [3, 377-бет] деген экен. Дал ушул бөлүм дастандагы магиялык реализмдин элементин, мифологиялык окуяны өз ичине камтыйт.

Корутундулап айтканда, “Кожожаш”, “Эр Төштүк” жана “Эр Табылды” чыгармаларында магиялык реализмдин элементтери өзгөчө күчтүү жана бай чагылдырылгандыктан кыргыз элинин дүйнөтаанымындагы кереметтүү реалдуулукту терең жана аруу формада баяндаган жандуу үлгүсү болуп саналат. Анализге алынган үч эпостогу магиялык реализм элибиздин дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүн, жаратылыш менен адамзаттын ажырагыс гармониясын жана руханий дүйнөсүнүн баалуулугун көрсөтөт. Кыргыз адабиятында эпикалык чыгармалардагы магиялык реализм кадыресе турмуштагы табигыйлуулук менен кереметтүү күчтөрдүн ажырагыс бүтүндүгү катары көрүнөт.

Колдонулган адабияттар:

1. “Эл адабият сериясы” 1-том.Кожожаш. – Б.: Аврасия Пресс. 2015. 255 б.
2. “Эл адабият сериясы” 2-том.Эр Төштүк. – Б.: Аврасия Пресс. 2015. 565 б.
3. “Эл адабият сериясы” 3-том.Эр Табылды. – Б.: Аврасия Пресс. 2015. 385 б.
4. Радлов В.В. Образцы народной литературы современных тюркских племен. Наречие дикокаменных киргизов. СПб.1885.
5. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л., 1966.
6. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Л., 1999.

© Акунов Э.Б., 2025

УДК 070

*Акчурина А.Р.,
магистрант УУНУТ,*

*Алиева С.А.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ,
Уфа, Российская Федерация*

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕДИАСРЕДЫ (НА ПРИМЕРЕ ЖУРНАЛА «МОСКВИЧКА»)

Статья посвящена анализу процессов цифровизации и трансформации современной медиасреды на примере российского глянцевого журнала «Москвичка». Рассматриваются механизмы конвергенции медиаформатов, роль аудитории в соавторстве контента,

интеграция печатного и цифрового компонентов, а также инновационное использование Telegram как центрального элемента экосистемы. На основе кейс-стади демонстрируется, как традиционное издание адаптируется к условиям фрагментированного медиапотребления в 2025 году, сохраняя при этом коллекционную ценность и брендовую идентичность. Исследование опирается на теоретические концепции конвергенции и платформизации медиа.

В условиях ускоренной цифровизации медиасреда претерпевает фундаментальные изменения, характеризующиеся стиранием границ между традиционными и цифровыми форматами, усилением роли алгоритмов и активным вовлечением аудитории в процессы производства контента (Вартанова, 2021). Традиционные гляцевые издания, ориентированные на визуальную эстетику и эксклюзивность, сталкиваются с вызовами фрагментации аудитории и доминирования платформ вроде Telegram и TikTok. Как отмечают отечественные исследователи, многие женские журналы представлены в Телеграме, поскольку в нем «...акцент делается на доверительном общении с аудиторией» [14, 218]. В российском контексте эти процессы усугубляются геополитическими факторами, такими как уход международных брендов (Tatler, Vogue, Glamour), что стимулирует развитие локальных проектов с мультиплатформенной ориентацией.

Проблема исследования заключается в необходимости анализа механизмов адаптации традиционных медиа к цифровой трансформации. Цель статьи – изучить процессы цифровизации и конвергенции на примере журнала «Москвичка», запущенного в 2023 году как «постсанкционный глянец». Задачи: 1) раскрыть теоретические основы цифровизации и конвергенции; 2) описать структуру экосистемы «Москвички»; 3) проанализировать механизмы интеграции контента; 4) сформулировать выводы о перспективах подобных моделей. Методология включает контент-анализ, кейс-стади и обзор научной литературы.

Цифровизация медиа подразумевает не только технический перевод контента в цифровой формат, но и реорганизацию всей системы коммуникаций, включая производство, дистрибуцию и потребление (Кирия, 2022). Согласно Е.Л. Вартановой, цифровизация приводит к формированию «медиакоммуникационной индустрии» (МКИ), где сливаются СМИ, телекоммуникации и технологии, создавая новые экономические модели (Вартанова, 2021). Процесс можно разделить на этапы: 1) оцифровка контента (2000–2010-е годы);

2) мобилизация и платформизация (2010–2020-е); 3) AI-революция и тотальная персонализация (с 2023 года) (Дзялошинский, 2023).

М. Маклюэн рассматривал медиа как «расширения человека», подчёркивая, что они формируют восприятие реальности; в цифровую эпоху медиа эволюционируют в платформенные экосистемы, где алгоритмы определяют видимость и потребление контента (Маклюэн, 2023). Э. Тоффлер в концепции «третьей волны» предвидел переход к информационному обществу, где аудитория становится просьюмерами — одновременно потребителями и производителями (Тоффлер, 2023).

В.П. Коломиец определяет конвергенцию как процесс интеграции медиаформатов и каналов в единую систему, приводящий к появлению гибридных моделей (Коломиец, 2021). Конвергенция проявляется на технологическом (слияние устройств), контентном (адаптация одной истории под разные форматы) и организационном уровнях (мультидисциплинарные команды) (Ксензенко, 2024). В региональных СМИ России конвергенция приводит к трансформации редакций, где традиционные формы взаимодействия эволюционируют в цифровые сети (Особенности процесса медиаконвергенции..., 2023).

По данным PwC, к 2025 году доходы от цифровых медиа превысят 60 % общего объема медиаиндустрии, что стимулирует переход к конвергентным моделям (Проблематика процесса конвергенции..., 2025). Теория поколений в медиа подчёркивает взаимопроникновение научного и медийного дискурсов, где цифровизация усиливает конвергенцию (Теория поколений в науке и в медиа..., 2023).

К 2025 году генерация 50–70 % контента происходит с помощью ИИ, что меняет этические и производственные аспекты (Смирнова, 2024). Алгоритмы платформ определяют «информационные пузыри» и персонализацию, усиливая фрагментацию (Рашкофф, 2024). В российской модели ИИ интегрируется в цифровые экосистемы МКИ, способствуя конвергенции медиа и телекоммуникаций (Российская модель использования ИИ..., 2025).

Аудитория эволюционирует от пассивного потребителя к активному соавтору, как предсказывал Тоффлер (Тоффлер, 2023). Через UGC, опросы и комментарии пользователи влияют на контент, превращая медиа в интерактивные платформы (Полухотова, 2024). Это особенно актуально в мессенджерах, где аудитория формирует повестку (Медиаметаморфоз как феномен цифровизации, 2025).

Эти процессы требуют от изданий кроссплатформенных стратегий, где один материал адаптируется под разные каналы, сохраняя единство бренда (Сапонова, 2025).

Журнал «Москвичка» запущен в ноябре 2023 года для заполнения ниши глянцевої журналистики в постсанкционном пространстве. Фокус – на моде, красоте и светской жизни Москвы. Редакционная команда (Дарина Алексеева, Кристина Потупчик, Дарья Беляева) изначально ориентировалась на мультиплатформенность, сочетая оффлайн и онлайн.

Печатная версия (тираж до 999 экземпляров) позиционируется как коллекционный объект без регистрации как СМИ. Она включает эксклюзивные интервью и репортажи, но интегрируется в цифровые каналы: материалы из номеров адаптируются для онлайн-распространения, а обратная связь из цифровых платформ влияет на темы.

Telegram-канал @moskvichka_mag служит оперативным хабом: анонсы, новости, опросы, эфиры. В декабре 2024 года запущено мини-приложение — инновация среди глянцевої изданий, включающая архив, подписку, билеты на мероприятия и эксклюзивы. Это обеспечивает персонализацию и аналитику данных (Пичугин, 2025).

Сайт moskvichka.ru – витрина для лонгридов и медиакита. ВКонтакте — для видео (интервью, репортажи). Instagram – для визуалов. Принцип «onestory – в ВКонтакте.

Клуб «МОСК» организует мероприятия, билеты через мини-приложение. Репортажи циркулируют по всем каналам. Аудитория участвует через опросы, превращаясь в соавтора, что соответствует модели просьюмеров (Полуяхтова, 2024).

Анализ журнала «Москвичка» подтверждает, что цифровизация и трансформация медиасреды требуют гибридных моделей, где печатный формат дополняется цифровой экосистемой. Инновации вроде Telegram-мини-приложения позволяют преодолевать ограничения традиционных медиа, усиливая вовлечённость аудитории и диверсифицируя риски. Перспективы исследований — в изучении этических аспектов ИИ-интеграции и устойчивости подобных моделей в условиях регуляторных изменений.

Список литературы:

1. Вартанова Е.Л. Теория медиа: современные подходы и перспективы развития. — М.: Изд-во МГУ, 2021. — 456 с.

2. Дзялошинский И.М. Журналистика в условиях цифровизации: трансформация профессии. — М.: АПК и ППРО, 2023. — 288 с.
3. Кирия И.В. Медиаэкономика: от традиционных СМИ к платформенным моделям. — М.: Высшая школа экономики, 2022. — 412 с.
4. Ксензенко О.А. Цифровая трансформация медиа: новые модели производства и потребления контента // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. — 2024. — № 3. — С. 45–67.
5. Коломиец В.П. Конвергенция СМИ: теория и практика. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2021. — 256 с.
6. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. — М.: Канон+, 2023. — 432 с.
7. Полуяхтова И.А. Роль аудитории в производстве медиаконтента в эпоху Web 2.0 // Вестник Томского государственного университета. Филология. — 2024. — № 89. — С. 112–130.
8. Рашкофф Д. Программа: как цифровые технологии меняют мир. — М.: Альпина Паблишер, 2024. — 288 с.
9. Сапонова Е.В. Кроссплатформенные стратегии в современных российских СМИ // Медиаскоп. — 2025. — № 1. — С. 78–95.
10. Смирнова Е.А. Генеративный ИИ в медиапроизводстве: возможности и этические вызовы // Журналистика и медиа. — 2024. — № 4. — С. 23–41.
11. Тоффлер Э. Третья волна. — М.: АСТ, 2023. — 560 с.
12. Официальный сайт журнала «Москвичка». — URL: <https://moskvichka.ru> (дата обращения: 21.12.2025).
13. Telegram-канал «Москвичка» @moskvichka_mag (дата обращения: 21.12.2025).
14. Харрасова Р.Ф., Алиева С.А. Онлайн-платформы женских изданий как способ привлечения дополнительной аудитории (на примере журнала «Лиза. Добрые советы» // Медиапространство Российской Федерации: глобальный и национальный аспекты: материалы VII Международной научно-практической конференции, посвященной 100-летию писателя, доктора филологических наук, профессора, заслуженного деятеля науки РСФСР и БАССР Мидхата Фазлыевича Гайнуллина. (г. Уфа, 27 марта 2025 г.). С. 215–219. [Электронный ресурс] — URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=82271453>

УЛУТ БОЛСОҢ ТИЛИҢ МЕНЕН УЛУТСУҢ!

Тил – улуттун идентификациясын аныктоочу жана анын социалдык-маданий өмүрүн камсыздоочу негизги фактор. Ал тарыхый мурас менен келечек муундардын ортосундагы байланыштын үзгүлтүксүздүгүн сактап, этностук биримдикти чындоочу маанилүү социалдык институт катары кызмат кылат. Өзүнүн ички мыйзам ченемдүүлүктөрү менен өнүгүп турган жандуу системалардын бири болуп саналат. Ал башка табигый системалар сыяктуу эле жаралуунун, жандануунун жана жоголуу процессинин этаптарын башынан өткөрөт. Тарыхта байыркы, ошондой эле азыркы учурда функционалдык активдүүлүгүн жоготуп, өлүү тилдер катарына өткөн тилдердин мисалдары көп.

Тилдин өнүгүүсүнө же деградациясына ар кандай социалдык, маданий, экономикалык жана саясий факторлор таасир этет. Эгер бул факторлор тилдин ички түзүлүшүн, нукуралыгын жана функционалдык потенциалын бузбаса, анда тил өнүгүү жана жандануунун стадиясына өтөт. Тескерисинче, терс таасирлер басымдуу болгондо тилдин активдүү колдонуу чөйрөсү кыскарып, акырындап өлүп, жок болуу процесси башталат. Ошондуктан тилдин нормаларын сактоо, сөз маданиятын өнүктүрүү жана адабий тилди өздөштүрүү – ар бир жаран үчүн маанилүү социалдык-маданий жоопкерчилик болуп эсептелет.

Изилдөөлөргө ылайык, дүйнөдө болжол менен 7000ге жакын тил бар экендиги айтылып жүрөт. Бүгүнкү күндө алардын ичинен дээрлик 40 пайызы жоголуп кетүү коркунучунда. Бул коркунуч түрк тилдерине да тиешелүү. Бүгүнкү күндө түрк тилдеринин курамына кирген кыркка жакын тилдердин ичинде да айрымдары коргоого муктаж абалда.

Түрк тилдеринин географиялык ареалы өтө кең болуп, алар Европада, Борбор Азияда, Түндүк Сибир аймагында жана Кытайдын айрым бөлүктөрүндө кеңири тараган. Мындай кеңири жайылыш түрк тилдеринин ички ар түрдүүлүгүн камсыздаганы менен, айрым майда этникалык топтордун тилдери жоголуп кетүү коркунучуна туш болууда.

Жалпысынан жоголуп бара жаткан жана азчылык тилдерин коргоо – бул бир гана белгилүү бир элдин эмес, бүт дүйнөлүк коомчулуктун биргелешкен аракетин талап кылган глобалдык маселелердин бири.

Бул тууралуу тилчи-окумуштуу, академик С.Ж. Мусаев: «Тил сүйлөгөндө гана тил болот. Сүйлөбөсө жазмасы канча болсо да, өлүү тилге айланат», – деген таасын оюн билдирген[2, 246]. Себеби жазмасы бар, бирок сүйлөбөгөн канчалаган тил өлүү тил болуп жоголуп кетти. Маселен, дүйнөдөгү атактуу лингвист, Америкадагы жандуу тилдер институтунун директору Дэвид Хариссондун айтуусу боюнча жети миңге чукул тилдин ичинен 83 тил гана эң кеңири таралган. Ал тилдерде адамзаттын 80 пайызы сүйлөшсө, 3500 тилде дүйнөдөгү калктын 0,2 пайызы гана өз ара пикир алышат. Анын айтымында эки жумада бирден тил жоголот, натыйжада 382 тил таптакыр жок болуп кетүү коркунучунда турат [4].

Ал эми СССРдин аймагында 1929-жылкы эл каттоодо 194 тил бар экендиги белгиленсе, 1979-жылдагы эл каттоодо б.а. 50 жылдын ичинде алардын ичинен 96 тил жоголуп кеткендиги аныкталган[1 , 832].

Демек, мындай көрүнүш тил кызыл китепке кирген жаныбарлардан да алда канча ылдамдык менен жер үстүнөн жок болууда деген түшүнүккө алып келет.

Тилдердин жоголуп кетишинин себептери эмнеде?

Мунун башкы себептеринин бири мамлекеттин экономикалык жактан жакырланышында. Мисалы, жогоруда белгиленгендей жер жүзүндөгү 7 миңден ашуун тилдин кырктан ашыгы дүйнө жүзүнүн үчтөн эки бөлүгүндө сүйлөшөт. Алардын ичинде: кытай, англис, араб, испан, орус, португал, француз сыяктуу өнүккөн өлкөлөрдүн тилдери дүйнөдө эң көп колдонулган тилдер. Мындай мамлекеттер бүгүнкү күндө өз тилинен башка тилдерди үйрөнүүгө да муктаж эмес. Ал эми экономикасы жарды мамлекеттердин эли кандайдыр бир социалдык кысымдарга кабылышынын натыйжасында социалдык-экономикалык жактан өсүү же байлык топтоо максатында башка тилди үйрөнүү, аны колдонуу жолун тандайт. Мындай учурда азчылыктын тили көбүнчө ишкердик жагдайда көп колдонулган тилдерди үйрөнүүдө унутула баштайт. Натыйжада үстөмдүк кылган элдердин тили азчылыктын тилин колдонуудан сүрүп таштайт. Бул көрүнүш, айрыкча, Орусиянын Сибирь аймагында көп кездешип жаткандыгын изилдөөчүлөр байма-бай эскертип келишүүдө. Ушундай коркунучтуу абал бизди да курчап тургансыйт. Бүгүнкү күндө миллиондогон жарандарыбыз көр оокаттын айынан мекенин таштап чет өлкөлөргө чыгып кетип

жатышат. Өлкөдөн четтеп кеткен жарандарыбыздын өздөрү мекенибизге кайтып келсе да, алардын ошол жакта төрөлгөн балдарынын кайтып келерине эч ким кепилдик бере албайт. Ушундан улам тилдин жок болуп кетүү коркунучунун экинчи себеби өзүнөн өзү пайда болот. Ал – миграция, иммиграция, эмиграция.

Ооба, сан жагынан алганда калкынын саны бир миллиондон ашса, ал элдердин тили жок болуп кетүү коркунучуна дал келбейт. Бирок миграция менен башка тилдүү чөйрөдө жашоо тилге башка тилдерден сөздөрдүн, грамматикалык бирдиктердин, фразеологизмдердин киришин шарттайт.

Мисалы, чет өлкөдө жүргөн жарандардын тилинде ошол элдин сөздөрүн аралаштырып сүйлөө көбөйөт. Мунун натыйжасында айрыкча экинчи, үчүнчү муунда эне тилин жоготууга алып келиши мүмкүн. Чет өлкөдө төрөлгөн балдары өз тилинде жетиштүү үйрөнбөй, эне тилден башка тил негизги сүйлөшүү тили болуп калат. Миграция аркылуу кирген жаңы сөздөр, түшүнүктөр тилге жаңы терминдерди алып келет (мисалы: виза, грант, блокировка, контракт, ж.б.). Бул тилди байыткан жагы менен бирге, эне тилге чет элдик тил нормаларынын басымын күчөтөт. Мигрант үй-бүлөлөрдө балдарды бир эле тилде тарбиялоо – улуттук тилдин унутулушуна жол ачат. Эгер мамлекеттик, коомдук деңгээлде тил саясаты активдүү жүргүзүлбөсө – тилдин унутулушу, аралашма тилдин басымдуулугу күчөйт. Тактап айтканда, эне тилди алып жүрүүчүлөрдүн санынын азайышы өз тилинин жок болуп кетишине негиз болот. Мисалы, 2021-жылдагы эл каттоо боюнча Сибирдин Суломай кыштагында этникалык «Кет» элинин саны – болжол менен 1088 адамды түзгөн. Бирок алардын ичинен кет тилин эркин колдонуучулардын саны 30 адам деп гана белгиленген. Натыйжада, аталган тилди алып жүрүүчүлөрдүн чоң этникалык тобу бар болсо да, тилдин жандуу колдонулушу дээрлик токтоп бараткандай. Ушундай эле көрүнүш Ооганстанда, Арменияда да байкалат. Мисалы, Ооганстанда «Тирахи» тилин жүз чакты гана адам сүйлөсө, Арменияда «Ловмарен» тилин 50дөн ашык адам сүйлөөрү интернет булактарында белгиленген. Монголияда «Духан» тилин алып жүрүүчүлөрдүн жалпы саны 40 болсо, Россиянын Иркутск облусунун аймагында «Тофа» тилин алып жүрүүчүлөрдүн жалпы саны 67 адам. Ооба, мындай тилдер ошол тилди алып жүрүүчүлөрдүн акыркылары дүйнө салып кетишине байланыштуу жок болуп кетүү коркунучун шарттайт.

Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө кедегисин тийгизип жаткан себептердин дагы бири – булбилим берүү системасы. Билим берүү системасы тил саясатынын негизги аткаруучусу. Эгер ал тилди

өнүктүрүүгө, окутууга, жандандырууга олуттуу мамиле кылбаса, мамлекеттик тилдин позициясы барган сайын солгундай берет. Маселен, Кыргызстандын борборунда эне тилде окутуунун жетишсиздиги же башка тилдерде билим берүүнүн үстөмдүгү, тактап айтканда – англис, түрк, кытай, араб, жапон, корей, орус тилдерин окутуу кеңири кулач жайууда. Буга биз каршы эмеспиз, көп тил билген бул ошол элдин руханий байлыгы. Бирок ар бир мамлекет билим берүүдө өздөрүнүн улуттук жүзүн табууга милдеттүү. Себеби улуттук намыс аркылуу өлкөнүн кайра жаралышына салым кошууга болот. Улуттун эрки – тилинде жана рухунда. Тилди сактап калууда жана аны өнүктүрүүдө улуттук аң-сезим жана улуттук рух дагы башкы себептердин бири. Мисалы, 300 жылдай Еврей мамлекети болгон эмес, бирок иврит тили аркылуу еврейлер жоголуп кеткен мамлекетин кайра ордуна тургузду. Тил – мамлекеттин негизи деген ушул. Ал эми өнүккөн, өзүн сыйлаган мамлекеттер өзүнүн билимин сыртка экспорт кылып, башка билим берүү системасын мамлекетине киргизбейт. Мисалы, Эстонияда 100 пайыз мектептер эстон тилинде окутулат. Ал эми мамлекеттик атуулдукту алыш үчүн эстон тилин билүү негизги шарт.

Демек, мамлекеттик тилди колдонууга жана өнүктүрүүгө жалпы журттун, өзгөчө жетекчи-аткаминерлердин жана мамлекет башчылардын күндөлүк жана түбөлүк камкордугу керек. Ошондо гана ар бир элдин мамлекеттик тили өз мамлекетинде үзүрүн берет.

Тилдин жок болуп кетишине бул сыяктуу себептер көп. Бирок жогоруда белгилегендей эң ириде сүйлөөчүлөрдүн аздыгы, жаштардын негизги тилден басымдуу тилге өтүүсү, маданий ассимиляция, билим берүүдө улуттук тилдерге орун берилбеши сыяктуу факторлор негизги себеп. Ошондуктан бул иштер мамлекеттик, коомдук, илимий, жамааттык деңгээлде координацияланган түрдө жүргүзүлүшү керек. Себеби жок болуп бара жаткан жана азчылыкты түзгөн тилдерди сактоо – моралдык жана маданий зарылчылык. Бул тилдер бүткүл адамзатка пайда алып келүүчү уникалдуу дүйнө таанымдарды, тарыхтарды жана билим системаларын камтыйт. Ушундай көп кырдуу маданий жана интеллектуалдык мурасты сактоо үчүн, документацияны, билим берүүнү, технологияны, саясатты, коомчулуктун аракеттерин жана кызматташууну айкалыштыруу менен гана тилдик мурасты келечек муундарга толук жетишин камсыздоого болот. Башкача айтканда, тилди сактоо көп компоненттүү жана комплекстүү мамилени талап кылган социалдык-маданий процесс болуп саналат. Андыктан санариптик шартта тилдик ар түрдүүлүктү коргоо жана өнүктүрүү

үчүн натыйжалуу, масштабдуу жана узак мөөнөттүү стратегияларды иштеп чыгуу зарыл. Бул өңдүү комплекстүү чаралар эне тилдин коомдук аң-сезимдеги ордун дагы да бекемдейт.

Жыйынтыктап айтканда, академик С.Ж. Мусаев: «Эне тил – энеңдин жүрөгүнүн согушу, энеңдин алаканынын табы, энеңдин бешик ыры, энеңдин эмчек сүтү аркылуу боюңа тарап, көкүрөк-көөдөнүнө уюган тил», – деп белгилегендей [3, 246], эне тил – адамдын инсандык калыптанышында жана улуттук иденттүүлүктү сактоодо негизги факторлордун бири. Буга байланыштуу тил этностун маданий биримдигин камсыздаган, тарыхый тажрыйбасын муундан-муунга өткөрүп туруучу негизги коомдук институт катары каралат.

Демек, ар бир жаран энесине көрсөткөн урмат-сый сыяктуу эле, эне тилге да жоопкерчилик менен мамиле кылууга тийиш. Тилдин функционалдык тазалыгын сактоо, аны өнүктүрүү жана коомдук чөйрөдө активдүү колдонуу – улуттук коопсуздуктун, маданий мурастын жана коомдук биримдиктин ажырагыс шарты болуп эсептелет. Ошондуктан эне тилди коргоо жана анын өнүгүүсүн камсыз кылуу – ар бир улуттун фундаменталдуу милдети экенин эске алуу маанилүү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Асанов Ү.А. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. – Б.: 4-том, 2012. – 832 б.
2. Иманалиев К.К. «Жаңы Агым» («Кыргыз гезиттер айылы»). – Б.: 19-ноябрь, 2010 ж.
3. Мусаев С.Ж. Чырмалышкан тагдырлар. – Б.: 2017. – 246 б.
4. Дэвид Хариссонд “Независимая” гезити № 16, 2007 ж.

© Акынбекова А.У., 2025

*Алиева С.А.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ
Петрова А.А.,
студент ФБФВиЖ УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ГОДА ЗАЩИТНИКА ОТЕЧЕСТВА В СМИ БАШКОРТОСТАНА

2025 год в России был объявлен Годом защитника Отечества, и это определило федеральную повестку: Год получил официальный статус, а СМИ – право освещать целый комплекс мероприятий, акций и проектов, посвящённых теме защиты Отечества.

Исследователи отмечают, что российская медиасистема обладает рядом специфических характеристик, оказывающих прямое влияние на способы освещения государственных инициатив и памятных дат. Эти особенности сформировались под воздействием исторических, политических и социально-культурных факторов и определяют структуру, содержание и стилистические особенности медийных материалов, связанных с патриотической тематикой.

Прежде всего, стоит отметить вертикально ориентированную модель медиасистемы, предполагающую доминирующую роль федеральных информационных источников в формировании повестки дня. Федеральные телеканалы, крупные государственные информационные агентства и официальные пресс-службы задают основные тематические рамки, формулируют акценты и определяют ключевые нарративы. Региональные СМИ, как правило, воспроизводят заданные модели подачи материала, адаптируя их к местному контексту.

При этом надо отметить, что российские СМИ традиционно уделяли и уделяют значительное внимание сюжетам, связанным с подвигами защитников Отечества, годовщинами военных побед, памятными датами, символами и атрибутами воинской доблести. Данный подход базируется на сложившейся в обществе системе коллективной памяти, в которой война и защита Родины выступают одним из ключевых ценностных ориентиров.

Отдельно стоит отметить роль цифровых платформ и социальных сетей, в которых развивается альтернативный формат патриотического медийного дискурса. Официальные аккаунты государственных структур, поисковые агрегаторы новостей,

региональные паблики и волонтерские сообщества дополняли телевизионные и печатные СМИ интерактивными формами коммуникации: флешмобами, видеороликами, прямыми эфирами, тематическими хештегами. Таким образом, патриотическая тематика выходила за рамки традиционного информационного вещания и получала новые каналы вовлечения аудитории.

В теории массовых коммуникаций памятная дата представляет собой символическое событие, содержащее в себе определённый культурный и политический смысл. По мнению учёных, медиарепрезентация таких дат способствует формированию доминирующих интерпретаций общественно значимых событий. Это связано с эффектом фрейминга, когда СМИ не только информируют аудиторию, но и задают рамки восприятия путем выбора решений, сюжетных линий, эмоциональных акцентов и визуальной символики [1].

Одной из ключевых функций государственных памятных дат является поддержание социальной сплочённости. В медиа материалы о значимых исторических событиях часто сопровождалась нарративами о единстве народа, преодолении трудностей, подвиге защитников и непрерывности истории. Публикации формировали чувство сопричастности и вовлечённости аудитории, особенно в контексте патриотических мероприятий, проводимых на федеральном и региональном уровнях.

Кроме того, государственные памятные даты используются как инструмент репродукции национальной идентичности. Через медиа транслируются устойчивые образы «героя-защитника», «мужества», «памяти о предках» и «исторического долга», что указывает на доминирование «...модели «Героя» (военный нарратив)» [2, 719].

Важным аспектом является и мобилизационная функция памятных дат. СМИ активно использовали различные информационные форматы – репортажи, интервью с ветеранами, очерки, аналитические статьи, фотопроекты, документальные фильмы – для того чтобы побудить аудиторию к участию в памятных мероприятиях, общественных акциях и волонтерских проектах. Тем самым медиа выступали посредниками между организаторами событий и гражданским обществом

Отдельное значение приобретает идеологический компонент. Государственные памятные даты в российском информационном пространстве нередко позиционируются как часть интегративной политики, направленной на укрепление патриотизма и подчеркивание

роли армии как важнейшего института государства. Это позволяет формировать положительный имидж государственных структур и вооружённых сил, а также транслировать модели социально одобряемого поведения.

Анализ материалов федеральных СМИ показал, что они не просто сообщали факт – объявление года, – но и формировали информационный фон: объясняли, зачем это объявление, какие инициативы в нём заключены, какие возможны изменения и возможности для граждан [3]. Такой подход способствует интерпретационной и мобилизационной функциям медийного освещения.

Это видно на примере множества официальных сайтов учреждений (школ, университетов, государственных учреждений), разместивших объявления о том, что «2025 год – Год защитника Отечества», и материалы о проводимых ими мероприятиях [4].

Такие публикации демонстрируют, как федеральная медийная инициатива проникает в региональные и институциональные уровни, распространяясь через официальные порталы, образовательные организации, учреждения культуры и пр. Таким образом, медийное освещение становилось масштабным, охватывая не только новостные издания, но и повседневные ресурсы, что расширял охват аудитории и усиливал эффект мобилизации.

Далее рассмотрим, каким образом темы, связанные с Годом защитника Отечества, освещались в региональных СМИ и публичных сообщениях Башкортостана: какие акценты использовались, какие мероприятия освещались.

Например, в издании «I-GAZETA.COM» был опубликован материал с заголовком «Как в Башкирии пройдет Год защитника Отечества» [5]. В нем раскрывается, что в республике планируется «много значимых событий». В частности, анонсированы мероприятия на 9 мая, «Дни армейской культуры» во всех муниципалитетах республики, разработка мер поддержки военнослужащих и их семей.

Этот репортаж показывает, что региональные СМИ выступали в роли моста между официальными решениями и населением, информируя о планах, структурируя ожидания и придавая событиям формат публичной повестки.

В другом материале («Молодёжная газета») говорится, что в честь Дня защитника Отечества в концертном зале «Башкортостан» прошло торжественное мероприятие, на котором глава республики поблагодарил военнослужащих, ветеранов и напомнил о важности военно-патриотического воспитания [6].

В июле 2025 года СМИ сообщили, что в Башкортостане планируется масштабное проведение «Дней армейской культуры» – серия выставок, концертов, мастер-классов, культурных событий. Эти мероприятия проходят под эгидой Года защитника Отечества. [7].

В медийном центре региона также была проведена пресс-конференция, посвящённая организации этих дней: мероприятия призваны вовлечь жителей, привлечь внимание к памятным датам, показать уважение к защитникам.

Через такие культурные инициативы СМИ и региональная власть формируют «мягкую», массовую, цивилизованную форму патриотического воспитания – не только новости и речи, но и культурные события, доступные широкой публике. Это показывает, что медийное освещение Года защитника Отечества в регионе выходило за рамки формальных поздравлений и официальных заявлений и стало частью общественной жизни.

Другой материал посвящен социальным инициативам и памяти, то есть о наградах «Отцам защитников» и внимании к их семьям (В октябре 2025 года в республике прошла церемония вручения медалей «Отец защитника Отечества» — награды получили 19 отцов участников СВО) [8].

Этот факт освещался региональными СМИ как часть программы Года защитника Отечества (подчёркивается забота о семьях военнослужащих, внимание к тылам, и символическая значимость поддержки).

Через такие публикации медийный дискурс получает социальную и эмоциональную нагрузку – акцент на семье, на поколениях, на уважении к родителям защитников. Это помогает формировать устойчивое общественное восприятие темы защиты Родины как семейной и коллективной ценности.

Таким образом, СМИ Башкортостана активно освещали Год защитника Отечества, транслируя официальную риторику, планы мероприятий, культурные и социальные инициативы.

В материалах были не только военная или героическая тема, но и социальная составляющая: поддержка участников СВО, ветеранов, семей, внимание к родителям, культурное вовлечение граждан.

Освещение носило комплексный характер: новости, объявления, культурные афиши, отчёты о мероприятиях, официальные поздравления.

Такая практика показывает, что Год защитника Отечества воспринимается не как формальное решение, а как масштабный региональный проект, требующий медийного сопровождения.

Список литературы:

1. Короченский, А. П. Социология журналистики. — М.: Академический проект, 2021. — 448 с.
2. Алиева С.А., Имангулова А.Р., Мустафина Р.Д. Практика использования архетипов на российском телевидении. Казанская наука, №10, 2025. — С. 717-721.
3. Год защитника Отечества в России: мероприятия и меры поддержки военнослужащих//Lenta.ru.—2025. — URL: <https://lenta.ru/articles/2025/01/15/god-zaschitnika-otechestva-2025/> (дата обращения: 05.12.2025).
4. Россотрудничество. Патриотические проекты и акции 2025. — URL: <https://rs.gov.ru/> (дата обращения: 05.12.2025).
5. Как в Башкирии пройдет Год защитника Отечества // i-gazeta.com. — 11.01.2025. — URL: <https://i-gazeta.com/news/novosti/2025-01-11/kak-v-bashkirii-proydet-god-zaschitnika-otechestva-4080567> (дата обращения: 05.12.2025).
6. Радий Хабиров поблагодарил защитников Отечества и участников СВО //Молодёжная газета (mgazeta.com). — 21.02.2025.— URL: <https://mgazeta.com/news/novosti/2025-02-21/radiy-habirov-pozdravil-zhiteley-bashkirii-s-dnyom-zaschitnika-otechestva-4132547> (дата обращения: 05.12.2025).
7. Башкирия готовится к масштабному проведению «Дней армейской культуры» // Молодёжная газета (mgazeta.com). — 31.07.2025. — URL: <https://mgazeta.com/news/novosti/2025-07-31/bashkiriya-gotovitsya-k-masshtabnomu-provedeniyu-dney-armeyskoj-kultury-4333977> (дата обращения: 05.12.2025).
8. В Башкортостане вручены награды «Отцам защитников Отечества»// resbash.ru.— URL: <https://resbash.ru/news/Vremya%20geroev/2025-10-15/v-bashkirii-vruchili-nagrody-ottsam-zaschitnikov-otechestva-4428084> (дата обращения: 05.12.2025).

© Алиева С.А., Петрова А.А., 2025

*Алиева С.А.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ
Оразмедова М.,
студент ФБФВиЖ УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ОСОБЕННОСТИ РУБРИК РОССИЙСКИХ И БАШКИРСКИХ ДЕТСКИХ ИЗДАНИЙ

Детские периодические издания занимают особое место в системе средств массовой информации, выполняя не только развлекательную, но и образовательную, воспитательную и социализирующую функции. Через устойчивые рубрики детская пресса формирует у юных читателей первые представления о мире, языке, культуре, моральных ценностях и нормах общественного поведения. Именно рубрикация задаёт внутреннюю структуру издания, определяет логику восприятия материалов и способствует формированию устойчивого интереса к чтению.

В современных условиях, когда детская аудитория всё чаще обращается к цифровым формам контента, печатные и электронные детские журналы сохраняют свою значимость благодаря адаптации содержания к возрастным особенностям читателей и использованию привычных, легко узнаваемых рубрик. Особое значение приобретает анализ рубрик как устойчивых элементов медиатекста, поскольку именно они обеспечивают преемственность номеров, формируют ожидания аудитории и поддерживают идентичность издания.

Российские и региональные детские журналы демонстрируют как общие, так и специфические подходы к построению рубрик. Общероссийские издания, ориентированные на широкую аудиторию, чаще используют универсальные тематические блоки, связанные с творчеством, познанием и игрой. В то же время региональные журналы, в том числе издания Республики Башкортостан, включают в структуру рубрик элементы национальной культуры, родного языка и локальной идентичности, что придаёт их содержанию дополнительную воспитательную ценность.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью выявления сходств и различий в рубрикации детских изданий разного уровня и понимания того, как через рубрики формируется образовательное и культурное пространство детской журналистики. Цель данной статьи – рассмотреть особенности рубрик российских и

башкирских детских изданий на примере материалов 2025 года, определить их функциональную направленность и выявить роль рубрик в формировании читательской мотивации и ценностных ориентиров у детей.

Известно, что рубрикация в детских изданиях выполняет системообразующую функцию, помогая выстраивать понятную и предсказуемую структуру журнала. Анализ рубрик общероссийских и башкирских детских изданий 2025 года позволяет выявить как общие закономерности детской журналистики, так и региональные особенности, связанные с культурным и языковым контекстом.

Для общероссийских детских изданий характерна ориентация на универсальные интересы детской аудитории. В журнале «Мурзилка» рубрика «Сделай сам» направлена на развитие творческого мышления и практических навыков. Материалы рубрики предлагают детям простые задания, связанные с ручным трудом и воображением, что способствует формированию самостоятельности и интереса к созидательной деятельности. Универсальность тем делает рубрику понятной и привлекательной для детей из разных регионов, независимо от культурных различий [3].

Ещё одной значимой рубрикой журнала «Мурзилка» является «Галерея искусств Мурзилки», выполняющая просветительскую функцию. Через знакомство с произведениями искусства и художественными образами рубрика формирует у детей эстетический вкус и расширяет кругозор. В отличие от региональных изданий, здесь отсутствует привязка к локальному контексту: акцент делается на общекультурные ценности и доступное объяснение сложных понятий в игровой форме.

В башкирском детском журнале «Акбузат» рубрика «Хикэйэлэр» ориентирована на художественное повествование и развитие читательской культуры [1]. В рамках этой рубрики публикуются короткие рассказы и сказки, адаптированные к возрасту детей, что способствует формированию интереса к художественному слову и расширению словарного запаса. Важной особенностью является использование башкирского языка, благодаря чему рубрика выполняет не только литературную, но и языковую функцию, поддерживая интерес детей к родной речи и национальной культуре. Художественные тексты здесь выступают средством эмоционального воспитания и передачи традиционных ценностей.

Другой характерной рубрикой журнала «Акбузат» является «Афарин, балалар!» [2], которая выполняет мотивационную и воспитательную роль. В ней публикуются материалы о достижениях

школьников, творческих успехах и добрых поступках детей. Такая рубрика формирует у юных читателей позитивные модели поведения, поощряет стремление к самореализации и укрепляет чувство сопричастности к детскому сообществу. Региональная специфика проявляется в акценте на локальные события и героев, близких читателю по культурному и социальному опыту.

Сравнительный анализ показывает, что башкирские детские издания делают упор на сохранение культурной идентичности и воспитание через примеры, близкие ребёнку по языку и среде. Общероссийские журналы, в свою очередь, стремятся к универсализации содержания, предлагая рубрики, ориентированные на широкую аудиторию и общие образовательные задачи. При этом во всех рассмотренных изданиях рубрики выполняют важную функцию навигации и формируют устойчивый интерес к журналу, обеспечивая его целостность и узнаваемость.

Проведённый анализ рубрик российских и башкирских детских изданий позволяет сделать вывод о том, что рубрикация является одним из ключевых инструментов формирования содержания и идентичности детского журнала. Именно через устойчивые рубрики редакции выстраивают диалог с юной аудиторией, задают образовательные и воспитательные ориентиры, а также обеспечивают преемственность и узнаваемость издания.

Рассмотренные примеры показывают, что детский журнал «Акбузат», использует рубрики как средство сохранения и передачи национально-культурных ценностей. Рубрики художественного и мотивационного характера не только развивают читательские навыки, но и формируют чувство принадлежности к родному языку и культуре, что особенно важно в условиях многоязычного информационного пространства. Локальная направленность содержания делает такие рубрики близкими и понятными детской аудитории.

Общероссийские детские издания, представленные журналом «Мурзилка», демонстрируют иной подход, основанный на универсальности тем и форматов. Их рубрики ориентированы на развитие творческого мышления, познавательной активности и эстетического восприятия, не привязываясь к конкретному региональному контексту. Это позволяет журналу быть доступным и востребованным среди детей разных возрастов и регионов страны.

Таким образом, различия в рубрикации российских и башкирских детских изданий обусловлены прежде всего задачами, которые ставят перед собой редакции: сохранение культурной

идентичности или формирование универсального образовательного пространства. Вместе с тем все рассмотренные рубрики подтверждают важную роль детской журналистики как среды социализации, обучения и культурного развития ребёнка.

Список литературы:

1. Акбузат (журнал). Рубрика «Хикэйэлэр» (Stories). [Электронный ресурс]. URL: <https://akbuzat-rb.ru/> (дата обращения: 10.12.2025).
2. Акбузат (журнал). Рубрика «Афарин, балалар!» (Афарин, дети!). [Электронный ресурс]. URL: <https://akbuzat-rb.ru/> (дата обращения: 10.12.2025).
3. Журнал «Мурзилка». Рубрика «Сделай сам». [Электронный ресурс]. URL: <https://murzilka.org/posts/year/2025/4> (дата обращения: 10.12.2025).
4. Журнал «Мурзилка». Рубрика «Галерея искусств Мурзилки». [Электронный ресурс]. URL: <https://murzilka.org/products/61282132> (дата обращения: 10.12.2025).

© Алиева С.А., 2025

УДК 070

*Алиева С.А.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ
Хакимова А.Р.,
магистрант УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ПУБЛИКАЦИЙ В РЕГИОНАЛЬНЫХ МЕДИА

Современные журналистские расследования в региональных медиа России продолжают оставаться важнейшим инструментом общественного контроля. Аналитики отмечают, что редакционные приоритеты в печати в последние годы смещаются в сторону практических и социальных тем: коммунальные проблемы, здравоохранение, состояние школ и дорог, мелкие бытовые коррупционные истории и муниципальные закупки.

«Несмотря на существующие трудности, такие как финансовые ограничения, давление со стороны заинтересованных структур, изменение медиапотребления зрителей в пользу развлекательного контента» [1,38], региональные издания системно

поднимают темы, которые непосредственно влияют на жизнь местных жителей.

Это видно на примере материалов семи изданий: «Проект48» (Липецкая область), «Томск Таймс», «Псковская губерния», «Вологда.Наблюдатель», «Саратов.Report», «ЮграNews» и «Камчатка.Онлайн». На основе открытых публикаций этих медиа определены тематика и примерное количество расследовательских текстов, вышедших в течение 2025 года.

Анализ материалов показал, что в 2024-2025 годах расследовательская журналистика в регионах не исчезла и не растворилась в новостном потоке – напротив, она стала более точечной и сфокусированной на конкретных болевых точках. Тематическая палитра сегодня формируется на стыке социальных проблем, вопросов распределения бюджета, работы местных управленцев, а также качества услуг, которые получают жители – от медицины до ЖКХ.

Сравнение активности изданий демонстрирует, что расследования появляются даже там, где ресурс редакций ограничен. Число публикаций варьируется. В каждом из анализируемых изданий расследования становятся способом говорить о том, что иначе могло бы остаться невидимым: несправедливых закупках, неэффективных тратах [4], экологических тревогах, нарушениях в городской инфраструктуре.

Полученные данные показывают существенную разницу в интенсивности расследовательской работы. Наиболее активным оказалось издание «Псковская губерния», подготовившее около 25 материалов расследовательского характера. Журналисты редакции последовательно обращались к темам бюджетных трат, управления муниципальными ресурсами и конфликта интересов в региональных структурах. Важным является и то, что эти тексты нередко становились поводом для общественных дискуссий, что подтверждает востребованность расследовательского формата среди местной аудитории.

Сравним эту динамику с ситуацией в других регионах. «Саратов.Report» опубликовал порядка 18 расследований, уделив особое внимание вопросам инфраструктурных нарушений и деятельности хозяйственных предприятий, влияющих на качество городской среды. В их материалах отчетливо проявляется тенденция соединения аналитического подхода с опорой на свидетельства местных жителей – тот формат, который укрепляет доверие аудитории

и позволяет фиксировать проблемы, заметные именно на уровне повседневного опыта.

«Томск Таймс» и «Камчатка.Онлайн» показали схожие результаты – около 12 расследований каждое. Однако тематическая направленность заметно различается: томские журналисты сосредоточились преимущественно на экологических рисках и функционировании систем теплоснабжения, тогда как камчатские – на вопросах транспортной доступности, логистике и работе региональных служб. В обоих случаях расследования становятся способом моделирования реального положения дел, позволяя выстраивать более широкую картину региональной проблематики.

Издания «ЮграNews» и «Вологда.Наблюдатель», опубликовавшие около 10 расследований, вносят важный вклад в картину региональной медиареальности, хотя делают это с меньшей регулярностью. Для них расследовательская деятельность выступает не как основная, а как дополнительно усиливающая функция: в нужный момент редакции способны сосредоточиться на узловых конфликтах – будь то распределение средств, работа коммерческих организаций или социальные услуги.

Наименее активным в 2025 году, согласно доступным данным, оказалось издание «Проект48», подготовившее примерно 7 расследований. Тем не менее, даже при небольшом количестве публикаций редакция последовательно обращает внимание на темы, связанные с управлением городской инфраструктурой и качеством выполнения муниципальных контрактов. Это свидетельствует о том, что расследовательский формат может сохранять свою значимость даже в условиях ограниченных ресурсов.

Сравнение количественных показателей по этим семи изданиям показывает отсутствие единообразия в распределении расследовательской активности. Однако данное многообразие скорее отражает специфику региональных медиасистем, чем указывает на снижение качества или роли расследовательской журналистики. Издания с более высокой частотой публикаций работают в условиях более гибкой редакционной структуры, что позволяет поддерживать регулярную экспертную работу. Напротив, медиа с меньшими показателями обычно действуют в более жестких организационных или финансовых рамках, но стремятся компенсировать это глубиной и социальным значением отдельных материалов.

Таким образом, численное распределение расследований в 2025 году подтверждает важную тенденцию: региональные журналистские расследования не исчезают, а скорее стремятся

адаптироваться к локальным условиям, сохраняя свою аналитическую функцию. В совокупности эти материалы формируют комплексное представление о значимых проблемах регионов России, укрепляют прозрачность работы органов власти и способствуют формированию критически ориентированной общественной среды. Даже при небольшом количестве публикаций в год такие материалы оказывают значительное общественное влияние: обсуждаются в соцсетях, становятся поводом для депутатских запросов, вызывают проверки надзорных органов.

Безусловно, региональные СМИ сталкиваются при этом с двумя противоречивыми задачами: удерживать внимание местной аудитории и сохранять профессиональную автономию в условиях ограниченных ресурсов.

В итоге можно утверждать: региональные расследования сегодня – это не попытка конкурировать с большими федеральными проектами, а самостоятельная, устойчивая форма местной журналистики. Она строится вокруг живых проблем, существующих «здесь и сейчас», и потому обладает особой ценностью.

Список литературы:

1. Алиева С.А., Хакимова А.Р. Практика создания авторских программ в жанре расследования на региональных телеканалах России// *Colloquium-journal*, № 36 (229), 2024, С. 37-39.
2. Важные истории (IStories). Расследования и крупные репортажи. [Электронный ресурс]. URL: <https://istories.media/> (дата обращения: 29.11.2025).
3. Никто не сел. Чем кончилась история уральской банды Тамплиера и Кобзона – «борцов с педофилами» [Электронный ресурс]. URL: <https://48.ru/text/criminal/2025/01/08/74940677/>
4. Прокуратура Томской области выявила хищения при реализации нацпроекта «Демография» [Электронный ресурс]. URL: <https://gt-tomsk.ru/news/prokuratura-tomskoj-oblasti-vyyavila-xishheniya-pri-realizacii-nacproekta-demografiya/>
5. Сайт издания «Псковская губерния» <https://gubernia.media/>
6. Сайт «ЮграNews» <https://ugra-news.ru/>

© Алиева С.А., Хакимова А.Р., 2025

*Алиева С.А.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ
Ведерникова А.И.,
магистрант УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ПЕЧАТНЫЕ СМИ: СОВРЕМЕННЫЕ БИЗНЕС-МОДЕЛИ (НА ПРИМЕРЕ ИЗДАТЕЛЬСКОГО ДОМА «КОММЕРСАНТЪ»)

В современном медиапространстве печатные СМИ сталкиваются с серьёзными вызовами: снижение доходов от рекламы, уход аудитории в интернет и рост конкуренции со стороны цифровых платформ. Чтобы выжить, традиционные издания вынуждены перестраивать свои бизнес-модели, сочетая печатные и онлайн-форматы.

Одним из примеров успешной адаптации к новым условиям является российский издательский дом «Коммерсантъ». Он представлен и в Уфе региональным подразделением, которое занимается выпуском местной деловой информации и входит в ТОП-10 самых цитируемых СМИ Башкортостана (данные за III квартал 2025 года) [4].

Печатные СМИ на протяжении многих десятилетий играли важнейшую роль в формировании общественного мнения и обеспечении доступа к информации. Но с приходом цифровой эпохи, их влияние и привычные бизнес-модели начали подвергаться серьёзным изменениям. Издательский дом «Коммерсантъ» стал ярким примером как традиционные СМИ адаптируются к новым условиям, предлагая «более глубокую аналитику и комментарии к событиям» [1, 16].

В данной статье рассмотрим историю формирования «Коммерсанта», его эволюцию бизнес-моделей и способы адаптации к вызовам цифровой эпохи. Ключевыми задачами исследования являются анализ изменений в бизнес-модели издательского дома на фоне технологических и социальных изменений, а также выделение успешных практик адаптации к новым условиям рынка.

Многие исследователи подчеркивают, что печатные СМИ сталкиваются с непредсказуемыми вызовами, такими как снижение тиражей, утечка рекламных бюджетов в интернет-пространство и изменение предпочтений аудитории. Это создает необходимость в поиске новых форматов, продуктов и сервисов, которые могли бы

компенсировать потерю аудитории и доходов. В ходе нашего анализа мы уделим внимание не только историческим аспектам, но и современным трендам в медиасфере, связанным с изменением потребительских привычек и технологических новшеств. Это позволит понять, каким образом издательский дом «Коммерсантъ» реагирует на вызовы времени и какие стратегии применяет для поддержания своей конкурентоспособности.

Издательский дом «Коммерсантъ» был основан в 1989 году в России, в условиях перестройки и изменения политической и экономической системы страны. Первоначально «Коммерсантъ» начинал как еженедельное деловое издание, которое стремилось предоставить актуальные и независимые новости о бизнесе и экономике. В те бурные времена рынок СМИ находился в стадии становления, и «Коммерсантъ» быстро завоевал доверие среди читателей благодаря высокому качеству журналистики и аналитики.

В 1990-х годах «Коммерсантъ» расширил свои рубрики и начал публиковать не только деловые новости, но и материалы на темы политики, общества и культуры. Это расширение позволило привлечь более широкую аудиторию и закрепить статус одного из ведущих изданий в стране. Издательство активно сотрудничало с иностранными агентствами и журналистами, что способствовало обмену опытом и повышению качества материалов.

С начала 2000-х годов «Коммерсантъ» продолжал трансформироваться в ответ на изменения медийной среды. В 2003 году был запущен интернет-проект, что дало возможность читателям получать оперативные новости в режиме реального времени. Это стало важным шагом в адаптации к цифровой эпохе, так как число пользователей интернета в России стало стремительно расти.

На протяжении своего существования «Коммерсантъ» пережил несколько волн изменений: от экономического кризиса до роста конкуренции со стороны цифровых медиа. Однако, благодаря постоянному улучшению качества контента и профессионализму журналистов, издательский дом смог сохранить свою репутацию и серьезную читательскую аудиторию. Уникальная подача информации, аналитические статьи и различные специализированные проекты позволили «Коммерсанту» выделиться на фоне других изданий и занять прочное место в медиаландшафте страны.

Эволюция бизнес-модели издательского дома «Коммерсантъ» представляет собой интересный пример приспособления к меняющимся условиям рынка и технологий. На протяжении своей истории, начиная с 1989 года, «Коммерсантъ» прошел через несколько

этапов трансформации, чтобы оставаться актуальным и конкурентоспособным.

В 1990-е и начале 2000-х гг. основным источником дохода издательства была реклама – особенно корпоративная и деловая. Однако, с развитием цифровых технологий и падением интереса к печатной версии, компания начала активно перестраиваться.

Сегодня бизнес-модель «Коммерсанта» можно описать как «гибридную», включающую несколько направлений дохода:

1. Подписка и платный доступ.

Объединение печатной и цифровой форм представления информации стало важным этапом бизнес-модели. «Коммерсантъ» внедрил подписные модели и премиум-контент, предлагая эксклюзивный доступ к аналитическим материалам и исследованиям. Это способствовало формированию более стабильного финансового потока, компенсируя падение доходов от печатной рекламы. Часть материалов доступна только по подписке, особенно аналитика, бизнес–комментарии и эксклюзивные интервью. Таким образом, аудитория платит не просто за новости, а за экспертизу и доверие к бренду.

2. Рекламные и нативные форматы.

Хотя объём классической рекламы снизился, «Коммерсантъ» активно развивает нативную рекламу – спецпроекты и статьи, интегрированные в редакционный контент, а также брендированные приложения для корпоративных клиентов.

3. События и деловые мероприятия.

С течением времени «Коммерсантъ» продолжал эволюционировать, расширяя свои услуги и источники доходов. Появление новых платформ и технологий открыло возможности для внедрения мультимедийного контента – видеорепортажей, подкастов и интерактивных графиков. Это позволило не только улучшить представление информации, но и привлечь новую аудиторию, отходя от классических форматов. Издательский дом проводит форумы, конференции и круглые столы под брендом «Коммерсантъ», где получает доход не только от билетов, но и от спонсорского участия (см. табл.1).

4. Партнёрские проекты и лицензии.

Бренд «Коммерсантъ» используется в партнёрских программах, рейтингах и аналитических исследованиях, что создаёт дополнительный источник дохода. К концу 2010-х годов «Коммерсантъ» стал активно искать партнерства и объединения с другими СМИ и технологическими компаниями, что позволило

увеличить охват и конкурентоспособность. Это сотрудничество привело к новым форматам контента и способам монетизации, включая мероприятия, курсы и специальные проекты.

Адаптация к цифровой эпохе является ключевым аспектом трансформации большинства печатных СМИ, включая и издательский дом «Коммерсантъ». В последние годы наблюдается значительный сдвиг в потребительских привычках, что заставило традиционные СМИ переосмысливать свои форматы и подходы к предоставлению информации. В условиях нарастающей конкуренции со стороны интернет-ресурсов и социальных сетей важным стало не только сохранение читательской аудитории, но и привлечение новой, более молодой аудитории, отвыкшей от бумаги.

Одним из основных шагов, предпринятых «Коммерсантом», стала активная цифровизация контента. Издательский дом не ограничивается лишь переводом печатных материалов в онлайн-формат - он создает оригинальный контент, специально адаптированный под цифровые платформы. Это позволяет не только поддерживать интерес читающей аудитории, но и расширять её за счёт пользователей социальных сетей и мобильных приложений.

Важным направлением в адаптации к цифровой эпохе стало внедрение мультимедийных форматов. Видеоролики, подкасты и интерактивные графики стали важными элементами контент-стратегии, позволяя сделать материал более привлекательным и доступным. Это также способствует лучшему восприятию информации, что особенно важно в условиях избытка контента и быстрой обработки информации современными читателями.

Ключевую роль в стратегиях адаптации играет и монетизация цифровых ресурсов. Издательский дом «Коммерсантъ» активно использует подписные модели и платные контенты, предлагая читателям премиум-материалы, которые содержат более глубокую аналитику и эксклюзивные интервью. Внедрение системы подписок позволяет создавать стабильный доход и интерес у пользователей, готовых платить за качественное и проверенное содержание.

Еще одним важным аспектом является использование аналитических инструментов для понимания предпочтений аудитории. Сбор данных о поведении пользователей на сайте и в приложениях позволяет «Коммерсанту» адаптировать свою контент-стратегию, делая акцент на наиболее востребованные темы и форматы. Это, в свою очередь, способствует повышению уровня вовлечённости читателей и обеспечивает более высокий уровень удовлетворенности от потребления контента.

Таблица 1

События и деловые мероприятия

Название и дата проведения мероприятия	Темы/ Направления	Спикеры/ Состав	Аудитория/ Масштабы
«Медиапространство–2025», 17 апреля 2025, Москва, ВЭБ Центр	Трансформации медиарынка: технологии, взаимодействие традиционных и цифровых медиа, роль ИИ, аналитика, регулирование медиаэтики и др.	Примерно 8 спикеров на первой сессии; эксперты медиарынка, технологических компаний, аналитических агентств	Формат конференции – живое событие; точное число участников не указано в источнике (обычно на подобные мероприятия собирают сотни участников (представителей СМИ, бизнеса).
«Офисы с «Коммерсантом»» 29 мая 2025, Москва, ВЭБ Центр	Офисная недвижимость: анализ спроса и предложения, аренды, вакантности, архитектурные требования, инвестиции	Спикеры и представители: STONE, IBC Real Estate, архитектурного бюро MAD architects, девелоперов и операторов, аналитики рынка	Формат: две сессии; живое присутствие; участников, специализированная аудитория (инвесторы, девелоперы, архитекторы).
«МедиаФорсайт» 19 июня 2025, Санкт-Петербург, в рамках ПМЭФ	Тренды медиарынка, изменения в рекламных форматах, влияние технологий,	Модератор: В. Смоляков (АКАР), спикеры – руководители агентств и рекламных компаний	Масштаб скорее средний (участники из отрасли рекламы и PR; охват через СМИ и отраслевые каналы).

Окончание табл. 1

	взаимодействие между участниками рынка: заказчики, агентства, платформы		
Медиадом на ПМЭФ, Июнь-июль 2025, Санкт-Петербург	Профессиональные дискуссии по недвижимости, PR, финансам, связям с общественностью, retail и др.; сочетание деловой и развлекательной программы	Более 70 спикеров, среди них представители бизнеса, власти, культурных сред	Аудитория: более 1 000 человек на площадке; плюс онлайн-трансляции: просмотры видеозаписей – более 100 000

Таким образом, адаптация издательского дома «Коммерсантъ» к цифровой эпохе не просто представляет собой необходимую реакцию на вызовы времени, но и активно формирует новые подходы к работе со своими читателями, что позволяет оставаться в числе лидеров среди печатных и цифровых медиа.

На протяжении своего существования издательский дом «Коммерсантъ» демонстрирует замечательную способность адаптироваться к меняющимся условиям рынка, что позволяет ему сохранять свою репутацию одного из ведущих печатных изданий в России. В ходе рассмотрения истории и эволюции бизнес-модели данного медиа-гиганта стало очевидно, что успех «Коммерсанта» основывается на глубоком понимании потребностей аудитории, а также непрерывном внедрении инновационных подходов в свою деятельность.

Адаптация к цифровой эпохе, несомненно, стала одним из ключевых моментов в развитии компании. В условиях, когда традиционные печатные издания теряют читательскую аудиторию, «Коммерсантъ» сумел создать успешную онлайн-платформу, которая не только позволяет расширить географию читателей, но и предлагает новые форматы контента, включая мультимедийные материалы и интерактивные элементы. Это решение позволило издательскому дому не только сохранить свою аудиторию, но и привлечь новых читателей, что является важным аспектом устойчивого развития.

Список литературы:

1. Алиева С.А. Типологические модели современных деловых изданий.[Электронный ресурс]
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=82498182> (дата обращения: 08.12.2025)
2. Артемьева Ю.В. «Коммерсантъ: летопись успеха» // Журнал «МедиаСфера», 2019. – №4. – С. 25–30. Труба, И. В. «Издательский бизнес в России: история и современные тенденции». – М.: Издательство «Книжный мир», 2021.
3. Кочергина А.Г. «Экономика контента: преимущества и недостатки современных бизнес-моделей» // Научные исследования в сфере медиа, 2023. – Т. 15, № 3. – С. 55–62.
4. Сидорова Е.А. «Адаптация печатных СМИ к цифровой эпохе: опыт Издательского дома «Коммерсантъ» // Экономика и управление в XXI веке, 2023. – Т. 28, № 2. – С. 45–48.
5. ТОП-20 самых цитируемых СМИ Башкортостана – III квартал 2025 // [Электронный ресурс]
<https://www.mlg.ru/ratings/media/regional/14246/> (дата обращения: 08.12.2025)

© Алиева С.А., Ведерникова А.И., 2025

УДК 070

*Алиева С.А.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ДЕТСКИХ КАНАЛОВ ТЕЛЕВИДЕНИЯ БАШКОРТОСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Детское телевизионное вещание в современных медиасистемах выполняет не только развлекательную, но и важную социально-культурную функцию, формируя ценностные ориентиры, языковую среду и первичные представления ребёнка о мире. В условиях многонациональных государств особое значение приобретает язык детских телеканалов и тематическое наполнение программ, поскольку именно в детском медиаконтенте закладываются основы культурной идентичности и гражданской социализации.

Несмотря на рост интереса к региональным и национальным медиа, сравнительные исследования детского телевидения в постсоветском пространстве остаются недостаточно представленными

в научном дискурсе. Республика Башкортостан и Кыргызская Республика представляют собой показательные примеры регионов с активной государственной поддержкой национальных языков и культуры в медиaprостранстве. Детские телеканалы «Тамыр» и «Баластан» функционируют как специализированные медиаплощадки, ориентированные на детскую аудиторию, однако развиваются в разных общественно-политических и медиарегуляторных контекстах. Это позволяет рассматривать их в сравнительном аспекте, выявляя общие тенденции и различия в тематике программ, языковой политике и редакционных приоритетах.

Сопоставление контента «Тамыр» и «Баластан» позволяет выявить, каким образом детские каналы решают задачи сохранения национальной идентичности, адаптации глобальных форматов и расширения образовательной функции телевидения.

В статье проведен сравнительный анализ тематической структуры и языкового распределения программ детских телеканалов Башкортостана и Кыргызстана на примере «Тамыр» и «Баластан», а также выявлены особенности их организационного и содержательного развития в рамках государственной медиасистемы.

Детские телеканалы «Тамыр» (Республика Башкортостан) и «Баластан» (Кыргызская Республика), несмотря на различия в национальном и медиаполитическом контексте, демонстрируют сходные стратегические установки, связанные с воспитательной, образовательной и культурно-идентификационной функцией детского телевидения. В то же время сравнительный анализ их тематической структуры и языкового распределения программ позволяет выявить принципиальные различия в подходах к формированию детского медиаконтента.

Телеканал «Тамыр» в Республике Башкортостан функционирует как специализированная детская медиаплощадка в структуре республиканского государственного вещания. Его программная политика выстроена вокруг идеи сохранения и популяризации башкирского языка, традиций и фольклора, что находит прямое отражение в тематике и языке передач. Большинство авторских программ канала имеют башкирские названия и выходят на башкирском языке, что подчёркивает их ориентацию на национально-культурную аудиторию. Передачи образовательного и воспитательного характера дополняются музыкальными, игровыми и конкурсными форматами, которые направлены на развитие речи, творческих способностей и коммуникативных навыков детей.

По имеющимся данным, в сетке вещания «Тамыра» насчитывается порядка 30-35 уникальных передач и рубрик. При этом доминирующей является башкирская языковая составляющая: около 70–80% программ реализуются на башкирском языке. Русскоязычные передачи составляют меньшую часть и, как правило, связаны с общеобразовательной тематикой либо ориентированы на более широкую аудиторию, включая детей из смешанных языковых семей. Таким образом, канал выстраивает двуязычную модель вещания, где башкирский язык занимает приоритетное положение, а русский выполняет функцию расширения охвата и доступности контента.

Тематика передач «Тамыра» отличается жанровым разнообразием, однако в целом сохраняет устойчивый акцент на культурно-просветительской миссии. Значительное место занимают программы, связанные с народным творчеством, традициями, детской литературой и музыкой. Важной особенностью является участие самих детей в создании контента: многие передачи строятся на принципах интерактивности, что способствует формированию у юных зрителей чувства сопричастности и медиакомпетентности. Например, самыми популярными передачами среди зрителей стали: Городок АЮЯ, Баурсак, Сулпылар, Гора новостей, Сэнгэлдэк, Мастерская, Ой, крутой! [7].

Телеканал «Баластан», входящий в структуру Кыргызской общественной телерадиокomпании Кыргызстана, представляет собой пример централизованного государственного детского вещания, ориентированного на укрепление позиций государственного языка и национальной культуры. В отличие от «Тамыра», «Баластан» демонстрирует более однозначную языковую политику: подавляющее большинство программ выходит на кыргызском языке. По результатам анализа программного расписания и перечня рубрик, около 90–95% передач имеют кыргызскоязычные названия и ведутся на кыргызском языке. Русскоязычные элементы представлены фрагментарно и, как правило, связаны с заимствованными форматами или мультимедийными блоками.

Общее количество регулярных программ и рубрик «Баластана» составляет примерно 20-30 наименований. При этом значительную часть эфирного времени занимают такие повторяющиеся образовательные программы, как «Билесинби?», «Билиминди текшер», «Акыл таймаш», «Таалимтай». Также большую часть составляют анимационные циклы, что типично для детского телевидения. Тематически контент канала ориентирован на базовое образование, развитие речи, знакомство с национальной

историей и устным народным творчеством. Особое место занимают передачи, посвящённые эпосу, сказкам и традиционным формам культуры, что подчёркивает государственную стратегию поддержки национальной идентичности через детские медиа.

О популярности КТРК «Баластан» свидетельствует тот факт, что он входит в ТОП-10 по республике, занимая третью позицию [4,31].

Сравнивая два телеканала, можно отметить, что «Тамыр» и «Баластан» реализуют сходную ценностную модель, в основе которой лежит воспитание ребёнка через культуру и язык. Однако различия проявляются в степени языковой гибкости и в жанровом балансе. «Тамыр» выстраивает более вариативную языковую структуру, сочетая башкирский и русский языки в рамках одной медиасистемы. Это отражает многоязычный характер региона и стремление канала быть понятным максимально широкой детской аудитории. «Баластан», напротив, следует стратегии языковой монодоминанты, где кыргызский язык выступает не только средством коммуникации, но и ключевым элементом государственной культурной политики.

Форма собственности обоих каналов также оказывает влияние на их программную политику. Будучи частью государственных телерадиокомпаний, «Тамыр» и «Баластан» ориентируются не столько на коммерческие показатели, сколько на выполнение социального заказа. Это выражается в приоритете образовательных и воспитательных программ над развлекательными, а также в устойчивости тематического ядра, которое слабо подвержено краткосрочным трендам.

Таким образом, анализ показал, что детские телеканалы Башкортостана и Кыргызстана развиваются в рамках схожих институциональных моделей, но по-разному реализуют языковую и тематическую стратегию. «Тамыр» демонстрирует пример регионального двуязычного детского вещания с акцентом на национальную культуру, тогда как «Баластан» представляет собой модель централизованного государственно ориентированного канала с почти полностью кыргызскоязычным контентом. Эти различия позволяют рассматривать оба телеканала как самостоятельные структуры детской журналистики в национальных медиасистемах.

Сравнительный анализ тематической структуры и языкового наполнения детских телеканалов «Тамыр» и «Баластан» позволяет сделать вывод о том, что детское телевидение в Башкортостане и Кыргызстане выполняет схожие социально-культурные функции, оставаясь важным инструментом воспитания, образования и

формирования национальной идентичности. Оба канала ориентированы прежде всего на выполнение общественной миссии, что напрямую связано с их государственной формой собственности и включённостью в систему публичного вещания.

В то же время выявленные различия свидетельствуют о специфике региональных медиастратегий. Телеканал «Тамыр» реализует модель двуязычного детского вещания, в которой башкирский язык занимает приоритетное положение, а русский выполняет роль средства расширения аудитории и межкультурной коммуникации. Такая структура отражает многоязычную реальность региона и позволяет каналу сохранять баланс между задачами культурного сохранения и медиадоступности. Тематическое разнообразие программ «Тамыра», а также активное вовлечение детей в процесс создания контента, формируют устойчивую модель региональной детской журналистики.

Телеканал «Баластан», напротив, демонстрирует более жёстко структурированную языковую политику, ориентированную на доминирование государственного кыргызского языка. Практически полное преобладание кыргызскоязычных передач подчёркивает стратегическую роль канала в реализации государственной политики по укреплению национальной культуры и языковой среды с раннего возраста. Тематически контент «Баластана» отличается стабильностью и акцентом на традиционные ценности, что делает его важным элементом культурной социализации детей.

Таким образом, сопоставление «Тамыра» и «Баластана» показывает, что детские телеканалы в национальных и региональных медиасистемах развиваются по разным траекториям, но при этом объединены общей целью – формированием культурной и языковой основы подрастающего поколения.

Список литературы:

1. Баластан (официальная страница КТРК: расписание передач канала «Баластан»). [Электронный ресурс]. URL: <https://ktrk.kg/balastan-programma-peredach/> (дата обращения: 12.12.2025).
2. Баластан [Электронный ресурс]. URL: <https://tv.mail.ru/bishkek/channel/2687/> (дата обращения: 12.12.2025).
3. Телеканал «Баластан» (официальный канал на YouTube (архив видеоматериалов и образцы рубрик). [Электронный ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCTeWk8ErTb16XjzjOiyydQ> (дата обращения: 21.12.2025).

4. Медиапотребление в Кыргызстане. [Электронный ресурс]. URL: <https://mediasabak.org/media/library/2025/09/29/c5ff7a53db2843a48b1cdeb371a82c3d.pdf>. (дата обращения: 12.12.2025).
5. Тамыр [Электронный ресурс]. URL: <https://bash.news/tamir> (дата обращения: 21.12.2025).
6. Тамыр [Электронный ресурс]. URL: <https://tv.mail.ru/ufa/channel/1998/> (дата обращения: 12.12.2025).
7. Тамыр [Электронный ресурс]. URL: <https://smotret.tv/detskie/tamyr> (дата обращения: 12.12.2025).

© Алиева С.А., 2025

УДК 070

*Алиева С.А.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

РАССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В РОССИЙСКИХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ МЕДИА

Издания в российских регионах в 2024-2025 годах продолжают работать в условиях сжатых ресурсов и ужесточившейся медиасреды, но при этом сохраняют силу локального рассказа – они остаются главным каналом, где формируются повседневные повестки маленьких городов и районов.

«Несмотря на существующие трудности, такие как финансовые ограничения, давление со стороны заинтересованных структур, изменение медиапотребления зрителей в пользу развлекательного контента» [1,38], печатные редакции вынуждены балансировать между желанием делать глубокие расследования и необходимостью поддерживать тиражи за счёт оперативных, полезных заметок для широкого круга читателей.

Обзор 2025 года указывает ещё на одну важную закономерность: тематика расследований в печати всё больше «перетекает» в мультимедийные и сетевые версии – длинные материалы из газет обретают вторую жизнь в интернете, что позволяет редакциям добирать аудиторию и усиливать эффект публикации. При этом содержание остаётся локальным по смыслу – это истории о земле, экологии, коммунальном бизнесе, социальной защите и малых предпринимателях. В научном отражении этот сдвиг фиксируется как

адаптация традиционной журналистики: печатная форма сохраняет аналитическую глубину, а цифровая – даёт распространение.

Если свести наблюдаемое к практическому выводу, то издания в регионах в указанный период работают по правилу «близкого резонанса»: приоритет – темы, которые затрагивают жизнь людей напрямую, – и лишь отчасти – сложные системные расследования. В то же время там, где есть ресурсы и сотрудничество с онлайн-площадками, газеты всё чаще выступают как инициаторы длинных материалов, которые затем получают второе дыхание в сети и усиливают общественное давление на местные власти.

Анализ материалов изданий за 2024-2025 годы показывает, что расследовательская проблематика в СМИ постепенно смещается в сторону социально ориентированных и инфраструктурных сюжетов. Это отражается как в росте внимания к механизмам функционирования местных систем управления, так и в усилении интереса к вопросам общественного контроля, где журналистика выполняет функцию посредника между населением и властью.

Первым показателем такого сдвига являются публикации, представленные в Рейтинге субъектов РФ по состоянию системы распространения печатных СМИ [2]. Материалы, собранные в этом исследовании, демонстрируют, что региональные газеты всё чаще обращаются к теме доступности инфраструктурных услуг – от качества транспортного сообщения до эффективности муниципальных закупок. Расследования в этих сюжетах направлены на выявление системных дисфункций, которые непосредственно влияют на повседневную жизнь жителей. Эта проблематика становится одной из наиболее устойчивых в региональном медиапространстве.

В исследовании СКАН-Интерфакс [3] подчёркивается повышение значимости расследовательского формата в конкурентной среде региональных медиа. Указывается, что редакции стремятся расширять социальную повестку, фокусируясь на вопросах распределения общественных ресурсов. Статьи, рассматриваемые в рамках анализа, включают расследования, посвящённые кадровым решениям в муниципальных структурах, прозрачности государственных программ и эффективности взаимодействия местных органов власти с населением. Темы социального контроля и ответственности становятся доминирующими ориентирами.

В аналитическом обзоре российского медиарынка исследовательницы И.А. Юмашевой [4] подтверждается тенденция усиления регионального расследовательского жанра. В обзоре отмечается, что материалы расследовательского характера в

региональной прессе чаще всего сосредоточены на локальных проблемах, таких как нарушения в строительных процессах, вопросы охраны окружающей среды, исполнение бюджетных обязательств и качество предоставления медицинских услуг. Эти темы становятся отправной точкой для широкой дискуссии, в которой журналисты совместно с экспертами и активистами пытаются выявить глубинные противоречия между формально принятыми решениями и их фактической реализацией.

Совокупность данных трёх источников позволяет утверждать, что тематика расследований в печатных СМИ складывается как отражение наиболее значимых для общества проблем.

Рассмотрим ориентировочное число публикаций-расследований, вышедших в 2025 году в изданиях различной собственности и направлений.

7x7 (семь на семь)* (признано Министерством юстиции РФ иностранным агентом) – приблизительно 20–40 расследований в 2025 году. Рубрика с расследованиями и теги показывают регулярную, часто тематически узкую, но постоянную серию материалов о власти, экологии и правах человека [5].

Idel.Реалии* (признано Министерством юстиции РФ иностранным агентом) – порядка 25–50 материалов-расследований и крупных репортажей в 2025 году. У проекта есть отдельный раздел «Расследования» и несколько крупных серий по региональным темам Поволжья [6].

Издание «ЮграNews» опубликовало около 10 расследований, в которых речь шла о работе коммерческих организаций [7].

URA.RU – приблизительно 10-25 локальных расследований и крупных репортажей в 2025 году. Региональное агентство интенсивно работает в новостной повестке; собственные расследовательские проекты встречаются реже, но заметно. Он интенсивно покрывает региональную хронику и серию громких дел, но постоянная «расследовательская служба» встречается реже. Здесь эффект достигается через комбинацию новостей и разовых крупных материалов – местная аудитория получает много оперативной информации, зато глубина отдельных расследований ниже, чем у профильных расследовательских изданий [8].

Стоит отметить, что многие заметные региональные истории в 2025 году рождались не в одиночку: местная газета или сайт готовит материал, а федеральная площадка усиливает его распространение. Такая синергия, в которой и количество, и глубина работают вместе, в

2025 году привела к реальным изменениям или официальным проверкам.

Анализ количественно-качественных параметров материалов изданий в жанре расследования показал, что одни дают интенсивность и оперативность, другие – качественную глубину. Такое сочетание даёт расследователям шанс не только говорить о проблемах, но и добиваться перемен.

Список литературы:

1. Алиева С.А., Хакимова А.Р. Практика создания авторских программ в жанре расследования на региональных телеканалах России// Colloquium-journal, № 36 (229), 2024, С. 37-39.
2. СППИ ГИПП. Рейтинг субъектов РФ по состоянию системы распространения печатных СМИ (итоги 2024 г.). [Электронный ресурс]. URL: <https://www.gipp.ru/issledovaniya-analitika/rejting-subektov-rf-po-sostoyaniyu-sistemy-rasprostraneniya-pechatnykh-smi-2024-god> (дата обращения: 29.11.2025).
3. СКАН-Интерфакс. Медиаландшафт и PR-профессия: где, с кем и как работать PR-специалисту в 2025 году. [Электронный ресурс]. URL: <https://scan-interfax.ru/blog/medialandshaft-i-pr-professiya-gde-s-kem-i-kak-rabotat-pr-speczialistu-v-2025-godu/> (дата обращения: 29.11.2025).
4. Юмашева И.А. Обзор российского медиарынка 2025 г.: тренды и риски.// CyberLeninka. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-rossiyskogo-mediarynka-2025-g-trendy-i-riski> (дата обращения: 29.11.2025).
5. «7x7. Горизонтальная Россия». <https://semnasem.org/> (дата обращения: 29.11.2025).
6. Idel.Realii. <https://idelreal.org/> (дата обращения: 29.11.2025).
7. UgraNews <https://ugra-news.ru/> (дата обращения: 29.11.2025).
8. URA.RU. Региональные новости и расследования Уральского региона. [Электронный ресурс]. URL: <https://ura.news/> (дата обращения: 29.11.2025).

© Алиева С.А., 2025

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЦВЕТОВ
В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО, РУССКОГО И БАШКИРСКОГО
ЯЗЫКОВ**

Известно, что цветовой феномен играет большую роль в более точном изучении истории, литературы, этнографии, фольклора, психолингвистики, физиологии культуры каждого народа. Умение различать цвета важно не только для визуального восприятия человека, но и связано с философским и эстетическим осмыслением мира. Это означает, что сферу человеческой деятельности трудно представить без участия цветового фактора. По этой причине наличие определённых знаний о цветовой палитре, подразделяемой на хроматические и ахроматические группы, является как важным, так и значимым. Возникает вопрос: какие примеры, связанные с цветами, встречаются в азербайджанском, русском и башкирском фольклоре? Образцы, основанные на каком цвете, привлекают больше внимания и каковы причины этого? Следует отметить, что науке Колористике, изучающей цвета и их свойства, давно известно умение различать около двухсот оттенков цветов и более десяти тысяч цветовых нюансов. В данном исследовании анализируются фразеологические единицы, связанные с цветами, встречающиеся в азербайджанском, русском и башкирском фольклоре. Сразу подчеркнём, что существует всего семь основных цветов: красный, оранжевый, жёлтый, зелёный, голубой, синий и фиолетовый. Остальные являются оттенками этих цветов. Однако, поскольку белый и чёрный также принято считать цветами, мы временно придерживаемся этого подхода, хотя не исключаем возможности внесения уточнений в дальнейшем. Следует отметить, что слово «цвет» имеет персидское происхождение и означает «краска». Цвета формируются в зависимости от длины световых волн, отражённых пигментами. Если же пигменты не отражают, а поглощают свет, то вследствие отсутствия отражения возникает чёрный цвет.

В данном исследовании будут рассмотрены фразеологические единицы, связанные с основными цветами: «ағ – ак – белый», «qағ –

кара – чёрный», «qırmızı – кызыл – красный», «sarı – сары – жёлтый», «yaşıl – яшел – зелёный», «göy – зәңгәр – синий», «təvri – күк – голубой», «al – ал – розовый», «fəhray – кызгылт сары – оранжевый». Прежде всего обратимся к некоторым единицам, связанным с цветом «белый», который считается символом чистоты, непорочности, порядочности, свободы, спасения и аккуратности, а также имеет статус идеала всех цветов и относится к ахроматической группе. В противоположность ему цвет «чёрный» воспринимается как символ смерти, мрака и тяжести. В исследовании использовались русские [1] [2], [3], башкирские [4] и азербайджанские фразеологические единицы [5], [6]. В качестве научной основы исследования было использовано также примеры о фразеологизмах [7], [8], [9], [10] и [11]. Рассмотрим некоторые из таких выражений:

- Ağ ilan da, qara ilan da ikisi də ilandı / Белая змея, черная змея все та же змея / Ыыландың ағы ла йылан, караһы ла йылан;
- Ağ pul qara güün üçündü / Белые деньги берегут про чёрный день / Ямғырлы көнгә ак акса тупланған;
- Ağı qara etmək asandır / Белое очернить легко / Акты карайтыуы еңел;
- Qaralamaq asan, ağartmaq çətinidir / Легко очернить, нелегко обелить / Карайған бит тиз ағармай;
- Qazan qarası gedər, ürəyin kini getməz / Черную душу ни живой, ни мертвой водой не отмыть / Казан караһы китер, күңел караһы китмәз;
- Qazan qazana gülür, amma hər ikisi qaradır/ Горшко над котлом смеется, а оба черны / Абынған һөрөнгәндән көлә;
- Qızıl çirkə ləkəlsə də, dəyərini itirməz/ Золото как не черни, черным не будет / Алтынды бысракка буяу менән кәзере китмәй;
- Misi nə qədər sürtsən də, qızıl olmaz/ Черного кобеля не отмоешь добела / Бакырзы канса ышкыһаң да алтын булмас;
- Черен мак, да сладок, бела редька, да горька /Ак катындың эссе боз, каракайзың эссе куз;
- Черная собака, белая собака, а все одно пес / Эттеңағы ла бер, караһы ла бер.

Следует отметить, что люди, склонные к депрессии и стрессу, чаще отдают предпочтение чёрному цвету. Вместе с тем чёрный цвет нередко включает в себя элементы романтичности, силы и страсти. Одним из значений лексемы «ағ» является также ложь, хитрость. Смешением белого и чёрного цвета, а также других цветов образуется

особый оттенок, который в азербайджанском языке называется «ала». В башкирском языке этот цвет обозначается словом «ал», а в русском – «розовый». В азербайджанском языке встречается достаточное количество устойчивых выражений, связанных с данным цветом:

1. Ala itdən məşhur [Известная как полосатая собака],
2. Alaördək [Полосатаяутка]
3. Alaqaz [полосатый гусь]
4. «Ala qoyun» [полосатая овца]
5. »Alabaş» [собака Алабай].

Известный азербайджанский филолог Башир Ахмедов отмечал, что слово «ала» является искажённой формой слова «аг». Существует множество азербайджанских фразеологических выражений со словом «ала»: Ala itin balası da ala olar [Щенок алабая тоже будет ала]; Ala qarğa çox bildiyindən dızağa düşər [Пёстрая ворона, зная слишком много, попадёт в ловушку]; Ala qarğa suya düşsə də qaz ola bilməz [Пёстрая ворона, даже если попадёт в воду, нестанет гусем].

Красный цвет во всех трёх языках символизирует лидерство, динамизм, жизненную силу, энергию, радость, деловитость, романтичность, смелость, силу, стойкость, настойчивость, счастье, успех, благотворительность и гнев. Поэтому красный цвет нередко называют «мужским цветом» или «цветом жизни». В некоторых случаях красный обозначается также как «золотистый» или «алый». В азербайджанском языке существует выражение «al-qırmızı», которое указывает на более тёмный оттенок красного. Кроме того, в азербайджанском языке употребляются выражения «qırmızı yalan» [красная ложь] и «qırmızı adam» [красный человек]. Ниже приводятся некоторые фразеологические единицы, связанные с алым и красным цветом: Al almağa daş atan çox olar [На красную яблоню много камней бросают]; Dəli qırmızı sevər, gic - sarı [Безумец любит красное, глупец – жёлтое].

Ниже приведены некоторые примеры на русском и башкирском языках, связанные с красным цветом:

1. Красное / красна слово / речь пословицей [Йөз күрке һакал, һүз күрке – мәкәл];
2. И красное солнышко на всех не угождает [Кешегә ай менән кояш та ярамай];
3. Красавица лицом красна, мастер делом [Сибәрзең йөзө уртақ, останың кулы уртақ].

Жёлтый цвет, занимающий особое место в «семье цветов», является символом движения, радости, солнца, внимания, утончённости, интеллекта, надежды и разлуки. Обратимся к некоторым азербайджанским пословицам, связанным с этим цветом: *Xəsisdən alınan yumurtanın sarısı olmaz* [Яйцо, купленное у скупца, не будет иметь желтка]; *Sarı qızıl pis gün üçündür* [Жёлтое золото – на чёрный день]; *Sarı yağnan yağlayar, sarımsağnan dağlayar* [Смазывает желтым маслом, а жжёт чесноком]. Зелёный цвет, считающийся цветом весны и здоровья, является цветом, вызывающим чувство доверия и спокойствия. Мы встретили одну пословицу, связанную с названием «yaşıl» – зелёный: *Hasarın o tərəfində ot həmişə yaşıl olur* – Трава на той стороне забора всегда зелёная / Койманың икенсе яғында үлән һәр сак йәшел. В азербайджанском языке существует также серый цвет – «boz», который относится к нейтральным оттенкам. Серый цвет считается символом высокомерия и усталости. Рассмотрим некоторые устойчивые выражения и пословицы, связанные с этим цветом: *Bildir ölüb boz eşşək, bu il gəlin ağlayaq* [В прошлом году умер серый осел, а в этом году будем плакать, не дождавшись свадьбы]; *Boz at da öldü, Murtuzalı bəy də* [Померла серая лошадь, и Муртузалы бей тоже]; *Boz tula gedər, boynuyogun gələr* [Серая собака уйдет, а лось придет]; *Can verəndə boz sərcəyə ver, qaranquş gəldi-gedərdi* [Давай зерно серой воробихе, а ласточка придёт и улетит].

Цвет синий который рассматривается как космический цвет, считается символом спокойствия, мудрости, радости, веселья, доброй вести, верности, благополучия, а иногда – вечности, неизменности, преданности, печали и грусти. Именно поэтому синий нередко называют «цветом Бога». В некоторых случаях этот цвет совпадает по значению с голубым или зелёным. По сути, голубой является светлым оттенком синего, тогда как синий обозначает более тёмный его вариант. В азербайджанском фольклоре мы обнаружили одну пословицу, связанную с этим цветом: *Göy muncuq kimdədi, mənim gözüm ondadı* [У кого синяя бусина, я люблюсь ею].

Мы также видим, что цвет синий в «Китаби-Деде Коркуд» символизирует печаль и грусть. Когда Бамсы Бейрек возвращается из плена домой, он видит, что его сестра плачет, принося воду из родника. Чтобы узнать причину её слёз, он спрашивает: «*Qaralı, göylü otağı sorar olsam, kölgə kimin?*» [Если я спрошу о комнате тёмной и синей, чья тень будет?] Его сестра, печально отвечая: «*Qaralı, göylü otağı sorar olsan Ağam Beyrəyindir. Ağam Beyrək gedəli köçərim yox*» [Если спросишь о тёмной и синей комнате, она принадлежит моему

брату Бейреку. Но с тех пор, как Бейрек ушёл, мне некуда идти]. Или же, когда Уруз попал в плен к врагам, он обращается к отцу Салуру Казану, который пришёл его спасать: «Anam mənim üçün göy geyib qara sarınsın, Qalın Oğuz elində yasımı tutsun» [Пусть моя мать оденется в голубое и закутается в черное, пусть в глубоком Огузе она проведет мой траур]. Считаем, что дополнительного комментария здесь не требуется. Ниже приведены некоторые фразеологические единицы с их русскими эквивалентами и башкирскими вариантами. Русские соответствия взяты из книги А.Аббасова и Х.Мамедова «Азербайджанско-англо-русские паремиологические единицы» (5) и из словаря И.Гамидова «Азербайджано-русский, русско-азербайджанский словарь пословиц и поговорок» (6).

Азербайджанский вариант	Русские эквиваленты	Башкирские варианты
Ağ ayranı itə tökərlər, qara kişmiş cibə / Qarın rəngi ağ olsa da onu tapdalayırlar, amma xəşxəş qaradır, insanlar yeyirlər	Бел снег, да ногами топчут, черен мак, да люди едят / Бел снег, да не вкусен, чёрен мак, да бояре едят / <u>Бел снег, да по нём собака бежит, черна земля, да хлеб родит</u>	Кар ак, лəкин аяк астында тапап йөрөйзэр, мək кара, лəкин кешелэр ашай / Кар ак, əммə тəмлe түгел, мək кара, əммə баярзар уны ашай / Кар ак, уның аша эт йүгерə, ер кара, унан икмək сыға
Ağ deyib, qara etmək	Говорит бело, а делает черно	Ак ти, э кара эшлəй
Ağ divarı hər rənglə boyamaq olar	Белую стену в любой цвет выкрасишь	Ак стенаны телəһə ниндəй төскə буяп була
Ağ dovşan ağ olsa da, dərisi on beş qəpiyə dəyməz	<u>Белый заяц бел, да цена ему пятнадцать копеек</u>	Ак куян ак булһа ла, уның хақы ун биш тин
Ağ əllər işdən qorxar	Белые руки работы бояться	Ак кулдар эштəн курка
Ağ əllər özgə əməyini sevir	Белые ручки чужие труды любят	Ак кулдар башкаларзың эшен ярата
Ağ göyərçin qara qarğaya qismət olub	Гадине досталась виноградная ягода /	Ак хандугас – кара карға язмышы

	Временем исмерд барыню берёт / Белый голубь – судьба чёрного ворона	
Ağa ağ deyərlər, qaraya qara	Бело - бело, черно – черно	Ак – ак, кара – кара
Ağ evi görüb, qara evi yandırılmazlar	Нового счастья ищи, а старого не теряй	Яңы бəхет эзлə, тик элеккеһен юғалтма
Ağ gün qara günü yaddan çıxardar	Отвяжись худая жизнь, привяжись, хороша / Белый день заставляет забыть черный день	Ак көн кара көндө оноттороп ебэрə.
Ağ gün adamı ağardar, qara gün qaraldar	В добром житье краснеют, а в худом бледнеют / В добром житье кудри выются, в плохом – секутся	Якшы вакытта улар кызарып китə, ə насар вакытта ағарып китə
Ağ pişiyi nə qədər yusan, ağ olmaz	Черного кота не вымоешь добела	Кара бесəйзе күпме генə йыуаң да, ул бер касан да акланмаясак
Ala itdən məşhurdur	Знают его все как рыбую собаку	Уны барыһы ла таплы эт тип белə
Bütün müqəddəslər ağ at minərlər	Все святые на белых конях ездят	Бөтə изгелər зə ак аттарға атлана
Bütün pişiklər gecə qara/boz rəngdə olur	Все кошки серы в темноте	Караңғыла бөтə бесəйзэр зə һорə
Dişləri ağ, ürəyi qara	Хотя у него зубы белые, но сердце черное	Ак теш, кара йөрək
Hasarın o tərəfində ot həmişə yaşıll olur	Там хорошо, где нас нет	Койманың икенсе яғында үлән һәр сак йəшел
Həqiqətdən uzaq olmaq - ağ işıqdan qaçmaq kimidir	Без правды жить - с бела света бежать	Хəкикəтһез йəшəү – был донъянан касыу тигəнде аңлата
Hər parıldıyan/qızılı şey qızıl deyil	Не всё то золото, что блестит	Бөтə ялтырап торған нəмə алтын түгел

İnəyin qara, südünün isə ağ olması möcüzədir	Великое чудо, что корова черная, а молоко белое	Һыйырзың кара, һөтө ак булуы үзе бер мөгжизә
Qara qızıl gül – qəmginlik cımvolidur	Черная роза – эмблема печали	Кара рауза – һағыш символы
Qara ürəyi sabunla yuya bilməzsən	Черную душу и мылом не отмоешь	Кара йәнде һабын менән йыуып булмай
Qaradan ağ ala bilməzsən	Из черного не сделаешь белого	Караны ак итеп булмай
Özgə unu süddən ağ olar	Чужая мука белее молока	Башка кешенең оно һөттән ак
Rəngi ağ olan hər metal gümüş deyil	Бело, да не серебро	Ак, әммә көмөш түгел
Sözdə ağ deyir, əməldə qara	Говорит бело, а делает черно	Ул ак һөйләшә, әммә кара һөйләй
Şeytan deyilən qədər də qara deyil	Чёрт не такой чёрный, каким его изображают	Иблис кара түгел, улар уны сығарып, тип

Мы не встретили пословиц, связанных с цветами, такими как фиолетовом – цвет чувствительности и мистики, розовом – цвет оптимистов и романтиков, оранжевом – цвет тщеславных и ненадёжных, а также другими цветами. Таким образом, фразеологические единицы, связанные с цветами, которые во времени формировались, кодировались и сохранялись всеми тремя народами, являются бесценным экстралингвистическим источником. Их исследование с лексико-семантической и этимологической точек зрения способствует всестороннему и глубокому изучению наших традиций, обычаев, культуры, национальной психологии и менталитета. Естественно, это подтверждает актуальность рассматриваемой проблемы.

Список литературы:

1. Даль В. Пословицы русского народа. М., Гос. Изд-во художественной литературы, 1957, 991
2. Народные пословицы и поговорки. Составитель А.И. Соболев, М.: Московский рабочий, 1961, 326 с.
3. Русские пословицы и поговорки. Составители В.П. Аникин, Б.П. Кирдан, Ф.М. Селиванов (под ред. В.П. Аникина), М.: Художественная литература, 1980, 480 с.

4. Надршина Ф.А. Русско-башкирский словарь пословиц-эквивалентов / Ф.А. Надршина. Уфа: Китап, 2008, 196 с.

5. Аббасов А., Мамедов Х. Азербайджано-англо-русские паремиеологические единицы. – Баку, Наука и образование, 2019, 524 с.

6. Гамидов И., Ахундов Б., Гамидова Л. Азербайджано-русский, русско-азербайджанский словарь пословиц и поговорок. Б., 2009, 560 с.

7. Мамедов Х.Б. Сопоставительный анализ азербайджанских и башкирских пословиц и поговорок // Проблемы востоковедения. – Уфа, 2022, № 3 (97), с. 45-50.

8. Мамедов Х.Б., Алимбаева Г.Г. Две новые модели азербайджанских, турецких и башкирских пословиц и поговорок//Сборник материалов IX Международной научно-методической конференции, посвященной 95-летию со дня рождения доктора филологических наук, проф. Заслуженного учителя школы БАСССР М.Х. Ахтямова 21 февраля 2024 г. с. 143-147.

9. Мамедов Х.Б., Алимбаева Г.Г. Исследование азербайджанских, русских и башкирских пословиц и поговорок с мотивами «бахарийя»//Сборник материалов X Международной научно-методической конференции, посвященной 75-летию доктора филологических наук, профессора, Заслуженного работника образования РБ Х.В. Султанбаевой 21 февраля 2025 г. с. 242-248.

10. Алимбаева Г.Г., Мамедов Х.Б. Сравнительное изучение азербайджанских, русских и башкирских фразеологизмов с мотивами «захрийят»//Сборник материалов X Международной научно-методической конференции, посвященной 75-летию доктора филологических наук, профессора, Заслуженного работника образования РБ Х.В. Султанбаевой 21 февраля 2025 г. с. 24-30.

11. Memmedov Khankishi. New Models of Azerbaijani, Turkish and English Proverbs. "Revista de Etnografie și Folclor. Journal of Ethnography and Folklore". –Bucharest. 2023, №1-2, pp. 21-35.

© Алимбаева Г.Г., Мамедов Х.Б., 2025

*Алимбаева Г.Г.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ,
Мамедов Х.Б.,
доктор философии, доцент, АГПУ, г. Баку*

**СРАВНИТЕЛЬНАЯ ТИПОЛОГИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ «АЛЛАХ / БОГ»
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ, РУССКОМ И БАШКИРСКОМ
ЯЗЫКАХ**

Исторические отношения дружбы и братства между азербайджанским, русским и башкирским народами имеют очень древние корни. К счастью, сегодня эти отношения продолжают развиваться в положительном направлении и находятся на более высоком уровне, чем когда-либо. Следует отметить, что устранение любых возможных проблем, возникающих между народами, во многом зависит от ряда важных факторов, в том числе от хорошего знания языка, а также глубокого понимания национального характера и культуры соответствующего народа. Разумеется, владение языком как основным средством общения играет в этом ключевую роль. А лучшим способом изучения языка является сравнительное изучение фразеологических единиц, отражающих жизнь, историю, обычаи и традиции каждого народа. Это свидетельствует о научной, теоретической, практической и педагогической актуальности исследуемого вопроса. В данном исследовании сравниваются фразеологические единицы, связанные с Богом, в азербайджанском, русском и башкирском языках.

Необходимо помнить, что мир функционирует по принципу «наблюдай и перенимай». На самом деле, как талантливый человек, так и народ заимствуют лучшие достижения других народов, в частности, те вещи, которые являются разумными и полезными, после чего они обновляют их и адаптируют под свои условия. В связи с этим существует народная пословица азербайджана: «Dünya gör-götür dünyaşdır». Хотя в источниках данная пословица не имеет точного аналога на русском языке, она может быть переведена следующим образом: «Увиденное лучше сказанного» // «Видеть легко, предвидеть трудно»/ «Хуже всякого слепого, кто не хочет видеть». Действительно, науке известно, что для формирования личности существует три основополагающих фактора: наследственность, воспитание и процесс подражания. Безусловно, важнейшую роль

играет первый фактор, однако значимость третьего также нельзя недооценивать. В сущности, студент обучается, наблюдая за своим преподавателем, перенимая лучшие его качества и знания. Конечно, существует много хороших учеников, но среди них особенно выделяются японцы, которых часто называют наиболее восприимчивыми учениками китайцев. Это не без основания, поскольку японцы по праву считаются одними из самых дисциплинированных и целеустремленных учеников.

Говоря об обучении, человек должен сначала научиться познавать себя, понять свою сущность, а затем изучать мир и, если ему удастся, осознать его. На этот счет существует народная пословица азербайджана: «Özünü tanımayan Allahı da tanımaz» [«Тот, кто не познает себя, не сможет познать и Бога»]. Таким образом, в контексте правильного восприятия жизни, роль лексемы «Бог» весьма значительна. Если мы обратим внимание, то увидим, что корни этого выражения уходят гораздо глубже, чем кажется на первый взгляд. Действительно, хотя мы не видим Бога, а точнее, Бог не является видимым для человеческого глаза, он присутствует в реальности – от мельчайших частиц до самых грандиозных объектов, включая человека. Он ближе к нам, чем наша яремная вена. Иными словами, Бог, вознесшийся на трон, нас видит хорошо. Человек способен осознать Бога в наилучшем случае. Однако тот, кто не познает себя и не осознать свои возможности, не сможет познать и Бога. У человека, который не знает своего Бога, не может быть подлинной любви. А от человека, лишённого любви, лучше держаться подальше. Такие люди представляют собой лишь биологическое существо. Безусловно, человек обязан познавать и любить не только себя, но и своих родителей, свою Родину, свою землю. Тем не менее, из всех видов любви, по нашему мнению, наиболее величественной, самой совершенной и самой великой является любовь к Богу. Так, тот, кто даровал нам жизнь, и тот, кто даровал нам разум для познания мира – это Бог. Следовательно, мы обязаны благодарить Бога за всё, и прежде всего должны любить его, а затем – тех, кого он любит. Среди тех, кого любит бог, на первом месте находится любовь к родителям, а уже потом идут другие виды любви, такие как любовь к Родине, земле, государству, флагу и так далее. В азербайджанском языке существует пословица: «Ata-anasını sevməyən Allahını sevməz» [«Тот, кто не любит своих родителей, не сможет полюбить Бога»]. Но кого же бог любит больше всего? Ответ: Бог больше всего любит тех, кто восхваляет его, то есть тех, кто признаёт его величие и ценности. Кстати, познание Бога – это моральный долг каждого человека. Людей, которые не

выполняют этот долг, можно назвать неблагодарными. Какие же примеры фразеологических выражений, связанных с Богом /Аллахом можно найти в народной мудрости наших предков, в пословицах и поговорках? В данном исследовании речь идет о роли лексемы «Аллах / Бог» в контексте правильного восприятия жизни, а также о сравнительном анализе фразеологических единиц, связанных с Аллахом / Богом в азербайджанском, русском и башкирском языках. Отметим, что это является важным аспектом в процессе разрешения межкультурных коммуникационных вопросов.

Исследования показывают, что в азербайджанском, русском и башкирском фольклоре существует достаточно примеров, связанных с именем «Бог». Однако, несмотря на наличие таких примеров, в академических источниках не встречаются сравнительные исследования, посвященные данному вопросу. Это можно рассматривать как фактор, свидетельствующий о научной новизне и актуальности темы. В качестве научной основы исследования было эмпирически исследовано большое количество примеров о фразеологизмах [10] [11], [12]. В исследовании использовались русские [1] [2], [3], [4], [5], [6], башкирские [7] и азербайджанские фразеологические единицы. Прежде чем перейти к конкретным примерам, важно отметить, что как в письменных источниках, так и в повседневной речи существует выражение, которое часто употребляют люди, особенно в моменты раздражения: «Я поручаю тебя тому мужчине», что, на самом деле, подразумевает Бога. Разумеется, употребление подобного выражения считается недопустимым. Следует помнить, что в священных текстах не содержится конкретных сведений о половой принадлежности Бога. В то время как в мировой литературе, включая русский и английский языки, существуют ранние мнения по этому поводу. Например, в русском языке есть такая поговорка: «Кому церковь не мать, тому и Бог не отец». Поэтому, особенно говоря или пиша о Боге, необходимо подходить к выбору слов с особой осторожностью. Следует помнить, что как учат древние пословицы, прежде чем говорить или писать, нужно тщательно взвесить свои слова, – «семь раз отмерь, один раз отрежь». Это относится и к обсуждению божественной сущности, поскольку каждое слово имеет вес в вопросах, касающихся священного. В этой связи стоит также напомнить о присутствии ангелов, которые записывают все деяния человека – справа и слева от него, что подчеркивает ответственность каждого за свои поступки. Кроме того, в научных и религиозных источниках указывается, что лексема «Аллах/Бог», как обозначение единственного Творца, имеет

арабское происхождение и является синонимом абсолютной власти и единства.

Несмотря на то, что у Аллаха существует множество имен, из которых известно 99, только эти 99 имен используются в богословской практике. Важным является хадис Пророка Мухаммеда, который говорит: «У Аллаха девяносто девять имен, сто без одного. Тот, кто будет перечислять их, войдёт в Рай». Следует внести ясность по одному важному вопросу: несмотря на различия в цвете кожи, росте и других внешних признаках, все люди были созданы Аллахом. В народной мудрости существует пословица: «Перед Аллахом все равны». Это положение также отражается в христианских священных текстах, в том числе в Библии, которая представляет собой свод из 66 книг, где сказано: «Перед Богом все равны». Действительно, все мы являемся потомками Адама и Евы. В азербайджанском языке также есть выражение, которое подчеркивает единство Бога: «Allah bir, söz bir» [Бог один, слово одно]. В сущности, весь мир принадлежит Аллаху, и, поистине, этот мир, начиная с его создания и до конца времен, является Его тайной. Аллах, создав мир, также является Его защитником и хранителем. Эта мысль находит отражение в фразеологических единицах, распространенных в трех языках, которые показывают глубину восприятия и философского осмысления божественного порядка. Научные исследования приходят к выводу, что человек способен осознать лишь примерно десять процентов всего окружающего мира.

Таким образом, исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что Аллах / Бог не желает, чтобы человек испытывал страдания. Он не дает верблюду крылья, не дарует змеям ног, не превращает гвоздь в молоток и так далее. В этом контексте интересно рассмотреть несколько фразеологических выражений, таких как: «Бог не лишает милости», «Мы с печалью, а Бог с милостью». Эти выражения отражают философскую концепцию того, что несмотря на сложности и испытания, которые человек может пережить, милосердие Бога всегда присутствует и поддерживает его. Теперь давайте обратим внимание на конкретные примеры, связанные с этим вопросом.

1. Азербайджанские фразеологизмы с компонентом «Бог»

Allah bağına baxar otun verər, dağına baxar suyun [Видел бог, что не дал свинье рог] / Видит собака молоко, да рыло коротко / Дали орехов белке, когда у нее зубов не стало;

Allah bilir kimə nə verir [Бог лучше знает, кому дать, кому не дать];

Allah haqqı nahaqqa verməz [Бог всякую неправду сыщет];

Allah hər şeyi yaxşı görür [Бог видит, да нам не скажет];

Allah varı birinə verir, iştahanısa özgəsinə [Бог посылает орехи тем, кто не имеет зубов];

Allah verəndə bacadan tökər [Бог даст – в окно подаст];

Allah yaxşı görür, kim kimi incidir [Бог видит, кто кого обидит];

Allah adamdan bir tərəfdən alanda, bir tərəfdən də verir [Когда закрывается одна дверь, открывается другая];

Allah bacadan tökməz, gərək özün çalışasan [На бога надейся, а сам не плошай / На бога надейся, а к берегу плыви / Надейся не на бога, а на руки и агронома / Каравай хлеба не свалится с неба / Богу молись, а в делах не площись / Богу молись, а добра - ума держись / Бог дал здоровье в дань, а денги сам достань / На бога надейся, а сам не плошай! Кто надеется на небо, тот сидит без хлеба / Бог дал здоровье в дань, а деньги сам достань];

Allah bilir günahkar kimdir [Бог всякую неправду сыщет];

Allah birinə cəza vermək istəyəndə əvvəlcə onun ağılını alır [Когда захочет бог наказать (кого), того прежде лишит разума / Кого бог захочет наказать, того лишит разума];

Allah dəvəyə qanad versəydi, dünyada uçurtmadığı dam-daş qalmazdı [Бодливой корове бог рог не дает];

Allah deyən nəmurad qalmaz [Бог и слышит, да не скоро скажет / За Богом молитва не пропадает];

Allah deyən nəmurad qalmaz [Бог и слышит, да не скоро скажет / За Богом молитва не пропадает];

Allahvar, rəhmiddəvar [Бог на милость не убог / Мы с печалью, а Бог с милостью];

Bir yandan bağlayan, bir yandan açar / Yetimin də Allahı var [Господь богатит и высит, убежит и смиряет / Бог отымит, бог и подаст / Бог вымочит, бог и высушит / То и счастье, что иному ведро, иному ненастье].

2. Русские фразеологизмы с компонентом «Бог»

Бог дал здоровье в дань, а деньги сам достань;

Бог лучше знает, кому дать, кому не дать;

Бог накажет, никто не укажет;

Бог отымит, бог и подаст;

Бог посылает орехи тем, кто не имеет зубов;

Богу молись, а добра – ума держись;

Бодливой корове бог рог не дает;

Видел бог, что не дал свинье рог;
Даст Бог день, даст Бог и пищу;
За Богом молитва не пропадает;
Когда захочет бог наказать (кого), того прежде лишит разума;
Кто добро творит, того Бог благословит;
Кто к Богу, к тому и Бог;
Не дал бог медведю волчьей смелости, а волку медвежьей
силы;
Перед Богом все равны;
Что Бог дал, того никто не отнимет.

3. Башкирские фразеологизмы с компонентом «Бог»

Ай үтә, йыл үтә, ай әйләнә, көн үтә [У Бога недолго, а у нас
тотчас];
Ала карза аласағың булһын [За Богом должок не пропадет];
Алғаныңдан биргәнең якшы [Кто сирых напичает, того Бог
знает];
Алдыңдан артың якшы / Ана бара юлың [Вот вам Бог, вот вам
и порог];
Аллаға ышан, үзең кымшан [Бог-то Бог, да сам не будь плох];
Аллаға ышан, үзең кымшан [На Бога надейся, а сам не
плошай];
Аллаға ышанған – ас калған [На Бога надежды – сидеть без
одежды];
Ашыккан мөнән булмай, бойорған менән була [Не торопись,
сперва Богу помолись];
Бары менән байрам [Чем Бог послал];
Беренсе ир Алланан, икенсәһе бәндәнән, өсөнсөһө шайтандан
[Первый муж от Бога, второй – от человека, третий – от сатаны];
Бәндә һағышлай, Хозай бағышлай / Әзәм һөйләр, язмыш
көйләр [Человек предполагает, а Бог (судьба) располагает];
Йән биргәнгә йүн биргән [Бог даст день, даст и пищу];
Ирлә иренә таяна, ирһез биленә таяна [Побереги, Бог, мужа –
не возьмет нужда];
Иртә торғандың ырысы артыр (юлы уңыр) [Кто рано встает,
тому Бог дает];
Исәпкә бар, һанға юк. һузып һалһаң – бүрәнә, һөйәп куйһаң –
такта [Ни Богу свеча, ни черту кочерга];
Ни Аллаға, ни муллаға [Ни к Богу, ни к людям];
Төшһөзгә һәр сәтләүек төшһөз / Түзгәнгә – түш / Түзгән түш
өйгән [Терпеливого Бог наградит / Терешке не по зубам орешки];

Һакланғанды һаклармын, – тигән (Алла) / Ауырыузы алдан ал [Береженого Бог бережет];

Һезгәк һыйырга (тәкәгә) Хозай мөгөз бирмәгән [Бодливой корове Бог рог не дает];

Һезгәк һыйырга (тәкәгә) Хозай мөгөз бирмәгән [Не дал бог свинье рогов, а бодуща была бы];

Язған ризык теш һындырып керер [Бог даст, и в окно подаст].

Хотелось бы прояснить один важный момент: когда Бог решает наказать кого-то, он, прежде всего лишает его разума. Кстати, это выражение, скорее всего, связано с древнегреческими мифами. Аналогичные идеи можно встретить в произведениях греческих авторов, которые жили за много веков до нашей эры. В те времена вместо лексемы «Бог» в латинской культуре использовалось слово «Юпитер». Это выражение сохраняет свою актуальность и в современном языке, продолжая употребляться в качестве идиоматического оборота. В русском языке оно также звучит следующим образом: «Вздумает Бог наказать – ум отнимет» или «Когда захочет Бог наказать (кого), того прежде лишит разума» / «Кого Бог захочет наказать, того лишит разума». Здесь стоит сделать важную ремарку. Иногда, когда человек признает свою ошибку, он говорит: «Бог взял мой разум, и я сделал это». Однако в этом выражении есть тонкий момент: на самом деле Бог не забирает разум, Он дарует его. Конечно, Бог может и «закрыть», и «открыть» – в переносном смысле, предоставляя или забирая возможности. Это отражается в пословицах с аналогичной семантикой, таких как: «Господь богатит, а бедность отнимает», «Бог отнимет, Бог и даст», «Бог вымочит, Бог и высушит». Тем не менее, нельзя полагаться только на Бога.

Человек должен трудиться и стремиться к своему успеху. Этот философский принцип также находит свое отражение в русском языке через соответствующие пословицы и выражения. Среди них: «На Бога надейся, а сам не плошай», «На Бога надейся, а к берегу плыви», «Надейся не на Бога, а на руки и агронома», «Каравай хлеба не свалится с неба», «Богу молись, а в делах не плошай», «Богу молись, а добра - ума держись», «Бог дал здоровье в дар, а деньги сам достань», «На Бога надейся, а сам не плошай! Кто надеется на небо, тот сидит без хлеба». Эти высказывания акцентируют внимание на том, что помимо веры, необходимы личные усилия и активные действия для достижения успеха.

Заключение: Из вышеизложенного следует, что в академических источниках не встречаются сравнительные исследования фразеологических выражений с лексемой «Бог» в азербайджанском, русском и башкирском языках. Это, в свою очередь, свидетельствует о научной новизне и актуальности исследуемой темы.

Следует отметить, что такие выражения в русском языке встречаются чаще, в азербайджанском языке они встречаются несколько реже, а в башкирском языке их количество весьма ограничено. Мы полагаем, что относительно небольшой объем фразеологических единиц, связанных с именем Бога, в башкирской литературе объясняется недостаточным вниманием к исследованию этой темы в прошлом.

Безусловно, в будущем мы надеемся, что молодые исследователи вскоре устранят этот пробел, и мы желаем им успехов в этой важной работе. Ведь изучение данной темы в новой философской и социальной познавательной призме является не только актуальным требованием времени, но и необходимостью для более ясного представления об общей картине ареальной системы тюркоязычных фразеологических выражений. Также важно оценить их идейную нагрузку в различных контекстах и передать полученные результаты будущим поколениям, поскольку это является не только долгом нашего времени, но и обязанностью всех нас.

Список литературы:

1. Даль В. Пословицы русского народа. М., Гос. Изд-во художественной литературы, 1957, 991
2. Михельсон М. Ходячие и меткие слова (Сборник русских и иностранных цитат, пословиц, поговорок, пословичных выражений и отдельных слов (иносказаний). 2-ое изд. СПб, 1896, 598 с.
3. Народные пословицы и поговорки. Составитель А.И. Соболев, М.: Московский рабочий, 1961, 326 с.
4. Пословицы, поговорки, загадки в рукописных сборниках XVIII-XX веков. Изд. АН СССР, М.-Л., 1961, 280 с.
5. Русские народные пословицы и поговорки. Составитель А.М. Жигулёв, М.: Московский рабочий, 1965, 360 с.
6. Русские пословицы и поговорки. Составители В.П. Аникин, Б.П.Кирдан, Ф.М. Селиванов (под ред. В.П. Аникина), М.: Художественная литература, 1980, 480 с.
7. Надршина Ф.А. Русско-башкирский словарь пословиц-эквивалентов / Ф.А. Надршина. Уфа: Китап, 2008, 196 с.

8. Həmidov İ., Axundov B., Həmidova L. Azərbaycanca-rusca, rusca-azərbaycanca atalar sözləri və zərbi məsələlər lüğəti. B., 2009, 560 s.

9. Аббасов А., Мамедов Х. Азербайджано-англо-русские паремиеологические единицы. – Баку, Наука и образование, 2019, 524 с.

10. Мамедов Х.Б. Сопоставительный анализ азербайджанских и башкирских пословиц и поговорок //Проблемы востоковедения. – Уфа, 2022, № 3 (97), с. 45-50.

11. Мамедов Х.Б., Алимбаева Г.Г. Две новые модели азербайджанских, турецких и башкирских пословиц и поговорок//Сборник материалов IX Международной научно-методической конференции, посвященной 95-летию со дня рождения доктора филологических наук, проф. Заслуженного учителя школы БАССР М.Х. Ахтямова 21 февраля 2024 г. с. 143-147.

12. Memmedov Khankishi. New Models of Azerbaijani, Turkish and English Proverbs. "Revista de Etnografie și Folclor. Journal of Ethnography and Folklore". – Bucharest. 2023, №1-2, pp. 21-35.

© Алимбаева Г.Г., Мамедов Х.Б., 2025

УДК 82-1 (093.3) (575.2)

Алмаз уулу Амалбек,

Ош мамлекеттик университетинин окутуучусу,

Ош шаары, Кыргыз Республикасы

ЖЕҢИЖОКТУН АКЫНДЫК ЧЕБЕРЧИЛИГИ

Илимий техникалык революция доорунун келиши менен өз ордун көркөм аң-сезимдин заман талап кылган башка түрлөрүнө бошотуп берип, бизден улам алыстап, күчтүү өкүлдөрү барган сайын сейректеп бараткан чоң өнөрдүн бири – төкмө ырчылык.

Ошентсе да мен бул өнөрдүн гүлдөө доору алдыда эмес, артта калды го деп ойлойм. Атпай кыргыз журтунда кечээ эле күндүртүндүр жазгы нөшөрдөй төгүп олтурса, ырынын чети оюлбаган кара жаак, жез таңдай Эшмамбет менен Токтогулдай, Тоголок Молдо менен Барпыдай, Калык менен Осмонкулдай, Алымкул менен Ысмайылдай төкмө ырчылар топ жылдыздай жаркырап өтүп кеткенин, алардын орду эми кайра толбой турганын, булар байыркы замандан биздин күнгө чейин кыргыз элинде жашап өткөн аты-жөнү бизге белгисиз не бир укмуш төкмөлөрдүн эң акыркы залкар өкүлдөрү болгонун эске алып жатам.

Биздин окумуштуулар, адабиятчылар алардын артында калган көркөм дүйнөсүн түгөлдөп, чогултуп, иретке салып, илимий иликтөөдөн өткөрүү, өз-өз ордуна коюу жагынан көп иш жасап жатышат. Бирок да эл арасында аңыз болуп айтылып, ысымдары аттын кашкасындай таанымал болсо да, эмгиче чыгармалары өзүнчө китеп болуп чыга элек, жалпы окурмандар кең-кесири тааныша элек таланттуу төкмөлөр, жомокчулар, жазма акындар али да бар. Алардын бири - Жеңижок.

Жеңижоктун ысымы эл ичинде дайыма Токтогул, Эшмамбет сыяктуу айтылуу төкмөлөрдүн аты менен катар айтылат. Анын ырчылык талантынын таң каларлыктай күчтүүлүгүнөн жер-көктүн ортосунда куштай эркинчабыттап, он сегиз миң ааламды оодарыптыр, дүйнөнү колуна тегерете кармап тургандай ырдаган киши болгонун даңазалап кылган сөздөр көп. Бул анын бизге чейин толук эмес көп өксүктөр, кыскартуулар менен жеткен ырларынан да көрүнүп турат. Замандаштарынын айтымында ал жалаң агын суунун өзүн жети күн катары менен сүрөттөп айта алчу экен. Мен бул сөздө эч апыртуу жок го деп ойлойм. Жеңижоктон башка көп ырчылардан айырмаланып, аалам, жер, суу адам баласынын бүт турмушундагы орду, милдети жаратылыш менен катышы жөнүндө терең ой жүгүртүү менен ырдаганы анын өз алдынча билимдүү ойчул акын болгонун айгинелеп турат. Ал мейли аккан сууну ырдайбы, мейли жалгыз талдын арманын айтабы, мейли санаттап, терме курабы, мейли кызыл тилин сабап бирөө менен айтышабы кай учурда болбосун өзү жетип алган ой бийигинен паска түшүп кетпейт. Тескерисинче пенделик, утурумдук мажирөө түшүнүктөрдү тумандай алыс айдап, адам рухуна канат байлап, көтөрмөлөп, өйдө обого көтөрүп алып чыгат. Ырчынын айлана-чөйрөсүнө тараткан гуманисттик агартуучулук прогрессивдүү идеяларынын маңызы мына ушунда жатат го деп ойлойм. Жеңижоктун ырлары мына ошондой акыл-ой чабытынан терең баамчыл көз карашта ак менен каранын түбөлүктүү күрөшүн түшүндүрүүдөн Адам Ата, Обо Энеден тартып канат-бутагы тонолуп жалгыз турган талга чейинки дүйнө, тиричилик кендигинен жаралган жандуу, тирүү канаттуу ырлар.

Кылчайып артка карап көрсөк 19-кылымдын экинчи жарымы кыргыз адабиятында сейрек таланттардын бүтүндөй бир муунун берип койгон экен. Алсак, Токтогул, Ниязаалы, Барпы, Молдо Нияз, Тоголок Молдо, Эшмамбет, Коргоол, Арстанбек, Молдо Кылыч, Жеңижок сыяктуу кайталангыс таланттарды өз элинин кенчи да, рухий байлыгы да кылып тартуулап койгон экен.

Жеңижок жөнүндө атайын сөз козгоп жаткандан кийин, ал жашаган доорду жана мезгилди көз алдыбызга тартышыбыз зарыл. Анткени, акын жашаган мезгилде туташ сабатсыздык өкүм сүрүп, калкты караңгылык, жокчулук белден басып турган. Акын мына ушундай заманда жашап өткөн. Бирок, дүйнөнү материалдуулугун акыл сезиминде андай билгендиги, аны эл арасында жардап чыккандыгы анын таланттуу гана эмес, ойчул акындыгын да айгинелеп турат. «Балалык», «Аккан суу», « Жер соорусу Аксы экен» деген ырлары мына ушундай чыгармалардан. Ал эми анын «Көксулуу» деген поэмасын лириканын бийик чокусундагы жылдыздардын катарына кошууга болот.

Өзүнүн замандаштарын сөздүн күчү менен багындырып алган инсан бул чыныгы феномен. Өтөнүн ырларынан Чыгыштын философиясынын чыныгы жыты буруксуп келип турат. Ал эми Чыгыш акындарынын философиясынын кирпичтерин топтой турган болсок, анда акындардын бир чоң мунарасын тургузган болот элек.

Кыскасын айтканда Жеңижок акын катары Рудаки, Жами, Саади, Омар Хаям сыяктуу акындардын катарында турат. Ошондуктан өз замандаш акындары баа бергенде:

Таластан чыккан Жеңижок,

Таймашарга тени жок,[2.,45]-деп баа беришкендиктери кокустуктун иши эмес, анын чыныгы баа деп эсептөөгө болот.

Жеңижок жашаган мезгил аны турмуштун жаманы менен жакшысын эрте таанытып, инсандык парздын эмне экендигин эрте түшүндүргөн. Ошондуктан анынырларынан биз адамдык ыймандуулуктун бийик сакталышын дайыма жогору койгондугун сезебиз. Ал чындык менен адамгерчиликти бурмалагандардын бетин тайманбастан ачып, калыстык кылбаган адамдын пейилин куйкум сөздөр менен ырдап чыккан. Мунун өзү аны элге рухий дүйнөнүн шам чырагы катары көрсөтүп турган.

Акын Таласта төрөлгөнү менен бүт өмүрүнүн гүлдөгөн учурун Аксыда өткөрдү. Аксы аны эрезеге жеткирди, акындык таалим-тарбия берди, элге-журтка таанытты. Боконосу ката элек кезинде «Ала» менен ооруп, Аксыга таякелерин баш паанелеп келгенде төшкө теппеди, ырайымдуу адамдар бар экен, даарылап, эл арасына кошту. Экинчи жолу да киндик каны тамган Таластан орун-очок ала албады. Талантына таазим этип, элге-журтка кошуунун ордуна боз үйүн өрттөп, экинчи ирет куугун жеди. Бул жолу да Аксылыктар жер каратпады, өз кулунундай канатына калкалады.

Жеңижок Токтогулдун замандашы, үзөңгүлөш курбалдашы, андан төкмөчүлүктүн, чечендиктин таалимин алган акын деп билебиз.

Бирок, дүйнөнү таанып-билиши, анын сырларын кабылдашы жагынан Жеңижоктун өз жүзү бар. Мисалы, ошол мезгилдеги көп акындардын «Аккан Суу» деген өздөрүнө гана мүнөздүү поэмалары болгон. Акын Жеңижок ушул ырды Токтогулга караганда алда канча көлөмдүү жана таасирдүү бере алгандыгы менен айырмаланып турат.

Бирок, тарых көрсөткөндөй жез таңдай акын Жеңижок өз убагында өз баасын алган эмес. Тескерисинче турмушка, жашоого, баарыдан мурда сүйүүгө болгон кумардануусу бул касиеттерди адам катары урматтай билиши анын башкалардан артыкчылык сезимталдыгын көрсөтүп турат. Эгер акындын жүрөгү турмушту акындык жүрөгү менен туйбаса, анда ал эч качан таланттуу акын боло алмак эмес. Ал эл арасында талант болуп жашап, эл арасынан талант бойдон кетти. Акындын дагы бир артыкчылыгы анын чыгармалары менен ырлары элдик болуп кеткендигинде. Эл ушунчалык узун поэмаларды, эң сонун ырлардын түрмөктөрүн чачып жибербестен сактап калышкан.

Ким билет менин сырымды,
Ким айтат менин сырымды?
Он сегиз мин ааламды,
Оодарып айтам күнүмдү,
Калдайган топто сайрачу,
Ким басат менен туурумду! [1, 149]

Эчен кылымдарды карытса да, ар бир акындын өзүнүн кайталангыс тагдыры бар. Кайталангыс таланттардын тагдыры жөнүндө сөз болгондо сөзсүз өзүбүздүн Токтогул, Эшмамбет, Саякбай, Барпы. Алымкул менен Осмонкулду айтпай коё албайбыз. Мен ушул таланттардын ичинен айрыкча Жеңижокту озгочо болуп карагым келет. Анткени, бул акындын тагдыры өзүнчө сөз кошууга арзый турган өзгөчө тагдыр болуп саналат.

Жеңижок цивилизациялуу дүйнөнүн бир бөлүгүндө жашаган. Бирок, ал эч убакта эл арасында акын катары жашап калам деп эстебегендир. Мүмкүн анын акындык сезгич жүрөгү ырларынын мынчалык узун болушун сезбегендир. Анткени чыныгы акын эч убакта даңк учун ырдаган эмес, эч убакта даңк деп жашаган эмес. Тескерисинче жаны чыккан булак суусундай кошул-ташыл болуп агып, ырлары эл арасына синип кеткени, эл арасына анын таланты айтылып жүргөнүнө этибар бербей, таланттын зор күчү менен эл аралап, жер кезип, ырдап жүргөндүр. Чыныгы таланттын сүйүүсү бүтүндөй ырга айланып калат турбайбы. Жеңижоктун жан дүйнөсү да ырдан бүткөндөй, замандаштарынын айтуусуна караганда, ыр оозунан

дайыма төгүлүп турчу экен. Бекеринен аны бир түп шыбакты кечке ырдаган деп айтышпаса керек.

Ушул биз аягын серпип бара жаткан жыйырманчы кылымдын баш ченинде кыргыз журтуна белгилүү болуп калган үч талантты: Токтогулду, Жеңижокту жана Эшмамбетти да эл акындык өнөрлөрүн таразалап, өз убагында баасын беришкен экен. Ошондо Жеңижокту акындын булбулу десе, Токтогулду акындын торгойу, ал эми Эшмамбетти акындардын ичинен чыккан тулгара деп аташкан экен. Көрсө Жеңижок Токтогулдан айырмаланып ырында тиги дүйнө менен бул дүйнөнүн символикалык түшүнүктөрүн ыгына чыгарып ырдаса, Токтогул кээде ырдап, кээде күү чертип түркүн шайырлыгы менен элдин эрмеги болгон экен. Ал эми Эшмамбет болсо намыска бек, айтышкан акынын жыгамын деп өжөрлөнгөн, айтышкан акынынын артынан сая кууп ырдап, башкалардан айырмалангандыгы үчүп аны акындардын тулгарасы деп коючу экен. Элдин айтымына караганда Токтогул да, Эшмамбет да Жеңижоктун талантын сыйлашкан.

Лиризм - Жеңижоктун ырларынын башкы леймотиви мына ушундай. Мында ал сөздү тандап алгандыгы боюнча башкалардан өзгөчөлөнүп турат. Маселен анын Көксулууга арнаган ырындагы:

“Жылдыздуу түндө ай элен,

Жыбылжып аккан сай элен” - деген саптарынан эле анын салыштыруулары так жана жумшак лиризм менен чырмалышып калганын көрүүгө болот. Мындай салыштырууну Токтогулдан:

“Ак карлуу тоодо бурулуш

Бурулуп учат улуу куш” - десе,

Барпы:

“Секин баскан бутундан,

Сейдана мончок жытындан”[2,78]- деген салыштыруулары сөздүн күчүнөн улам биротоло элдик ыр болуп калбадыбы.

Так маалыматтар жок, бирок көпчүлүк аксакалдардын айтымына караганда Жеңижок жазма акындардан болгон. Мүмкүн анын дал ушундай билимдүүлүгү анын дүйнөнү андап билүүсүнө жакшы шарттарды түзгөндүр. Бирок кезегинде ал жазган ырларын басмадан чыгара албай, бул өкүнүчүн ыр менен билдирген жерлери да бар, маселен:

“Казандан ырым басылбай,

Капалыгым ачылбай.

Ташкенден ырым басылбай,

Таарынычым басылбай” - деген саптары азыркыга чейин эл арасында айтылып жүрөт. Мына ушундан улам эле Жеңижок коомдун караңгылыгы, маданий борборлор менен байланыштын начарлыгы,

анын жүрөгүн канатып, бир катар ойлорунун ишке ашышына тере таасиринсинрин тийгизген. Бирок, ал буга капа болгон эмес, тескерисинче акындык жүрөгүнөн кайнап чыккан ырлар менен эл аралап журт аралап жүрө берген. Бир жолу Токтогул айткан экен: «Балдар, менин жанымда Жеңижок турса, анда мен комузда кол ойнотуп күү эле чертейин, эгер менин жанымда Ниязалы турса анда, болду, ырдаганым эле оң» - деп айткан деп жүрүшөт. Мына ушунун өзү эле Жеңижоктун кандай акын экендигин көрсөтүп турат. Элдер айтышат: “Жеңижок ырдап жатканда сырттан келген киши босогодон жогору өтө албай, сөзүн тыңшап, бутун талдырган убак болгон” - дешет.

Аксыдан чыккан Жеңижок,
Айтышарга теңи жок.
Таластан чыккан Жеңижок,
Таймашарга теңи жок.[2,45]

Таластык ырчылардын таасиринен сырткары дагы кошумча жагдайды айтпай кетпесек бул оюбуз толук болбой калат. Ал Жеңижоктун турмуш тиричилиги жана аянычтуу тагдыры. Балким Таластык байлардын жек көрүүсүнөн улам Аксыга келбегенде, Көксулуу менен жашаган аянычтуу үй-бүлөлүк турмушу болбогондо, балким мынчалык деңгэлге жетмек эмес. Ал эми Таласта тапталган ырчылык өнөрү Аксыда жагымдуу жагдайга, жаңыча орошон мазмунга дуушар болбогондо Жеңижок элдин рухий турмушунан мынчалык орун алып, өзүнүн опол тоодой ордун тапмак эмес. Жеңижоктун поэзиясы, аны ыр өнөрүнүн зергери катары тендешсиз бийиктикке чыгарган. Жеңижоктун түбөлүктүү ырчы экендигин далилдеген мезгил элеги 1918 жылы дүйнөдөн өткөн акындын ырлары 1982-жылы анын ырлар жыйнагы жарык көргөнгө чейин элдин рухий дүйнөсүндө, анын эс-тутумунда сакталып келген. Бардык чыгармаларын сөз кылууга, талдоого татыктуу.

Жеңижоктун «Балалык» деген ыры бардык ырчылардын балалык жөнүндөгү ырларынын жеткен чеги катары таасирлентет. Анда балалыктын ар этабын эволюциялык линияда берип отурат. Балалыктай жаркын мезгилдин ар бир жаштагы өзгөчөлүгүнө токтолуп, курч сөздөр менен таамай эскерүүлөр жыш.[3]

Ырчылардын туруктуу темаларынын бири «Аккан суу». Дүйнөнү кулпунтуп турган чексиз кереметин эргүү менен берген:

Дүйнөнүн баарына
Кереги бар аккан суу.
Дыйкан, чарба, адамды

Жабыркатпай баккан суу. [1,77]

Акындын поэзиясынын өзгөчөлүгү кыргыз табиятынын сулуулугун, кооздугун, керемет картиналарын таамай образдар менен чагылта алгандыгында.

Акындын айтыштары Жеңижоктун ырчылык өнөрүн айгинелебестен, айтыш өнөрүнүн тарыхында ири окуя катары элдин эсинде калып, бир нечелеген варианттары пайда болгон. Жеңижоктун Эсенаман менен айтышы талант жагынан тең таймаша келип, бирок Жеңижоктун даанышман ойчулдугун, жанда жок чеберчилигин, чечендик айтышта теңи жок экендигин далилдейт. Экөөнүн тең бири-бирине койгон дооматтары, аргументтери орундуу, кыргыздардын традициялык түшүнүктөрүнө туура келет. Айталы, Эсенаман акын Таласты таштап Аксыга тентип кеттиң, бөтөн жерде чоочунсуң деп сындыргысы келет. Анын айыптоолоруна жооп табуу мүмкүн эместей туюлат. Акындардын зергери экендиги ушул жерден даана байкалат. Аксы элинин меймандостугу, боорукерлигин баса белгилеп, ал жерде кадыр-барктуу экендигин далилдеп, Эсенамандын айыптоолорун жокко чыгарат. Биринен бири далилдуу, кынтыксыз так жоопторду айтып отуруп, Майкөт экөөнүн үстүнөн жеңишке жетишет. «Пирим, олуям» деп отурган Майкөт экөөнү сөздүн күчү менен “ыр тозогуна» айдап кирет.

Жеңижок кыргыздын чон акындарындай эле терме ырларына салым кошкон акындардан, өзүнүн жаңылыктарын, жаңы сөзүн кошкон. Лакап иретинде, учкул сөз иретинде айтылган.

Кургак жерден суу чыкпайт,

Жоо көрүнбөй туу чыкпайт.

Иманы бүтүн пендеден,

Жалган айтар куу чыкпайт.[1,96]

Терме, санаттын устаты Жеңижок башка акындардан айырмаланып лирик акын. «Жалгыз тал» деген ыры кыргыз поэзиясында анча салт болуп калбаган, жаңылыгы менен айырмаланат. Башка көркөмдүк куралы символдоштуруу Көксулууга үйлөнгөн акын, балалуу болбойт, куубаш болорун сезген сезимтал акын күйүп, жол боюнда жалгыз жалдырап турган, мөмөсү жок куурап калган талга салыштырат. Каймана айтып, арманын көксөп айтуу ыкмасы мурда акындарда кезикпеген жаңы көрүнүш.

Бакайрыда жалгыз тал,

Баласы жок байкуш тал.

Жол боюнда жалгыз тал,

Жолдошу жок байкуш тал!

Кайрылып келип конгондой.

Каргага түнөк болгондой,
Канаты жок жалгыз тал,
Кайгысы көп байкуш тал[1,85]

Өз кезегинде гана эмес күнү бүгүн да өзүнүн поэтикалык бийик касиети менен күчтүү. Жүрөктөн чыккан ыр обон менен коштолуп, окурмандарына жетип, жүрөктөрдөн түнөк таап келе жатат.

Айтыш өнөрүнүн жогорку чеберчилигин көрсөткөн, ырчылардын кемсинтүү, бирин-бири кордоо салтынан жогору турган, айтыш өнөрүнүн маданиятын өнүктүрөн Жеңижоктун чыгармалары өлбөс-өчпөс, көкүрөгү тунук, чечендиктин искусствосун өздөштүргөн акындын берметтери өз окурмандарынын колунда, обон менен коштолуп, кыргыз жергесин кыдырып, ар бир үйдөн, ар бир кыргыз жаранынын жүрөгүнөн орун табууда, түбөлүктүүлүктүн эгеси болууда, акырында Жусуп Банасагындын сөзү менен айтканда:

«Жакшы сөз гана дүйнөгө калат, жакшы адам дүйнөгө устун кылат».

Пайдаланылган адабияттар:

- 1.Залкар акындар. Жеңижок. 3-том: ырлар, айтыштар / Түз. А.Акматалиев, М.Мукасов. – Бишкек: “Бийиктик плюс” 2015. – 376 б.
2. Эл ырчылары. Балыкооз Жеңижок, Эшменбет жана жамакчы акындар. Түзгөн: С.Кайыпов – Фрунзе 1981. – 243 б.
- 3.С.А.Конгайтиева: Орто мектепте Жеңижоктун өмүрү чыгармачылыгын окутуунун негиздери. Бишкек: “Учкун” 2017. – 176 б.

© Алмаз уулу Амалбек, 2025

УДК 821.512.154

*Алымбаева Бактыгул,
ОшМУнун окутуучусу,
Ош шаары, Кыргыз Республикасы*

СУЛТАН РАЕВДИН «ЧАҢ ЖОЛ» АНГЕМЕЛЕР ЖЫЙНАГЫНЫН КӨРКӨМДҮК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Кыргыз жазма адабиятындагы элеттик проза ХХ кылымдын 20-жылдарында эле жазыла баштаган. Алгачкы кыргыз аңгемелеринен болуп С.Карачевдин «Үйлөнүүдөн качты», «Сүйгөнүнө кошула албады», «Ысык-Көл боюнда» ж.б., К.Тыныстановдун «Мариям менен көл боюнда», К. Баялиновдун «Жетимдин өлүмү ж.б. аңгемелерди негизги өзөгүн элдин ошол мезгилтилдеги элет турмушу

чагылдырылгандыгын көрөбүз. Кыргыз жазма адабиятынын телчигүү мезгилинде бир гана проза жанрынын эмес, поэзия, драма жанрларынын негизги мазмунун элеттик турмуш ээлеп, бул поэзия, кыргыз жазма адабиятынын калыптанышында өзгөчө орунда турган десек да болот. Анкени, өзүнүн жашоо мүнөзүн көчмөн турмушта өткөрүп келген кыргыздардын жашоосу айыл турмушу менен шартталган эле. Дегеле бул тема кыргыз проза жанры калыптанган мезгилден баштап, анын 60-90-жылдар аралыгындагы өнүгүү мезгилинин эволюциясын мүнөздөп турган бирден-бир жанр катары аңгеме турарын көрөбүз.

Жалпы эле кыргыз адабиятынын өнүгүү мезгилин мүнөздөгөн XX кылымдын 60-жылдарындагы аңгемелерде да элеттик турмуштун окуяларын таасасын чагылдырылат. «Касым Тыныстанов, Сыдык Карачев, Аалы Токомбаевдер баштаган биринчи толкундагы акын-жазуучулардын мууну жазма адабияттын тигил же бул жанрында алгачкы кадамдарды таштап, өнүктүрүп, пайдубалын түптөшкөн. Ал эми Чыңгыз Айтматов башында турган экинчи толкундун өкүлдөрү 50-60-жылдардагы коомдук-саясий өзгөрүүлөргө, жазма адабиятыбыздын өнүгүшүндөгү жыйырма-отуз жыл ичинде топтолгон тажрыйбага жана өнүккөн адабияттардын өрнөгүнө таянып улуттун көркөм сөз өнөрүн жаңы баскычка көтөрүштү» [1.6].

Кыргыз прозалык адабиятында дээрлик кырк жылдык тажрыйба топтоп калган мезгилде адабиятка келген Ч.Айтматовдун алгачкы чыгармачылык чыйыры дал ушул элет темасындагы аңгемелер менен башталгандыгын билебиз. Жазуучунун 1952-жылдан баштап анын «Ашым», «Кайракта», «Сыпайчы», «Ак жаан», «Түнкү сугат», «Асма көпүрө» аңгемелери жарык көрүп, адамдык абийирдин турмуштук кырдаалдарын көргөзгөн аңгемелерден эле. Ч.Айтматовдун алгачкы аңгемеси катары жазылган «Газетчи Дзюо» япон баласынын турмушуна арналып, өзүнүн тематикасы боюнча элеттик эмес, тескерисинче шаардык турмуштун бир үзүмүн чагылдырган чыгарма катары чыккан. Мунун өзү дегеле жалпы эле кыргыз прозасынын билинер-билинбес кийинки чыгармачылык багытын байкаткан болчу. Мына ошол 60-жылдардан кийин дагы отуз жылдай мезгил өткөн учурда жазыла баштаган кыргыз аңгеме жанрында тематикалык, стилдик, окуялык кандай жаңылануулар, өзгөрүүлөр пайда болду. Адабият майданына кандай жаңы күчтөр, толкундар келди деген суроо пайда болбой койбойт. Эгерде кыргыз аңгеме жанрынын жаңыдан калыптанып жаткан мезгилине, б.а., Улуу Ата Мекендик согушка чейинки аңгемелерде аялдар теңдиги, Үркүн, совет бийлигинин орношу ж.б. окуялар чагылдырылса, 50-60-

жылдарда көбүнесе согуштан кийинки мезгилдеги окуялар сүрөттөлөт. Бул жагынан алганда аңгеме жанры өз мезгилинин жүзү, тактап айтканда, публицистикалык жанры катары көрүнүп алган.

Кыргыз аңгеме жанрынын «Чехову» аталган Аман Саспаев адабияттын бул жанрына бүт өмүрүн жумшаса, ал эми дал ушул мезгилде кыргыз аңгеме жанрында өзгөчө стили менен Мурза Гапаров көрүнө алган. «...60-жылдары жарык көргөн аңгемелери аркылуу эле жазуучу Мурза Гапаров өзүн толук калыптанган, өзүнүн оригиналдуу чыгармачылык жолу бар аңгеме жанрынын чебери катары көрсөтө алган. Ал эми анын 80-жылдары жарык көргөн «Байчечек» (1980), «Жол кырсыгы» (1980), «Айгүл Тоо» (1985) аңгемелеринде мыкты аңгемечилик салт андан ары улантылып жана, албетте, ал аңгемелерден табигый түрдө жазуучунун жеке адамдык турмуштук тажрыйбасынын байып, жашоо турмушка көз карашы да дагы тереңдегендигин байкоого болот» [1.540]. Бул болсо кыргыз адабиятынын башка жанрлары мене катар эле аңгеме жанры да өөрчүп өнүгүп, керек болсо кээ бир учурларда кыргыз прозасынын белдүү жанрына айланып келгендигин танууга болбойт. «30-жылдардагы адабиятыбызга нукура профессионалдык деңгээлде жазылган көркөм аңгеменин алгачкы үлгүлөрүн М. Элебаев калтырган. Жанрдын кийинки өсүп-өнүгүшү Т.Сыдыкбековдун, Ч.Айтматовдун, К.Каимовдун чыгармаларынан айкын көрүндү. 60-жылдардын келишинен бул жанрдын өзүнчө бир жаңы доору башталды, ал дагы бир баскычка көтөрүлдү. Аңгеме өзүнчө бир келки, системалуу өнүгүшкө өттү. Муну баарыдан мурда аңгемечилердин (тийип-качты болуп жазып жүргөн эмес) ошол жанр менен келип, ошол жанр менен жашаган жаңы типтеги аңгемечилердин болушу аркылуу түшүндүрүү керек. Мындай көрүнүш баарыдан мурда А.Саспаев менен М.Гапаровдун көркөм тажрыйбаларынан ачык-айкын баамдалды. Мисалы, М. Гапаровдун ондогон аңгемелери менен А.Саспаевдин «Татым туз», «Ширенке», «Сарала ит», «Айылдык акындын бир күнү», «Мүрзөгө чейинки жолдо», «Кошо жашай берет экен», «Улгайгандар», «Шейшеп», «Кайрылуу» ж.б. чыгармаларын кыргыз адабиятындагы аңгеме жанрынын өсүп-өнүгүү жолунда ушундай урунттуу учурларга, сапаттык жылыштарга күбө болчу көрүнүштөрдөн деп тартынбай эле айта берсе болот. Ал гана эмес бул эки автордун мыкты деген чыгармалары көп улуттуу совет адабиятында жаралып жаткан жакшы аңгемелердин катарына коюп кароого да кадимкидей туруштук бере алышат»-дейт, белгилүү адабиятчы К.Даутов.

Элет турмушун чагылдыруу тенденциясы кыргыз адабиятында XXкылымдын 80-жылдардын аягы, 90-жылдардын башы ченинде кандай мүнөздө болгондугу жана анын кайсы жакка багыт алгандыгын ошолмезгилде өзүнүн алгачкы аңгемелери менен көрүнгөн жаш калемгер Султан Раевдин алгачкы чыгармачылыгы менен да мүнөздөлөт.

«Чаң жол» (1988) аттуу чакан аңгемелер жыйнагы менен адабият айдычына келип кошулган жаш калемгер Султан Раевдин бул китебине «Чаң жол», «Пусу», «Момпосуй», «Кечиккен жолугушуу», «Эмне дейм сизге, эжеке» аңгемелери камтылган. Жаш калемгер катары көрүнгөн С.Раевдин бул алгачкы аңгемелеринин негизги темасы катары элет турмушунда туулуп өскөн каармандардын мүнөздөрү, образдары ачылып берилген десек болот. С.Раев өзүнүн алгачкы аңгемелери аркылуу кыргыз прозасынын элет темасында жаңыча багыт, стилди, окуяларды, идеяларды ачып берди дегенден алыспыз. Ошондой болсо да С.Раевдин алгачкы аңгемелеринен болгон бул чакан чыгармаларынан бөлүп көрсөтө турган бир катар жагдайлар бар.

С.Раевдин «Чаң жол» аңгемесинде бүтүндөй өмүрү айыл жергеси менен мүнөздөлгөн, сугатчылык кесипти аркалаган жан дүйнөсү таза элеттик адамдын образы чагылдырылат. Эгин талааларын сугарууга күндө каттаган Жусупалинин «чаң жол» анын айылдык турмушунун мүнөзүн белгилеп, жашоого болгон көз карашын белгилеп турат. «Бир күнү Жусупали ушу чаң жолдо бараткан. «Эмне үчүн чаң чыгат?» Бу суроо да болбогон нерсеге ой тартканынан улам чыкты шекилди. Бул суроого жооп табууга акылын пештеди. «О, атаңкөрү, ушуну түк ойлобогон экем». Кейиштүү баш чайкап, ойчул мээсин ишке салды» [2.4]. Келтирилген кыска эпизоддон көрүнүп тургандай, күнүгө сугатына, кайрадан үйүнө барчу ушул «чаң жолдун» баа-баркын алигиче түшүнбөй, ойлонбой жүргөндүгүнө өкүнөт. Муну менен автор жөнөкөй айыл адамынын турмушундагы ушул «чан жол» өз жашоосунун жолу экендигин баамдайт

С.Раев өзүнүн кезектеги «Пусу» чакан аңгемесин баш каармандын аты менен атап, анда айыл турмушуна аралаша баштаган, ал гана эмес эмес анын кылымдап калыптанып келген жашоо мүнөзүнө бүлүк сала баштаган шаар турмушунун таасирин ачып берүү аракетин жасайт. Аңгемедеги Пусунун Перигүл аттуу кызы юридикалык билим алам деп шаарга барып, бирок жети-сегиз жылда ага өтө албай, акырында белгисиз бирөөнөн төрөгөн кыздын образын чагылдырат. Аңгеменин негизги идеясы да айылдын талкаланып

бараткан кыз абийиринин шаардын таасиринин терс көрүнүшүн чагылдырат.

С.Раевдин кийинки «Момпосуй» аңгемеси калемгердин мурунку «Пусу» аңгемесинин окуясын логикалык жактан улантып, айыл жергесиндеги жогорудагы аңгемедегидей, кыздын тагдырына балта чабылып жатканына карабий, уулуна башка кызды алып берип, бирок баласынын тагдыры да трагедиялуу аяктап, ошол бир кезде баласынан калган Бейшен аттуу небересин медегер тутуп, күнүгө ага «момпосуй» ташыган почточу Ашым карыянын аянычтуу тагдыры сүрөттөлөт.

Жаш калемгердин келерки «Кечиккен жолугушуу» аңгемесинде шаарда жашоо кечирип жаткан, кечээки айылдык Сакен жана Нуржамал аттуу каармандардын кечигип жолуккан тагдыры сүрөттөлөт. Окуянын сюжети шаарда жүрүп жатса да, анын окуялары бул эки каармандын өз айылында башынан кечирген өткөн окуяларынын тегерегинде уюшулат. Экөө тең жубайларынан ажырап, балдары бөлүнүп кетип ээн үйдө жалгыз калган адамдардын шаардык жашоосу чагылдырылат.

С.Раевдин «Чаң жол» аңгемелер жыйнагына киргизилген акыркы аңгемеси болуп «Эмне дейм сизге, эжеке?» аттуу аңгемеси эсептелет. Бул аңгемеде автор өзүнүн алгачкы аңгемелеринде чагылдырган шаардык цивилизациянын дагы бир терс таасири болгон «аракечтик» жөнүндөгү окуяны сүрөттөйт. Мектептин алдыңкы окуучусу Асанкулов Ашымдын ата-энеси барбы? Эжейдин үнү кулагыма чагылгандай шак эле дей түштү. Эжей дагы бир ирет кайталап алды: Асанкуловдун ата-энеси келдиби? Өзү кайда? - Келген жок!-деген үндөр олтургандардын тобунан угулду.

Урматтуу ата-энелер, Асанкуловдун үйүнөн эч ким келбей калыптыр. Бирок, ал бала жөнүндө айта кетейин. Асанкулов окуунун отличниги. Окуусу жалаң беш. Жүрүш-турушу да үлгүлүү. Ушундай балдарды тарбиялап өстүргөн ата-энелер менен сыймыктанабыз! Терең урматтоо менен ыраазылыгыбызды билдиребиз...» [2.40]. Бешиктен бели чыга элек баланын тагдырына айыл турмушуна терең батып алган «аракечтик» көйгөйү сүрөттөлүп, мунун келечек муунду өстүрүүдөгү, тарбиялоодогу зыяндуу таасири курч эпизоддук окуя менен берилет.

Жыйынтыктап айтканда, С. Раев өзүнүн алгачкы аңгемелеринде айыл менен турмушундагы түрдүү окуялык кырдаалдарды чагылдыруу менен адамдардын образындагы мезгилдин мүнөзүн ачып берүүгө жетишкендигин көрөбүз. Бул болсо

С.Раевдин 90-жылдарда жазылган «Күн кармаган бала» повестинин ийгилик башаттарын түптөп берген эле.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын тарыхы (20-60-жылдар). Б., 2012, VII том.
3. Раев С. Чаң жол: Аңгемелер жыйнагы. – Ф.: Мектеп, 1988

© Алымбаева Б., 2025

УДК 811.512.141

*Эминова Алһуу Мөхәмәт кызы,
Өфө университеты студенты,
Хөснөтдинова Рәмилә Янсаф кызы,
филол. фәнд. канд., Өфө университеты доценты,
Өфө калаһы, Рәсәй*

БАШКОРТ ТЕЛЕНЕҢ ФРАЗЕОЛОГИЯҢЫНДА МИЛЛИ ҮЗЕНСӘЛЕКТӘРЗЕҢ САҒЫЛЫШЫ

Лингвокультурологияла һәм тәржемә теорияһында «милли реалия» төшөнсәһе халықтың матди мәҙәниәтен, тарихи үткәнен, уникаль көнкүреш үзенсәлектәрен һәм рухи киммәттәрен атап йөрөткән лексик берәмектәр буларак карала. Бындай һүззәр, башка телдәрзә туранан-тура эквиваленты булмау сәбәпле, милли колоритты тулырак сағылдыра. Ғалимдар реалияларзы, ғәзәттә, бер нисә зур төркөмгә бүлөп йөрөтә: географик (урын-ер атамалары, үсемлектәр донъяһы), этнографик (көнкүреш, кейем-һалым, азык-түлек, йолалар), ижтимағи-сәйәси (идара итеү системаһы, титулдар) һәм тарихи реалиялар. Фразеологияла ошо лексик берәмектәр тоторокло һүзбәйләнештәрзәң төп терәге, образлылыкты тыузырған үзәк компонент булып иҫәпләнә.

Фразеология грексә фраза (әйтем) һәм логос (фән, һүз) тигән һүззәрзән яһалған. Фразеология бер телдәге нығынған (ойошқан) һүз ҡушылмаларының йыйылмаһын белдерә һәм лингвистикаға караған бер фән булыу яғынан телдә мәғәнә берҙәмлеге тәшкил иткән нығынған фразеологик берәмектәрзә өйрәнә [1: 207].

Фразеологик һүзбәйләнештә төрлө телдәр өсөн уртаҡ һәм үзенсәлектә яҡтар була һәм һүзбәйләнеш составындағы элементтар бер-береһенә береһеп нығынған була. Шулай уҡ төрлө халыктарзың тормош-көнкүрешендә, фекерләү рәүешендә, тәбиғәт, йәмғиәт

күренештөрөн күзаллау, үзлөштөрөү характерында уртак һәм үзенсәлекле сифаттары бар. Төрки телдәрәндә уртак булған фразеологизмдарза күп осракта мәғәнә яғынан бер ниндәй зә айырма күренмәй. Кәрзәш булмаған телдәргә тәржемә иткәндә айырмалар йыш осрай, был төрлө халыктарзың мәзәниәтәндә һәм теләндәгә айырмаларға барып тоташа [5].

Башкорт халкының мәзәниәте бик бай һәм күп яклы. Боронго дәүерзәрзән алып бер миллиәт булып ойошқанға тиклем әле ата-олатайзарыбыз үзенсәлекле йолаларға һәм гөрөф-ғәзәттәргә эйә булған. Башкорт ырыузарында мәжүсилек, тәңрәлек, унан һуң ислам динә үтәп инеү менән башка йолалар зур урын алған, улар фразеологизмдарза сағылыш тапқан. Башкорт телә һәм уның фразеологияһы халықтың күп быуатлык йәшәйәш тәжрибәһән үзәндә йыйған.

Халықтың ислам динән кабул итеүә милли менталитетка зур йоғонто яһаған. Башкорт теләндә ислам динә йолалары, кағизәләрә һәм уларзы милли-мәзәни күзлектән кабул итеү нигезәндә байтак фразеологизмдар барлыкка килгән. Уларзың күбәһә Алла образының халык аңында сағылышын һүрәтләй. Мәсәлән: *Алла белһән, Алла бирһә, Аллаға тапшырып, Аллаға шөкөр, Алланан йәйәү касқан, Алланың кашка тәкәһә, Алланың рәхмәтенә китеү, Алла һаклаһын, Алланың кәһәрә һуккыры, ни Аллаға ни муллаға, Аллаға һыйыныу, Алла хақы өсөн, Алла ярзам (кеүәт) бирһән, Хозай белһән, Алланың рәхмәте киң* һ.б.

Алланың кашка тәкәһә тип бик кәзәрлә, тейәргә, кағылырға, һүз тейзәргә ярамаған кешегә әйтәләр, йәнәһә, ул юғары көс тарафынан билдәләнгән, Алланың яратқан бәндәһә. Хәзәргә башкорт теләндә ирониялы мәғәнәлә лайыкһыз айырып күрһәтелгән йәки тәкәббәр кешегә карата кулланыла. Был берәмектең киләп сығышын З.Ғ.Ураксин түбәндәгесә аңлата: алла хөрмәтенә корбан итергә тәғәйәнләнгән мал кашка булған, ул башкаларынан өстөн һаналған, алла ундай корбанды яратып кабул итә, тип уйланған [2, 30].

Һәр миллиәтең тарихында киң билдәлә тарихи шәхәстәр бар, уларзың исемдәрә вакыт үтеү менән фразеологизмдарзың бер өлөшә булып китеүә мөмкин. Халықтың хәтерәндә улар якшы йәки насар яктары менән һакланырға мөмкин, шундай ук мәғәнәлә фразеологизмдарза ла кулланылалар. Мәсәлән, *Әндрәй казнаһы* фразеологизмы. Был һүз Петр Берәнсе заманынан билдәлә. 18-сә быуат башында озак барған Төнъяк һуғышы мәләндә илгә күп акса кәрәк булғас, Башкортостанға өстәмә яңы һалымдар уйлап сығарған Андрей Жихарев тигән кешә килә. Ул башкорттарға ошоға тиклем

ата-бабаларыбыз белмәгән 72 төрлө яңы һалымдар уйлап сыгара. Халыктың ауыр тормошоноң, көрәшенең шаһиты буларак, был һүз уның күңелендә кире мәғәнәлә бер комарткы булып һакланып калған.

Башкорт фразеологизмдары составына халыктың милли кейем-һалымы атамалары ла ингән. Фразеологизмдарза тик башкорт халкына ғына хас *күлдәк, итек, сабата, бүрек, кеҫә, итәк* кеүек компоненттар һәм уларзың күсмә мәғәнәләре күзәтелә, Мәсәлән: *сабатанын түргә эләү, сабата туззырыу, итәк-еңде йыйып йөрөү, итәк киҫеп ең ямау, итәккә ут кабыу, бүрек һалыу, бүркен тышлау* һ.б.

Фразеологизмдарзың милли характеры теге йәки был тормош күренештәрәндә кулланылған кейем-һалымдың нимәнелер символаштырыуында күренә. Мәсәлән, «кеҫә» компонентлы фразеологизмдар «байлык» төшөнсәһен ике яклы асыклай: *кеҫәгә һуғыу, кеҫәгә инеү, кеҫә калынайтыу, кеҫә такырайтыу, кеҫәһе калын, кеҫәлә елдәр уйнай. Итәк тулы фразеологизмы күплек мәғәнәһен асыклай һәм бала-сағаны һүрәтләү өсөн кулланыла.*

Башкорт телендә «ат» компонентлы фразеологизмдар бик киң таралыу алған, уларза аттың башкорт өсөн әһәмиәте һәм изге хайуан булыуы сағылыш таба, мәсәлән: *атка менгәндәй булыу, ат менән кыуып етерлек түгел, атлы барып йәйәү кайткан, ат саба тип эт саба, ат корогон төнәү (юлга сығыу), тыумаган колондоң аркаһын һындырыу, ат етмәс – хат етмәс* һ.б.

Башкорт халкында “эт” тә элек-электән кешенең тоғро дуҫы һәм сызамлык билдәһе булған. Миҫалдар: *ак эттең бәләһе кара эткә* (ғәйепте ғәйепһез кешегә тағыу), *эт менән бесәй кеүек, эт һуғарыу (әрләү), эт тиреһен битенә каплау* (намыҫһыз кеше тураһында), *эт ашамаҫ* (насар), *ете лә бете лә* (барыһы ла), *эттән алып эткә һалыу* (кемделер юкка сығарыу), *эт итеү, эт типкеһендә, эт кайыһы* (теңкәһе короткан кеше хақында) һ.б. Йыш кына уның бесәй менән ызғышыуы фразеологизмдарза образлы итеп бирелә: *эт менән бесәй кеүек.*

Айыу менән бүре башкорттарза электән изгеләштерелгән һәм ырыузар өсөн тотем булған. Уларға бәйле фразеологизмдар телдә байтак. Мәсәлән, *айыузан каскан бүрегә* фразеологизмы бер бәләһән касам тип икенсегә эләгеүзе сағылдыра. *Айыу майы һөртөү* фразеологизмы башкорттарзың хужалык тормош-көнкүрешен сағылдыра һәм уны образлы аңлау рәүешә булып тора. *Бүре бауырын ашаған, бүре башын ашарзай булыу, бүренән өрккән һарык көтөүе кеүек, бүреһе олоу, бүрәнә үтә бүре күреү, бүре бауыр* кеүек бик үзәнсәлектә фразеологизмдар йәшәп килә.

Боронго төрки ырыуларының ергә һәм һыуға, күккә корбан салыулары, мәжүси ышаныулары билдәле. Башкорттардың мифологик ышаныулары фразеологияла ла киң сағылыш тапкан. Ул бөгөнгө фразеологизмдарза образлы рәүештә һаҡланып калған һәм халыктың донъяны танып-белеүенең милли йәһәттән үзенсәлеген тасуирлай. Миҫалдар: *күктән төшкән, күктән төшкәндәй, күк қабағы асылыу, күктең төбө тишелеу, ер аяғы – ер башы*(бик алыс мәғәнәһендә), *ете кат ер астында* һ.б. Күк образы башкорттардың тәңрелек дәүерендәге ышаныуларын да сағылдыра, *күктән төшөү* фразеологизмы иһә тәңренең ергә һиндәйсер бүләк ебәрәүе мәғәнәһендә аңланып, күсмә мәғәнәлә һаҡланып калған.

Күк қабағы асылыу йәки *күк шаршауы асылыу* фразеологизмдары дини караш буйынса рамазан айының алтынсы кәзер төһөндә күк асылыуы кәтөүзән калған. Ул бәхетле кешегә генә асыла, ошо ваҡытта теләген теләк қабул була, тип ышаныу бар. Шунлыҡтан *күк қабағы асылғанды кәтөү* фразеологизмы булмаҫтайға өмөтләнеү мәғәнәһендә кулланыла.

Башкорттар өсөн ай менән қояш шулай ук изге һаналған. Улар *бер бите ай, бер бите қояш, ай күрзе қояш алды, қояш қире (тиҫқаре) яктан сығыу, қояш йөзөн күрмәү, қояшы байыу, қояш һөңгө буйы күтәрелеу, ай-қояш булыу, ай за қояш, айзы күккә сығарыу* кеүек милли-мәҙәни үзенсәлектәкә әйә фразеологизмдарза сағылыш таба.

Башкорт фразеологизмдары башкорт халқының бай тарихын, мәҙәниәтен, донъяға карашын сағылдырған мөһим лингвистик берәмектәр. Уларза милли үзенсәлектәрҙең сағылышы бик күп төрлө: тәбиғәт менән тығыз бәйләнеше, ғаилә, әхлак нормалары, яҡшылыҡ һәм яманлыҡ тураһындағы караштары, эшһөйәрлеге, хезмәттең әһәмиәте, башкорттардың қунаҡсыл булыуы, қунаҡтарзы ихтирам итеүе һ.б. [3].

Әҙәби әсәрҙәрҙә лә башкорт милли үзенсәлектәрҙең сағылышын фразеологизмдарза күрергә мөмкин. Әсәрҙең идея-художестволы йөкмәткеһен асыуза, халыктың милли үзенсәлектәрән күрһәтәүзә фразеологизмдар, образлы, күсмә мәғәнәлә кулланылған һүзбәйләнештәр буларак, халыктың донъяға карашын, уның көн күрешен, йолаларын, милли характерын сағыу һәм аныҡ итеп күрһәтә. Фразеологизмдар аша геройлардың характеры, улардың тел байлығы, донъяға карашы ла сағылдырыла. Бер һисә миҫал килтерәйек:

Ысынлап та, бер қайғы-хәсрәт күрмәй йәшәргә мин *Алланың қашка тәкәһеме* ни?! (З.Биһшева, «Оло Әйек буйында»).

Аллага шөкөр, еребеззең шифалы һыуы, һауаһы, килендең ихлас тәрбиәһе аякка бастырзы үзәнде (З.Биишева, «Емеш»).

– Етемде асра ла, укыт та ... Һин, Хаммат, әсәйендең өйөн *Әндрәй қазнаһы* тип беләһең, ахыры! (З.Биишева, «Оло Эйек буйында»).

– Аслык йыл бит. *Кырым-сиреүе* балаларың менән нисек кыш сыгмаксы булаһын? (З.Биишева, «Кәмһетелгәндәр»).

– Әсәйем әйтә, ну, илла *шыугалак та нәмә* инде шул, ти... Ундай кеше *уттан-һыузан коро сыга* ул. *Акты кара, караны ак тип раслай* за ала (З.Биишева, «Кәмһетелгәндәр»).

Ата-әсәләре *ут йотһалар* за, *ауыз асып бер ни әйтә алмай* (З.Биишева, «Емеш»).

Ул бит *ете кат ер астында йылан көйшәгәнән ишеткән, йылан ите ашаған* ерән төлкө (З.Биишева, «Емеш»).

– Һин, ни, Ғариф, ниңә шулай, *«айт!» тигәнгә «тайт!» тип кенә тораһың?* Ни, Һин *себен теймәс сер итер* – бына нәмә!.. – тине (З.Биишева, «Дуҫ булайык»).

– Һин, Юлдаш, кырыс. Ана, Кызырас ниндәй ягымлы. *Үпкә-бауырыңа инеп бара* (З.Биишева, «Дуҫ булайык»).

– Юк, Һин мин әйткәнде *ауырға алма*. Григорий Иванович менән һөйләшәү – ул һиңә *күз йомоп көрһән тыңлау* түгел [Һ.Дәүләтшина, «Ырғыз»].

Кайһы бер йор кешеләр Ныязғол ағайзан: «Ни эшләп улай итеп йәш кәләште һайламай алдың?» – тип һорағас, ул: *«Өлөшмә тейгән көмөшөм»*, – тип әйткән икән, тип, «Ғәзимә ул Ныязғолдоң көмөшө», тип мыскыл итәләр ... [Һ.Дәүләтшина, «Ырғыз»].

Оло кеше Һин үзең киҫәтеп әйт уға, Мәғфүрә килең. Башкаларзың *һүзен ул колагына капыл ғына элмәй торған* [Һ.Дәүләтшина, «Ырғыз»].

– Ныязғол да улай иреп киткәс, ... *кояш кире яктан сыкмаһа ярар ине* [Һ.Дәүләтшина, «Ырғыз»].

Миҫалдарзан күренеүенсә, фразеологтк берәмектәр персонаждарзың телмәрендә мәгәнә көсәйтеү, йәки экспрессив максаттарза кулланыла. Хис-тойғо бизәкле фразеологик берәмектәр башкорт телендә киң таралған. Башкорт телендә эмотив фразеологик берәмектәре араһында *йән, йөрәк, күңел* компоненттары кушылыу менән яһалған фразеологизмдар йыш осрай. З.Ғ.Ураксин *йән* менән 65, *йөрәк* – 85, *күңел* – 65 фразеологик берәмек барлығын билдәләй. Әйтәйек, *күңел* һүзе менән бирелгән фразеологизмдар йөрәккә тәҫсир итеү, хәтер калыу, ыңғай йәки кире хис-тойғо уятыу, хуш килеү, һыуыныу, хис-тойғо уяныу, ғашик булыу, хәсрәт, кайғы кисереү һ.б.

кеүек эмоцияларзы сағылдыра. Күп кенә фразеологик берәмектәр *йөрәк* һүзе менән яһалған, уларза образлы һәм ситләтелгән мәғәнә яратыу, якин итеү, куркыу, тетрәнеү, хис-тойғо бөтөү, тәрән хискә һалыу, әрнеү, ғазап сигеү һ.б. һымак эмоцияларзы асыуға йүнәлтелгән. Әлбиттә, *күңеле күтәрелеп* китте урынына шатланды тип, *күңеле тулды* – иланы; *йөрәгем яна* – һағындым; *йөрәк ите* – якин тип тә һөйләргә була. Әммә улар урынына фразеологик берәмектәр кулланылһа, фразеологизмдар ярзамында хис-тойғо бизәге тәрәнерәк, һүрәтләү образлырак, колоритлырак сыға. Шуға күрә халык ижадында ла, Һ.Дәүләтшина, З.Бишева, М.Кәрим һ.б. әзиптәр кеүек һүз оҫталары әсәрҙәрәндә лә фразеологик берәмектәр йыш кулланыла.

Шулай итеп, халықтың тормош-көнкуреше һәм хужалык кәсептәре, йолалары, йәшәү рәүеше, милли һызаттары, тарихи факттары уның донъяға карашына тәрән йоғонто яһай. Ул милли тормош-көнкурешкә бәйлә атамалар менән төзөлгән фразеологизмдарза бик асык күренә.

Әзәбиәт:

1. Абдульфанова А.А. Фразеологизм как средство формирования национальных языковых картин мира. – Уфа: Башк. кн. изд-во, 1995. – 154 с.

2. Ураксин З.Ғ. Башкорт теленәң фразеологик һүзлегә. – Яңырытылған, 2-се басма. – Өфө: Китап, 2006. – 344 б.

3. Хозайғолова А.Ә. Һәзиә Дәүләтшинаның «Ырғыз» романында фразеологизмдарза башкорт милли үзенсәлектәрәненә сағылышы. В сборнике: Хәзәргә филология, шәркиәт һәм журналистиканың көнүзәк мәсьәләләре. Студенттарзың, магистранттарзың, аспиранттарзың һәм йәш ғалимдарзың халык-ара фәнни-ғәмәли конференцияһы мәкәләләр йыйынтығы. – Өфө, 2025. – С. 662-669.

4. Хәснәтдинова Р.Я. Тәржемә практикаһында фразеологик берәмектәрзе тәржемә итеүзәң төп үзенсәлектәре. В сборнике: Башкирский язык в образовательном пространстве субъектов Российской Федерации. Сборник материалов VIII Международной научно-методической конференции, посвященной Году педагога и наставника. Отв. редактор Г.Р. Абдуллина. – Уфа, 2023. – С. 308-312.

5. Хәснәтдинова Р.Я. Тәржемәлә фразеологизмдарзың милли-мәзәни үзенсәлектәрән биреү. В сборнике: Эпическое наследие в современной полиэтнической среде. Сборник материалов Международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию кандидата философских наук, старшего научного сотрудника

Института стратегических исследований ГБНУ АН РБ З.Г. Аминова. – Уфа, 2024. С. – 399-404.

© Аминова А.М., Хуснетдинова Р.Я., 2025

УДК 398.22:811.512.154

Аюпов Т.М.,
*канд. ист. наук, зав. кафедрой истории
Алтайского государственного медицинского университета,
г. Барнаул, Российская Федерация*

ВКЛАД АБДУЛКАДИРА ИНАНА В ЗАРУБЕЖНОЕ МАНАСОВЕДЕНИЕ

Героический эпос «Манас» – всемирно известный памятник устного народного творчества киргизов, по которому в определенной мере можно воссоздать их историю и культуру. По своему объёму киргизский эпос почти в 20 раз превышает гомеровские поэмы «Илиада» и «Одиссея», в 5 раз поэму «Шах-наме», в 2,5 раза древнеиндийские эпосы «Махабхарата» и «Рамаяна». Создание этого произведения стало весомым вкладом киргизского народа в сокровищницу мировой культуры.

Вместе с тем, в исследование эпоса «Манас» неоценимый вклад внесли ученые – представители многих народов мира. Большую работу по его изучению и популяризации проводили Ч.Ч. Валиханов, В.В. Радлов, Г. Алмаши, В.В. Бартольд, А.Н. Бернштам, С.М. Абрамзон, В.М. Жирмунский, М.О. Ауэзов и многие другие. Обращение к строкам эпоса по сей день является актуальным для исследователей самого широкого профиля: языковедов, фольклористов, этнографов, философов, культурологов. Со временем сложилось отдельное научное направление в составе киргизоведения, занимающееся научным исследованием «Манаса». Вклад А. Инана (1889 – 1976) в тюркологию, в том числе манасоведение, на наш взгляд, заслуживает специального рассмотрения.

Абдулкадир Инан (настоящее имя – Фатхелькадир Сулейманов) известен как выдающийся ученый-языковед, литератор и активный участник Башкирского национального движения. Наиболее плодотворный период его деятельности пришелся на годы эмиграции, в Турции, где им было написано около 350 научных трудов, в том числе по истории и культуре народов Центральной Азии. Однако это богатое научное наследие из-за идеологических установок долгое время в СССР находилось под строгим запретом.

Лишь с конца 1980-х гг., благодаря развернувшимся процессам демократизации всех сфер жизни советского общества, у исследователей появилась возможность свободно использовать ранее опубликованные труды ученого-эмигранта. По понятным причинам особый интерес они вызвали на его исторической родине – в Башкортостане, а также в Казахстане и Кыргызстане.

В итоге закороткий период усилиями отечественных исследователей был подготовлен полный библиографический список его трудов, осуществлен перевод и опубликованы некоторые из этих ценных источников на русском и башкирском языках [1; 6; 14].

Одной из первых публикаций в киргизской периодической печати о вкладе А. Инана в дело популяризации эпоса «Манас» в Турции стала статья, напечатанная еще в мае 1990 г. на страницах литературно-художественной газеты *«Кыргызстан маданияты»* («Культура Кыргызстана») [12].

В период подготовки к празднованию 1000-летия эпоса вышла двухтомная энциклопедия «Манас», где содержится свыше 3 тыс. словарных статей, в которых нашли отражения в том числе краткие сведения о жизни и научной деятельности Абдулкадира Инана (автор статьи – И. Абдувалиев) [8, с. 29].

В августе 1995 г. в г. Бишкеке состоялся международный научный симпозиум «Эпос «Манас» и эпическое наследие народов мира», в котором приняли участие более 100 деятелей науки и культуры из 30 стран мира. Профессор Тунжер Байкара, в частности, посвятил свой доклад турецким исследователям эпоса «Манас» Фуату Кёпрюлю, Зеки Велиди Тогану и Абдулкадиру Инану. В ходе своего выступления он отметил, что все трое «достигли вершин научного осмысления эпоса разными путями в разные годы», а также передал оставшиеся у него рукописи А. Инана в дар музею эпоса «Манас» [5, с. 150].

В одном из первых учебных пособий по манасоведению для средних и высших учебных заведений республики также отмечалась особая роль татарских и башкирских просветителей [4, с. 108–111]. Правда, его автор ограничился упоминанием заслуг только одного Каюма Мифтахова, уроженца современного Салаватского района Башкортостана, в целом стоявшего у истоков классификации жанров киргизского фольклора. Некоторые из современных киргизских исследователей, касаясь вклада А. Инана, приводят и вовсе неверные данные. Так, например, в статье С. Муратовой сообщается, что турецкий ученый в 1960-х гг. приезжал в Кыргызстан на отдых, где на

курорте «Джалал-Абад» познакомился с местным знатоком санжыры А. Карыбаевым [9, с. 8].

Эти сведения не соответствуют действительности. Из собственных же воспоминаний известно, что в 1914 г. Ф. Сулейманов (Инан) окончил знаменитое медресе «Расулия» в г. Троицке. В том же году он познакомился со своим будущим другом и единомышленником, к тому времени ставшим уже известным историком А.З. Валидовым (Зеки Велиди Тоган), по совету которого молодой исследователь выехал на Алтай и в «киргиз-казахские степи» для сбора этнографических и фольклорных материалов. Именно в эту поездку А. Инан и записал один из вариантов эпоса «Манас» от неизвестного киргизского сказителя [6, с. 111].

Определенный вклад в разработку данной проблемы внесли Т.М. Аюпов, А.Г. Салихов, Ч.Т. Субакожоева, опубликовавшие ряд работ обобщающего характера [2; 3; 10; 11].

Пожалуй, наиболее полный анализ трудов А. Инана на тему киргизского героического эпоса, был проведен профессором Анкарского университета Гулзурой Жумакуновой [7]. Однако, ее значимая работа, включенная в коллективную монографию, увидевшую свет в Турции в 2019 г., написана на киргизском языке и потому остается малодоступной для русскоязычных читателей.

Выходец из зауральских башкир, Абдулкадир Инан с детства был хорошо знаком с устным народным творчеством собственного народа. Начав изучать фольклор других тюркоязычных народов еще до Октябрьской революции, он с удовольствием продолжил свои научные изыскания в Турции. В 1933 г. по приглашению ученых-лингвистов А. Инан переехал в столицу – г. Анкару. Здесь в течение 11 лет он плодотворно работал в Обществе по изучению турецкого языка (*Türkdilkurumu*), принимая участие в реформе турецкого языка, а также глубоком изучении фольклора местного населения.

С этого времени Инан регулярно публиковал статьи об эпосе «Манас». Первая такая статья под названием «Из памятников киргизского языка: эпос «Манас» вышла в эмигрантском журнале «*Azerbaycan Yurt Bilgisi*» («Изучение Азербайджана») в июле 1934 г., а спустя два года была перепечатана в молодежном журнале «*Çiğir*» («Эра»).

В 1941 г. в другом турецком журнале «*Varlık*» («Бытие») был опубликован цикл его статей «Заметки об эпосе «Манас», в которых даётся общая характеристика произведения, указывается то, что его основной идеей является борьба киргизского народа с иноземными

захватчиками, анализируются образы главных героев, описываются свадебно-похоронные обряды киргизов.

В частности, рассматривая обычай оплакивания умерших, он касается вопроса этимологии киргизского термина «*жоктоо*», который возводит к древнетюркскому *уиğ / уоğ*, встречающемуся в орхоно-енисейских эпитафиях.

В качестве примера поминальных песен А. Инан приводит трогательные слова кошока – особых причитаний, произнесенных Манасом на похоронах своих боевых товарищей Чубака и Алмамбета, а также текст плача жены Алмамбета Арууке и вдовы самого Манаса Каныкей [13, с. 175–177].

...Калайык тунугу өчтү кыргыздын,

Калайык туйгуну кетти кыргыздын...

(Померк белый свет твой, киргизский народ, / Улетел ловкий ястреб твой, киргизский народ, – *подстрочный перевод наш*).

Стоит заметить, что журнал «*Varlık*» имеет особое значение для турецкой литературы: он часто публиковал стихи и прозу известных турецких поэтов и писателей, многие из которых прославились благодаря публикациям своих произведений в нем.

Однако столь успешно проводимые исследования были прерваны внезапно, в конце 1944 г., когда на фоне поражения нацистской Германии, правительство Турции стало преследовать сторонников Зеки Велиди Тогана и других бывших участников антисоветских движений [6, с. 113]. Абдулкадир Инан был лишен звания «профессора восточно-тюркских диалектов» и права преподавать в университете. Его полная реабилитация произошла лишь в 1955 г., когда известному ученому было уже далеко за 60 лет.

В 1959 г. были опубликованы его новые «Заметки об эпосе «Манас», где можно найти общее содержание эпоса, критический анализ исследований, ему посвящённых, а в конце работы приводится библиография по «Манасу». В этой работе автор приходит к выводу, что по своей монументальности, широте охвата жизни народа и богатству художественно изобразительных средств «Манас» превосходит многие ранее известные эпосы.

Текст персоязычного сочинения XVI в. «*Маджму ат-таварих*», в котором были впервые зафиксированы некоторые эпизоды эпоса «Манас», говорит о возможности существования письменного источника. А. Инан, как и его земляки Абубакир Диваев и Зеки Велиди Тоган, тоже сообщал, что видел письменный источник эпоса.

Все эти и другие статьи Инана вошли в двухтомное собрание его избранных сочинений, вышедшее под названием «*Makaleler ve Incelemeler*» («Статьи и исследования») и выдержавшее два издания (в 1987 и 1998 гг.).

Кроме того, А. Инан перевел на турецкий язык свои оригинальные записи одной из частей эпической трилогии «Манас», которые в 1972 г. были изданы отдельной книгой. Это его прозаическое переложение киргизского эпоса затем трижды переиздавалось Министерством образования Турции. Об эпосе «Манас» как о ценном источнике познания обычаев, языка, психологии и социальной жизни киргизского народа им написана также обширная словарная статья для Турецкой энциклопедии (Анкара, 1976. Т. XXIII).

Таким образом, за 60 с лишним лет своей научной деятельности Абдулкадир Инан создал фундаментальные труды в области языкознания, литературоведения, фольклористики, источниковедения, этнологии, культурологии, философии, истории шаманизма. Он в совершенстве владел многими тюркскими языками: башкирским, алтайским, хакасским, киргизским, казахским, турецким, а также хорошо знал арабский, персидский, немецкий и русский языки, благодаря чему широко пользовался письменными первоисточниками и архивными материалами.

С его именем связано начало изучения киргизского героического эпоса «Манас» в Турции. На протяжении 1934 – 1976 гг. по вопросам его исследования он написал свыше десятка научных статей, которые были опубликованы на страницах ряда престижных турецких изданий. В них ученый называет «Манас» уникальным эпическим памятником, дающим много бесценных сведений о языке, исторических личностях, быте, традициях, праздниках, идеологии киргизов и отводит ему особое место среди других тюркских эпосов. Большое значение для популяризации «Манаса» имело издание им на турецком языке одного из оригинальных вариантов эпоса.

В то же время, признавая большую научную значимость трудов А. Инана, необходимо продолжить их изучение, сделав доступными для широкой общественности как в России, так и в Кыргызстане.

Список литературы:

1. Абдулкадир Инан. Библиографический указатель / Сост. А.Г. Салихов. – Уфа: Гилем, 1996. – 60 с.

2. Аюпов Т. Кыргызы и Кыргызстан в трудах башкирских историков-эмигрантов (историографические очерки). – Ош: Ошская обл. типография, 2010. – 72 с.
3. Аюпов Т. Очарованный «Манасом» // Вечерний Ош. – 2009. – 20 февраля.
4. Байгазиев С. Манастаануу. Окуу куралы. – Бишкек: Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук фондусу, 2000. – 260 б. (на кирг. яз.).
5. Байкара Т. Турецкие исследователи эпоса «Манас»: М. Фуат Копурулу, Зеки Велиди Тогон, Абдулкадыр Инан // Эпос «Манас» и эпическое наследие народов мира. Тезисы международного научного симпозиума, посвященного 1000-летию эпоса «Манас» (Бишкек, 27–28 августа 1995 г.). – Бишкек: «Кыргызстан», 1995. – С. 149–150.
6. Валеев Д.Ж. и др. Судьба и наследие башкирских ученых-эмигрантов / Д.Ж. Валеев, А. Мадьяри, З.Г. Ураксин, А.М. Юлдашбаев. – Уфа: ВЭГУ, 1995. – 143 с.
7. Жумакунова Г. Абдулкадыр Инандын «Манас» эпосу боюнча жазган эмгектери // Туркияда кыргыз таануу. – Анкара: «Бенгү» басылмалары, 2019. – 185–194 б. (на кирг. яз.).
8. «Манас» энциклопедиясы / Башкы ред. А. Карыпкулов, башкы ред. мүчөлөрү: И. Айтматов ж.б. – Бишкек: «Мурас» илимий-пропагандалык ишкер долбоору, 1995. – 2-т. – 431 б. (на кирг. яз.).
9. Муратова С. «Манасты» биз асырай алдыкбы? // Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы. – 2010. – Сер. 6. – Вып. 1. – 8–11 б. (на кирг. яз.).
10. Салихов А.Г. О творческом наследии Абдулкадыра Инана // Проблемы востоковедения. – 2014. – №4. – С. 50–56.
11. Субакожоева Ч.Т. Зарубежные ученые об эпосе «Манас» // Вестник КРСУ. – 2022. – Том 22. – №6. – С. 91–94.
12. Туркияда «Манас» тууралуу алгачкы билдирүүлөр жана илимий чыгармалар ыраматы Абдулкадыр Инанга таандык // Кыргызстан маданияты. – 1990. – 3-май (на кирг. яз.).
13. Inan Abdülkadir. Makaleler ve İncelmeler. – Cilt II. – Ankara: TTK Yay., 1987 (натурец. яз.).
14. Kırgızların ‘Manas’ destanı // Zaman-Başkörtöstan. – 1995. – 9–14 Eylül; 15–21 Eylül (набашк. яз.).

© Аюпов Т.М., 2025

ОБРАЗ МАТЕРИ В БАШКИРСКОЙ И РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (на материале произведений М. Карима и В. Распутина)

Материнство – одна из вечных тем в мировой литературе, отражающая глубинные аспекты человеческого бытия, семейных ценностей и культурных традиций. В башкирской и русской литературе образ матери занимает особое место, претерпевая различные трансформации и раскрываясь в многообразии своих проявлений.

В отечественной литературе образ матери традиционно ассоциируется с жертвенностью, безграничной любовью и духовной силой. Уже в фольклоре мать предстаёт как хранительница очага, воплощение доброты и мудрости.

В русской литературе образ матери часто тесно связан с христианскими ценностями, с идеей самопожертвования и духовного возрождения. Материнская любовь нередко выступает как сила, способная искупить грехи и привести к спасению. Башкирская литература, будучи тесно связанной с народными традициями и историей, также уделяет большое внимание образу матери. Здесь материнство часто воспринимается как продолжение рода, как связь с предками и землей.

Тема материнства проходит сквозной линией через все творчество Мустая Карима. В произведениях башкирского классика образ матери часто является воплощением народной души, ее стойкости и непоколебимой веры в лучшее.

В стихотворении «В трех образах вижу тебя» поэт свой родной край – Башкирию представляет в трех образах – образах матери, жены и дочери. Он пишет:

«... Кто годы матери считает? ..

Ей тысяча, а то и больше лет.

Меж Волгой и Тоболом обитают

Ее сыны, которым счету нет...» [1, 134].

О ценности материнских напутствий и важности помнить их на протяжении всей жизни говорится и в стихотворении «Эту песню мать мне пела» из цикла «Европа – Азия».

Ключевое место занимает образ матери в автобиографической повести М. Карима «Долгое-долгое детство». О важной роли близкого человека в своей судьбе повествователь отмечает так: «...Старшая Мать и поныне стоит посередине – то солнечной, то ненастной, то цветами покрытой, то метелью повитой – поляны моей жизни» [2, 10]. Особенно проникновенно написан раздел повести «Старшая Мать прощается», в котором ярко и глубоко раскрыт характер мудрой башкирской женщины. Когда она поняла, что её земная жизнь на исходе, собрала всех, кого принимала на этот белый свет. Женщина абсолютно спокойна в предчувствии смерти: она всех одаривает своим вниманием и произносит завещание: «... будьте добры друг к другу – и сами с добром будете» [2, 210]. Своему любимцу, которого друзья прозвали Пупком, она говорит: «Не могла я на прощание пустую руку протягивать. Всех видеть хотела. /.../ Помни: святей матери нет ничего» [2, 213]. Прочитав эти эпизоды из повести М. Карима, невольно вспоминаются картины из произведения известного русского писателя В. Распутина «Последний срок». Его героиня Анна тоже не боится смерти. Более того, она с ней будто бы сдружилась: «Старуха много раз думала о смерти и знала ее как себя. За последние годы они стали подругами, старуха часто разговаривала с ней, а смерть, пристроившись где-нибудь в сторонке, слушала ее рассудительный шепот и понимающе вздыхала» [3, 154]. Схожий мотив отношения героинь к смерти говорит об одном: обе женщины прожили долгую и достойную жизнь, поэтому бояться смерти им ни к чему.

Интересны и полны мудрости размышления женщин перед смертью. Анне своя жизнь кажется доброй, послушной, удачной: «Удачной, как ни у кого. Надо ли жаловаться, что она всю ее отдала ребятам, если для того и приходит в мир человек, чтобы мир никогда не скудел без людей и не старел без детей» [3, 161]. Старшая Мать в повести М. Карима является повивальной бабкой, принимает на этот белый свет новорожденных и пользуется большим уважением среди односельчан. Этих двух женщин объединяет безграничная любовь к детям и забота о них. Особенно проникновенно описаны чувства глубокой преданности Анны своей младшей дочери Таньчоре и Старшей Матери к Пупку – «синнаю» (от слова «ценный»), как она называла его.

В прозе В. Распутина и М. Карима выведены образы сильных, самоотверженных и совестливых матерей. Анна из «Последнего срока» зарабатывает на жизнь честным трудом, отзывчивая к просьбам других, справедливая. Контрастно героине описываются образы её детей. Конфликт поколений проявляется в различиях взглядов на жизнь и ценности. На фоне беспечных и эгоистических детей характер матери раскрывается глубже и рельефнее.

Идеальный образ матери создан М. Каримом в повести «Радость нашего дома». Мать Ямиля, одного из главных героев произведения, показана доброй и мудрой женщиной, смыслом жизни для которой является благополучие семьи. Она заботливая, внимательная и трудолюбивая. Широта души героини ярко отразилась, когда она приютила украинскую девочку, спасенную мужем из разрушенного немцами дома. Такие черты ее характера, как решительность и смелость, проявляются в эпизоде, когда женщина зимой одна отправилась за Оксаной. Именно доброта и отзывчивость матери стали предпосылкой зарождения дружбы между Ямилем, сыном героини, и Оксаной, спасенной девочкой. В повести «Радость нашего дома» особое место принадлежит также образу бабушки, которая предстает носителем философии благоденствия и помощи. В некоторой степени она является праведницей, для которой жизнь является следованием заветам предков, основные из которых – нравственность, жизнь для других, свершение блага и посильная помощь окружающим. И мать, и бабушка стараются воспитать младшее поколение в духе народной этики: уважать старших, помогать нуждающимся, быть честным и добрым.

Образы бабушек встречаются и в произведениях В. Распутина «В ту же землю», «Женский разговор». В последнем из них образ Натальи выступает воспитательницей и наставницей для своей внучки Вики, которая оказалась в сложной жизненной ситуации.

Проблемы семьи, роль женщины в сохранении порядка в ней ярко показаны в повести В. Распутина «Дочь Ивана, мать Ивана». Тамара Ивановна встала на защиту чести дочери, но при этом вынуждена совершить преступление. Однако ее поведение у окружающих вызывает скорее понимание и сочувствие, нежели осуждение: мать в народном понимании по своей природе должна всегда защищать своих детей.

Итак, образ матери в произведениях М. Карима и В. Распутина является многогранным и глубоким, отражая как универсальные аспекты материнства, так и специфические национальные черты.

Список литературы:

1. Карим М. Собрание сочинений. В 3 т. Т. 1. Стихотворения, поэмы, сказки, трагедии / М. Карим. – М.: Художественная литература, 1983. – 558 с.
2. Карим М. Собрание сочинений. В 3 т. Т. 3. Долгое-долгое детство: Повесть. Притча о трех братьях. Статьи, воспоминания, беседы / М.Карим. – М.: Художественная литература, 1983. – 480 с.
3. Распутин В.Г. Уроки французского. Повести. Рассказ / В.Г. Распутин. – М.: Издательство «Эксмо», 2006. – 640 с.

© Бабамухаметова А.Б., Кульсарина И.Г., 2025

УДК 373.075

Байтегулова Н.,

*И.Ч. Исамидинов атындагы педагогика институтунун
магистранты,
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

ЧЫГАРМАДАГЫ ОБРАЗДАР АРКЫЛУУ БАЛАНЫ ТАРБИЯЛООНУН НЕГИЗДЕРИ

Образ - сүрөтчүнүн чыгармачыл процессинде ишке ашуучу, жеке, конкреттүү нерсе аркылуу жалпы нерселерди ачып көрсөтүүчү көркөм искусствого таандык чындыкты чагылдырып көрсөтүүнүн өзгөчө формасы. Курчап турган чындыкты образдарда андап билүү илимий ой жүгүртүү сыяктуу эле адамды курчап турган турмуштун негизин таанып билүүгө негизделген. Бирок өз байкоолорун абстракттуу түшүнүктөр менен жалпылаган илимден айырмаланып, көркөм өнөр предметтер менен кубулуштардын конкреттүү сезимтал, өзүнчө жеке кайталангыс табиятынан баш тартпай туруп жалпылайт. Көркөм образ түзүү процессинде эмоция менен ички сезимдин ролу абдан маанилүү [3.8]. Көркөм сүрөт искусствосунда социалдык жактан шартталган кубулуштардын кеңири чөйрөсүнө мүнөздүү жана жекече анык болгон окуяны, адам мүнөзүн кайра чагылдырууну образ деп билишет. Чоң адамдык сезим анын маанайынын жаратылыш картинасында, пейзажда көркөм искусствону, табиятты андап сезе билүүдөн кабар берет. Окуянын же предметтин аларга мүнөздүү маанилүү жактарын баса көрсөтүү менен тандап алуу көркөм образды түзүү менен өтө тыгыз байланышкан.

Сүрөтчүдөн турмуштук чындыкты терең, жакшы билүүдөн сырткары чыгармачылык ой чабыт талап кылынат. «Ой-чабыт

(элестетүү) окуп үйрөнүү процессин, материал топтоону аягына чыгарат жана алардан жандуу оң же терс социалдык типти түзөт. Образ бир эле учурда акыл-ойго жана сезимдерге таасир тийгизип, адам өмүрүнүн маанилүү учурларын кайра чагылдыруу менен ал сүрөттөлгөн кубулуштарга белгилүү эмоциялык мамилени козгойт. Көр-көм образдын тарбиялык мааниси болуп көрбөгөндөй чоң, ал кабыл алуучунун аң-сезимин калыптандырат, аны коомдук адам катары ойготот, кыймылга чакырат жана натыйжада курчап турган чындыкты кайра курууга кызмат кылат. Образ термини жалпысынан алганда бир гана көркөм чыгармага колдонулбайт, ошондой эле анын маанилүү, мазмундуу элементтеринде да пайдаланылат.

Образ, кейип (көрүнүш, туруш-турпат) – турмуштун конкреттүү жана жалпыланган жактарынан алынган адамдын искусстводогу эстетикалык мааниге эгедер чыгармачылык көркөм фантазия менен түзүлгөн көрүнүшү. Образдар илим менен искусствону айырмалап турат. Жазуучу өз предметин көркөм образдар аркылуу сүрөттөйт. Ал өзүнүн дүйнөгө болгон көз карашына, эстетикалык идеалына, чыгармачылык жана турмуштук тажрыйбасына ылайык турмуш чындыгына, көрүп-билген кишилерге алымча-кошумчаларын киргизет образдын эстетикалык жана тарбиялык кудурети көрүнөт. Чыгармадагы образдын аткарган кызматына жана турган ордуна карап, адабият таануу илимдер кейипкер, башкы каарман, экинчи даражадагы каарман, мүнөз, тип деп бир нечеге ажыратылып жүрөт[6.90].

Башталгыч класстардан тартып, жогорку окуу жайлардын программаларында адабият сабактарында чыгармалардагы образдардын кулк-мүнөзүн, иш-аракеттерин, психологиялык толгонууларын жеткире анализдеп окутуу ар дайым эффективдүү ыкмаларды талап кылып келет. Башталгыч класстын окуучулары жомокторду, аңгемелерди, чыгармаларды окуганда көпчүлүк учурда сюжетине гана маани берип, образдар системасы көз жаздымда калган учурлар көп кездешет. Образ аркылуу биз окуучуларды чынчылдыкка, адилеттүүлүккө, эмгекчилдикке, тартиптүүлүккө тарбиялоо үчүн сөзсүз образдардын ар бирине тыкыр анализ жүргүзүү зарыл. Образдар жазуучунун эстетикалык идеалына туура келер-келбесине карап, шарттуу түрдө оң жана терс образ болуп бөлүштүрүлүп жүрөт. Бул образдар сөзсүз ушул эки лагерге ажыроо керек деген эреже эмес.

Жазуучулар метафоралык жана символдук образдарды да кеңири пайдаланышат. Образдар жанрдык модификациясына карата лирикалык, эпикалык, драмалык, образдар деп бөлүнөт. Сүрөттөө өзгөчөлүктөрүнө ылайык реалисттик, романтикалык образдар болуп

бири-биринен, жанрлардын жана методдордун өзгөчөлүктөрүнө ылайык да айырмаланып турат. Образ түшүнүгү искусствонун пайда болгон мезгилинен тартып, ар түрдүү мезгилдерде адабий агымдарга жана көркөм методдорго ылайык ар кыл өзгөрүүлөргө учурап келди[2,34]. Мектепте образдарды анализдөөнүн максаты – изилденүүчү чыгарманын идеясын аныктоону, адабий талдоо ыкмаларын өздөштүрүүнүн, мектеп окуучуларынын логикалык жана көркөм ой жүгүртүүсүн, алардын чыгармачылык фантазиясын өнүктүрүүнү камтыган көркөм чыгарманы практикалык, окурмандык өздөштүрүү, көз карандысыз баа берүү, сынчыл ойлом жана оозеки сүйлөө көндүмдөрүн жакшыртуу. Мектептеги окулган чыгармаларды талдоо, ар кандай билим берүү ишмердүүлүгү сыяктуу эле, окуучунун жеке таасирлерин башка окурмандардын, курбуларынын тажрыйбасы менен байытууну жана мугалим тарабынан берилген текстти илимий чечмелөөгө багыттайт. Адабият сабагынын негизин көркөм образдарды талдоо катары кабыл алабыз. Талдоонун максаты – чыгарманы толук кабыл алуу, окуучунун чыгарманын (проза, поэзия, драма) каармандарына жана авторуна эмпатия менен мамиле кылуу, эмоциясын көрүү, жазуучунун чыгармаларындагы берейин деген ойлорун, турмушту, чыгарманы өз кыялында кайра жаратуу, каармандардын ордунда ой жүгүртүү, чыгармадагы каармандарга баа берүү, көз карашын билдирүү, автордун оюн талдоо, чыгарманын идеясын, композициясын өздөштүрүү ж.б.у.с. автордун чыгармада көтөргөн маселелерди өз дүйнөсүндө кабылдоо менен жооп табууга багыттоо керек.

Мисалга «Манас» эпосундагы образдарга токтоло кетели. Баатырдык эпос көлөмдүү чыгарма болгондуктан, катышкан каармандары да өтө көп. Эпостун ар бир каарманы жеке адамга гана эмес, көптөгөн адамдарга тиешелүү сапаттарды алып жүрүшөт. «Чыгармадагы көркөм образдарда жалпылоо бар. Образ-конкреттүү, ошону менен бирге жалпыланган адам турмушун сүрөттөйт. «Турмуштагы жалпы законченемдүү көрүнүштөрдү жеке аркылуу билдирүү типтештирүү болот. Ырас көркөм образ турмуштук окуялардан жаралат, бирок жазуучунун чыгармачылык элегинен өтөт (эстетикалык идеалына жараша). Ошондуктан искусствонун чыгармалары көп учурда чыгарманын предмети болгон турмуштук чындыкка караганда адамга күчтүү таасир этет. Ойдон чыгаруусуз типтештирүү болбойт» [4.67] – деп адабиятчы С.Бегалиев белгилегендей, эпостогу каармандардын образдары типтештирилип берилет. «Образ (көрүнүш, туруш-турпат) – турмуштун конкреттүү жана жалпыланган жактарынан алынган адамдын искусстводогу

эстетикалык мааниге эгедер чыгармачылык көркөм фантазия менен түзүлгөн көрүнүшү. Образдар илим менен искусствону айырмалап турат.

Жазуучу өз предметин көркөм образдар аркылуу сүрөттөйт. Ал өзүнүн дүйнөгө болгон көз карашына, эстетикалык идеалына, турмуштук жана чыгармачылык тажрыйбасына ылайык турмуш чындыгына, көрүпбилген кишилерге алымча-кошумчаларын киргизет, натыйжада образдын эстетикалык жана тарбиялык кудурети көрүнөт. Чыгармадагы образдардын аткарган кызматына жана турган ордуна карап, адабият таануу илиминде кейипкер, башкы каарман, экинчи даражадагы каарман, мүнөз, тип деп бир нечеге ажыратылып жүрөт. Образдар жазуучунун эстетикалык идеалына туура келер-келбесине карап, шарттуу түрдө оң жана терс образ болуп бөлүнүп жүрөт [3.7]. Элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнүн ичинен эпостор төкмө акындар жана манасчылар тарабынан аткарылган. Алар оозеки формада айтылып, оозеки формада өмүрүн улаган. Ошону менен бирге жазма адабиятыбыздын калыптанып, өнүгүшүнө жардамын тийгизген. Акын же манасчылар өздөрүнүн чыгармаларын аткарууда көркөм эстетикалык идеалына жараша образдарды жаратышкан. «Манас» эпосунун эң негизги каармандарыайкөл Манас, акылман Бакай, батасы журтту байыткан касиеттүү карыя Кошой, ишенимдүү чоролору - Алмамбет, Чубак, Сыргак, акылман аялы Каныкей. Мындан тышкары экинчи даражада турган каармандардын образдары көп кездешет да, алардын образдары түрдүүчө чечмеленген. «Манас» эпосу чыгыш теги боюнча байыркы чыгармалардын катарына киргендиктен, анын айрым образдарынан түрдүү доордун белгилерин байкоого болот. Манас, Жолойдун образдары өзгөчө гиперболалык ыкмада чагылдырылып берилген. Манас баатыр чабылып чачылган кыргыз урууларынын башын бириктирип, чет жактан басып кирген жоо-душмандардан ата журттун эркиндигин коргоп, элдин элдигин сактаган акылман, кемеңгер кыргыз каны болгон. Манас баатыр төрөлө электе эле ата-энесинин касиеттүү түш көрүшү, Жакыптын капаланып келип атын байлабай уктап калганында коңшусу Акымбектин баласы Мендибайдын Туучунактын аркасынан барып токойдо бала Манас баштаган кырк бала менен ойногону; Жакыптын, Чыйырдынын, Бакдөөлөттүн көргөн түштөрү; касиеттүү түш үчүн бир аз той кылып коелу десе, Жакып нааразы болуп Бакдөөлөттүн үйүн көздөй басып бара жатканда кулагына төрөлө элек баласынын добушунун угулганы; Манас боюнда барында Чыйырдынын жолборстун жүрөгүнө талгак болуусу; баатырдын адамдан башкача төрөлүшү; атасынын жылкыларынын ичинен Кула бээнин туушу,

кулунунун энесинин үстүнөн аркы-терки секирип ойногону (Аккула); ысымды дубана адамдын ыйгарып көздөн кайым болушу; Ошпурда койчу болуп жүргөндө, Кыдыр Илияс, Кырк чилтенге жолугушу; алгачкы эрдиктери; кыргыздарды Алтайдан АлаТоого көчүрүп барышы, Алмамбеттин окуясы, Манастын Каныкейге үйлөнүшү, Чоң казат эпизоддору манасчылар тарабынан эң мыкты аткарылып, баатырдын образын ачууда көркөм ыкмалардын кылдат колдонулгандыгын айтпай коюуга болбойт. Манас баатыр-эр жүрөк баатыр, айкөл, кара кылды как жарган калыс, акылман журт башчысы. Эпостогу каармандардын эң көрүнүктүүсү, үчилтиктин бардык бөлүмдөрүндө катышкан караңгыда көз тапкан, капилетте сөз тапкан, салып жүрүп там кылган, сайып жүрүп тал кылган Манастын аталаш тууганы кеменгер Бакайдын образы манасчылар тарабынан көркөм баяндалган. «Бакай-ак калпак кыргыз элинин жан дүйнөсүнө сиңип кеткен ысым, калк барктаган, бийик көргөн, ыйык көргөн жаркын адам. Илгертен кыргыздын көргөн бакканы Манас болгон эмеспи. Андыктан Бакайдын ысымы Манас баатырдын ысымы менен кошо кичинекейинен ар кимдин кулагына кирип, калайык-калк, караламан көпчүлүк менен бирге жашап калган.» [3.45] – деп окумуштуу С.Байгазиев белгилейт.

Окумуштуунун Манас таануу: Бакай-чыгыштын акылманы, кыргыз калкынын руханий жол башчысы жана улуу патриоту» аттуу эмгегинде Бакайдын образы терең изилдөөгө алынган. Ал эмгекте Бакай тууралуу «...Айкөлгө идеялаш, мүдөөлөш, тилектеш, өзөктөш болуу деген нерсенин-бул чабылып-чачылып, азап-тозок тарткан кыргыз элин кулчулуктан куткаруу үчүн Манасча каруусун казык,башты токмок кылуу, Ата Журт үчүн Манасча жанды курман кылууга даяр болгон берен болуу «калмак, кытай, манжууга качырып найза сунууга» жарамдуу көк жал болуу, Ала-Тоонун азаттыгы, ак калпак калктын мамлекеттүүлүгү үчүн антка-шертке бекем туруу деген кеп экени өзүнөн өзү түшүнүктүү.Эгер мындай чоң жүктү аркалоого жарамсыз болсо, киши тууган да болсо Манастын мундашы,сырдашы боло албайт» [1.56] – деп Манас баатырдын кеменгер кеңешчисинин образына токтолгон.

Мисалга Жусуп Турусбековдун “Ажал ордуна” драмасында катышкан кейипкер-каармандары Искендер, Бектур, Кабыл, Зулайка,Зулайканын ата-энеси Кармышак, Максүт, Насип, Алымбай, Учей-Фу, Литун-Чандарды алалы. Булардын ичинен чыгарманын фабуласында башкы орунда туруп, көп окуяларга катышып, ошол окуялар анын тегерегинде өнүккөн каармандар бар, мындай каармандар, башкы каармандар болот. Драмада мындай милдетти

Искендер менен Зулайка аткарат. Бул экөө - драманын башкы каармандары. Башка каармандар алардын ар кандай иш-аракетине жардам берип, же тоскоолдук кылып, айрым эпизоддордо гана көрүнүшөт, чыгарманын идеясын ачып берүүдөгү кемчилдиктерди толтурушат, да экинчи даражадагы, же жардамчы каармандар болуп саналат.

Образдар аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо процессин инсанды окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүүгө багытталган бүтүн процесс катары ишке ашырууга өбөлгө болгон методдор аркылуу жүзөгө ашышына жетишүү зарыл. Жогоркудай педагогикалык логикага таянуу менен кыргыз жазуучуларынын адабий чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо үчүн тандалып алынган методдор эң обол инсанды өнүктүрүү өнүтүнөн иргелип тандалып алынышына басым жасадык.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Абдукаимов У. Адабият хрестоматиясы: Башталгыч мектептер үчүн, I бөлүк. 3-окуужылынаарналган [Текст] / У.Абдукаримов. - Ф.: Кыргызмамбас, 1933. 71 б.
2. Алымов Б. Кыргыз совет адабиятын окутуунун методикасы. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби [Текст] Б.Алымов. Ф.: «Мектеп», 1981. 219 б.
3. Байгазиев С. Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы [Текст] С. Байгазиев, Б. Жээнбеков // Кутбилим, 2010, 20-авг.
4. Бегалиев С. Адабият таануу илимине киришүү. Каракол. 2002.
5. Бекбоев И. Билим берүүнү туура реформалоо келечекке кең жол ачат, же мамлекеттик стандарттарды ишке ашырууда эске алынуучу эң зарыл маселелер жөнүндө [Текст] / И. Бекбоев // Кутбилим. 2013, 1-фев.
6. Бектенов З., Байжиев Т. Кыргызадабияты: Ортомектептин 8-классы үчүн окуу китеби [Текст] З. Бектенов, Т. Байжиев. Ф.: 1948. 283 б.
7. Бектенов З. Биздин адабият: Толук эмес орто жана орто мектептин 6-класстары үчүн [Текст] / З. Бектенов. Ф.: Кыргызмамбас, 1946. 214 б. ж.б.
8. Кыргыз адабияты. Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү. Б., 1994.

9. Байгазиев С.О. Азыркы шарттардагы таалим-тарбиянын максаты жана мазмуну жөнүндө [Текст] / С.О. Байгазиев // КББА кабарлары. Бишкек, 2008. № 1. 48-6.

10. Проблемы школьного учебника: Сб. ст. / [Редкол.: Ю.К. Бабанский и др.]. М.: Просвещение 1974, 1987-1988 и.д.

© Байтегулова Н., 2025

УДК 070

Беллендир С.Ф.,

ассистент УУНиТ,

г. Уфа, Российская Федерация

БАШКОРТОСТАН И КЫРГЫЗСТАН ОБЪЕДИНЯЕТ ПАМЯТЬ О ГЕРОЯХ

2025 год, названный в России Годом защитника Отечества, ознаменован 80-летием Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Великая Победа – символ нерушимой духовной связи стран и народов, сплотившихся в борьбе против нацизма.

В юбилейный год в средствах массовой информации Башкортостана и Кыргызстана появилось множество разноплановых публикаций, посвященных 80-летию Великой Победы. При этом в настоящее время существуют недостаточно освещенные аспекты, которые представляют широкое поле для исследований историографов и журналистов.

Одно из направлений касается биографий участников Великой Отечественной войны, чьи судьбы связаны как с Республикой Башкортостан, так и с Кыргызской Республикой. Назовем некоторые героические имена, объединяющие братские народы.

Генерал-майор **Тагир Таипович Кусимов** – уроженец Абзелиловского района Республики Башкортостан, выдающийся советский военачальник, Герой Советского Союза. Наряду с М.М. Шаймуратовым, которого по праву называют национальным героем Башкортостана, он стоял у истоков формирования 112-й Башкирской кавалерийской дивизии, являлся командиром 275-го кавалерийского полка (с февраля 1943 года – 58-й гвардейский кавалерийский полк 16-й гвардейской кавалерийской дивизии). Т.Т. Кусимов с апреля 1942 года сражался на полях Великой Отечественной войны, был особо отмечен в битве за Днепр. Но лишь узкому кругу журналистов Башкортостана и Кыргызстана (а следовательно – и населению) известен тот факт, что судьба башкирского героя связана с Киргизской республикой. С декабря 1954 года до ноября 1956 года Т.Т. Кусимов

проходил службу в городе Ош Киргизской ССР (Туркестанский военный округ), являясь заместителем командира 376-й горнострелковой дивизии. Этот период деятельности военачальника заслуживает пристального внимания журналистов-исследователей, специализирующихся на освещении исторических событий.

В рядах 112-й Башкирской кавалерийской дивизии проявили мужество и отвагу представители различных национальностей. В списке из 78 Героев Советского Союза – воинов легендарного соединения, чьи имена золотыми буквами высечены на памятной доске мемориала в Уфе на Советской площади, имеется имя **Григория Матвеевича Тихонова**, командира 3-го сабельного эскадрона. За образцовое выполнение заданий командования Г.М. Тихонов 15 января 1944 года был удостоен высокого звания Героя Советского Союза, а 13 февраля того же года героически погиб при освобождении Белоруссии. В Кыргызстане хранят память о подвиге Г.М. Тихонова, так как боец был призван в Красную армию из города Фрунзе Киргизской ССР.

Героическая судьба **полковника Хамита Габдулловича Гадельшина** является примером целеустремленности и силы духа и заслуживает широкого освещения в СМИ как Башкортостана, так и Кыргызстана.

Родившись в селе Аитово Белебеевского кантона БАССР (ныне Бижбулякский район Республики Башкортостан) и получив начальное образование, Х.Г. Гадельшин вместе с семьей переехал в Кыргызстан. Семилетнюю школу окончил в селе Кенеш Киргизской АССР, затем продолжил обучение во Фрунзенском финансово-экономическом техникуме. В августе 1941 года Хамит Габдуллович был призван в ряды Рабоче-крестьянской Красной армии. В ночь с 26 на 27 сентября 1943 года сержант Х.Г. Гадельшин с радистами 75-го стрелкового полка форсировал реку Днепр в районе села Сошиновка. Когда в лодку попал вражеский снаряд, ему удалось сберечь радиостанцию и под шквальным огнем двенадцать часов обеспечивать бесперебойную связь со штабом. За этот подвиг он был удостоен звания Героя Советского Союза. Х.Г. Гадельшин прошел дорогами войны до Победы, завершив боевой путь в Чехословакии. Окончив Ленинградское военное инженерное училище связи и Военную академию связи имени С.М. Буденного, продолжил военную службу. Выйдя в запас, полковник Х.Г. Гадельшин жил в городе Фрунзе. 10 января 2000 года уроженец Башкортостана ушел из жизни и был с почестями похоронен в столице Кыргызстана Бишкеке. В с. Бижбуляк Бижбулякского района Башкортостана в парке Победы в честь Х.Г.

Гадельшина установлена мемориальная плита, на здании школы в с. Анитово – мемориальная доска.

Одной из улиц города Токмак (Кыргызстан), а также улице в селе Раевка Альшеевского района присвоено имя Героя Советского Союза С.С. Овчарова. **Степан Семенович Овчаров**, родившийся в 1909 году в деревне Константиновка Уфимской губернии (ныне Альшеевский район Башкортостана), героически погиб 14 октября 1943 года, отбивая танковую атаку на правом берегу реки Днепр. В неравном бою С.С. Овчаров подбил три танка «Тигр», был окружен гитлеровцами и сражался до последнего снаряда. Киргизский народ считает его своим героем, так как С.С. Овчаров был призван в ряды красноармейцев Токмакским райвоенкоматом Кыргызской ССР в сентябре 1941 года.

Жители Башкортостана гордятся подвигами земляка – уроженца Илишевского района республики, дважды Героя Советского Союза, легендарного летчика-штурмовика **Мусы Гайсиновича Гареева**. Судьбу М.Г. Гареева можно сравнить с историей жизни **Талгата Якубековича Бегельдинова**, который также был летчиком-штурмовиком и дважды Героем Советского Союза. Детство Т.Я. Бегельдинов провел в городе Фрунзе (до 1926 г. Пишпек), там же окончил аэроклуб (М.Г. Гареев – воспитанник уфимского аэроклуба). Т.Я. Бегельдинов совершил 305 боевых вылетов, лично сбил пять вражеских самолетов и два – в составе группы. После окончания Великой Отечественной войны продолжил службу в рядах Военно-Воздушных Сил. В городе Фрунзе (ныне Бишкек) Т.Я. Бегельдинову установлен памятник.

Примеры, приведенные в данной публикации, – лишь скромная часть фактов, подтверждающих множественные исторические пересечения, создающие канву общего духовно-культурного контекста. Детальное изучение биографий героических личностей, скрупулезная работа с архивами, беседы с родственниками и земляками воинов позволят собрать бесценный материал, направленный на сохранение правдивых сведений о событиях Великой Отечественной войны и борьбу с фальсификацией истории. Размещение публикаций указанной тематики на страницах печатных и электронных СМИ даст импульс к дальнейшему многогранному сотрудничеству и укреплению духовных и культурно-нравственных связей между братскими народами Башкортостана и Кыргызстана.

Список литературы:

1. Военная история башкир: энциклопедия / под ред. А.З. Асфандиярова. Уфа: Башкирская энциклопедия, 2013, 432 с.
2. Их подвиг будет жить в веках / под ред. А. Карыпкулова. Фрунзе: Институт истории партии при ЦК Компартии Киргизии, 1985, 322 с.
3. Подвиги их – бессмертны: справочник о Героях Советского Союза, Героях Российской Федерации, Героях Социалистического Труда по Республике Башкортостан / авт.-сост. Р.А. Валишин, А.М. Бакирова, Т.Г. Денисламов и др. Уфа, Китап, 2020, 608 с.
4. Санников В. В., Семенов В. Н. Герои Советского Союза – киргизстанцы. – Фрунзе, 1963, 234 с.
5. Общедоступный электронный банк документов «Подвиг Народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.» <https://podvignaroda.ru/>

© Беллендир С.Ф., 2025

УДК 494.3:8.08

Бешикемпирова А.И.,

ф.и.к., доцент,

Жусуп Баласагын атындагы КУУ

Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы

С. РАЕВДИН «ЖАНЖАЗА» РОМАНЫНДА КАРАМА-КАРШЫ МААНИЛҮҮ БИРДИКТЕРДИН КӨРКӨМ ТЕКСТТИ ТҮЗҮҮДӨГҮ РОЛҮ

Султан Раевдин «Жанжаза» романында антонимдер көркөм текстти түзүүдө маанилүү роль ойнойт. Алар текстке экспрессия, динамика, образдуулук берип, каармандардын ички дүйнөсүн, философиялык идеяны терең ачууга жардам берет. Антонимдер контраст жаратуу, эмоциялык таасир берүү жана сюжетти өнүктүрүү үчүн кеңири колдонулган. Кыргыз тилинде антонимдер көркөм, публицистикалык стилдерде, макал-ылакаптарда, оозеки сүйлөөдө ойду так, кыска, элестүү берүүчү эффективдүү каражат катары өзгөчөлөнөт. М.: *Тунгут хандын бу кызынын сулуулугу жөнүндө узун элдин учуна, кыска элдин кыйырына аңыз таркап, эчен элден хандар менен паашалардан келген жуучуну да, ортого түшкөн ортомчуну да жолго салган...Тунгут хандын кызы сулуу жан гана эмес, эркектен тең калышпаган кыйын жоокер деп да айтышканын кулагы чалган жайы бар Чынгызхандын...*[2. 148-б].

Бул жерде “узун – кыск” сыяктуу антонимдердин стилистикалык табияты контрасттыкты күчөтүү, чондукту жана кичинеликти салыштыруу үчүн колдонулган. Макал көбүрөөк гиперболага негизделген. Маалымат өтө тез, күтүүсүз жайылып кетерин баса көрсөтүү үчүн антонимдер динамиканы күчөтөрүн автор “аңыз таркан” деген сөз менен кошо колдонуп, бул сөз айкашы элге маалымат, окуя өтө тез жайылганын көрсөтүп поэтикалык стильди жарата алган. Эгерде текст жөнөкөй эле “маалымат бардык жакка жайылды” – деп берилсе анда ал кургак, эмоционалдык күчтөн алыс болмок. Бирок антонимдерди колдонуу менен элестүү, таасирдүү, ритмдүү сүйлөм жаралып, чыгарманын образдуулугу арткан. Бул макалда колдонулган антонимдер стилистикалык жактан күчтүү каражаттар болуп, контрасттык эффектти түзүп, поэтикалык мүнөздү күчөтүп, гиперболизация аркылуу тексттин экспрессивдүүлүгүн жогорулаткан. Романында антонимдер каармандардын мүнөзүн ачууда, сюжеттик чыңалууларды түзүүдө, философиялык ойлорду тереңдетүүдө көп колдонулат. М.: *Аскелер арасынан тымызын нааразылыктар угула баштады. Исендер Зулкарнайын аны укса да укмаксан, билсе да билмексен абалда өзүн кармады...*[2. 297-6].

“Укса да укмаксан, билсе да билмексен” – бул карама-каршы маанилүү түшүнүктөрдү айкалыштырып, терең философиялык мазмун, психологиялык контрастты чагылдырат. Алар адамдын билип туруп кайдыгерлигин же акылмандык менен конфликтиден качышын көрсөтүп, каармандын ички дүйнөсүндөгү күрөштү сүрөттөйт. Логикалык антонимдер контексттик контраст түзүп, параллелизм жана кайталануу аркылуу ритмди, экспрессивдүүлүктү күчөтөт. Мындай антонимдер көркөм текстте маани берип, образдуулукту жогорулатат, жазуучунун стилистикалык чеберчилигин көрсөтөт. Ошондой эле, алар көркөм каражат катары, окказионалдык антонимдер, оксюморон, энантиосемия сыяктуу лексикалык ыкмалар менен бирге контраст жаратууда өзгөчө мааниге ээ.

“Жанжаза” романында нагыз, контексттик антонимдерден бөлөк бир эле сөздүн карама-каршы мааниси болгон энантиосемия кубулушу кездешет. М.: *Кыздын жоон тамырына сайылган ийнеден кийин баягы албуут түшүп жаткан кыз эми жибектей созулуп, эки көзү акырын жумулуп, кызылы тээп чыккан бети кубакай тартып, шабдалыдай ширин эриндери гана билинээр-билинбес кургап, акырын гана ооз учунан күрмөөгө келген тили гана анын жөөлөп жатканынан, түшүнүксүз сөздү ичкертен кайрып жатканынан сезилээр-сезилбес кабар берип тургандай болот...*[2.203-6].

“Билинер-билинбес”, “сезилер-сезилбес” сөздөрүнүн энантиосемиялык табиятын талдап көрсөк. Биринчи “билинүү” (байкалуу, көрүнүү) жана “билинбөө” (байкалбоо, көрүнбөө) маанилери камтылган. “*Билинээр-билинбес*” – бул жерде кыздын эриндеринин кургап жатканы бир жагынан байкалып турса, экинчи жагынан өтө алсыз, күнүрт көрүнүп жатканын билдирет. “*Сезилээр-сезилбес*” – анын жөөлүп сүйлөгөн сөзү угулуп жаткандай, бирок анык эмес, бүдөмүк угулуп жаткан абалды сүрөттөйт. Бул сөздөрдө бир эле учурда эки карама-каршы маани камтылган: а) Байкалат, сезилет – демек, бар. б) Байкалбайт, сезилбейт – демек, жокко эсе.

Мындай маани күчөтүүчү мүнөзгө ээ, анткени ал нерсенин бар-жогунун ортосундагы күмөндүү, бүдөмүк абалды чагылдырат. “Билинер-билинбес”, “сезилер-сезилбес” сөздөрү энантиосемия болуп эсептелет, анткени алар бир эле учурда *бар* жана *жок* деген карама-каршы маанини камтып турат. Бул сөздөр көбүнчө көркөм адабиятта күмөндүү, бүдөмүк көрүнүштөрдү сүрөттөө үчүн колдонулат. Текстти окуганда окурман кыздын азырынча толук эс-учун жоготпогонун, бирок акырындап кубаттан тайып баратканын элестетет. Контексттеги карама-каршы маани адамдын күч-кубаты соолуп бара жаткан абалын сүрөттөп, сүйлөмгө экспрессивдүүлүк берип, психологиялык абалды так жеткирүүгө жардам берип, кыздын жашоо менен өлүмдүн ортосундагы бүдөмүк абалын сүрөттөп турат. Бул сөздөр жазуучунун психологиялык деталдарды терең бере билгенин, адамдын абалын көркөм мүнөздө сүрөттөөгө чебер экенин далилдейт.

Антитеза – антонимдин бир түрү катары көркөм текстте ойду экспрессивдүү, контрасттуу берүүчү стилистикалык ыкма. Акын-жазуучулар аны лексикалык, контексттик антонимдер аркылуу колдонуп, көрүнүштөрдү салыштыруу менен эффект түзүшөт. М.: *Бирок тектүүнүн тамырын жулуп, тексиздин тукумун куруп, не деген паашалардын белин бүкчүйтө бүктөп, алдуунун алдуусумун деп шоорот салган Искендер Зулкарнайынга төкөр чалдын сөзү көкүрөккө сайылган октой тийди* [2. 293-6].

Контекстте карама-каршы коюлган элементтер: “тектүүнүн тамырын жулуп” (асыл тукумду жок кылуу); “тексиздин тукумун куруп” (ар-намыссыздардын да тукумун кыруу). Бул контекстте негизги стилистикалык каражат антитеза ачык байкалат, анткени ал карама-каршы маанидеги түшүнүктөрдү күчөтүп, тексттин эмоционалдык таасирин арттырган. “Тамырын жулуп” – бул кадимки мааниде бир нерсени толугу менен жок кылуу, бирок метафоралык жактан кубаттуу адамдарды жок кылуу маанисинде колдонулуп жатат.

Жазуучу антитеза стилдик фигурасын колдонуу аркылуу окурманды ойлондуруучу, таасирдүү карама-каршылыкты жаратып, күчтүү, экспрессивдүү-эмоционалдык күчкө ээ драматизмди күчөтүп, саясий жана моралдык философияны ачып берген.

Профессор Б.Усубалиев “Бул стилдик фигура антонимдердин маанисин, мазмунун ачык-айкын жана терең ачып көрсөтөт, анткени мында антонимдер курч мүнөздө карама-каршы коюлат” [3. 162-б.]– деп белгилегендей, антитеза менен антонимди чаташтыруу туура эмес: бардык антонимдер антитеза болуп саналбайт. Антитеза – контекстке жараша пайда болгон, карама-каршы маанидеги сөздөрдү, автордук же тилдик антонимдерди, кээде синонимдерди да колдонуп түзүлгөн стилдик фигура. Антонимдер – лексикалык жана стилистикалык каражат, ал эми антитеза – антонимдердин бир гана стилдик колдонулушу.

1. *Адамдын жаман - жакшысы туугандан эмес, тарбиядан;*

2. *Жумуру башка бир өлүм, эрте - кечи баары бир;*

3. *Алыш-бериш туугандыктын белгиси, уруш-кериш душмандыктын белгиси*өндүү макалдардагы жаман - жакшысы, эрте - кечи, алыш - бериш антонимдерин антитеза кубулушу катары кароого болбойт, анткени бул жуптуктардагы компоненттер өз ара каршы маанилерде турса дагы, макал мазмунунда бири-бирине атайын карама-каршы маанилерде коюлган жок. Алар эки башка маанилерде эмес, бир гана сөздүн лексикалык маанисинде колдонулду, лексикалык бир бүтүндүктөгү кош сөздөр болуп саналат. Антитеза болсо, бир текст ичинде бири-бирине карама-каршы коюлган маанилерди алып жүрөт. Мындай антоним-антитезалар стилдик фигура катары абдан кеңири жана активдүү колдонулат.

Антитеза көбүнчө макал-лакаптарда, сүйлөө речте, көркөм чыгармаларда колдонулуп, кубулуштарды, окуяларды бири-бирине карама-каршы коюу менен, алардын маңызын элестүү ачып берүүдө чоң роль ойнойт [1.150-б.]. *М: Анын өтөр дүйнөсү да, өчөр дүйнөсү да, кетер дүйнөсү да, келер дүйнөсү да, түбү жырткыч дүйнөнүн түбүн карай бет алды...кубулма тагдыр менен ким тайлашат да ким доолашат? О, кайран, тобокел түбү – желкайык, түшөрсүң да желерсиң, кайгынын түбү чоң мүшкүл, түшөрсүң да кетерсиң...пенденин жашоо заңы шу беле?...томуктай баштан шүй кетсе, туйгун жандын жок экен кайра келмеги...* [2. 168-б].

Контекстте жашоо жана өлүм, убактылуулук менен түбөлүктүүлүк арасындагы терең философиялык ой жаратат. “Өтөр дүйнө – өчөр дүйнө” – бул карама-каршылык өмүрдүн убактылуулугун баса белгилейт. “Томуктай баштан шүй кетсе, туйгун

жандын жок экен кайра келмеги...”Жашоо – өлүм ортосундагы чектин орду толгус аянычтуу экенин баса белгилейт. “*Шүй кетүү*” – жашоо менен коштошуу, “*кайра келбөө*” – түбөлүк жок болуу деген ой берилген. Контрасттуу карама-каршылыктар аркылуу чыгарманын эмоциялык таасири күчөтүлгөн. Окурманды адам тагдыры, өлүмдүн качып кутулгус реалдуулугу жөнүндө ой жүгүртүүгө түрткү берет. Антонимдер өмүр менен өлүм, убактылуулук менен түбөлүктүүлүктү карама-каршы коюп, драматизмди күчөтөт. Антитеза болсо тексттин жалпы концепциясын – тагдырдын өзгөрүлмөлүүлүгүн, жашоо менен өлүмдүн тыгыз байланышта экенин баса белгилейт. Мында *өлүм* – *өлүм* сөздөрдүн тике, ал эми калган антонимдерди өтмө мааниде колдонуу менен, автор өз оюн антитеза аркылуу ишке ашырды. Натыйжада, өмүр менен өлүмдүн чыныгы элеси, б.а., ар бир нерсенин, жандыктын буларга карата мамилеси, баарыдан мурда, өмүрдүн кымбаттыгы, өлүмдүн коркунучтуулугу образдуу берилди.

Кайталанма (повтор) фигурасында кездешкен антитеза текстте бири-бирине жакын жайгашкан тыбыштардын, сөздөрдүн, морфемалардын бир нече жолу кайталанышынан турат [3. 110-б.]. Антонимдер текстте негизги идеяны бөлүп көрсөтүп, эмоционалдуулукту, экспрессивдүүлүктү арттырат, каармандын стилистикалык өзгөчөлүгүн ачат. Кайталанган антонимдерге көңүл бурулуусу автордун ойун так түшүнүүгө, өзгөчө ритм, эмоционалдык таасир жаратууга жардам берет. Бул учурда антитеза абзац деңгээлинде, градацияланган формада колдонулуп, жалпы көркөмдүк күчтү жогорулатат.

Чыгармада градациялык антонимдерге да мисал келтире кетсек: *Күн чыгышты бет алып, бир түн, бир күндөн кийин улуу тоолордун эки этеги бириккен жердеги жайыкка, аердеги жалгыз бийик арчага келип токтошту*. [2. 177-б.]. “Бийик – жайык” – сөз жуптары мейкиндик маанидеги антонимдерге кирет. “Бийик” – вертикалдык багытта жогору турган нерсени билдирет. Ал эми “жайык” – горизонталдык багытта жапыз, түздүк же кеңири болгон нерсени билдирет. Сүйлөмдө “бийик”, “жайык” сөз жуптары мейкиндик градациялык антонимдер болуп саналат. Градациялык антонимдер бирин-бири толук четке какпайт, булардын ортосунда ортоңку баскычтар болот. Алардын карама-каршылыгы абсолюттук эмес, экөөнүн ортосунда өтмө маанилер баскыч менен өзгөрөт бийик – жапыз (жайык, орто бийик деген мааниде же бийик-жайык-жапыз). Булар салыштыруу жана деңгээлдик өзгөрүүлөр аркылуу чагылдырылат. Абсолюттук антонимдер бири-бирин катуу четке кагат, ортодо градация же ортоңку маани болбойт.

Кыргыз тилинде жогорудагы антонимдерден бөлөк семантикалык ыгы менен жасалган антонимдердин өзгөчө түрү – оксюморондор да кездешет.

Оксюморон – антонимдердин өзгөчө түрү, карама-каршы маанидеги сөздөрдү бириктирип, терең, экспрессивдүү контраст түзөт. Нагыз антонимдер реалдуу ченемге негизделсе, оксюморон контекстте философиялык жана көркөм маани жаратып, идеяны терең көрсөтөт.

М: *Ал эки оттун ортосунда түтүнү жок күйүп отурду. Кечээ эле өз колу менен актрисаны жерге берсе бүгүн эсе момунтип экөөнүн айбан турмушунан жаралган кызы менен бирге жатып калды...Ит тагдыры минтип, кайрадан жеке кездештирип салаарын кутурган куу тумшук ыным ойлобосо керек эле...* [2. 124-б].

Контексттеги “Түтүнү жок күйүп” – логикалык жактан бири-бирине карама-каршы турган эки сөздүн айкалышы. Күйүү процесси сөзсүз түтүн чыгаруусу керек, бирок бул жерде күйүү түтүнсүз жүрүп жатат деген оксюморондук маани берилди.

Ошондой эле сөз айкашы метафоралык мааниде колдонулуп, бул жерде физикалык отто күйүү эмес, руханий кыйналуу, азап тартуу, ички дүйнөдөгү оор абал маанисинде берилген. “Түтүнү жок” – адатта от күйгөндө түтүн чыгат, бирок бул жерде каармандын азабы сыртынан көрүнбөгөн, бирок жашыруун, үнсүз азап тарткан ички трагедияны берип жатат. Бул оксюморон күчтүү эмоционалдык боёкко ээ жана каармандын психологиялык абалын ачыктап турат. Образдуулукту күчөтүү максатында азап тартуунун деңгээли гиперболизацияланып күчөтүлгөн. Антонимдик карама-каршылык – күйүү (азап тартуу) жана анын көрүнбөө (түтүнсүз болуу) карама-каршы маанини билдирип, экспрессия жараткан. Каармандын эмоциялык кысымы күчтүү, бирок ал аны сыртка чыгарбайт, ошондуктан бул оксюморон аныктоочу көркөм элемент болуп саналат. “Түтүнү жок күйүп” оксюморону каармандын ички жан дүйнөсүндөгү чыдагыс ооруну, сырткы дүйнөгө байкалбаган азапты, үнсүз кыйналууну күчтүү экспрессия менен жеткирет. Бул С.Раевдин көркөм стилинин терең философиялык, психологиялык аспектилерин ачып берген стилистикалык көркөм каражат катары көрүнөт.

Оксюморонду стилдик ыкма да, фразеологизм да катары кароого болот. Мында фразеологиялык оксюморон оксюморондун семантикалык өнүгүүсүнүн бир этабы катары каралууга тийиш. Мисалы, *тирү өлүк, өлүк жан, айтпаганды айтуу, суудан кургак чыгуу, күйбөгөн жери күл болуу, ж.б.*

Мисалы, *Өлүү болуп көрдө жок, тирүү болуп санда жок* Чынгызханды өзүнүн башында турган өлүм эмес, өз колуна ажал

тапкан адамдардын ушу убал-сообу, ачуу соболу кыйнады. [2. 158-б].

Контекстте өлүү – тирүү, көрдө жок – санда жокантонимдери менен бирге маанилик жактан жакын, бирок контекстте карама-каршылык жараткан өлүм – ажал деген антонимдик түгөйлөр кездешет. “*Өлүү болуп көрдө жок, тирүү болуп санда жок*” – бул фраза күчтүү контрастты камтып, каармандын аралык абалын, тактап айтканда, тирүү болсо да өлүктөй сезген психологиялык абалын сүрөттөйт. Жазуучу антонимдер аркылуу мында философиялык трагедияны (адамдын жашоосунун түшүнүксүздүгүн, маңызсыздыгын сезүү), Чыңгызхандын руханий азабын көрсөтөт. “*Өлүү болуп көрдө жок, тирүү болуп санда жок*” деген сүйлөмдө параллелизм колдонулган. Бул сүйлөм маанини күчөтүп, эмоционалдык таасирин арттырып, адамдын жашоо менен өлүмдүн ортосундагы трагедиясын, абийирдин азабын сүрөттөйт. Чыңгызхан үчүн денелик өлүм эмес, моралдык кыйроо, улуу жоокер үчүн өлгөн адамдардын убалы оорураак тийгенин көрсөтөт. Жазуучунун өзгөчөлүгү антонимдерди колдонуу менен философиялык, моралдык маселелерди көтөрүп чыккан. Көркөм параллелизм, оксюморон аркылуу Чыңгызхандын ички карама-каршылыгын терең сүрөттөгөн. Философиялык ойдун тереңдигин баса белгилөө үчүн эмоциялык таасири күчтүү антонимдерди колдонгон. Бул контекстте антонимдер адамдын ички дүйнөсүн сүрөттөөгө, руханий азапты чагылдырууга жана философиялык ойлорду тереңдетүүгө жардам берген. Автордун стили эмоционалдык күчкө ээ болуп, контрасттык каражаттар менен образдуулукту жогорулаткан. Бул – биринчиден.

Экинчиден, оксюморон - лаконизмдин жеткен чеги. Ал автордун оюн ары кыска, таамай берүү аркылуу ойдун, тексттин, кеңири алганда, көркөм чыгарманын метафоралуулугун арттырып, окурмандарды ойго түртүүгө мажбурлайт. Анын көркөмдүк кудурети чыгарманын идеясын таасын чагылдырып бере алгандыгында гана эмес, каармандардын бүтүндөй ой-санаасын, турпатын, деги эле адамдык нарк-насилин ачууга зор өбөлгө түзөт.

Ал оригиналдуу көркөм каражат. Анын «негизги функциясы – сүрөттөлүп жаткан кубулушка карата автордун жекече мамилесин, пикирин билдирүү.» [4.130-б.]. Бир эле нерседе оң жана терстик бар дегендикти билдирет. Анткени турмуштун өзү ошондой көрүнүштөн, кубулуштан турат.

Жыйынтыктап айтканда, Султан Раевдин «Жанжаза» романында карама-каршы маанилүү бирдиктерди колдонуу стили терең философиялык жана психологиялык мүнөзгө ээ. Жазуучу тилдик каражаттар аркылуу адамдын ички дүйнөсүндөгү карама-

каршылыктарды, руханий азапты, моралдык трагедияны чагылдырат. Автор бул тилдик элементтер аркылуу философиялык, моралдык маселелерди көтөрүп чыгып, окурманды ойлонууга түртөт. Бул анын стилинин негизги өзгөчөлүгү болуп саналат десек болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Азыркы кыргыз адабий тили. /Коллектив. – Б., 2009, 150 б.
2. Раев С.А. Жанжаза. / С.А. Раев. – Бишкек.: «Турар», 2013.
3. Усубалиев Б.Ш. Антонимдер жана аларды окуту / Б.Ш. Усубалиев. – Фунзе.: Мектеп, 1987. – 162 б.
4. Усубалиев Б.Ш. Көркөм текстке лингвостилистикалык илик / Б.Ш. Усубалиев. – Б., 1994. – 199 б.

© Бешкемпирова А.И., 2025

УДК 070

***Букреева А.С.,**
студент УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ОСВЕЩЕНИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РОССИИ И ОАЭ В МЕДИА

Медиатизация «Поворота на Восток» в современной геополитической архитектуре трансформируется из пассивного регистратора событий в активного актора, формирующего смыслы и интерпретации. Для России медийное сопровождение этого процесса становится критически важным инструментом государственной политики, варьируясь от восторженных оценок до скептического анализа ограничений.

В этом контексте Объединенные Арабские Эмираты (ОАЭ) выступают в российском информационном поле как символический маркер успешности адаптации к новым условиям. Целью данного исследования является деконструкция медийных нарративов для выявления глубинных смыслов, транслируемых аудитории в период 2024–2025 годов. Исследование базируется на контент-анализе федеральных СМИ, деловой прессы и специализированных изданий.

Центральным элементом освещения является трансляция идеи неуклонного роста, где цифры приобретают символическое значение. Так, данные о росте взаимной торговли на 80% в 2025 году стали «знаком качества» отношений, тиражируемым в заголовках без

глубокого анализа базы сравнения. При этом медиа используют стратегию «позитивного фрейминга», замещая негативные тренды (например, статистическую коррекцию 2024 года) акцентами на бурный рост внутри текущего периода.

Эволюция медийного образа ОАЭ также прослеживается в смещении дискурса от «тихой гавани» для капиталов к образу «технологического партнера». Заявления о превышении активами российского бизнеса отметки в 1 триллион рублей интерпретируются как свидетельство фундаментальной перестройки экономики. На фоне упадка традиционных юрисдикций (Кипр), ОАЭ позиционируются как лидеры в рамках бинарной оппозиции «Запад - Восток».

Параллельно в деловой прессе формируется «дискурс тревоги», освещающий кризис трансграничных платежей. Термины «нестабильная финансовая логистика» и «финансовое удушье» подсвечивают уязвимость модели сотрудничества в условиях санкционного давления. В этом контексте внедрение крипто-операций фреймируется медиа как необходимый элемент инфраструктуры выживания бизнеса.

Социально-гуманитарное измерение формируется через туристический трек. Цифра в 2 миллиона российских туристов подается как доказательство открытости мира для граждан РФ. В отличие от дискурса «угрозы», характерного для миграции из Центральной Азии, переезд россиян в ОАЭ описывается в терминах «расширения присутствия» и образа «международного предпринимателя».

Таким образом, медийная картина в 2024–2025 годах представляет собой сложную систему, выполняющую конструирующую функцию. Через «дискурс нормализации» и «дискурс преодоления» СМИ транслируют идею успешной адаптации экономики и укрепления статуса ОАЭ как стратегического партнера №1 в регионе.

Список литературы:

1. Поворот России на Восток: ожидания и реальность // Валдайский клуб / GreatGameAsia. – URL: <https://greatgameasia.bisr.by/povorot-rossii-na-vostok-ozhidaniya-i-realnost/> (дата обращения: 19.12.2025).
2. Товарооборот РФ и ОАЭ за пять месяцев вырос на 80% // ТАСС / Mail.ru Финансы. – 2025. – 7 авг. – URL: <https://finance.mail.ru/article/tovarooborot-rf-i-oae-za-pyat-mesyacev-vyros-na-80-67339659/> (дата обращения: 19.12.2025).

3. Стал известен объем товарооборота между ОАЭ и Россией // EADaily. – 2025. – 7 авг. – URL: <https://eadaily.com/ru/news/2025/08/07/stal-izvesten-obem-tovarooborota-mezhdu-oae-i-rossiiy> (дата обращения: 19.12.2025).

4. Товарооборот между Россией и ОАЭ за девять месяцев 2025 года составил \$8,9 млрд // PortNews. – URL: <https://portnews.ru/news/385270/> (дата обращения: 19.12.2025).

5. Активы российского бизнеса в ОАЭ превысили 1 трлн руб. // Финмаркет. – 2025. – 21 нояб. – URL: <https://www.finmarket.ru/news/6515139> (дата обращения: 19.12.2025).

6. Россия — ОАЭ. От кризиса в платежах к изменению цепей поставок // Деловая Россия. – 2024. – 13 дек. – URL: <https://www.deloros.ru/press-centr/slovo-gensoвета/rossiya-oae-ot-krizisa-v-platzhakh-k-izmeneniyu-tsepey-postavok/> (дата обращения: 19.12.2025).

7. Турпоток из России в ОАЭ составил 2 млн человек в 2024 году // RB.RU. – 2025. – 16 мая. – URL: <https://rb.ru/news/russia-uae-tourism/> (дата обращения: 19.12.2025).

8. В 2024 году количество поездок туристов из Эмиратов в Россию увеличилось на 50% // RussianHome. – URL: <https://www.russianhome.com/news/1744082721.shtml> (дата обращения: 19.12.2025).

9. Турпоток из ОАЭ в Россию вырос в 1,5 раза // RussianEmirates. – 2025. – 8 апр. – URL: <https://russianemirates.com/news/uae-news/turpotok-iz-oae-v-rossiyu-vyros-v-1-5-raza/> (дата обращения: 19.12.2025).

10. Статистика: российские туристы в этом году чаще всего едут в ОАЭ, Таиланд и Египет // TourDom.ru. – 2025. – 14 мая. – URL: <https://www.tourdom.ru/news/statistika-rossiyskie-turisty-v-etom-godu-chasche-vsego-edut-v-oae-tailand-i-egipet.html> (дата обращения: 19.12.2025).

© Букреева А.С., 2025

КЫТАЙ ҺӘМ БАШКОРТ МƏГРИФƏТСЕЛЕК ƏЗƏБИƏТЕНДƏ КАТЫН-КЫЗ АЗАТЛЫҒЫ ПРОБЛЕМАҺЫ

Гилми сығанактарза XIX быуаттың азағы-XX быуат башы Яңы Кытай əзəбиəтенəң формалашыуына нык йоғонто яһаған мөһим осор буларак карала. Был йылдарзың əзəби фекер үсəше үзəнсəлектəре мəгрифəтселектəн ысынбарлыкты реаль баһалаған прогрессив йүнəлешлє əзəбиəткə күсєу менən бəйлє. XX быуат башы – Кытай тарихында тəрəн социаль һәм мəзəни үзгəрəштəр, яңы милли идеология, ижтимағи аң формалашыуы осоро. Был йəһəттəн ундағы вакиғалар Рəсəй һәм уның тəбəктəрəндə барған ижтимағи, тарихи, мəзəни хəрəкəт менən ауаздаш булды. Бүтən халыктарзағы кеүек, Башкорт əзəбиəтендə лə халыксан-демократик йөкмəткє кəсəйə тəштə, тормошто тəнкитлє реализм метοды менən һүрəтлəү кеүек яңылыктар күзəтелə башланы.

XIX быуаттың икенсє яртыһында кытай əзəбиəтендə героик йөкмəткєлє, авантюр характерзағы, хокук мəсəлələрən яктыртқан һәм мөхəббəт темаһына бағышланған романдар популярлык казана [3, 14]. Шуларзың һуңғыларынан Хань Банциндың (1856-1894) «Дингєззəгє сəскəлəрзєң тəржємəи хəлдəрє» /»Жизнеописание цветов на море»/ тигən романы айырылып тора. Əйтергə кəрəк, был языусы үзəнəң замандашы, башкорт мəгрифəтсєлє Р.Фəхрєтдинов һымак ук, əзип һәм журналист була, Шанхай калаһында сығып килгən «Шəнь бао» гəзетəһында эшлəй. Руссаға тəржємəлə бəсма «Декларация» тигən мəгəнəнє бирə, ул 1872 йылдан 1949 йылға саклы сығып килгən.

Əлєгє романдың геройы – һəйбəт ғайлələ тəрбиələнєп үскən, үз эшен асып, якындарына ярзам итєү телəгє менən Шанхайға килгən йəш егет. Əммə уның язмышы башкасарак йүнəлєш ала: ул күпселек вакытын фəхєшханаларза узғара башлай. Уның əсəнє менən һєңлєлє калаға килгəs, үззəрєнəң тəндəрє менən һатыу иткən катын-кыззарзы күрєп хайран кала. Күпмелер вакыттан һуң, кəтəлмəгən тормош шарттарына буйһонοп, геройзың һєңлєлє лə фəхєшханаға барып юлыға. Автор шул шөгөл менən тормош тəпкөлөнə тəшєргə мəжбүр

булган катын-кыздардың проблемаларын социаль мәсьәлә буларак күтәрә, уның төп сәбәптәренә төшөнөргә тырыша.

Ябай, ярлы кешеләрҙең йәмғиәт һәм дәүләт алдында ятлауһыз, хокукһыз, социаль тигеҙһезлек корбандары булыуларын катын-кыздардың яҙмышы аша һүрәтләү башка яҙыусылардың да, шул иҫәптән катын-кыздар ижадында ла урын алды, әлбиттә. Шундайлардың береһе – Кытайҙа катын-кыздар араһынан тәүге революционер, бик кыска, җаһиғәле, әммә сағыу, мәғәнәле ғүмер кисергән, үз идеалдарына мәңге тоғро калған талантлы шағирә Цю Цзинь (1875-1907). Ул 1904 йылдың көзөндә Японияла сығып килгән революцион йүнәлешле «Байхуа бао» /»Разговорный язык»/ журналында «Ике йөз мең миллион ватандаш катын-кыздарға» /»Обращение к двумстам миллионам соотечественниц»/ тигән очергын бастыра, йәмғиәттә йәшәп килгән актуаль проблемаларҙы күтәрәп сыға. Цю Цзинь 1907 йылдың ғинуарында Шанхайҙа айға бер басыла торған «Кытай катын-кызы» («Китайская женщина») журналына нигеҙ һала, ә июль айында, Чжэцзянь калаһында көрәштәштәре менән бергә ихтилал әҙерләүгә әүҙем катнашканы өсөн кулға алына һәм язалап үлтерелә. Уның шиғриәте айырыуса йәштәр араһында популярлыҡ яулай. Шағирә Кытайҙа катын-кыздардың хокуктары өсөн сығыш яһаусы күренекле йәмәғәт эшмәкәре була, улардың ирҙәр менән тиң хокуклы, азат, белемле булыулары өсөн көрәшә. Былар хақында ул *цы, ши һәм гэ* (йыр) жанрҙарында әсәрҙәр ижад итә. Әзибә, иҫке формаларҙы һаҡлаған хәлдә, уларҙы йөкмәтке йәһәттенән яңыртырға ынтыла [3, 33].

Башкорт мәғрифәтсе шағирҙарынан Сафуан Яҡшығолов, Мөһир Татлыбаев, Мәжит Ғафури һ.б. ижадында был тема ныҡлап урын алды.

Әлеге тема «яңы ғәрәп әҙәбиәте», йәғни XIX быуат мәғрифәтселеге өсөн дә характерлы булды. Күп яҙыусылардың мәғрифәт өлкәһендәге эшмәкәрлеге классик осор ғәрәп мәҙәниәтен аяҡка бастырыу менән генә түгел, ә фән, матбуғат, китап басыу өлкәһендәге алдыңғы европа казаныштарын халыҡ араһында пропагандалау, мосолман донъяһына яраклаштырыу идеялары менән бәйлә булды. Мәсәлән, газета һәм журналдар сығарыусы, ғәрәп журналистикаһына нигеҙ һалыусы Бутрус әл-Бостанидың (1819-1883) «Катын-кыз мәғарифы тураһында» /О женском образовании»/ (1848) исемле мәҡәләһе йәмәғәтселек араһында оло резонанс тыуыра. Әлеге хеҙмәтәндә ул ирҙәр менән бер рәттән катын-кыздарға ла белем бирергә кәрәк, сөнки улар милләттең киләсәген тәрбиәләй, тип сығыш яһай. Улай ғына ла түгел, мәғариф өлкәһендә, балаларҙы тәрбиәләүгә

катын-кыз хэл иткес урын тотоуын һызык өстөнә алып китә. Әлегә ул катындарзың ғаиләләге һәм йәмғиәттәге ролен үзгәртеү хақында һүз бармай, был хакта киләсәктә Касим Әмин һүз кузғатасак. «Мөхит әл-Мөхит» гәрәп һүзлеген төзөй, «Даирәт әл-мәғариф» энциклопедияһын булдыра, дәрәсләктәр һәм хрестоматиялар яза [5].

Кытай языусыһы Хань Банциндың телгә алынған романында һәм бүтән языусыларзың әсәрҙәрендә тасуирланған сюжеттарға окшашлык, уртаҡ мотивтар XIX быуат азағы-XX быуат башы башкорт прозаһында ла осрай. Мәсәлән, Афзал Таһировтың (1890-1937) «Һатылған кыздар» (1908) хикәйәһе шундайҙарҙан. Бында ла социаль мәсьәләләр катын-кыздарзың хокукһыҙлығы проблемалары менән ялғанып китә. Әсәрҙең сюжеты кыскаса түбәндәгеләрҙән ғибәрәт.

Йәшә кырктар самаһындағы Хаят исемле әбей, ваҡытында кейәүгә сығып, ир менән йәшәүенә карамастан, бер балаһы ла булмайынса, ғүмер уҙғарырға мәжбүр. Ауыл кешеләре кунакка китһә йәки йомош менән ситкә китһә, балаларын қарарға, өйҙәрән һақларға гел уға мөрәжғәт итер булған. «Уның балаларҙан үзен һөйҙәрә торған нәмәһе шул – әкиәттәр һөйләй, йомактар қоя. Уның әкиәттәре бик матур булалар. Күпмә тыңлаһаң да арытмайҙар» [4, 329]. Кыш башы, ураза байрамында, ата-әсәһе алыс бабаларына кунакка киткәс, хикәйәләүсә, ике һенләһе, иптәшә, апаһы һәм уның өс әхирәтенқарау өсөн Хаят әбейә кунырға сақыралар. Был юлы иһә әбей балаларға әкиәт-мазар түгел, ә йәш ваҡытта башынан үткән ысын хәл-вақиғаларзы һөйләп бирә. Уға ун өс йәш булғанда ата-әсәһе үлөп китә, оло ағаһы ярлы булып, кыззы қарай алмай, бәләкәй ағаһы тәрбиәһендә қала. Кейәүҙәге бер туған апаһы ла үлә. Ағаһы уның Кәмәр исемле кызын да үзенә ғаиләһенә ала. Кыздарға ун һигез йәш тулғас, әскесә ағаһы уларзы, қалаға кунакка бараһығыз, тип алыс туған тейешлә Фатима абыстайға биреп ебәрә. Улар бер нисә көндән һуң бер өйгә барып қуналар. Өйҙә тағы ла ике кыз була. Иртәһәһенә вокзалға төшәләр, Фатима уларзы алдап, барыһын да бер «һары катын»ға һатып ебәрә. Станцияларзың берәһендә уларзы тағы ла бер катын қаршы алып, қалалағы ике қатлы зур йортқа урынлаштыра. Кыздар үзҙәренәң фәхешханаға қилеп әләккәндәрән аңлай. Поезда бергә қилгән изге күңелле бер қарттың ярҙамы менән генә улар был йорттан қотола, ауылдарына қире әйләнеп қайта алалар. Фәхешхана тотоусы катынды һөкөмгә тарттыралар. Уларзы һатып ебәргән ағалары ла язаһын ала: базарҙа әсеп һуғышып, башын ярзырып, үлөп китә. Фәхешханала булып, хурланыуы Хаят өсөн әҙһәз үтмәй, уның балаһы

булмай, бер нисә катын айырган Вилданға кейәүгә сыға, уның улын үстәрешә.

Шулай итеп, 1912 йылда айырым китап булып сыккан «Һатылған кыззар» хикәйәһендә Афзал Таһиров айырым башкорт катын-кыздарының кырыс капиталистик мөнәсәбәттәр хөкөм һөргән йәмғиәттәгә хокукһыз ауыр язмышын тасуирлай, кәмһетелеүзәргә дусар булыуҙарын асып һала, актуаль социаль проблемаларҙы күтәрәп сыға. Шул ук йылда басылып сыккан «Мазлумалар» исемле «зур күләмле хикәйәһендә лә А.Таһиров ошо ук тематиканы тағы киңерәк планда яктырта» [1, 309].

Хокукһыз йәп-йәш кыздарҙың сит-яттарға һатылып, тыуған яктарҙан әллә кайзарға бәхетһез, кыска ғына ғүмер узғарып, ер йөзөнән юкка сығыуҙары бүтән авторҙарҙың бәләкәй проза әсәрҙәрендә лә сағылыш тапты. Миҫал өсөн, «Ташландык кәбер» нәсерендә Әхнәф Таңғатаров (1892-1954) Төркөстан кәберлектәренән берәһендә күмелгән аяныслы язмыш кисергән исемһез ун ете йәшлек кенә кыз баланың бәләкәй генә кәбере һаҡында уйлана. Уны ата-әсәһе һөйгән йәре, күрше егетенән айырып, Төркөстандан килгән бер кешегә һикахлап, һатып ебәрәләр. Күргән миһнәттәре, кисергән кайғылары «һиһайәт, уны шул яңғыз кәбергә тығып куйылар <...> бында һинен кеүектәр күп...күп ташландык кәберҙә», - ти хикәйәләүсә [1, 360]. Ә.Таңғатаров айырым нәсерҙәрендә «катын-кыздарҙың ауыр язмышына әсенеп, уларға теләктәшлек белдерә» [1, 352].

Шундай ук социаль проблемалар языуының башка әсәрҙәрендә лә урын алған. «Таузарға карағанда» нәсерендә донъя яратылғандан бирле урындарынан кузғалмаған карт таузар коһағынан «атһыз-ерһез калғандарҙың яралы йөрәктәренән сыккан әсә зарланыу тауыштары»ның яңғырап тороуы йәмғиәттәгә революция алдынан булған атмосфераны, ябай халыҡ тормоһона ишара. Был осрақта ла ярлы халықтың еңел булмаған тормошо катын-кыҙың бәхетһез язмышы аша һүрәтләнә. Тормош ауырлығы аркаһында бер «ата үзенен матур, тулы йөзлө кызын һатты <...> мәңгелеккә үтте кыз баланың йәш ғүмере», - ти автор. Ирҙәрҙең һиммәте таузар киһә, тигәнгә таянып, лирик герой ошо тормош каршылыҡтарының символы булған карт таузарҙың да тизҙән киһелеренә, карағоштон үлеренә ышаныс менән карай, «миһен бәхетем, күптән бире миһе һағындырған һөйәркәм миһе каршылар, шәфкәтле, йылы коһағында кысып, миһе, арыған, ғазапланған миһе...кысып коһаҡлар», тип үзенен һөйөклөһө менән кауышырына өмөт итә [1, 359].

Ғәли Рафикиҙың (1890-1944) «Ваҡытлы һикаһ» әсәрәндә иһә был тема шулай ук үзенсәлекле асыла. Унда йәштәр мәжлестәренән

берендә Төркөстан яктарында, Тянь-Шань һәм Памир таулары буйында, «күршебез – Кытай хөкүмәте тупрагында ла» бер нисә йылдар сәйәхәт итеп йөрөгән Сәлим әфәнде, башкаларзың үтенесе буйынса, үзенә башынан үткәндәрен һөйләй. Торсон исемле танышының димләүе буйынса ул Кашғар калаһында, бындағы ғәзәттә тотоп, өйләнергә карар итә. Сәлим ун өс йәшлек кашғарлы кызы Хәлимә менән никахлашып, уға өйләнә. Бергә йәшәүзәрәнә дүрт ай тигәндә, ул аталарынан хат, телеграммалар алғас, ата-әсәһенә кушыуына буйһоноп, «бик кинәт инкилаптар» купкан, зур вакифалар барған тыуған еренә яңғызы ғына кайтып китергә мәжбүр була. Мулланың йәш катынын үзе менән алырға рәхсәте булмай – был төбәктә шундай кырағай тәртиптәр хөкөм һөргән була. Ғөмүмән, әсәрҙә башкорт кына түгел, ә бөтөн шәрәк, мосолман катын-кыздарының ирекһезлегә, хокукһыҙлығы мәсьәләләре күтәрелә.

Ғ.Рафики «Рауза» хикәйәһендә, шәриғәт һәм патриархаль мөнәсәбәттәр корбаны булған катын-кыздарға капма-каршы куйып, катын-кыздарзың заманса идеаль образын тыузырға ынтыла. Уның һүрәтләүенсә, Рауза йәшләй яҡшы тәрбиә һәм белем алған кыз. Ул бер нисә тел белә, музыка ярата. Языусы Раузаның зиһенле, откор, кин карашлы һәм хыялға бай, йөрөгәндә ғәжәп бер батырлыҡ, аҡылында, һүҙендә тоғролок, кулдарында етезлек, күззәрәндә үткерлек булыуына басым яһай. Шулай итеп, языусы «катын-кыздар йөзөндә үзе күрергә теләгән яҡшы һыпаттарҙы тасуирлап, ул идеаль образды бүтән катын-кыздарға өлгө итеп күрһәтмәксә» [1, 374]. Бына шундай өлгө йәһәте айырыуса Риза Фәхрәтдинов хезмәттәрәндә асыҡ күренә. Уның «Әсмә», «Сәлимә» повестарының, замандың зыялы, билдәле йәмғәтсә катын-кыздары тураһындағы ике томлыҡ «Мәшһүр катындар» энциклопедияһының донъя күрәүе шул фекерҙә кеүәтләп тора.

Кытай драматургияһы һәм театры иһә бик боронғо осорҙа ук барлыҡка килеп, XX быуат башына тәһәр бик үсәшкән, популяр әдәби һәм сәнғәт төрө булыуы билдәле. Башкорт драматургияһы иһә XIX быуаттың икенсә яртыһында ғына ныклап формалаша, был өлкәлә уңышлы эшләгән милли языусыларыбыҙ күренә башлай. Драматургтар ижадында ла мәғрифәтселек караштары нығына. Катын-кыздарзың хокукһыҙлығы мәсьәләләре, мәсәлән, Фазыл Туйкиның (1888-1938) «Тормош корбандары» драмаһында бигерәк тә сағыу кәүәләнеш тапты [1].

Шулай итеп, XIX-XX быуат башы кытай һәм башкорт мәғрифәтселек әдәбиәттәре, үззәрәнә генә хас айырмалыктарға эйә булыуҙарына карамастан, идея-тематик йүнәлештәре, проблематик йөкмәткәһе, халыҡ тормошона яҡынайыуы, революцион рухлы

булыузары менэн, жанр-стиль тэңгәлендә яңырыш кисереүе һ.б. йәһәттән бер-береһенә якын булды.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башкорт әҙәбиәте. XX быуат башы. Икенсе китап: Проза, драматургия. Өфө: Башкортостан китап нәшриәте, 1984. 592 бит.

2. Башкорт әҙәбиәте тарихы. 2 том. Өфө: Башкортостан китап нәшриәте, 1990. 582 бит.

3. Современная литература Китая: Учебное пособие / Автор-составитель Лемешко Ю.Г. Благовещенск: Амурский гос. ун-т. 2012. 146 с.

4. Таһиров Афзал. Һайланма әсәрҙәр. Өс томда. 1 том. Өфө: Башкортостан китап нәшриәте, 1958. 548 бит.

5. Янбаев И.К. Ғәрәп һәм башкорт мәғрифәтселеге: типологик окшашлыҡтар һәм айырмалыҡтар / Сборник статей Международной научно-практической конференции «Тюркские языки в межрегиональном и международном полилингвальном пространстве», посвященной 50-летию юбилею д.филол.н., проф., члена-корр. АН РБ, Почетного работника сферы образования РФ, Заслуженного деятеля науки РБ Гульфиры Рифовны Абдуллиной. Уфа, 2025.

© Буранбаева З.И., Янбаев И.К., 2025

УДК 130.122

Вильданова Г.Б.,

*д. филос. н., проф. УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ФЕНОМЕН МАНКУРТИЗМА В РОМАНЕ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА «И ДОЛЬШЕ ВЕКА ДЛИТСЯ ДЕНЬ»

Чингиз Айтматов стал одним из немногих писателей XX века, которые ввели в мировую культуру универсальное понятие, вышедшее за рамки художественного повествования и превратившееся в философско-культурологический термин. Манкуртизм в его творчестве – явление, затрагивающее вопросы человеческой и национальной идентичности, свободы, памяти и судьбы общества. В романе «И дольше века длится день» изображена не просто легенда о превращении человека в безвольного раба; Айтматов создаёт метафору, позволяющую анализировать процессы духовной деградации личности и народа. «Люди могут быть терпимы друг к другу, но они не могут мыслить одинаково, оставаясь при этом

людьми, сохраняя свои человеческие качества. Желание лишить человека его индивидуальности издревле и до наших дней сопровождало цели имперских, империалистических, гегемонистских притязаний. Человек без памяти прошлого, поставленный перед необходимостью заново определить свое место в мире, человек, лишенный исторического опыта своего народа и других народов, оказывается вне исторической перспективы и способен жить только сегодняшним днем. [1, с. 4].

Одним из наиболее известных и концептуально насыщенных образов, созданных Айтматовым, стал образ манкурта – художественная метафора, превратившаяся в культурный, философский и социальный термин. Манкурт – это человек, утративший память о своём происхождении, родителей, истории и языке. В основе образа лежит древняя легенда: кочевники племени жуаньжуан, пленив человека, особенно молодых парней, надевали на выбритую голову сырую верблюжью кожу, которая, высыхая под солнцем, стягивала череп и стирала память, превращая человека в полностью послушного раба. Этот обряд не только причинял физические страдания, но и уничтожал личность, создавая «идеального исполнителя чужой воли». Айтматов использует легенду как метафору насильственного отчуждения человека от его исторических, духовных и культурных корней.

Одной из самых трагических сцен романа является встреча Жоламана, превращённого в манкурта после пленения, с матерью. Она пытается пробудить в нём память, но он убивает её, повинаясь приказу хозяина. Этот эпизод выражает центральную мысль произведения: человек, лишённый памяти, становится опасным даже для тех, кого должен любить больше всего. Айтматов показывает, что манкуртизм разрушает основы человечности, а с ним разрушается любовь, родство, сочувствие.

Помимо образа насильственно превращённого манкурта, Айтматов раскрывает и иной тип – духовный манкуртизм, олицетворённый Сабитжаном. Сабитжан – символ поколения, лишённого корней и поставленного на службу системе. Его научили жить ради карьеры и комфорта, но не научили быть подлинным человеком. Это «культурный, образованный манкурт» – человек без злобы, но и безразличный к традициям, к духовным корням. Именно поэтому он опаснее насильственно превращённого манкурта: он считает своё мышление нормой и прогрессом. Экзистенциально манкурт – это духовная «смерть при жизни». «Манкурт ты! Самый

настоящий манкурт! – прошептал он в сердцах, ненавидя и жалея Сабитжана» [1, с. 290].

Размышления о феномене манкуртизма приобретают особую актуальность в современную эпоху глобализации. Вот уже три десятка лет, идеологи решают глубокую мировоззренческую проблему: возможно ли воспитать достойное поколение без духовных корней? Идеология советского периода нашей страны вынуждена была заменить веру в Бога рационалистической философией и идеализацией технического прогресса в будущем, так как человеку всегда нужно во что-то верить. Человек, вернее его душа без питания, без молитвы жить не может. Душа человека, центром обитания которого является человеческое сердце, интуитивно всегда стремится в Тот Источник, откуда она (душа) пришла и куда будет возвращена снова.

В произведении описываются 60-70-ые года XX века, как раз пик расцвета коммунистической идеологии, которая подменила религиозную веру материалистической философией, культом прогресса, партийностью и историческим беспамятством, разрушив тем самым духовную опору человека. Вероятно, сама система становится такой средой, где обучаются и социализируются «образованные манкурты» типа Сабитжана. «А что из того, что обучался он на разных курсах да в разных институтах? Может быть, его и обучали для того, чтобы он сделался таким, каким оказался. Может быть, где-то есть кто-то проницательный, как дьявол, который много трудов вложил в Сабитжана, чтобы Сабитжан стал Сабитжаном, а не кем-то другим» [1, с. 168]. Сабитжан в романе представлен как рациональный, «правильный», но бездуховный. Разговор, где показан по поводу стоит ли везти старика Казангапа хоронить на родовое кладбище или нет, показывает глубокий разрыв между живым человеческим чувством и холодным прагматизмом.

Хотя роман написан в советское время, образ манкурта вышел далеко за рамки эпохи. В постсоветском обществе, где массовая культура и внешние идеологии резко усилили своё влияние, возникла новая форма манкуртизма: поколение, утратившее собственные ценности. Манкурт удобен любой власти, стремящейся к контролю: не имея собственного «я», он выполняет чужую волю. А вот как, при каких условиях человек превращается в манкурта, в малодушного карьериста? Этот немаловажный момент автор связывает воспитанием человека в интернате «...мать, говорит, сердцем чувствует неладное. Потому что интернатское обучение не от хорошей жизни. Интернат вроде бы отнимает, ну, не отнимает, отдаляет ребенка от семьи, от отца, матери» [1, с. 160].

Айтматов предвидел то, что сегодня называют «культурной амнезией» и «информационной зависимостью». В эпоху социальных сетей человек оказывается под властью медийных конструкторов, которые формируют его мышление. Возникают новые формы добровольного манкуртизма, когда человек сам отдаёт свою память и внимание внешним силам. В условиях постправды память общества становится объектом манипуляций, а история предметом переписывания.

Противоположностью манкурта в романе являются Едигей – хранитель традиций, долга и его друг старик Казангап, символ народной мудрости. Однако даже они оказываются бессильны перед системой: Едигей не может похоронить друга на родовом кладбище. Этот эпизод показывает, что даже носители памяти сталкиваются с миром, где традиции вытесняются.

Айтматов не идеализирует прошлое, но подчёркивает: без памяти нет будущего. Феномен манкуртизма представляет собой одного из глубочайших художественных обобщений Айтматова. Он в своем романе «И дольше века длится день» искусно показал, соединил биологический (физический), экзистенциальный (духовный), социальный и индивидуальный уровни возникновения феномена манкуртизма.

Размышления Айтматова приводят читателей к осмыслению следующей жизненно важной истины: утратив память мы утрачиваем свободу. Память у Айтматова – условие внутренней свободы, способности сопоставлять прошлое и настоящее, делать выводы и сопротивляться давлению. Манкурт же живёт в бесконечном «здесь и сейчас», лишённый основания для самостоятельного выбора. Красной линией через весь роман проходит следующая мысль: не происхождение, не образование делает человека человеком, живая душа – вот что главное. А душа – это в том числе и память. Манкурт в этой логике – человек, у которого убили душу, отняв память. Память является фундаментом человеческой свободы, нравственности и самоидентичности. Утрата исторической памяти – это утрата человека как духовного существа.

Поэтому манкуртизм нужно рассматривать как явление для анализа современных культурных и социальных процессов. Его актуальность лишь возрастает в эпоху цифровой цивилизации, когда опасность духовного и культурного обезличивания становится особенно острой. Сегодня, в XXI веке, метафора манкурта становится особенно актуальной. Глобализация приводит к исчезновению локальных культур, массовая культура к стандартизации ценностей,

цифровые технологии к утрате способности мыслить самостоятельно. Особенно эта проблема приобретает злободневность, с вхождением искусственного интеллекта в различные сферы бытия человека. Манкуртизм превращается в мягкую, но разрушительную форму отчуждения человека от его корней.

Таким образом, феномен манкуртизма, созданный Айтматовым, выходит за рамки литературы и приобретает универсальное философско-культурное значение. Он служит предупреждением: утрата памяти и культурной, национальной идентичности ведёт к разрушению личности и общества. В условиях цифровой цивилизации эта метафора звучит особенно остро. Память – это не просто элемент культуры, взаимосвязи поколений, а также основа свободы, нравственности и национальной самоидентичности, веры в Бога.

Вопросы взаимосвязи поколений, веры в Бога, национальной идентичности весьма тесно переплетены. Они требуют грамотной философско-идеологической интерпретации через призму современных ценностей, но эта тема другой большой научной работы. Завершая статью, хотела обобщить мысль ответом на вопрос: что нужно делать нам, современным людям, чтобы мы сами не стали манкуртами? Чтобы и после нас выросло поколение, гордившееся своими предками, знающее свой родной язык, культуру и почитающие основы религии! Ведь грань между национальной идентичностью и национализмом может быть достаточно тонкой. Тут очень важно грамотно определить иерархию ценностей человека. Давайте посмотрим, что сказал Создатель по поводу национальной идентичности, процитируем смысловой перевод Корана: «О люди! Воистину, Мы создали вас из мужчины и женщины и сделали вас народами и племенами, чтобы вы познавали друг друга. Воистину, самый почтенный из вас пред Аллахом – самый богобоязненный. Воистину, Аллах – Знающий, Ведающий» [2, с. 514]. Ценность человека определяется не национальностью, богатством или статусом, а богобоязненностью (таква) – осознанием ответственности перед Творцом, стремлением к праведности и избеганием греха. По сути, данный совет Создателя миров, данный человечеству, является руководством, методикой или практикой преодоления манкуртизма и национализма. Таким образом, богобоязненность может рассматриваться как антропологическое противоядие манкуртизму. Она задаёт человеку внутренний источник нормы и ответственности, связывает его с коллективной памятью и сакральной традицией. В этом смысле богобоязненность функционирует как механизм

сохранения культурной и духовной преемственности, противостоящий попыткам внешнего воздействия лишить человека его корней и идентичности.

Список литературы:

1. Айтматов Ч.Т. Буранный полустанок: И дольше века длится день. Роман – М. – 1981. – 303 с.
2. Калям Шариф. Перевод смыслов – Казань, 2019. – 700 с.

© Вильданова Г.Б., 2025.

УДК 070

*Габдуллина А.Р.,
студент УУНУТ,*

*Алиева С.А.,
канд. филол. наук, доцент УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

РОЛЬ СМИ В ОСВЕЩЕНИИ ВОЛОНТЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В условиях современного общества волонтерская деятельность приобретает все большее значение в решении социальных, экономических и экологических проблем. Волонтерство становится важным инструментом для поддержания социальной справедливости, укрепления гражданского общества и развития местных сообществ. Однако для успешного функционирования волонтерских инициатив необходима активная поддержка и информирование общества о возможности участия в таких проектах. В этом контексте роль средств массовой информации становится особенно актуальной.

Известно, что СМИ являются важным каналом коммуникации, который помогает донести информацию о волонтерских проектах и инициативах до широкой аудитории. Чрезвычайные события, такие как стихийные бедствия или гуманитарные кризисы, часто требуют немедленной реакции общественности. СМИ предоставляют информацию о том, как можно помочь, куда направлять гуманитарную помощь, а также какие мероприятия проводятся.

СМИ могут вдохновлять людей на участие в волонтерской деятельности через освещение успешных историй. Позитивные

примеры волонтеров, которые сделали значимый вклад в общество, могут стать мощным мотивационным фактором для других граждан.

Стало понятно, что позитивные материалы могут повысить привлекательность волонтерства, тогда как негативные освещения могут вредить репутации волонтерских организаций.

Неоценима роль СМИ в привлечении необходимых ресурсов для волонтерских проектов, таких как финансирование, материальная помощь или кадровые ресурсы. Информирование о проблемах волонтерских проектов может привести к созданию партнерств с бизнесом, учебными заведениями и государственными учреждениями.

Заметно стало, что массмедиа стали платформой для обсуждения новых идей и инициатив в сфере волонтерства через статьи, блоги, подкасты или телепередачи. Обмен мнениями и обсуждение новых подходов помогает улучшать волонтерскую деятельность.

В последние годы волонтерская деятельность в России приобретает все большее значение благодаря поддержке со стороны СМИ. Освещение волонтерских инициатив не только информирует общественность, но и формирует позитивный имидж волонтерства, привлекает внимание к социальным проблемам и способствует популяризации общественно полезного труда.

Эксперты обсуждают недостаточное освещение волонтерской деятельности как одной из основных проблем в развитии добровольчества в России. Активное сотрудничество СМИ и волонтеров может способствовать повышению интереса к волонтерству и вовлечению новых участников. Примером может служить то, что на Международном форуме добровольцев представители СМИ и волонтеры обсудили проблемы их взаимодействия и улучшения освещения волонтерских проектов. Были предложены разные подходы к информированию общественности о волонтерских инициативах.

Всероссийский ресурс «Добровольцы России» выпустил статью, в которой рассматривает цели и направления взаимодействия между средствами массовой информации и волонтерскими организациями, а также подчеркивает значимость информационного обеспечения в развитии волонтерской деятельности.

Можно отметить активную деятельность «АиФ» в освещении вопросов волонтерства. Журналисты газеты «Аргументы и факты» не только информируют общественность о событиях в сфере волонтерства, но и активно участвуют в этой важной деятельности, становясь неотъемлемой частью волонтерского движения. Они не

ограничиваются лишь освещением событий, но также принимают непосредственное участие в помощи людям, нуждающимся в поддержке.

Кроме того, по инициативе еженедельника «Аргументы и факты» был создан фонд «Доброе сердце» [1]. Этот фонд на протяжении 20 лет оказывает помощь тяжелобольным детям и их родителям по всей России. Благодаря этому проекту тысячи семей получили поддержку в самых сложных обстоятельствах, что подчеркивает значимость и необходимость волонтерской деятельности в нашем обществе.

В Республике Башкортостан проводятся акции по очистке природных территорий, такие как «Зеленая Башкирия» и «Чистая Уфа» от Волонтерского экологического штаба Республики Башкортостан, где участники собирают мусор в парках и лесах, а также высаживают деревья. Например, в 2021 году в Уфе два раза (весной и осенью) прошла акция по озеленению, в которой приняли участие более 500 волонтеров, что свидетельствует о растущем интересе молодежи к вопросам экологии и сохранения природы. И все эти события становятся объектом внимания редакций СМИ.

«Вечерняя Уфа» недавно опубликовала статью с заголовком «У волонтерства нет возраста!», в которой рассказывается о награждении финалистов городской премии «Волонтер года-2025» [2]. Это событие стало важным моментом для всей волонтерской среды города, так как оно подчеркивает значимость и разнообразие работы добровольцев, которые готовы помогать и поддерживать тех, кто находится в сложной ситуации.

«Молодежная газета» Башкортостана в одном из номеров сообщила о том, что команда «Молодежки Народного фронта» из Республики Башкортостан отправилась с важной гуманитарной миссией в новые регионы России, а также в Курскую область [3]. Эта инициатива направлена на оказание помощи тем, кто в ней нуждается, и на поддержку людей, оказавшихся в сложной жизненной ситуации. В составе миссии участвовали студенты различных учебных заведений, что подчеркивает активное вовлечение молодежи в социальные проекты и добровольческую деятельность. Среди участников были студенты Бирского филиала Уфимского государственного университета науки и технологий (УУНиТ), Башкирского государственного аграрного университета (БашГАУ), Уфимского государственного нефтяного технического университета (УГНТУ), а также студентов Уфимского автотранспортного колледжа.

Надо отметить, что социальные медиа также стали мощными инструментами для волонтеров, позволяя им делиться своими историями, успехами и вызовами. Например, многие волонтеры публикуют фотографии и видео с мероприятий, рассказывая о том, как они помогают людям и какие проекты реализуют. Например, ВК «информирует о главных благотворительных инициативах и важных социальных проблемах» [5, 438]. Такие посты не только демонстрируют конкретные действия, но и создают эмоциональную связь с аудиторией, что может побудить других людей присоединиться к подобным инициативам.

Таким образом, взаимосвязь между медиа и волонтерством является ключевым элементом развития культуры милосердия и социальной ответственности. Эффективное освещение и популяризация добрых дел через медиа способствует не только привлечению ресурсов, но и формированию позитивного общественного мнения о значении благотворительности.

Список литературы:

1. Аргументы и факты. Доброе сердце URL: <https://dobroe.aif.ru> (дата обращения 19.12.2025)
2. Вечерняя Уфа: У волонтерства возраста нет! URL: <https://vechufa.ru/public/33231-u-volonterstva-vozhrasta-net.html> (дата обращения 19.12.2025)
3. Молодежная газета: Волонтеры из Башкирии помогут жителям новых и приграничных регионов страны URL: <https://mgazeta.com/news/novosti/2025-11-17/volontyory-iz-bashkirii-pomogut-zhitelyam-novyh-i-prigranichnyh-regionov-strany-4470634> (дата обращения 20.12.2025)
4. На форуме добровольцев рассказали о соцпроектах в России // АСИ. – URL: <https://asi.org.ru/news/2018/12/04/forum-dobrovoltsev/> (дата обращения: 18.12.2025).
5. Салимова Р.К. Специфика освещения темы филантропии в российских массмедиа // Актуальные проблемы современной филологии, востоковедения и журналистики. Уфа, 23 апреля 2024 года С. 434-439 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75116279>
6. Эксперты о волонтерстве в России // ТАСС. – URL: <https://tass.ru/obschestvo/4622980/> (дата обращения: 18.12.2025).

© Габдуллина А.Р., Алиева С.А., 2025

РӘШИТ НИҒМӘТИ ПОЭМАЛАРЫНЫҢ ЖАНР ҮЗЕНСӘЛЕКТӨРЕ

Кыркынсы-илленсе йылдар шиғриәте заман темаһын яктырткан поэмаларға байыны. Был осорза Рәшит Ниғмәти һуғыштың тәүге көндөрөндә зур популярлыҡ яулаған поэмалары менән бергә, һуғыштан һуңғы тыныс тормошто яктырткан ижади хезмәт темаһына арналған зур әсәрҙәр ижад итте. Башҡортостандың халыҡ шағиры Рәшит Ниғмәти ижады милли әҙәбиәт тарихында зур урын биләй. Уның ижади эшмәкәрлегә утызынсы, кыркынсы һәм һуғыштан һуңғы ауыр йылдар осорона тура килгән языусылар быуынына карай. Уның лирик шиғырҙарында, поэмаларында совет кешеләренең яҡты уйҙары һәм күңел йомартлығы, героик юлы художестволы сағыла.

Рәшит Ниғмәти шиғриәте поэтик табыштарға һәм жанр формалары төрлөлөгөнә бай. Халыҡ ижады өлгөләрөндә тыуған шиғыр һәм поэмалары, шиғри циклдары, балладалары, шиғри фелъетондары уның бай ижад мираһын тәшкил итә.

Рәшит Ниғмәти 1939 йылда яҙған «Йәмле Ағизел буйҙары» поэмаһында халыҡ ижадының гүзәл өлгөләрөнә мөрәжәғәт итә. Ағизел тураһындағы йырҙарға, кобайырҙарға, легендаларға таянып ошо поэмаһын яза. Шағир әсәрөн Урал менән Ағизелдең матур тәбиғәт күренештәрөн тасуирлау менән башлай.

“Йәмле Ағизел буйҙары” поэмаһының үзенсәлектә сюжетын лирик һәм эпик планда тасуирланған хәл-вакиғалар тәшкил итә. Поэманың вакиғалар үсешә Ағизел образы тирәһенә туплана, һәм ул образ, халыҡ ижадындағы кеүек, Тыуған илдең символы дәрәжәһенә күтәрелә. Ағизелдең тулы образын тыузырыу өсөн шағир ошо йылға һаҡындағы башҡорт халыҡ йырҙарын һәм легендаларын оҫта файҙалана. Кобайыр формалары поэмаға эпиклыҡ, хикәйәләү сифаттары өстәһә, халыҡ йырҙары әсәрҙә лиризм менән һуғара. Поэмала йырға тартым ритм - интонациалар за йыш осрай:

Ағизелдең һыуы һалкын,
Ярҙары таш булғанға,
Ағизел кеүек саф йылға
Юктыр инде донъяла.

Алкынып ага Ағизел,
Талпынып ага Ағизел,
Таузар артынан.
Мәскәүгә барып етер ул,
Кайнар сәләм әйтер ул.
Башкорт халкынан!

Рәшит Ниғмәтизев “Үлтер, улым, фашисты!” поэмаһы - һуғыш осоро башкорт поэзияһының иң күренекле әсәрҙәренең береһе. Поэмаһың эпиграфы итеп, В. Маяковскийҙың: “Бындай йыр менән барырһың йәшәүгә, хезмәткә, байрамға, үлемгә!” – тигән һүзгә алына һәм әсәр дауамында был һүзгә поэтик яңғырашы үз көсөндә кала. Поэма совет халкының рухи-поэтик берҙәмлеген, фронт менән тыл айырылғыһыҙлығын, үз иркен яклап яуга күтәрелгән һуғышсыларыбыз менән тыл хезмәтсәндәренең батырлығын сағылдырыуға арналған. Шағир шул зур идея-тематик йөкмәткене халыҡ ижады өлгөләренә хас милли төс биреп, формаһы менән кобайырзарға окшатып, әсәрҙең жанр үзенсәлеген төрлөндөргән¹. Башкорт фольклорындағы кобайыр жанрына хас героик мотив, юғары пафос кеүек традицион үзенсәлектәр “Үлтер, улым, фашисты!” поэмаһында уңышлы файҙаланылған, һәм шуға күрә әсәр ирек һөйөүсә героик халыҡ ораны булып яңғырай:

Иллеләге инәнде
Хур итмәһендәр тиһәң,
Ыйылай йәшен ағызып,
Сейәләй канын тамызып,
Кәүҙәһен утта көйҙөрөп,
Һөйәһен ондай төйҙөрөп,
Көл итмәһендәр тиһәң, -
Үлтер, улым, яуызды!
Үлтер, улым, яуызды!”

- тип әсә образы аша автор теләһен, ораның язуағыларға еткерә.

“Үлтер, улым, фашисты!” поэмаһында төп герой итеп ошо вакиғаларға, күренештәргә һәм кисерештәргә шаһит булған Уралтау образында бөтөн Башкортостан дөйөмләштерелеп алына һәм уны символик һынлы йәнле образға әйләндерелә.

¹ Гәрәева Г.Н., Мостафина Р.Д. XX быуат азағы башкорт әҙбиәте. Укыу әсбабы. Өфө: Өфө университеты нәшриәт үзәге, 2024. 92 бит. 2024 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=80301489> (мөрәжәғәт итеү ваҡыты 03.12.2025)

Уралтау бында башкорт халкының милли геройлары, батыр улдары Каһым Түрә, Салауат Юлаев, Шәһит Хозайбирзин исемдәре менән бәйле һуғышсан традицияларҙы иҫкә төшөрә һәм уларға тин яңы батырҙарҙы алыҫ, ләкин туғандай яҡын Карпат-тауҙы, Минск һәм Дунайҙы, Карелия урманын дошмандан һаҡларға өндәй.

Рәшит Нигмәтиҙең ижады Бөйөк Ватан һуғышы йылдарында айырыуса активлаша. Ошо кыҫка ғына йылдар араһында ул совет яугирҙәренең хистәрен сағылдырған ике тиҫтәнән ашыу шиғыр, партизанка Зоя Космодемьянскаяның батырлығына арнап «Таня» исемле поэма ижад итә. Был ижад емештәре уның 1943 йылда донъя күргән «Урал егете» тигән йыйынтығында бағылып сығалар. Уның фронт шарттарында ижад ителгән, данлы Зоя Космодемьянскаяға бағышланған, «Таня» исемле поэмаһын ғына алғанда ла уның патриотизм менән һуғарылғанлығы күзгә ташлана. Әзип, Таняның батырлығын бына нисек сағылдыра:

Ул килә, уның билендә
Бензинлы бутылкалар.
Килә, хәрби складка
Кабызырға тип пожар.
...кеҫәһенән шырпы ала
Ут төртөргә бензинға.
Ул һызыр бына шырпыһын
Складты ут алып...

Шағир, Таняның Тыуған иле, язаштары алдында биргән антына тоғро калыуын, партизандар отряды хакында серзе сисмәүен тасуирлап, батыр комсомолканың үлемһез подвигына дан йырлай. Үлемесле һуғыш барған шарттарҙа ла кешеләрҙең Ватан, Тыуған ер һәм тыныс тормош өсөн йән аямай һуғышыуҙарын шағир үткер кәләм ярҙамында укыусыларға еткерергә, азатлыктың ниндәй юлдар аша яуланыуын күрһәтергә ынтыла.

Р.Нигмәтиҙең «Герой тураһында поэма» поэтик әсәренең идея йөкмәткеһе - ябай совет кешенең йәшәүҙе һөйөүсән, Ватан өсөн халкы алдында үзен яуаплы тойоусан юғары эхләки сифаттары уны һаһарманлыҡка илтеүҙә, батырлығы үлемһез дан булып калҡыуҙа.

«Герой тураһында поэма»ла (1941) Р. Нигмати осоусы Васяның батырлығын һәм кыйыулығын данлай (Васяның прототибы - һуғышта батырҙарға һәләк булған өлкән лейтенант Иванов), ул бер көн эсендә ун бер тапҡыр күккә күтәрелә, дошмандың биш самолетын бәрәп төшөрә һәм, патрондары бөткәс, таранға барып, тағы бер дошман самолетын юк итә.

Бөйөк Ватан һуғышы батырлык һәм ныкышмалылык кына түгел, ә совет халкының әхлаки һәм рухи матурлығын да күрһәтә. Совет патриоттарының юғары хистәрен шағир «Һинең кәләшендән хаттары» поэмаһында аса (1943). Автор бында геройзарзың күнел кисерештәрен тәрәнерәк асырға мөмкинлек биргән эпистоляр жанр куллана. Ул ике йәш йөрәктең фронтовик егеттең тылда булған кызға язған хаттарында һәм кыздың егеткә язған хаттарында сағылған мөхәббәтенең Тыуған илгә һөйөү, дошманға нәфрәт менән кушылыуын күрһәтә.

Рәшит Ниғмәти 50-се йылдар башында совет ысынбарлығын яктыртыуза, күптәр өсөн лайыклы өлгө булып хезмәт итерлек сағыу образдар тыузырыуза зур уңыштарға өлгәшә. Был йылдарза шағир йыш кына республиканың йәш калаларына, ауылдарға ижади командировкаларға сыға, замандаштарының тормошон өйрәнә. Был сәйәхәттәр һөзөмтәһендә уның иң якшы әсәрҙәренең береһе - «Һакмар кызы» поэмаһы (1951) барлыкка килә. Поэма геройзары Гөлгөл һәм Байрам образдарында совет йәштәренең социалистик хезмәт менән тыуған яңы һыҙаттары күрһәтелә. Был юғары бурысты – яңы кешене күрһәтеүзе - шағир уңышлы хәл итә. Поэманың төп героиняһы Гөлгөл совет мәктәбендә, комсомол сафында үсә һәм тәрбиәләнә.

Төп геройзар образында автор шул осор йәштәрҙең үз эшенә физикәр бирелгәнлеген күрһәтә. Рәшит Ниғмәти поэмаларының жанр үзенсәлегә уларзың тарихи ысынбарлык менән тәрән бәйләнеше, сағыу образлылығы һәм юғары художество оҫталығы менән билдәләнә һәм башкорт әҙәбиәте хазинаһына баһалап бөткөһөз өлөш индерә.

Әҙәбиәт:

1. Башкорт әҙәбиәте тарихы. История башкирской литературы: алты томда: в 6-ти т./ Т. 4: Башкорт совет әҙәбиәте (1941-1955 йылдар). – Өфө, Башкортостан «Китап» нәшриәте, 1993. 456 бит.

2. Мостафина Р.Д. XX быуаттың тәүге яртыһы башкорт әҙәбиәтендә поэма жанры // Милли әҙәбиәттең һәм ватан әҙәбиәт ғилеменең көнүзәк мәсьәләләре. Халык-ара фәнни-ғәмәли конференция материалдары йыйынтығы. Өфө: Өфө университеты редакция-нәшриәт үзәге, 2023. 158-161-се биттәр.<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=55076402> (мөрәжғәт итеү ваҡыты: 10.12.2025)

3. Мустафина Р.Д. Эволюция характера героя в башкирской литературе первой половины XX века // Теоретические и практические

проблемы развития современной гуманитарной науки. Материалы X Международной научно-практической конференции. Уфа: РИЦ УУНиТ, 2024. С.114-120. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=72892862> (дата обращения: 02.12.2025)

4. Гәрәева Г.Н.1, Мостафина Р.Д. XX быуат азағы башкорт әзәбиәте. Укыу әсбабы. -Өфө: Өфө университеты нәшрият үзәге, 2024. -92 бит 2024 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=80301489> (мөрәжәғәт итеү вакыты 03.12.2025)

5. Писатели земли башкирской. Справочник / (сост.: Р.Н. Баимов, Г.Н. Гареева, Р.Х. Тимергалина). Переработанное и дополненное второе издание. – Уфа: Китап, 2015. – 672 с

© Ғәлина Л.С., 2025

УДК 811.512.154:371.3

*Джаманкулова А.Т.,
Жусуп Баласагын атындагы КУУнун доценти,
филол.илим.канд.
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

ЛИНГВИСТИКАЛЫК ТЕКСТТИ ТАЛДООДО ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖӨНДӨМҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ЫК-ЖОЛДОРУ

Биздин доор позитивдүү өзгөрүүлөрдүн доору. Учурда жаңы билим берүү системасы түзүлүүдө. Бул процесс педагогикалык теорияда жана окуу процессинин практикасында олуттуу өзгөрүүлөр менен коштолот. Ар кандай мазмун, ар кандай мамилелер сунушталат. Билим берүүнүн мазмуну жаңы процессуалдык көндүмдөр менен байытылат, маалымат менен иштөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө, билим берүү программаларын индивидуалдаштырууга басым жасоо менен илим менен практиканын маселелери чыгармачылык менен чечилери шексиз (педагогикалык технологияларды түзүүдө илимдин ролу өсүүдө).

Бүгүнкү күндө билим берүү тармагында вариативдүүлүк принциби жарыяланды, ал ар кандай үлгүдөгү, анын ичинде автордук агыпедагогикалык процессти тандап алууга жана долбоорлоого мүмкүндүк берет. Билим берүү процесси да ушул багытта жүрүп жатат: анын мазмунунун ар кандай варианттарын иштеп чыгуу, билим берүү структураларынын эффективдүүлүгүн жогорулатууда заманбап дидактиканын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу, жаңы идеяларды жана технологияларды илимий жактан иштеп чыгуу жана практикалык

жактан негиздөө. Бүгүнкү күндө билим берүү технологияларынын кеңири арсеналын изилдебестен билим берүү ишин элестетүү мүмкүн эмес. Мугалим заманбап инновациялык технологиялардын, идеялардын, мектептердин, тенденциялардын кеңири диапазонунда багыт алышы керек.

Эне тилди «тыкыр үйрөнүү» окуучулардын тилдик жана сүйлөө компетенттүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатууга алып келет. Тилдик компетенттүүлүк, окумуштуу Е.А. Быстрованын пикиринде, бир жагынан, тилдик бирдиктердин (фонема, графема, морфема, сөз айкашы, сүйлөм, сүйлөм мүчөсү, лексикалык жана грамматикалык тил бирдиктери ж.б.) өздөштүрүлүшү жана алардын түзүлүш эрежелери, экинчи жагынан - тил системасын билүү болуп саналат.

Кептик (коммуникативдик) компетенттүүлүк – бул башкаларды түшүнүү үчүн зарыл болгон билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр жана баарлашуу кырдаалдарына, чөйрөлөрүнө, максаттарына ылайык сүйлөө маданиятын камтыган өз программаларын түзүү. Ал өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

кеп лингвистикасынын (речь таануу) негизги түшүнүктөрүн - кептин стилдерин, түрлөрүн, сыпаттоо структурасын, ой жүгүртүүнү, баяндоону, тексттеги сүйлөмдөрдү байланыштыруу жолдорун жана башкаларды билүү;

текстти талдоо билгичтиктери жана көндүмдөрү;

коммуникация көндүмдөрү;

кайрылуучунун стилин эске алуу менен баарлашуунун ар кандай чөйрөлөрүнө жана кырдаалдарына карата билгичтиктери жана көндүмдөрү.

Кыргыз тилинин кептик байланыш көндүмдөрүн калыптандырууга практикалык багыт алуу принциби текстке таянууну талап кылат, ал кепте тилдин маалымат бирдиги катары сабактарда толук кандуу окутуу объектисине айланат. Кептин ар кандай функционалдык жана семантикалык типтеринин, стилдеринин, жанрларынын тексттерин түзүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүнө көңүл буруу окуучуларга өз ойлорун билдирүү үчүн тилдик каражаттарды максаттуу тандап, өз алдынча билдирүү түзүүгө жардам берет.

Мугалим көркөм текст менен иштөө системасын сөздүн жана композициянын кооздугун көрүүгө өбөлгө түзө тургандай кылып ойлонушу керек. Маселени чечүүнүн негизги жолдорунун бири лингвистикалык талдоо болушу мүмкүн.

Лингвистикалык текстти талдоо деген эмне? Окумуштуу М.Р. Львовдун аныктамасы боюнча, тексттин лингвистикалык анализи – тилдик анализдин бир түрү, анын максаты «выявление системы

языковых средств, с помощью которых передается идейно-тематическое и эстетическое содержание литературно-художественного произведения», а также «выявление зависимости отбора языковых средств от прогнозируемого автором эффекта речевого воздействия». [Методика обучения русскому языку в начальных классах / учеб. пособие для студ. пед. ин-тов 2-е изд., перераб.- М., Просвещение, 1987. - 414 с.]

Лингвистикалык талдоонун милдеттери төмөнкүлөр болушу мүмкүн:

- чыгарманын идеясын жана сюжетин түшүнүүгө жардам берүү;

- максатына жетүү үчүн колдонулган көркөм каражаттарды көрсөтүү;

- тигил же бул жазуучунун тилинин өзгөчөлүгүнө көңүл буруу.

Көркөм чыгарма – жазуучу менен окурмандын диалогу, ал эми чыгарманы окуу – жазуучу жана анын каармандары менен баарлашуу экени белгилүү. Баарлашуунун ийгилиги көбүнесе окурмандын кандай экенине, сөздү кандай сезе аларына, текст менен байланышка кире алуусуна, «ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгүнө» шыктуу болгонуна жана адабий чыгарманы сөз өнөрүнүн феномени катары баалаганына жараша болот. Көркөм чыгарманы түшүнүү, аны баалоо үчүн ага «жакындап», анын тилин талдап, андагы тилдик каражаттардын (фонетикалык, лексикалык, сөз жасоо жана грамматикалык) кандайча жашап, колдонулуп жатканын түшүнүү керек. Бул тууралуу балдар менен сүйлөшүп, аларды активдүү болууга, сөз үстүндө иштөөгө кызыктыруу зарыл. Демек, текстке лингвистикалык талдоо адабияттын мыкты үлгүлөрү боюнча жүргүзүлүп, текст, пикир алышуу каражаттары, кептин структурасы сыяктуу түшүнүктөр менен байланыштырылышы керек.

Акыркы кезде кыргыз тили мугалимдери тарабынан көбүрөөк колдонулуп келе жаткан текстти лингвистикалык талдоодо азыркы изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча каралып жаткан тилдик кубулуштун формасынын, мазмунунун жана функциясынын биримдиги эске алынышы керек. Тилдик фактыларга формалдуу көңүл буруу окуучулардын кебинин өнүгүшүнө кедергисин тийгизет, анткени талдоодо бир тараптуу мамиле тилдик кубулуштарга үстүртөн кароо адатын пайда кылат. Тексттин мазмунун жана формасын лингвистикалык талдоо окутулуп жаткан грамматикалык кубулуштарды бүтүндөй кептин (лексикалык чыгарманын) элементтери катары кароого мүмкүндүк берет жана конкреттүү кептик тапшырманы эске алуу менен тилдик каражаттарды тандоого

үйрөтөт.Тексттерди талдоого системалуу мамиле кылуу жана аларга таянуу эң маанилүү коммуникативдик көндүмдөрдүн – өз текстин түзө билүүнүн калыптанышына өбөлгө түзөт.Мугалимдер тарабынан кыргыз тили сабагында колдонулган көркөм тексттер мектеп окуучуларынын туура сүйлөө жана көркөм окуу үлгүлөрү болуп саналат.

Тексттердин өзгөчөлүктөрүнө, алардын курамына жана стилдик өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруу окуучулардын сүйлөө ишмердүүлүгүн жана аң-сезимдүү түрдө өз билдирүүлөрүн түзүүнүн маанилүүлүгүнө ынандыруу керек. Окуучулардын коммуникативдик жана лингвистикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруу мектепте байланыштуу кепти үйрөтүү системасы кеп ишмердүүлүк теориясынын жоболоруна негизделиши керек. Сүйлөө ишмердүүлүгү чыгармачылык ишмердүүлүк катары, көптөгөн изилдөөлөр боюнча, көп баскычтуу механизм болуп саналат, анын маңызы адамдын иш-аракетинин өзгөчөлүктөрүнөн келип чыгат. Адамдын ар кандай иш-аракети өз кезегинде өзүнүн түзүлүшү менен мүнөздөлөт, башкача айтканда, эң кыска мөөнөттө белгилүү бир максатка жетүү үчүн уюштурулган аракеттердин белгилүү ырааттуулугунан турат. «Чтобы полноценно общаться, — деп жазат А.А. Леонтьев, — человек должен в принципе располагать целым рядом умений. Он должен, во-первых, уметь быстро и правильно ориентироваться в условиях общения... во-вторых, уметь правильно спланировать свою речь, правильно выбрать содержание акта общения... в-третьих, найти адекватные средства для передачи этого содержания... в-четвертых, уметь обеспечить обратную связь. Если какое-либо из звеньев акта общения будет нарушено, то говорящему не удастся добиться ожидаемых результатов общения — оно будет неэффективным». [Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. М., Просвещение», 1969. 214 с.].

Ойлорду текстке айландыруу татаал процесс жана анын айрым этаптары кээде бири-бирин кайталайт. Кептин негизги компоненттери – ниет, лексикалык мазмун, грамматикалык түзүлүш – тилдин жеке деңгээли менен өз ара байланышта: синтаксис, фонетика, лексика, морфология ж.б.Текст түзүүнүн принциптери, көптөгөн изилдөөчүлөрдүн пикири боюнча, объективдүү мүнөзгө ээ: анын структурасынын өзгөчөлүктөрүн талдоо аркылуу аныктоо аларды кепте ишке ашыруунун эрежелерин үйрөтүүгө жана кептеги баарлашуунун тууралыгын жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Текстти “кептин даяр продуктусу катары” талдоо кеп ишмердүүлүгүнүн динамикасын көрүүгө мүмкүндүк берет – ниеттен конкреттүү “кепти ишке ашырууга”, башкача айтканда, автордун ой-

пикиринин калыптануу процессине көз салуу. Кепти түшүнүү менен бир убакта адабий интуиция жана күтүүсүз, спонтандык кеп калыптанат, ал автоматташтырылган мүнөзгө ээ. Күтүүсүз, спонтандык кептин өнүгүшү өз алдынча текст түзүү көндүмдөрүн өркүндөтүүгө түздөн-түз таасирин тийгизери далилденген.

Комплекстүү көп аспекти текстти талдоо мектепте кыргыз тилин окутуунун бири-бирине дал келбегендей көрүнгөн милдеттерин бириктирет:

а) практикалык жана илимий: окуучулардын баарлашууда дайыма колдонгон ар кандай тилдик каражаттар татаал, бирок гармониялуу системаны түзөрүн;

-»тилдин жашоосу» системалык мыйзамдарга баш ийгендигин;

- илимпоздор эрежелерди, анын ичинде мектеп окуу китебиндеги эрежелерди чыгарарын изилдөө аркылуу көрсөтүү.

б) Окуучулар тилдин системалык түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрүн жана анын кепте иштешин түшүнүшү керек.

Системалуу жана комплекстүү талдоо окуучунун сүйлөө жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга, анын инсандык эмоционалдуу-интеллектуалдык чөйрөсүн өнүктүрүүгө, ой жүгүртүүнүн эки түрүн тең (бир жагынан, ассоциативдик-образдуу, экинчи жагынан – логикалык) өз ара байланышта кароого мүмкүндүк берет.

Окуучулардын тилдик жана кептик компетенттүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатуу боюнча жүргүзүлүүчү иштердин системасы тексттин эки тараптуу мүнөзүнө – сөздүн да, кептин да жаралуу процессине багытталышы керек. Бир жагынан окуучулардын тексттин категориялык өзгөчөлүктөрүн, тексттин түрлөрүн, бирдиктерин, текстти бөлүү жана тематикалык сүйлөмдөрдү түзүү ыкмаларын билүүсүнө багытталган. Экинчи жагынан, алдын ала айтуу, мазмунга тиешелүү каражаттарды тандоо, тексттин коммуникативдик сапаттарына баа берүү, жазууну өркүндөтүү жөндөмдөрүн калыптандыруучу иш-аракеттердин ыкмаларын билүүгө багытталган.

Текст менен иштөөнүн ар кандай түрлөрүн колдонсо болот: айрым сүйлөмдөрдү жана тексттерди салыштыруу, тексттеги сүйлөмдөрдүн чегин табуу, текстти абзацтарга бөлүү, деформацияланган текстти калыбына келтирүү, текстти фрагменттерден чогултуу, тексттеги негизги сөздөрдү бөлүп көрсөтүү, пландарды түзүү (сүрөттүү, оозеки), тексттин даяр планын көрсөтүү, тексттин темасын аныктоо, тексттин идеясын аныктоо (негизги ойду билдирген сүйлөмдү, сөздүн предметине автордун мамилесин бөлүп көрсөтүү), рубрикатор, тексттин аталышын талдоо, текстти кубиктерге

жыйноо, бир текст үчүн түрдүү пландарды салыштыруу, тексттин структуралык бөлүктөрүн (башталышы, өнүгүшү, аякталышы) бөлүп көрсөтүү, берилген текст боюнча жазуу, тексттин аягын жазуу, бир тема боюнча ар кандай стилдеги тексттерди түзүү.

Окумуштуу А.А.Пронина текст боюнча төмөнкү көнүгүүлөр менен иштөөнү сунуштайт:

- тексттеги абзацтарды бөлүп көрсөтүү боюнча көнүгүүлөр;
- сунушталган тексттеги (же сүйлөмдөрдүн жыйындысы) маалыматтын мүнөзүн, мазмунун түшүнүү жана аны берилген багытта толуктоо же трансформациялоо боюнча көнүгүүлөрдү;
- айрым сүйлөмдөрдүн текстин түзөтүү;
- берилген текстте фраза аралык байланыш каражаттарын табуу, ошондой эле берилген тексттин бөлүктөрүн бириктирүү же берилген текст менен өз алдынча түзүлгөн текст фрагментин бириктирүү үчүн зарыл болгон лингвистикалык каражаттарды тандоо боюнча көнүгүүлөрдү;
- өз алдынча түзүлгөн текст фрагментинде билдирүүнүн максатын түшүнүү жана бул ниетти өнүктүрүү үчүн көнүгүүлөрдү аткаруу;
- тексттин мазмуну менен анын аталышынын ортосундагы байланышты түшүнүүгө багытталган көнүгүүлөр;
- кептин функционалдык жана семантикалык түрүн аныктоо боюнча көнүгүүлөр (баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү);
- оозеки жана жазма кепте тилдик бирдиктердин колдонулушунун өзгөчөлүктөрүн жана сүйлөм мүчөлөрүнүн көрүү мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүчү көнүгүүлөрдү;
- тексттеги мазмундук-фактуалдык, мазмундук-концептуалдык жана мазмундук-подтексттик маалыматты аныктоо боюнча көнүгүүлөр.

Бул көнүгүүлөрдүн бардык түрлөрү, окумуштуу А.А.Пронинанын пикиринде, окуучуларга тексттин маалыматтык, семантикалык жана мазмундук баалуулугу, ырааттуулугу, артикуляциясы, максаттуулугу, толуктугу сыяктуу текст категорияларын ишке ашыруу жөндөмүн өнүктүрүүгө жардам берет. [А.А.Пронина Лингвистический анализ текста как средство развития речи учащихся. — СПб., 1998.]

Көркөм чыгарманын текстин лингвистикалык жактан талдоо боюнча туура уюштурулган иш тексттин мазмунуна теренирээк кирүүгө өбөлгө түзөт, ошондой эле окуучулардын тилдик, коммуникативдик жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрөт.

Колдонулган адабият:

1. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. М., Просвещение», 1969. 214 с.
2. Львов М.Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах / учеб. пособие для студ. пед. ин-тов 2-е изд., перераб. М., Просвещение, 1987. 414 с.
3. Пронина А.А. Лингвистический анализ текста как средство развития речи учащихся. СПб., 1998.

© Джаманкулова А.Т., 2025

УДК 070'19

Дубская Е.Д.,

студент магистратуры,

РУДН им. Патриса Лумумбы

Пынина Т.Ю.,

канд.филол.наук, доцент РУДН им. Патриса Лумумбы,

г. Москва, Российская Федерация

ОСВЕЩЕНИЕ В РОССИЙСКИХ СМИ ПЕРЕГОВОРОВ НА ВЫСШЕМ УРОВНЕ В МОСКВЕ

Освещение дипломатических контактов на высшем уровне в российских государственных медиа является одним из ключевых инструментов формирования политической реальности, особенно в условиях международной напряжённости. В современном мире традиционную дипломатию потеснила публичная, которая предполагает вовлеченность представителей широкой общественности в международный процесс. В современной медиасреде публичная дипломатия становится важнейшим инструментом «мягкой силы», а медиадискурс — центральным каналом конструирования образов стран и политических акторов. Российские исследователи, в частности В. Л. Ильченко, Т. Г. Добросклонская, А. П. Сковородников, неоднократно подчеркивали роль лексики, тонально-оценочных средств (ТЭС) и фрейминга в структурировании политических сообщений.

Визит премьер-министра Венгрии Виктора Орбана в Москву 28 ноября 2025 года стал одним из наиболее заметных событий российско-европейского политического диалога за последние года. Информационное агентство ТАСС активно освещало визит, формируя интерпретационную рамку, соответствующую внешнеполитическим приоритетам российского государства.

Перед приездом в Москву Виктор Орбан дал интервью венгерскому телеканалу M1, в котором заявил: «Венгрия обязана обеспечить своё энергобудущее, независимо от политического шума в Брюсселе» [1]. Это заявление определяет ключевой контекст - энергозависимость Венгрии от российских ресурсов. Министр иностранных дел Венгрии Петер Сийярто также подчеркнул независимость внешней политики своей страны: «Мы не должны просить разрешения у Брюсселя на обеспечение интересов Венгрии» [8]. Эти цитаты формируют фрейм суверенного выбора, который становится основой для освещения визита в российских СМИ.

ТАСС в своих материалах подчёркивал энергетический характер переговоров. В первом сообщении о визите агентство сообщило о прибытии Orbana в Москву, акцентируя внимание на «конструктивном и рабочем характере встречи» [8]. Энергетический фрейм усиливается публикацией, где сообщается о договорённости сторон обеспечить Венгрии гарантированные поставки нефти и газа. ТАСС приводит слова Orbana: «Россия остаётся ключевым фактором энергетической безопасности Венгрии» [8]. Президент России Владимир Путин в ходе переговоров заявил: «Все контрактные обязательства перед Венгрией будут исполнены полностью» [8]. Эти цитаты образуют связанный позитивный нарратив, где сотрудничество представлено как стабильное и выгодное.

ТАСС последовательно использует фрейм прагматичной дипломатии, так как переговоры описываются как рабочие, конструктивные, направленные на решение конкретных экономических задач. При этом агентство не упоминает критику визита внутри ЕС. Например, канцлер Германии Фридрих Мерц заявил: «Орбан подрывает единство ЕС, отправляясь в Москву без согласования» [4]. Премьер-министр Польши Дональд Туск также отметил: «Нельзя вести нормальный диалог с государством, которое ведёт войну» [2]. Эти заявления демонстрируют негативный фон визита в европейском медиадискурсе, но отсутствуют в освещении ТАСС.

Важным элементом анализа является Telegram-канал ТАСС, который публиковал материалы оперативно. В день визита там появилась запись: «Орбан заявил, что рассчитывает на укрепление энергетического сотрудничества с Россией» [3]. Telegram-публикации усиливают те же фреймы, что и сайт ТАСС, но в более лаконичном виде, что типично для платформ.

С точки зрения дискурса-анализа в текстах ТАСС заметно доминирование механизмов легитимации, описанных Норманом

Фэрклоу. Во-первых, рационализация: сотрудничество представлено как неизбежная экономическая необходимость. Во-вторых, авторизация: цитируются исключительно официальные лица. В-третьих, натурализация: энергетическая зависимость Венгрии подаётся как естественное и нейтральное состояние. В-четвёртых, моральная оценка: укрепление сотрудничества описывается как «ответственный шаг».

Таким образом, освещение визита Виктора Орбана в Москве государственным информационным агентством ТАСС демонстрирует системный набор фреймов и риторических стратегий, направленных на формирование позитивного образа российско-венгерского сотрудничества. ТАСС акцентирует внимание на энергетической безопасности, прагматизме и суверенности Венгрии, исключая критические оценки со стороны ЕС и международного сообщества. Это соответствует логике поддержания внешнеполитической позиции России в информационном пространстве.

Список литературы:

1. M1. Interview with Viktor Orbán. URL: <https://m1.hu/politika/orban>
2. Politico. URL: <https://www.politico.eu>
3. Telegram-канал ТАСС https://t.me/tass_agency
4. Вечерняя Москва URL: <https://vm.ru/news/1281853>
5. Добросклонская Т.Г. Медиа-дискурс как объект лингвистического исследования. Москва: МГУ, 2020.
6. Ильченко В. Л. Язык политики и политический образ. Москва: РАНХиГС, 2019.
7. Сковородников А.П. Лингвистические механизмы легитимации в политическом дискурсе. СПб., 2016.
8. ТАСС. URL: <https://tass.ru>
9. Шкондин М. В. Современные информационные стратегии СМИ. Москва: Аспект Пресс, 2021.

© Дубская Е.Д., Пынина Т.Ю., 2025

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ К ИЗУЧЕНИЮ БАШКИРСКОГО ЯЗЫКА ЧЕРЕЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С РОДИТЕЛЯМИ

Современная система образования в Республике Башкортостан ориентирована на сохранение и развитие родных языков как один из важнейших компонентов культурной идентичности. Башкирский язык, являясь не только учебным предметом, но и «средством передачи поколениями духовного опыта народа» (Р. Г. Кузеев), требует особого внимания со стороны педагогов, родителей и общества. Однако в практике обучения всё ещё наблюдается недостаточная мотивация школьников к его изучению. Это связано с разнородностью языковой среды, различием в образовательных установках семей, а также с недостаточной осведомлённостью родителей о значимости предмета. В такой ситуации работа с родителями становится важнейшим фактором формирования положительного отношения учащихся к изучению языка.

Учебная мотивация, по определению А. Н. Леонтьева, «возникает там, где деятельность субъекта приобретает для него личностный смысл». Именно смыслообразование – центральный механизм, определяющий отношение ученика к изучению башкирского языка. В семье формируются первые представления ребенка об окружающем мире, в том числе о том, насколько значимым является знание родного или регионального языка. Л. С. Выготский подчёркивал, что развитие личности ребёнка невозможно вне культурного контекста семьи, так как «культурное развитие ребёнка начинается задолго до школы». Если ребёнок видит, что взрослые проявляют интерес к изучению языка, обсуждают домашние задания, участвуют в мероприятиях, связанных с башкирским языком и его культурой, то он начинает воспринимать учебный процесс не как обязанность, а как естественную часть семейной жизни. Напротив, если родители считают предмет второстепенным или не проявляют инициативы, ребёнок теряет внутренний стимул к изучению языка.

Особенности изучения башкирского языка в многоязычной среде создают дополнительные сложности. В одних семьях язык является родным и бытовым, в других – отсутствует в повседневном общении, что приводит к разной степени подготовленности и разному уровню мотивации учащихся.

Для детей, чьи родители свободно владеют башкирским языком, учебный процесс опирается на естественную языковую практику, тогда как учащимся из русскоязычных и многонациональных семей требуется более выраженная поддержка, эмоциональная вовлечённость взрослых и создание новой языковой среды. Именно поэтому взаимодействие школы и семьи становится необходимым условием формирования устойчивого интереса к изучению башкирского языка.

Работа с родителями должна начинаться с формирования у них представления о значимости языка для общего развития ребёнка. Важно показать научно обоснованную ценность билингвизма, его влияние на когнитивные способности, гибкость мышления и культурную компетентность. Многие родители не осознают, что освоение второго языка способствует развитию памяти, внимания, аналитического мышления, а также обогащает личностный опыт школьника. На родительских собраниях, конференциях, открытых уроках можно демонстрировать достижения детей, рассказывать о связи башкирского языка с историей, литературой, искусством и современными коммуникационными возможностями. Такая просветительская работа создаёт у семьи понимание значимости предмета, повышает её готовность поддерживать ребёнка.

Вовлечение родителей в совместную деятельность является важным механизмом повышения мотивации. Практика показывает, что семейные проекты, творческие задания и мероприятия, в которых участвуют взрослые, формируют у детей чувство доверия, поддержки и эмоциональной причастности к предмету. Совместное чтение башкирских сказок, подготовка презентаций о родословной, участие в конкурсах и мастер-классах позволяют ребёнку увидеть, что его учебные достижения интересны и значимы для семьи. Особенно эффективны совместные мультимедийные проекты, где родители помогают детям в технической, творческой или содержательной части. Такие формы работы соединяют учебные цели с семейными традициями, создают позитивную эмоциональную атмосферу и укрепляют внутреннюю мотивацию учащихся.

Не менее важным направлением является создание языковой среды в семье. Даже небольшие элементы башкирской речи –

приветствия, устойчивые выражения, пословицы, короткие бытовые фразы – помогают ребёнку привычно воспринимать язык. Прослушивание башкирских песен, просмотр мультфильмов и телевизионных программ, посещение музеев и культурных мероприятий становятся естественным продолжением школьной программы. Учитель может предлагать родителям небольшие памятки или инструктивные листы с рекомендациями по внедрению языка в повседневное общение. Такие простые действия делают язык функциональным и живым, а не ограниченным рамками учебника.

Учитывая культурное и языковое многообразие семей, работа с родителями должна носить дифференцированный характер. Для семей, владеющих башкирским языком, полезно привлекать их к созданию учебных материалов, записи аудио- и видеороликов, проведению встреч и бесед о традициях. Семьям, частично владеющим языком, можно предлагать простые совместные задания в игровой форме – карточки со словами, мини-разговорники, совместные диалоги. Для русскоязычных и многонациональных семей особенно важно объяснять культурную ценность изучаемого языка и создавать эмоционально комфортные условия: игры, ребусы, семейные квесты, просмотр познавательных материалов. Такой дифференцированный подход позволяет избежать перегрузки родителей, поддерживает их участие на посильном уровне и постепенно формирует положительное отношение к изучению языка.

Одним из значимых примеров также является организация Дня башкирского языка, когда родители совместно с учащимися участвуют в тематических мини-акциях: подготовке словариков семейных слов, чтении коротких текстов, выполнении простых творческих заданий. Такая форма позволяет родителям увидеть учебный процесс «изнутри», а детям — почувствовать поддержку семьи, что повышает внутреннюю мотивацию.

Другим направлением может стать включение родителей в культурно-этнографическую работу. В рамках Дня национального костюма семьи помогают детям знакомиться с элементами башкирской одежды, орнаментами и их символикой. Вовлечённость родителей способствует тому, что изучение языка воспринимается не как учебная обязанность, а как часть культурного наследия семьи.

Также практикуется выполнение небольших семейных проектов, например, мини-презентаций о родословной или семейных традициях, оформленных с использованием элементарных фраз и слов на башкирском языке. Подобные задания позволяют детям применять

язык в личностно значимом контексте, что усиливает смыслообразующую мотивацию.

Таким образом, повышение учебной мотивации учащихся к изучению башкирского языка невозможно без полноценного участия семьи. Успешное обучение строится на объединении усилий учителя и родителей, создании психологически благоприятной обстановки, укреплении интереса ребёнка к культурным истокам, формировании устойчивых познавательных мотивов. Взаимодействие школы и семьи позволяет превратить изучение башкирского языка в ценностно значимый и эмоционально насыщенный процесс, способствующий развитию личности школьника и сохранению культурного наследия народа. Благодаря систематической и продуманной работе педагогов с родителями изучение башкирского языка становится не только образовательной задачей, но и важным элементом формирования духовно богатой, культурно осведомлённой и социально активной личности.

Список литературы:

1. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы личности // Изучение мотивации детей и подростков. – М., 1979. – 342 с.
2. Дюсметова Л.Р., Давлеткулова Г.Ш. Рус телендә аралашкан башкорт балаларының туған (башкорт) телен өйрәнгүгә мотивацияһын арттырыу алымдары: Родной язык, культура и литература в системе образования: Материалы Материалы Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием), посвященной 75-летию со дня рождения доктора филологических наук, профессора, заслуженного деятеля науки Республики Башкортостан и Российской Федерации Фирдаус Гильмитдиновны Хисамитдиновой (20 февраля 2025) / редакционная коллегия Л.М. Хусаинова (ответственный редактор) – Уфа: Издательство БГПУ, 2025. – 117-119 с.
3. Маслоу А., Мотивация и личность: учебное пособие. Санкт Петербург: Евразия, 1999. – 478 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Наука, 1975. 268 с.
5. Тагирова С.А., Хусаинова Л.М., Набиуллина Г.М. Педагогические условия формирования мотивации к изучению башкирского языка: аспекты применения интернет-источников.// Современное педагогическое образование // СПО. – 2023. – № 11. – Педагогические условия формирования мотивации к изучению

УДК 070

Жалканова А.Ю.,

студент УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

ВОЗДЕЙСТВИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА АРТ-ЖУРНАЛИСТИКУ

Арт-журналистика представляет собой уникальную область, где пересекаются искусство, культура и журналистика. Она не только освещает события в мире искусства, такие как выставки, перформансы и арт-ярмарки, но и анализирует социальные, политические и экономические контексты, в которых они существуют. Арт-журналисты выступают посредниками между художниками, зрителями и критиками, помогая сформировать общественное восприятие искусства и его значения.

Переход от печатных изданий к цифровым платформам стал одним из самых значительных изменений в области арт-журналистики за последние два десятилетия. Бурное развитие технологий, особенно интернета и мобильных устройств, радикально изменило способы создания, распространения и восприятия арт-контента.

В то время как ранее журналы, газеты и буклеты были основными носителями информации о художественных событиях, выставках и творческих тенденциях, с приходом цифровой эпохи эти форматы стали терять свою доминирующую позицию. VR и AR позволяют создавать уникальные репортажи, которые не просто информируют, но и погружают зрителей в самую суть художественных событий, выставок и инсталляций. Эти технологии позволяют воспроизводить визуальные и эмоциональные аспекты произведений искусства так, как это невозможно сделать с помощью традиционных медиаформатов.

С помощью VR арт-журналисты могут создавать полностью иммерсивные экскурсии по выставкам, где зрители могут взаимодействовать с произведениями искусства и историей их создания. Например, посетители виртуальной выставки могут «пройтись» по залам, рассматривая произведения со всех ракурсов, а также получать дополнительную информацию о каждом экспонате через встроенные аудиогиды. Дополненная реальность также находит

свое применение в арт-журналистике, предлагая зрителям возможность взаимодействовать с художественными объектами в реальном времени. Например, с помощью мобильных приложений зрители могут навести свои устройства на картины, после чего увидят анимацию, комментарии художников или даже историческую информацию о создании работы.

Цифровые же платформы предоставили множество новых возможностей для журналистов и художников. Теперь арт-журналисты могут мгновенно публиковать свои статьи и рецензии в интернете, достигая широкой аудитории по всему миру. Этот доступ к платформам, таким как блоги, социальные сети и специализированные веб-сайты, позволяет более легко и быстро делиться идеями и событиями. Например, художники могут использовать различные визуальные приемы и форматы — от стационарных изображений до видеороликов и анимаций, что дает возможность подчеркнуть уникальность своих работ и привлечь внимание аудитории, а новостные ленты в социальных сетях позволяют аудиториям следить за актуальными событиями в мире искусства в режиме реального времени, что невозможно было бы реализовать в печатных изданиях с их долгими циклом производства и распространения.

Кроме того, цифровые платформы предоставляют возможность для более интерактивного взаимодействия с аудиторией. Читатели могут комментировать статьи, делиться ими и создавать дискуссии, что делает процесс восприятия арт-контента более вовлеченным и динамичным, галереи и художники могут обсуждать свои проекты, проводить онлайн-вебинары, выставки и Q&A сессии. Это открывает новые горизонты для арт-журналистов, позволяя им лучше понимать свою аудиторию и адаптировать свои материалы под её интересы. Тем не менее, вместе с преимуществами приходят и новые вызовы. С увеличением количества доступного контента, конкуренция за внимание читателя становится особенно остро выраженной. Арт-журналисты должны не только создавать качественные и информативные материалы, но и использовать креативные подходы для привлечения и удержания аудитории. Отзывы и рейтинг контента в онлайн-пространстве становятся важными факторами, определяющими успех публикации.

Будущее арт-журналистики в условиях технологических изменений выглядит многообещающим, но одновременно и требует серьезной адаптации к новым реалиям. С учетом стремительного развития технологий, таких как искусственный интеллект, виртуальная и дополненная реальность, а также изменений в

предпочтениях аудитории, арт-журналистика сталкивается с новыми вызовами и возможностями. Во-первых, искусственный интеллект уже начинает использоваться в создании контента: от генерации текстов до анализа зрительских предпочтений.

Журналисты могут использовать ИИ для обработки больших объемов информации, выявления трендов и получения аналитических данных, что позволяет им более эффективно реагировать на изменения в мире искусства. Однако это также поднимает вопросы о качестве, оригинальности и авторстве контента.

Во-вторых, виртуальная и дополненная реальность открывают новые горизонты для взаимодействия с арт-контентом. Репортажи могут стать более интерактивными, позволяя зрителям «переноситься» в галереи и выставки, исследовать произведения искусства в 3D-формате и глубже погружаться в контексты их создания. Это может радикально изменить подход к рассказу о искусстве, сделав его более доступным и захватывающим для широкой аудитории. Аудитория становится привередливой, что требует от журналистов креативности и умения точно передавать суть. Параллельно будут нарастать дискуссии о этике и ответственности, особенно в эпоху фейковых новостей и манипуляций с информацией.

Таким образом, будущее арт-журналистики будет определяться способностью адаптироваться к новым технологиям, интегрировать их в свою практику и находить баланс между инновациями и традициями. Это требует от профессионалов гибкости, креативности и глубокой увлеченности искусством, чтобы успешно передавать его сложные и многогранные аспекты современному зрителю.

Список литературы:

1. VR-технологии в журналистике, как достучаться до аудитории//vrinjournalism. URL: <https://vrinjournalism.tilda.ws/> (дата обращения: 17.12.2025).
2. Влияние современных технологий на журналистику//журналистика-обучение.пф. URL: <https://журналистика-обучение.пф/vliyanie-sovremennykh-texnologij-na-zhurnalistiku/>(дата обращения: 10.12.2025)
3. Дорошук Е.С., Новикова А.А., Сергеева Т.С. Арт-журналистика. Очерки теории и практики(дата обращения: 17.12.2025).
4. Елизавета Койдан. Арт-журналистика в России//Арт-журналистика. URL: https://art_journalism.tilda.ws/(дата обращения: 15.12.2025).

© Жалканова А.Ю., 2025

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ОБУЧЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ АРАБСКОМУ ЯЗЫКУ

В современных условиях глобализации и межкультурного взаимодействия возрастает значение раннего обучения иностранным языкам, в частности арабскому, который является одним из наиболее распространенных в мире.

Дошкольный возраст это благоприятный период для закладывания основ языковой компетенции, формирования интереса к иному языковому и культурному пространству.

Научно-методическое сопровождение обучения дошкольников арабскому языку предполагает системный подход, направленный на обеспечение эффективности педагогического процесса, разработку и внедрение инновационных методик и образовательных технологий.

Особое внимание уделяется созданию развивающей предметно языковой среды, где ребенок естественным образом погружается в языковую культуру через игру, музыку, движение и общение.

Одним из современных направлений является использование интерактивных технологий мультимедийных презентаций, обучающих платформ, цифровых карточек и образовательных игр. Такие средства позволяют активизировать познавательную деятельность детей, поддерживать их интерес и мотивировать к изучению арабского языка. Использование технологий дополненной реальности также открывает новые возможности для формирования ассоциативного мышления и визуальной памяти дошкольников.

Одним из современных направлений является использование интерактивных технологий мультимедийных презентаций, обучающих платформ, цифровых карточек и образовательных игр. Такие средства позволяют активизировать познавательную деятельность детей, поддерживать их интерес и мотивировать к изучению арабского языка. Использование технологий дополненной реальности также

открывает новые возможности для формирования ассоциативного мышления и визуальной памяти дошкольников.

Не менее важным аспектом является подготовка педагогических кадров, владеющих как арабским языком, так и методикой его преподавания детям младшего возраста. Научно-методическое сопровождение педагогов включает проведение семинаров, вебинаров, мастер-классов, разработку методических рекомендаций и программ.

Создание профессиональных сообществ и обмен практическим опытом между педагогами повышают качество образовательного процесса.

Особую роль в обучении играет игровая методика, так как именно через игру ребенок наиболее естественно осваивает новые знания. Педагоги используют игровые ситуации, песенки, рифмовки, театрализацию, что способствует формированию элементарных навыков коммуникации на арабском языке и развитию эмоционально-положительного отношения к обучению.

Для повышения эффективности обучения важно сочетать традиционные и инновационные методы, учитывать индивидуальные особенности каждого ребенка. Комплексный подход к научно-методическому сопровождению обеспечивает вариативность образовательного процесса, гибкость и адаптивность содержания обучения, а также способствует формированию межкультурной компетентности детей.

Таким образом, современная система научно-методического сопровождения обучения дошкольников арабскому языку базируется на принципах личностно-ориентированного, деятельностного и культурологического подходов. Она направлена не только на развитие языковых навыков, но и на формирование у детей уважения к культуре арабского мира, расширение их кругозора и развитие коммуникативных способностей.

Развитие данного направления требует дальнейших исследований, обмена опытом и внедрения инновационных педагогических технологий, что позволит обеспечить качественное и результативное обучение дошкольников арабскому языку в современных условиях.

Список литературы:

1. Абдуллаева Н.Х. Методика преподавания арабского языка детям дошкольного возраста. – М.: Просвещение, 2022.

2. Гусейнова Л.М. Интерактивные методы обучения иностранным языкам в дошкольном образовании. – Казань: КФУ, 2023.

3. Хасанова А.Р. Современные технологии обучения иностранным языкам. – СПб.: Речь, 2021.

4. Иванова Л.А. Психолингвистические основы раннего билингвизма. – М.: Академкнига, 2020.

5. Салимова Д.Ф. Использование игровых технологий при обучении арабскому языку дошкольников. – Уфа: БГУ, 2024.

© Зиёев А.М., 2025

УДК 070

Имангулова А.Р.,

ассистент УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

ГАЗЕТА «ВРЕМЯ КОЛОКОЛЬЧИКОВ» КАК ФЕНОМЕН ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОГО САМИЗДАТА В БАШКОРТОСТАНЕ 1990-Х ГОДОВ

В научно-исследовательской практике периодическая печать традиционно является одним из ключевых типов письменных исторических источников, позволяющих реконструировать социально-культурные и политические процессы прошлого. Тем не менее характеристика определённого исторического периода требует обязательного включения в анализ феномена самиздата – неофициальных публикаций, распространявшихся вне государственного контроля. В Советском Союзе самиздат выступал важным каналом подпольной коммуникации инакомыслящих и инструментом противодействия монополии государства на издательское дело.

На фоне политических перемен в стране неофициальная публицистика приобрела яркий идейный характер. В Башкортостане в конце 1980-х годов под руководством директора «ассоциации учащейся молодежи» РБ Игоря Юрьевича Карелина зародилось движение начжуров – начинающих журналистов, противопоставляющих себя юнкорам. Вскоре в регионе появился первый детско-юношеский самиздат, который стал рупором голоса подрастающего поколения. Об этом мы писали ранее [3].

Предметом рассмотрения в данной публикации выступает газета «Время колокольчиков» («ВК»), которая является ценным

источником сведений о жизни и настроениях подрастающего поколения республики в указанный период времени. История газеты началась в марте 1992 года, когда Игорь Карелин и Ирина Антонова, председатель организации «Пионеры Башкортостана», обратились к главному редактору газеты «Волга-Урал» – Николаю Мисенжникову с просьбой стать учредителем «Времени колокольчиков», на что получили положительный ответ. Спустя месяц был опубликован первый номер газеты [3].

Авторы издания сознательно выбрали вектор общения «на равных», их главным собеседником и адресатом стал ровесник – такой же подросток, как и они сами: «Хочется, чтобы с юным читателем «ВК» говорили его ровесники. Взаимопонимание, знаете ли, не последняя вещь в этой жизни»[1]. Довольно быстро «Время колокольчиков» вышло за рамки сугубо молодёжного издания. Самиздатовская пресса превратилась в своеобразный мост между поколениями, став площадкой для неформального общения: «Газета для детей и их родителей, мурзилки и верзилки, а также для тех, кто помнит лучшее время своей жизни – Время Колокольчиков»[2]. Данная миссия была успешно реализована. В редакцию потоком шли письма от читателей разных поколений: «Хоть я уже вышла из того возраста, который вы называете «временем колокольчиков» (мне – 20), но я всегда с удовольствием читаю и перечитываю вашу газету» (Анжелика), «Мне – 35 лет. У меня трое детей, но я с удовольствием читаю вашу газету, она помогает мне идти в ногу с моими детьми и со временем» (Забрускова Т.Г.)[2].

Это имело существенное значение, поскольку в материалах юных авторов прослеживалась определённая отстранённость от старших: «Семья моя ничем не отличается от многих, не является идеальной, потому что ни я, ни мои родители не понимали и не понимаем друг друга, часто возникают споры, разногласия» (Азамат)[2], «Вчера я принимала участие в литературно-поэтическом салоне. Мы показывали каким-то равнодушным тетям то, чем мы здесь занимаемся» (Марго)[4], «Нам частенько приходится сталкиваться с высокопоставленными дядями и тетями. Мы смотрим на них и думаем: «Вот мертвые души, Толстокожие слоны. И пушкой не пробьешь». Но, по сути, они обычные люди со своими причудами» (Безушко О.) [2].

Газета для подростков стала местом социализации, в «Службе фотознакомств» можно было заявить о себе, познакомиться со сверстниками и найти друга: «Наверное, каждому приятно увидеть свою физиономию в газете, а в газете, которую читают тысячи твоих

сверстников – вдвойне. Приятно также написать письмо не абстрактной незнакомке с ее туманными описаниями себя, а конкретной лапуле, улыбающейся с газетной полосы».

Постепенно «Время колокольчиков» выстроила с юными читателями дружеский диалог: ««ВК» всегда стремилась стать газетой доверия и психологической помощи», давала советы как социализироваться и с готовностью войти во взрослый мир, на страницах различных номеров можно встретить статьи «Как вести себя в новом коллективе», «Проводить тебя в армию?».

Творческая функция тоже находит реализацию в самиздате. Пресса для юных авторов стала средством развития литературно-творческих способностей и формирования креативного мышления. Инициатива подростков в написании публикаций поощряется. В выпусках газет можно найти призыв к действиям: «Когда тебе шестнадцать, жизнь переполняет и льется через край, а та частичка мозга, что отвечает за творчество, вдруг начинает громко заявлять о себе и хочет сотворить нечто... эдакое, знаете ли, на века. Получается, правда, не всегда, но некоторые литературные опыты начинающих бывают весьма любопытны. Все великие когда-то начинали. И Пушкин не сразу «Евгений Онегин» написал, и Толстой «Анну Каренину». И, кто знает, не таится ли в том сопливом восьмикласснике новый Максим Горький», а в той вертлявой девчонке, одним пальцем отстукивающей на машинке «литературный журнал» Марина Цветаева будущего века»[1].

Своим названием газета обязана строчкам из стихотворения и песни Александра Башлачева «Время колокольчиков». В 1980-х годах произведение стало одним из символов и визитной карточкой русской рок-поэзии. В «шапке» газеты напечатано:

Если нам не отлили колокол,

Значит, здесь – время колокольчиков.

Тема рока – одна из центральных для начжуров. В газете было напечатано интервью с единственным постоянным участником группы «Гражданская оборона» – Егором Летовым («200 лет одиночества»), интервью с лидером группы «Алиса» – Константином Кинчевым («Пасынок звезд»). В 1993 году «Алиса» давала в Уфе трехдневный концерт в ДК «Юбилейный», начжуры посетили его и поделились своими впечатлениями с читателями («Мы катимся вниз», «Очередной рок-н-рол»). Статья «Запрещенная мечта» посвящена пятилетию группы «Агата Кристи». Также музыкальная тематика прослеживается в следующих публикациях: «Ода про рок (фрагменты)». «Виниловый коктейль», «Рок-н-рол навсегда». Одна из

особенностей газеты заключалось в том, что посредством нее можно было обмениваться магнитофонными кассетами, книгами, журналами, газетами или приобрести вышеперечисленное за отдельную стоимость: «<...> получение рок-добра осуществляется по предварительной заявке по адресу: 450097, Уфа, а/я 423». Со временем появляется рубрикация, можно разграничить тематики страничек: психологическая, криминальная, музыкальная, литературная.

В несанкционированной прессе начжуров содержится информация о субкультурных сообществах Башкортостана и других регионов страны. Например, в Нижем Новгороде в объединении Приокского района был создан фан-клуб «Битлз», где проводились вечера, посвященные известным исполнителям, в Чебоксарах в музыкальном объединении начжуров «Круг» выходила газета «Земляничные поляны».

Происходящие события в стране, несомненно, влияли на подростков. Во «Времени колокольчиков» находит место и политическая повестка, газета дает представление о том, как авторы восприняли Августовский путч 1991 года. Волнения начжуров изложены в необычной форме, в стиле коллаборативного дневника: «У нас серьезно не работает телевизор, поэтому практически ничего не знаем. По слухам – в Москве творится что-то неладное, кто-то там закрылся в Белом Доме. Это самое главное событие для меня» (Гермес), «Последние дни все мысли волей-неволей вертятся вокруг московских событий» (Виолетта), «В Москве – большие события. А мой брат служит в 30 км от столицы. Мы с мамой очень боимся» (Ассоль). Однако стоит отметить, что публикациям был присущ характер личностно-окрашенного знания. Таким образом, информационная функция трансформируется в связи со спецификой авторского восприятия и масштаба социальной среды.

Газету читали по всей стране, а благодаря связистам из «Роспечати» и в бывших странах СССР – в Белоруссии, Казахстане и Украине. Точный ареал распространения можно проследить по письмам из других городов и регионов.

Выпуски выходили ежемесячно тиражом 20 тыс. экземпляров. Осенью 1994 года на международном фестивале в Славутиче «Время колокольчиков» назвали лучшей подростковой газетой в СНГ. В феврале того же года было прекращено финансирование метропольной газеты «Волга-Урал», вместе с ней и «ВК» прекратил свое существование. За почти два года работы вышло 15 номеров.

Таким образом, «Время колокольчиков» стало трибуной для выражения гражданской позиции и площадкой коммуникации как со

сверстниками, так и со взрослыми. Газета позволяет выявить различные направления деятельности юных активистов, проследить тенденции развития литературного процесса в республике, изучить становление башкирских авторов, чей творческий путь начинался в неподцензурном пространстве.

Список литературы:

1. Время колокольчиков. – Уфа. – № 2 (4).
2. Время колокольчиков. – Уфа, 29.12.1993.
3. Имангулова, А.Р. Детско-юношеский самиздат в Башкортостане 1980-х-1990-х годов как альтернативная медиакартина действительности / А.Р. Имангулова, Ю. А. Саитбатталова // Российский лингвистический бюллетень. – 2024. – № 8(56). – DOI 10.60797/RULB.2024.56.10.
4. НОЖ – Бирск.

© Имангулова А.Р., 2025

УДК 070

***Исеметова А.В.,**
студент УУНУТ*

***Алиева С.А.,**
канд. филол. наук, доцент УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ МИГРАЦИИ В ОБЩЕРОССИЙСКИХ СМИ

Миграция на протяжении десятилетий остается одной из ключевых и наиболее конфликтных тем в общественно-политической повестке России. Будучи страной, привлекательной для миллионов трудовых мигрантов, прежде всего из государств Центральной Азии, Россия сталкивается с комплексом социальных, экономических и культурных вызовов. В условиях демографического кризиса миграция рассматривается как инструмент компенсации убыли населения и дефицита рабочей силы, однако на общественном уровне она часто ассоциируется с ростом нелегальной занятости, преступности и культурной напряженности.

Средства массовой информации играют решающую роль в формировании коллективных представлений об этом феномене. Они не просто отражают реальность, но активно конструируют ее, предлагая аудитории, определенные «системы категорий» для

осмысления миграции. В 2024-2025 годах на фоне ужесточения государственной миграционной политики и введения новых механизмов тотального контроля (таких как реестр контролируемых лиц и приложение «Амина» для отслеживания перемещений) роль медиа как интерпретатора и проводника официального курса резко возросла.

Целью данной статьи является анализ того, как проблемы миграции освещаются в общероссийских СМИ, какие дискурсивные стратегии используются и как медийная картина коррелирует с актуальными изменениями в законодательстве. Исследование базируется на материалах федеральных СМИ, экспертных публикациях и аналитических отчетах за последние годы.

Актуальность исследования обусловлена введением принципиально новых механизмов контроля, таких как реестр контролируемых лиц и система цифровой слежки «Амина», которые формируют новую реальность для мигрантов и требуют интерпретации в медиапространстве.

С точки зрения теории дискурса, медиатексты являются аренной «борьбы за значение», где сталкиваются различные интерпретации социальных явлений. Применительно к миграции в российском медиаполе исторически можно выделить несколько конкурирующих дискурсов.

Одним из наиболее устойчивых является дискурс ксенофобии (или дискурс предубеждения). Его ключевая характеристика – жесткое противопоставление «своих» (граждан России) и «чужих» (мигрантов). Риторика этого дискурса строится на акцентировании угроз: экономических (отнимают рабочие места), криминальных (связаны с преступностью), санитарных (разносчики болезней) и культурных (не желают интегрироваться). Для этого дискурса характерно использование специфического языка: дегуманизирующих метафор (мигранты как «поток», «насекомые», «гнойник»), генерализации на основе единичных случаев, создания образа «культурно чуждой» массы. Такой подход упрощает сложность миграционного вопроса, сводя его к проблеме безопасности и вытеснения.

Ему противостоит официальный (неолиберальный) дискурс, который доминирует в основном в государственных СМИ. Этот дискурс признает экономическую необходимость миграции для страны, но в строго регулируемых рамках. Он конструирует образ «правильного» мигранта: легального, законопослушного, временного, готового к культурной и языковой адаптации.

Например, заголовки «Российской газеты» дают представление о тех проблемах миграции, которые касаются регулирования этого вопроса: «Застройщики УрФО начали привлекать рабочих из стран БРИКС», «Путин: Важно, чтобы трудовая миграция не вызывала раздражения у граждан», «Более 19 тысяч мигрантов депортируют из России после операции «Нелегал-2025»», «В ГД предложили обязать мигрантов покупать полис при переезде в Россию», «В Ивановской и Смоленской областях подняли стоимость патентов для мигрантов», «Запрет на работу мигрантов в различных отраслях продлят на 2026 год», «Волк: В Москве задержали двух курьеров за незаконную миграцию 1000 нелегалов», «В Москве сняли с учета 139 тыс. мигрантов без геоданных в приложении «Амина»», «Мигрантов с видом на жительство исключили из числа лекарственных льготников», «Утверждены лимиты на число иностранных работников: Какими они будут и как накажут компании за их несоблюдение», «РФ и Индия подписали соглашение о трудовой миграции» [8].

Или другой пример из портала «Национальный акцент», который представляет себя как специализированный медиапроект Гильдии межэтнической журналистики: «В 2026 году торговать алкоголем и сигаретами мигранты смогут только в одном регионе России», «В Петербурге продлили запрет на работу мигрантов в такси и доставке», «Как в социальных сетях и мессенджерах «расцветают» антимигрантские настроения», «Задержана банда, незаконно легализовавшая более 53 тысяч мигрантов», Не «понаехали», а наготовили» эксклюзив. Как поменялась московская кухня с приездом мигрантов» [1].

Как видно, все тексты о миграции посвящены вопросам управления, контроля и селекции. В последние годы, однако, этот дискурс все больше насыщается элементами силовой риторики, что отражает общий тренд на ужесточение политики.

Освещение миграции в 2024-2025 годах происходит под мощным влиянием радикального ужесточения государственного курса. Принятая осенью 2025 года Концепция миграционной политики на 2026-2030 годы обозначила четкий приоритет: защита интересов граждан России, борьба с нелегальной миграцией и предотвращение формирования этнических анклавов. Медиа активно транслируют и объясняют аудитории новые реалии, формируя вокруг них специфический нарратив [3].

В центре медийного внимания оказались новые инструменты контроля: реестр контролируемых лиц, пилотный проект приложения

«Амина», расширение полномочий полиции, отраслевые и региональные ограничения. В освещении этих мер в официальном дискурсе преобладают две взаимосвязанные рамки: безопасность и законность. Теракт в «Крокус Сити Холле», совершенный гражданами Таджикистана, стал мощным катализатором, позволившим увязать миграционный контроль с антитеррористической повесткой. СМИ цитируют представителей власти, которые объясняют нововведения необходимостью «профилировать нарушения» и обеспечивать общественную безопасность. Проблемы, возникающие у мигрантов из-за ошибок в системах (неправомерное попадание в реестр, технические сбои в «Амине»), обычно остаются на периферии внимания или подаются как досадные, но неизбежные издержки на пути к порядку.

Под влиянием новой политики трансформируется и типичный медийный образ мигранта. Он все чаще лишается индивидуальных черт и самостоятельности, представая как: объект цифрового контроля, субъект, чьи профессиональные возможности строго регламентированы по регионам и отраслям, потенциальный нарушитель. Параллельно в менее официальных сегментах медиаполе продолжает воспроизводиться образ мигранта как культурно чуждого «другого». Этот нарратив питается историями о сложностях интеграции, языковом барьере, конфликтах в школах и на бытовой почве.

Таким образом, в пока медийной картине теряется многогранность человеческого измерения миграции: личные истории, мотивация, проблемы адаптации, вклад в экономику регионов. Сложный социальный феномен сводится к вопросу администрирования и рисков. Такая репрезентация формирует общественное мнение, которое в дальнейшем может поддерживать еще более жесткие меры. В результате медиа не столько проясняют суть миграционных проблем, сколько конструируют упрощенную реальность, где решение видится не в комплексной социально-экономической и интеграционной политике, а в усилении контроля и фильтрации.

Список литературы:

1. В 2026 году торговать алкоголем и сигаретами мигранты смогут только в одном регионе России // НацАкцент. – URL: <https://nazaccent.ru/content/44928-v-2026-godu-torgovat-alkogolem-i-sigaretami-migranty-smogut-tolko-v-odnom-regione-rossii/> (дата обращения: 17.12.2025).

2. Зверева Н. Дискурсы о мигрантах в современной российской прессе: стратегии борьбы за значение // Новое литературное обозрение. – 2014. – № 128.
3. Как в России изменилась миграционная политика: итоги уходящего года // ФедералПресс. – 2025. – 15 дек. – URL: <https://fedpress.ru/article/3416725> (дата обращения: 10.12.2025).
4. Лыков И.С., Попов А.Д. Политико-правовой анализ миграционной ситуации в Российской Федерации // Научные высказывания. – 2025. – № 18(86).
5. Миграционная политика России 2025: аналитика МВД и контроль трудовой миграции // Guestworkers.ru. – URL: <https://www.guestworkers.ru/blog/migratsionnaya-politika-rossii-2025-analitika-mvd-i-kontrol-trudovoy-migratsii/> (дата обращения: 10.12.2025).
6. «Невозможно стало жить». Куда уезжают из России трудовые мигранты? // BBC News Русская служба. – URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/cn98j390122o> (дата обращения: 10.12.2025).
7. Сергеева З.Х. Феномен миграции в российских СМИ и оценка экспертов // КиберЛенинка. – 2008.
8. Российская газета Электронный ресурс – URL: <https://rg.ru/tema/obshestvo/socio/migranti> (дата обращения: 10.12.2025).
9. Современная миграция в Россию из стран дальнего зарубежья // Российский совет по международным делам (РСМД). – URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/sovremennaya-migratsiya-v-rossiyu-iz-stran-dalnego-zarubezhya/> (дата обращения: 10.12.2025).

© Исеметова А.В., Алиева С.А., 2025

УДК 1:316

Иткулова Л.А.,

*докт. филос. наук, проф. УУНЦ,
г. Уфа, Российская Федерация*

МИФОЛОГИЯ БАШКИР КАК СРЕДСТВО ФИКСАЦИИ И ТРАНСЛЯЦИИ ФИЛОСОФСКИХ СМЫСЛОВ

Для традиционного мировоззрения башкирского народа мифология выступала фундаментальной основой. Башкирская мифологическая картина мира формировала представления о строении Космоса, природе и месте человека. Уже в глубокой древности у предков башкир сложился комплекс религиозно-философских и космогонических воззрений, отразившихся в мифологическом эпосе

«Урал-батыр», ставшем духовной основой формирования башкирского этноса. В домусульманский период истории башкир именно мифология служила главным способом объяснения мира: древние мифы содержали космогонические сюжеты о происхождении мира и антропогонические сюжеты о возникновении человека. Через мифы осмысливались базовые понятия бытия, времени и пространства, добра и зла, жизни и смерти – то есть те же «вечные вопросы», которые впоследствии станут предметом философии.

Башкирские мифы были неотъемлемой частью народного мировоззрения и передавались посредством устной традиции – в эпических сказаниях (кубаирах), легендах, сказках, обрядах, пословицах и песнях. В них башкиры видели отражение божественного и небесного, наделяя мифические сюжеты для себя статусом сакральной истины. Благодаря этому мифология выполняла функцию хранителя ценностей и норм: мифологические образы служили ориентиром поведения, носителями этических идеалов и объясняли устройство мира в терминах, понятных через наглядные чувственные образы.

Современная философия выделяет мифологическую форму мировоззрения как ранний этап духовного развития: миф и религия разделяют с философией круг основных вопросов – о смысле жизни, о добре и зле, о жизни и смерти. В отличие от собственно философии, мифологическое мировоззрение выражает ответы на эти вопросы через конкретные образы и сюжеты, без абстрактного анализа. Однако это вовсе не умаляет ценности мифа: напротив, без размышления над аллегорическими образами мифов невозможно развитие ни духовности, ни самой философской мысли. Таким образом, башкирская мифология была тем основанием, на котором строилось этническое самосознание и этнофилософия – совокупность философских представлений народа о мире.

Урал-батыр – центральный герой башкирского эпоса – является не просто богатырём, но носителем и проводником важных философских идей. Эпос «Урал-батыр» отличается стремлением постичь смысл человеческой жизни и основы мироздания. В этом мифологическом сказании глубоко анализируются философско-мировоззренческие проблемы: поиски мудрости, стремление к вечной жизни, природа добра и зла, честь и нравственность [1,18]. Образ Урал-батыра воплощает идеал мудрого героя, который проходит духовный путь прозрения. Молодой Урал полон решимости победить любое зло и даже саму смерть, однако к концу своего пути он осознаёт естественность смерти и цикличность бытия, смиряя гордыню и

принимая закон мироздания. Таким образом, через Урал-батыра миф транслирует идею о том, что стремление к бессмертию и абсолютной власти над миром ошибочно, а истинная мудрость – в понимании пределов человеческой природы и следовании добру. Согласно эпосу, смысл жизни героя заключается не в личном бессмертии, а в служении своему народу и природе. Этот мифический образ несёт мощный нравственно-философский посыл о самоотверженности, благородстве и торжестве добра над злом [2,172].

Еще один ключевой мифологический образ – Акбузат, крылатый конь-тулпар, известный по одноимённому башкирскому эпосу. Акбузат занимает особое место в цикле эпических сказаний об Урал-батыре и его потомках. Само имя «Акбузат» означает «белый сивый конь», и этот образ несёт несколько философских смыслов. Во-первых, Акбузат – волшебный помощник героя, соединяющий миры. В эпосе он похищен силами зла (дэвами) и заключён в подводном царстве Шульгана, и герой Хаубан отправляется вызволить его. Освобождение крылатого коня символизирует восстановление нарушенного мирового порядка: пока волшебный конь находится в плену у владыки подводного мира Шульгана мир пребывает в несчастье. Хаубан одолевает чудовищ и самого Шульгана, освобождает Акбузата и тем самым восстанавливает справедливость. Основная тема эпоса «Акбузат», таким образом, борьба батыра за счастье людей, за торжество справедливости. Акбузат, как небесный конь, становится родоначальником всех благородных коней, что говорит о другом уровне смысла: крылатый тулпар выступает символом божественного дара людям – одомашненного коня, спутника и помощника, без которого невозможно жизнь кочевника. Образ Акбузата заключает философскую идею о гармонии человека и природы: конь – друг человека, дар небес, помогающий установлению справедливости. Таким образом, мифологические образы башкир выступают носителями философских идей. Через них аллегорически выражены представления о космосе и хаосе, добре и зле, мудрости и власти, свободе и справедливости. Мифические образы имеют не только художественное, но и идейно-ценностное значение, задавая моральные ориентиры и поясняя устройство мира в понятной народному сознанию форме. Эти мифические символы – своего рода коды, в зашифрованном виде передающие глубокий смысл, понятный посвящённым носителям культуры.

В мифах башкир раскрывается философское осмысление жизни, предназначения человека и неизбежности смерти. Как уже отмечалось, эпос «Урал-батыр» посвящён поиску смысла жизни и

попытке победить смерть. Центральный конфликт – стремление героя обрести мәнгелек йәшәү (вечную жизнь) и его столкновение с фактом смертности. Урал-батыр в юности надеется уничтожить Смерть (персонифицированную в образе чудовища), чтобы люди жили вечно, однако, пройдя через тяжкие испытания, он постигает, что смерть непобедима и даже необходима как часть миропорядка. Принятие смерти как естественного закона бытия – важнейший философский вывод эпоса. Таким образом, миф транслирует идею о двуединстве жизни и смерти: жизнь ценна именно потому, что конечна, а бессмертие – удел лишь природы в целом, но не отдельного человека. Однако, хотя физическая смерть неизбежна, человек может обрести бессмертие символическое – через добрые дела, память потомков, продолжение рода. Это убеждение прослеживается в эпосе, где Урал-батыр, отказавшись от личного бессмертия, обеспечивает бессмертие духовное: его подвиги и жертвы дают жизнь всему миру (оживляют природу, даруют людям свободу) и прославляют имя героя на века. Впоследствии сам образ Урала становится сакральным – башкиры называли себя «дети Урала», воспринимая гору Урал как живое воплощение прародителя. Жизнь в мифах осмысливается как священный дар: многие башкирские обряды и поверья (родильные, свадебные, похоронные) насыщены мифологическими символами, подчеркивающими ценность жизни и необходимость соблюдать баланс с природой. Например, традиция почитания воды, земли, огня – это отголоски мифов о том, что человек обязан уважать стихии, давшие ему жизнь.

Стоит отметить, что философская категория свободы тоже находит отражение в мифах – пусть не напрямую, но через мотив освобождения от зла, тирании, через образ волка-тотема как символа вольности. Эпические батыры часто выступают освободителями своего народа (как Хаубан освобождает башкир от рабства хана Масима). Эти сюжеты формировали у башкир этическое понимание ценности свободы и справедливости. Свобода в мифах мыслится не как индивидуалистическая вседозволенность, а как восстановление естественного порядка, когда злой правитель повержен, народ обретает волю, а гармония в мире восстановлена. Такая свобода – это, по сути, торжество высшей справедливости, когда добро побеждает зло, и мир возвращается к равновесию.

Мифология башкир оказала огромное влияние на формирование этических норм и онтологических представлений (то есть представлений о бытии, о структуре реальности) в традиционной культуре. Проще говоря, мифы во многом определили, что башкиры

считали правильным и неправильным (этика) и как они представляли устройство мира и свое место в нём (онтология). С этической точки зрения, башкирские мифы были главным каналом трансляции нравственных идеалов. Эпосы и сказания закрепляли понятия о героическом поведении, социальной ответственности, семейных и родовых ценностях. Например, в эпосе «Урал-батыр» воспевается самоотверженность героя, готового пожертвовать собой ради спасения мира – это стало идеалом мужества и благородства. Легенды о предках, родоначальниках башкирских племён, учили почитанию старших и уважению к своим корням. В сказаниях о волшебных помощниках (будь то Акбузат или птица Хумай) подчёркивается благодарность героя за полученную помощь, верность дружбе – и наоборот, наказание за предательство или трусость, как это происходит с отрицательными персонажами. Таким образом, мифологические сюжеты служили нравоучительными примерами: через судьбы героев и антигероев члены общества усваивали, какие поступки ведут к славе и благоденствию (доблесть, честность, гостеприимство, уважение к природе), а какие – к гибели или позору (жадность, нарушение клятвы, трусость, кощунство против святынь). В этом смысле мифология выполняла роль этического кодекса, хотя и не формализованного: нормы поведения передавались в образной, запоминающейся форме.

Важно подчеркнуть, что этика и онтология в мифологическом сознании неразделимы: понятия добра, справедливости, греха укоренены в самой структуре мира. Например, дуализм Урала и Шульгана – это одновременно и космогония (два начала творят мир), и моральная аллегория (борьба добра со злом). Бинарные оппозиции, лежащие в основе мифов (небо – земля, свет – тьма, жизнь – смерть, мужское – женское), указывают, что древние башкиры постигали диалектический закон единства и борьбы противоположностей через миф. В простых образах (две половины мира, два брата) объяснялся источник движения и развития мира – взаимодействие противоположностей. Это фактически философская идея, усвоенная интуитивно задолго до знакомства с формальной диалектикой.

Итак, башкирская мифология сыграла ключевую роль в формировании у народа нравственных принципов (через примеры героев и уроки мифов) и представлений о бытии (через космогонию, картину мира, тотемические легенды). До нынешнего времени многие элементы этого мифологического наследия остаются основой национального менталитета: уважение к природе, почитание старших,

стремление к справедливости, вера в особую миссию своего народа – всё это восходит к мифам и эпическим сказаниям.

Список литературы:

1. Аминев З.Г. Космогонические воззрения древних башкир. – Уфа: Башлингвоцентр, 2005.
2. Иткулова Л.А. Мировоззрение башкирского этноса: философско-антропологический анализ: монография. Уфа: РИЦ БашГУ, 2021.

© Иткулова Л.А., 2025

УДК 070

Ишмухаметова А.Р.,

заведующий отделом,

*Нефтеюганское районное бюджетное учреждение
дополнительного образования*

*«Центр развития творчества детей и юношества»,
гп Пойковский, ХМАО-Югра*

МЕДИАПЕДАГОГИКА: ТОК-ШОУ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА

Индустрия 4.0 или как ее еще называют Четвертая промышленная революция ставит перед системой образования серьезные вызовы, требуя постоянной адаптации и модернизации учебных программ. Каждая новая волна индустриализации выдвигает особые требования к квалификации кадров и уровню их знаний. Чтобы воспитать успешную личность, способную жить в современном обществе, педагогам необходимо искать новые формы и технологии обучения. Однако, проведенное мной исследование, выявило, что коллеги, как правило используют традиционные методики, разработанные в конце XX – начале XXI вв. В своем арсенале они в основном применяют следующие формы обучения: учебные занятия, лекции, семинары, коллоквиумы, дискуссии и обучающие игры.

Анкетирование также показало, что в последнее время педагоги в своей деятельности чаще стали использовать: презентации – публичное представление определенной темы или предмета; защиту проектов – обоснование и представление проделанной работы; круглые столы – неформальное обсуждение выбранной тематики; мозговые штурмы – решение нестандартных задач в коллективе. Стоит отметить, что у современных детей больший интерес вызывают

занятие на основе геймификации. Поэтому назрела необходимость поиска новых форм, отвечающих чаяниям современных школьников.

Решая данную задачу, будучи журналистом по профессии и педагогом по должности, я познакомилась с различными форматами телевизионных шоу-программ. Наиболее эффективной для развития навыков человека будущего таких как креативность, критическое мышление, коммуникативность, умение работать в команде, мне представилась такая форма, как ток-шоу, активно используемая в медиаиндустрии и обладающая значительным потенциалом для применения в образовательном процессе.

Ток-шоу, как жанр тележурналистики возник в 60-е годы XX века, благодаря американскому журналисту Филу Донахью. Интервьюируя во время прямого эфира гостя программы, он в какой-то момент понял, что вопросы закончились. Тогда Донахью обратился к одному из зрителей, сидевших в студии: «У вас есть вопрос к нашему гостю?».

В переводе с английского термин означает «talk show» – «разговорное шоу». Рост популярности связан с рядом преимуществ: ток-шоу позволяют обсудить актуальные темы с ведущими, экспертами и гостями, предлагая разные мнения и пути решения проблем. Формат динамичен, охватывает широкий круг вопросов и привлекает внимание к спорным и важным темам. Такой подход в педагогике позволяет достичь ряда важных целей:

- активизация познавательной активности обучающихся;
- развитие коммуникативных навыков и умения аргументированно выражать свою позицию;
- создание условий для активного участия обучающихся в учебном процессе;
- возможность интеграции различных видов деятельности (игровой, исследовательской, творческой);
- обеспечение обратной связи и стимулирование критического мышления.

В исследовательских работах педагогов Вороновой Е.С. и Сальникова Т.П. выявлено, что формат ток-шоу способствует повышению уровня усвоения материала и улучшению результатов обучения.

Методология использования формата ток-шоу в педагогике основывается на принципах интерактивности, сотрудничества и рефлексивности. Важно учитывать специфику целевой аудитории и адаптировать формат ток-шоу соответственно возрасту и уровню подготовки обучающихся.

Практическое внедрение формата ток-шоу в образовательный процесс требует соблюдения ряда рекомендаций:

- Определение цели – четкое понимание цели мероприятия позволит выбрать соответствующую тематику и разработать эффективную программу;

- Выбор темы – тема должна быть актуальной и интересной для обучающихся, вызывать желание обсудить и выразить свою позицию;

- Организация пространства – пространство должно быть организовано таким образом, чтобы обеспечить комфортное участие всех присутствующих;

- Техническое оснащение – необходимо обеспечить доступность необходимых технических средств (проектор, микрофоны, экран и т.д.).

- Проведение мероприятия – важно соблюдать регламент и поддерживать дисциплину, обеспечивая конструктивный диалог и предотвращая конфликты

- Рефлексия – завершающая стадия мероприятия должна включать анализ проведенного события и выявление положительных и отрицательных моментов.

Пример успешного применения формата ток-шоу приведен в исследовании творческой группы Санкт-Петербургского педагогического университета, где авторы отмечают положительные результаты использования данного метода в формировании профессиональных компетенций будущих педагогов.

Данная форма работы была апробирована мной на базе медиашколы «Центра развития творчества детей и юношества» гп Пойковский, ХМАО-Югра. Согласно методике проведения учебного занятия в данном формате, учебное занятие выстраиваем из трех этапов:

- *подготовительный*. Продумываем тему и вопросы. Распределяем роли, кто будет гостем, зрителем, экспертом. Здесь же можно выбрать место, локацию для съемок и подобрать декорации под тематику ток-шоу;

- *основной*. Сам процесс ток-шоу. На данном этапе ключевая роль у ведущего. Он проговаривает правила ток-шоу, ведет и контролирует процесс ток-шоу. Не напрямую, но направляет мнения подростков в нужное русло;

- *итоговый*. Делаются выводы и предлагаются решения тех или иных проблем. На этом этапе совместно с обучающимися мы

переходим к проектной деятельности. В частности, разработка медиапроектов общественно-значимой направленности.

Из личного опыта работы, знаю, что не каждый ребенок может открыто выражать свое мнение, не бояться говорить на публике и вступать в дискуссию. Поэтому при проведении учебного занятия с использованием данной формы я предлагаю обучающимся, говорить не от себя лично, а примерить образы известных личностей или персонажей кинофильмов, литературных произведений. Данный прием помогает ребенку раскрепоститься, ведь он говорит не от своего имени, вступает в дискуссию не как обучающийся данной группы, а как предложенный мной персонаж.

В течение учебного года было проведено четыре ток-шоу: «Миллион фолловеров», «Прием открыт», «Гость в студии», «Безопасность в Сети», в которых юнкоры медиашколы принимали активное участие, и с интересом вовлекались в тематические программы. Анализ деятельности по использованию данной методики в учебном процессе показал, что у обучающихся развились навыки работы в команде, аргументированности своей позиции, стрессоустойчивости, эмпатии, лидерских качеств.

За год использования данной технологии созданы следующие проекты: фуд-блогер шоу «Главный по кухне» и подкаст «В одной лодке», направленные на межнациональное и межэтническое согласие (победитель гранта губернатора Югры), «Подкаст на колесах» – популяризация научной деятельности среди школьников (победитель муниципального гранта молодежных инициатив), видеоподкаст «Прием открыт» – интервью с молодыми медиками, которые приехали работать в сибирскую провинцию.

С целью пополнения программно-методического обеспечения дополнительной общеразвивающей программы «Медиа школа» разработаны: сценарии мероприятий, картотека развивающих и обучающих игр, методические рекомендации по использованию ток-шоу в образовательном процессе.

Опыт работы по использованию технологии формата ток-шоу был представлен мною окружному педагогическому сообществу в рамках регионального этапа Всероссийского конкурса профмастерства «Сердце отдаю детям», на Педагогическом совете «Современные формы и методы в воспитании человека будущего», на муниципальном конкурсе профессионального мастерства «Ключ к успеху» в номинации «Лучшие образовательные практики».

Результаты использования данной технологии работы доказали ее эффективность и возможность применения с

обучающимися старшего и среднего возраста на занятиях как в дополнительном образовании, так и в общем образовании.

Список литературы:

1. Воронова Е.С., «Педагогическое ток-шоу как инновационная образовательная технология», сайт «Копилка уроков» <https://kopilkaurokov.ru/vsemUchitelam/uroki/piedaghighichieskoie-tok-shou-kak-innovatsionnaia-obrazovatiel-naia-tiekhnologhiia>(дата обращения: 09.12.2025).

2. Зайцева С.А. «Ток-шоу как одна из форм родительского сохраняется», сайт «Образовательная социальная сеть» <https://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2024/02/22/tok-shou-kak-odna-iz-innovatsionnyh-form-provedeniya-roditelskih> (дата обращения: 16.12.2025).

3. Лисагурская С.И. «Обобщение педагогического опыта «Технология проведения ток-шоу, как одна из перспективных форм работы со старшими подростками», Всероссийский информационно-образовательный портал профессионального мастерства педагогических работников <https://педталант.рф/edu-10-2023-pb-39834/>(дата обращения: 02.12.2025).

4. Сальников Т.П. Педагогические технологии: учебное пособие. М.: Сфера, 2023.

5. Черней К.П. Методические рекомендации по разработке и подготовке ток-шоу в образовательном процессе, Санкт-Петербург-2025; <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-tok-shou-v-kachestve-raktiko-orientirovannogo-zadaniya-pri-obuchenii-inoyazychnomu-obscheniyu-v-pedagogicheskom-vuze?ysclid=mjdz6wcfv881094204> (дата обращения: 01.12.2025).

6. Чернышев А.Ю. «Опыт организации и проведения ток-шоу в условия высшего учебного заведения», сайт «Образовательная социальная сеть»,<https://nsportal.ru/shkola/vneklassnayarabota/library/2013/04/21/opyt-organizatsii-i-provedeniya-tok-shou-v-usloviyakh> (дата обращения: 10.12.2025).

7. Чуп Д.С., Зеленуха В.А., Решентникова И.А., Методика подготовки и проведения ток-шоу: для преподавателей детских школ искусств, Благовещенск: ГПОБУ АО «АКИК» 2022 г.

© Ишмухаметова А.Р., 2025

*Каримова Н.,
БФШЖФ, 3 курс студенты,
Өфө университеты,
Мостафина Р.Д., ф.ф.к., доцент
Өфө университеты, Өфө к.*

АЛИ КАРНАЙ ПРОЗАҢЫНДА ОБРАЗДАР СИСТЕМАҢЫ

Художестволы образ ээби эсэрзең төп элементы булып тора, уның аша автор үзенең доньяға карашын, идеяларын, эмоцияларын һәм характерзарын трансляциялай. Образ системаһы, үз-ара бәйләнгән һәм үз-ара тәъсир итеүсе образдар йыйылмаһы буларак, текстның уникаль мәғәнәүи һәм эстетик арауығын формалаштыра, уның укыусыға йогонтоһон билдәләй.

Эсэрзең образдар системаһын өйрәнәү – уның идея-художество йөкмәткеһен асыуға ярзам итә Али Карнайдың әһәмиәтле урын биләгән прозала образ системаһының үзенсәлектәрен тикшерәү айырыуса актуаллек ала. Автордың үзенең художество доньяһын һукмактар, символдар һәм характерлы образдар ярзамында нисек төзөүен аңлау уның эсэрзәренең идея-тематик йөкмәткеһенә тәрәнәрәк үтеп инергә, автор стилинең һәм доньяға карашының үзенсәлектәрен асырға мөмкинлек бирә.

“Боролмала” хикәйәһе аша автор халықтың ауыр тормош шарттарын, властардың ғәзелһезлеген, шәхестәрзең төрлө кыйынлыктарға дусар булыуын сағылдыра. Геройҙардың айырымүзенсәлектәре һәм улардың үз-ара мөнәсәбәттәре аша социаль проблемалар көлөү һәм тәнkit объекты итеп куйыла. Һәр персонаж автордың төп фекерен яклап, халык һәм система араһындағы капма-каршылыҡты асып бирә.

Уның аллегорик эсэрзәрендә персонаждар системаһы төп идеалдар һәм киммәттәрзе сағылдырырлык символик образдарзан тора. «Турғай» хикәйәһендә иң бейеккә күтәреләүсе Турғай образында юғарыға ынтылыш, батырлыҡ, эскерһез дуслыҡ идеалдары туплана. Тейен («Урманда»), Өйрәк («Өйрәк һәм Тәлмәрийен») образдарында ла шундай ук сафлыҡ, хезмәт һөйөүсәнлек, иркенлектән тәм табыу кеүек сифаттар биреләләр.

Хәҙерге мешан образын А. Карнай «Әбсәләмовтар» хикәйәһендә тыузырған. Языусы алдыңғы карашлы кеше итеп күрһәтергә тырышыусы, үзгәргән шарттарға ошта яраклашқан ғәзәти

кешене күрһәтә. Бындай ғәзәти кешене ғашлау еңел түгел. Ләкин Карнай бының өсөн тейешле шарттар таба: ғаилә мөхите, тормоштон киң ағымынан ситләнгән тар донъя. Автор Әбсәләмовтың өй мөхитен, уның тормошоноң төп максатына әйләнгән әйберҙәрҙе һүрәтләй. Был осрақта А. Карнай Н. В. Гоголдең художество алымын кулланған, уның өсөн көнкүреш әйберҙәре персонаждарҙы характерлау сараһы булып хеҙмәт иткән. Психологик деталдәр ярҙамында башҡорт яҙыусыһы үз геройының рухи ярлылығын асқан.

Бына А. Карнайҙың «Без кайтырбыҙ» повесында халықтың социаль тормошо конкрет кеше яҙмыштары аша сағыу һүрәтләнә. Автор синыйтар көрәшен бөтә катмарлылығы менән сағылдырып, беренсе сиратта, конкрет кешеләр яҙмышына, идеялар һәм караштар каршы тороуына, холоктарҙың нисек формалашыуына, социаль боролештарҙың кеше рухи донъяһында нисек боролеш тыуҙырыуына баһым яһай. Повесть геройҙары вакиғалар барышын билдәләй; холктар һәм вакиғалар сюжет үсешен алға этәрә.

Автор үз геройҙарын күрһәтә – коммунистарҙың ауылда Советтарҙы ойштороу һәм нығытыу өсөн көрәшендә, Совет власына каршы баш күтәргән кулактар менән ярлы крәстиәндәрҙең каты алышында, дружинниктар отрядтарын булдырыуға, өйәздә интервенттарҙан һаҡлауға, аҡ чехтар менән һуғыштарға. Геройҙар образдары тулы канлы, холоктары күп яҡлы асылған, геройҙарҙың рухи, интим донъяһы, уларҙың ынтылыштары сағыу яҡтыртылған. Коммунистар – Сәғизуллин, Камалов, Чернявский һәм башкаларҙың, социализм идеяһына бирелгәндәрҙең, шулай уҡ дошман лагеры вәкилдәре – мулла Әхмәзулла, офицер Гудов, анархист Изрисов һәм вак спекулянт Ишмәмәттен һәр берененә үзенсәлектәре караштарҙың асыҡ каршы тороуында, идеялар көрәшендә сағыла. Художник Верхов, музыкант Вольф, бай хеҙмәтсән Сәлимә кеүек, йәмәғәт көрәшенән ситтәрәк булырға тырышкандарҙың шәхси сифаттары ла тормошто социаль яңыртыу өсөн көрәшкә караштарында сағыла.

Повестың үзәгендә - хәрби комиссар Сәғизуллин образы, какшамас, физикәр, көслө рухлы кеше, ялҡынлы оратор, яңы тормоштон куркыу белмәс көрәшсәһе. Повестағы вакиғаларҙың күбеһе тап ошо герой күзлегенән һүрәтләнә. Ул совет власының дошмандары менән көрәштә лә, иптәштәре, туғандары, яраткан катын – кыз табиб Галина Горчакова менән мөнәсәбәттәрҙә лә күрһәтелә. Геройҙың рухи киәфәте, бигерәк тә, уның Галинаға карата мөнәсәбәтендә һәм уның кисерештәрәндә сағыу асыла. Сәғизуллиндың ғажиғәле үлемә эпизоды уның изелгән халықтың бәхетә һәм азатлығы өсөн физикәрлеккә әҙерлеген, социаль тигеҙлек

һәм ғәзеллек идеалдарын раҫлау өсөн дөйөм көрәштә шәхси максаттарынан баш тартыу һәләтен күрһәтә.

А.Карнай, характерзар бәрелешенә, идеялар һәм караштар көрәшенә, геройзарың эске донъяһына баһым яһап, күп кенә һуғыш картиналарын тасуирлауҙан ситкә китә. Ул вакигаларҙы хронологик тәртиптә тасуирлауҙан да баш тарта, был уға тарихтың мөһим этаптарын күрһәтергә, характерзарын тулыраҡ асырға, революцион ысынбарлыҡты һүрәтләүҙә хикәйәләү тығызлығына һәм динамикаһына өлгәшәргә мөмкинлек бирә. Һөҙөмтәлә пролетариат диктатураһының өнөүе өсөн көрәш һәм яңы тормош төҙөү процесында яңы кеше тибының барлыкка килеүе, яңы сәнғәттең барлыкка килеүе проблемалары художестволы яктан ышандырырлыҡ хәл ителә. А.Карнайҙың зур казанышы булып «Без кайтырбыз» повесында халықтың художестволы дөйөмләштерелгән образы барлыкка килеүе тора, ул әлегә тиклем тарихи һәм тарихи-революцион темаға зур проза әсәрҙәрендә сағылыш тапмай.

Кулланылған сығанаҡтар һәм әҙәбиәтте исемлегә:

1. Башкирская литература двадцатого века: учебник для высших учебных заведений / сост. и науч. ред. Р.Н. Баимов. Уфа: РИЦ БашГУ, 2003.

2. Вахитов А.Х. Жанр и стиль в башкирской прозе. Уфа: Башкирское книжное издательство, 1982.

3. Ибракова Э., Мостафина Р.Д. Һәҙиә Дәүләтшинаның «АЙБИКӘ» повесында образдар системаһы // Милли әҙәбиәттең һәм ватан әҙәбиәт ғилеменең көнүзәк мәсьәләләре. Халыҡ-ара фәнни-ғәмәли конференция материалдары йыйынтығы. Өфө: Өфө университеты редакция-нәшриәт үзәге, 2023. 105-107-се биттәр.

4. Сафуанов С.Г. Али Карнай: жизнь и творчество. Уфа: Башкирское книжное издательство, 1960.

© Кәримова Н., Мостафина Р.Д., 2025

УДК 373.075

Конгайтиева С.А,
к.п.н, доцент института им. И.Ч. Исамидинова КНУ
им. Ж. Баласагына
г. Бишкек , Кыргызская Республика
Акматабекова Каухар,
магистрантка Педагогического института
им. И.Ч. Исамидинова,
г. Бишкек , Кыргызская Республика

ЖОМОКТОР АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН АДЕПТУУЛУККӨ ТАРБИЯЛОО

Адабияттын баштапкы баскычы болгон адабий окуу сабактарында «элдик оозеки чыгармаларды, анын ичинен жомокторду окутуу - башка жанрдагы чыгармаларга салыштырганда өзүнүн тексттик түзүлүшү, жөнөкөйлүгү, күчтүү тарбиялык мааниси жана кызыктуулугу менен айырмаланат. Бул чыгармалардын көпчүлүгү сабакта баланын аң-сезимине күчтүү таасирин тийгизип, этикалык, эстетикалык табитти тартуулоосу талашсыз. Бала мындай чыгармаларды өз алдынча окуп, ой жүгүртө алат. Сабакта талкуу уюштурганда гана боло тургандыгын тажрыйба ырастоодо. Мындай чыгармалардын мазмунун айтып берүү менен бала сөз байлыгын, сүйлөө маданиятын, окурмандык чыгармачылыгын калыптандыра алат [10.56]. Жомок жанры үйдө, бала бакчада, мектепте этнопедагогикалык, этнопсихологиялык тарбия берүүнүн негизги каражаттарынын бири болуп кызмат кылат. Алардын табигый өсүү генезиси аркылуу балдардын көркөм ой жүгүртүүсүнүн өсүшүн байкоого, аңдоого болот. Мында сунуш кылынган чыгармалар адам, анын жашоо тиричилиги, жаратылыш, коом, эмгек, кулк-мүнөз жөнүндөгү түшүнүктөрүн өстүрүп, тарбиянын бардык элементтерин үйрөтөт.

Педагог А.Т. Маматумаров элдик оозеки чыгармачылыктын таасири тууралуу мындайча оюн билдирген: “Демек, элдик оозеки чыгармаларды окутуу өзүнүн таанып-билүүчүлүк, эстетикалык ырахат ыйгаруучулук касиети менен өзүнүн актуалдуулугун жана жемиштүүлүгүн тастыктоодо [8.93]. Элдик оозеки чыгармаларды окутууда көркөм адабияттык багытка көбүрөөк басым жасалат. Анткени адабий окуу китебиндеги элдик оозеки чыгармалардын үлгүлөрү көркөм адабияттык мүнөзгө ээ. Окуучунун текстти окуу аркылуу ал чыгарманын мазмунун түшүнүп, мазмунун чечмелеп,

окуялардын себептерин аныктап, каармандарды мүнөздөп, макал-лакаптардын, жомоктордун мааниси аркылуу тарбияланышат. Балдар жана жомоктор ажырагыс, бири-бири үчүн жаралгандай. Элдик жомоктордо жакшылыктын жамандыкты жеңиши, чындыктын ар дайым салтанат курушу, мындагы оптимизм балдардын ишенимин күчөтүп, тарбиялык маанисин жогорулатат. Буларга мисал “Мышык менен чычкандар”, “Жетим менен сыйкырчы”, “Акылдуу бала” ж.б. Ошондуктан жомоктор ар бир баланын окуу-тарбиялык процессинде сөзсүз орун алышы керек.

Азыркы учурда жаш жеткинчектерден тартып, улуу муунга чейинки адамдар маалыматтык технологиянын заманына жараша китеп окуудан алыстап, интернет желесинде көпчүлүк убактысын өткөрүп жатканда, балдарды чыгармаларды, жомокторду окутуу кыйындыкка тураары айтпаса да белгилүү. Жаш муундар тарбияны жомоктордон эмес көргөн видеолорунан, кинолорунан алып калышты. Мына ошол кенже мектеп окуучуларына жомокторду окутуу, алар аркылуу эмгекчилдикке, тазалыкка, акылдуулукка, ынтымактуулукка, досчулукка тарбиялоо учурдун орчундуу маселелеринен болуп турат. Баланы төрөлгөндөн тартып дүйнөнү таанып билүүгө, кыянатчылыкты жерүүгө ынандырууда элдик оозеки чыгармачылыктын орду, салмагы, тарбиялык мааниси зор. Элдик чыгармалар балдардын көркөм ой жүгүртүүсүнүн өсүшүнүн, байышынын, арууланышынын күзгүсү. Кутмандуу эл жарык дүйнөнү өздөштүрүүгө бет алган баланы курак баскычына карата тар чөйрөдө кармабай, ойлоонун, таанып билүүнүн теребел жайлоосуна алып чыгууга аракет кылган. Анын баарын кыргыз эли оозеки чыгармаларында өнүктүргөн. Элдик чыгармачылыкта өзгөчө орунду ээлеген элдик ырлар, жомоктор, табышмактар, жаңылмачтар, макалдар ж.б. жөнүндө айтсак, алардын ар бири белгилүү бир педагогикалык максатты көздөйт.

Жомоктор жаш жеткинчектерди жоопкерчиликке, өз милдетин сезе билүүгө да тарбиялайт. Башкача айтканда, өзүнөн кичинекейлерге кам көрүүгө, ата-энелерин, улуу кишилерди, теңтуштарын урматтоого, сылык мамиле жасоого тарбиялайт. Албетте, бөбөктөрдү мындай сапаттарга тарбиялоо жана аны калыптандыруу оңой-олтоң иш эмес, ал тарбиячылардан, ата-энелерден системалуу тарбия ишин, узак убакытты, чыдамдуулукту талап кылат. Көркөм чыгармаларда эмгекти сүйгөн, келечекке умтулган балдардын образдары да берилет. Бул жөнүндө көрүнүктүү педагог Я.А.Каменский балдар бүгүнкү күндөн эртеңки күндүн артыкча, сонун болорун сезиши керек деген. Ошондой эле бөбөктөргө курчап турган айлана-чөйрөдөгү түрдүү заттар жана кубулуштар

жөнүндө да түшүнүк берет [6.78]. Ошондуктан бөбөктөрдүн жаш өзгөчөлүктөрүнө жараша алар жөнүндөгү ар кыл көркөм чыгармаларды окуп берип, түшүндүрүү ишин ырааттуу алып баруунун мааниси зор. Мисалы, өзүлөрү күнгө жеп жүрүшкөн нанды кантип даярдайт, өзүлөрү сүрөт тартып жүрүшкөн карандаштарды кайдан, кантип жасайт, үйдү эмнеден, кантип кимдер курат сыяктуу суроолордун тегерегинде тарбия ишин алып баруу бөбөктөрдүн жаратылыштын ар түрдүүлүгү, анын адам үчүн пайдасы, аны сүйүү жана коргоо, адамдардын эмгектерин баалоо жөнүндөгү түшүнүктөрүн кеңитет жана калыптандырат.

Жаратылыштын ар түрдүү ажайып кооздугу, көрүнүштөрү жөнүндө жаңы түшүнүк берүүчү чыгармалар бөбөктөрдүн чаржайыт, так эмес түшүнүктөрүн тактап, системалаштырышат жана жаратылыш кубулуштары менен көрүнүштөрү жөнүндөгү бөбөктөрдүн кызыгуусун арттырат, аны андан ары терең үйрөнүүгө, ага карата аракет жасоого жол ачып, активдүүлүгүн көтөрөт. Бир зат менен экинчи бир заттын өзгөчөлүгүн айырмалап түшүнө баштайт, окшош жактарын салыштырышат, өзүлөрү аныктама берүүгө машыгышат. Өз түшүнүктөрүн жолдошторуна, ата-энелерине, тарбиячыларга системалуу айтып берүүгө көнүгүшөт. Өзгөчө айбанаттардын, канаттуулардын, жерде-сууда жашоочу жаныбарлардын жашоо шарты, тиричилиги, өзгөчөлөнгөн айырмачылыктарын сүрөттөгөн чыгармаларды окуп берип, түшүндүрүү зор роль ойнойт. Ошондой эле кесиптин түрлөрү, илим менен искусство, маданият, техниканын жетишкендиктери менен тааныштыруу, мамлекеттик коомдук, көрүнүктүү жетекчилердин ишмердигин түшүндүрүү сыяктуу иштерди алып баруу керек.

Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында “Ырыс алды ынтымак”, “Айлакер бала”, “Акылман вазир”, “Кеже бала”, “Сыйкырдуу сака”, “Жоомарттык”, “Амалдуу кедей”, Койчу менен кара дөө”, “Жээренченин баласы”, “Эки бир тууган”, “Акылман сынчы”, “Жалкоо аял”, “Төлгөчү” аттуу жомоктор адамдарды эмгекчилдикке, акылмандуулукка, ар-намыстуулукка, адилеттүүлүккө, эл-жерин коргоого, ыймандуулукка, асыл сапаттарга багыт берип келген. Элдик жомоктордо жакшылыктын жамандыкты жеңиши, чындыктын ар дайым салтанат курушу, мындагы оптимизм балдардын ишенимин күчөтүп, тарбиялык маанисин жогорулатат. Жомоктор жүздөгөн жылдар аралыгында эл тарабынан иштелип чыккан маанилүү тарбиялык каражат болуп саналат.

Н.Б.Молдобаева “Кыргыз эл жомоктору - элдик педагогикалык идеялардын башаты” аттуу эмгегинде: “Ар бир элдин

өнүгүү, өсүү этаптарына карай эл арасынан чыккан акындар, жомокчулар, акыл-насаатчылар, көркөм өнөрдүн чеберлери жараткан чыгармаларын жаштарга билим, тарбия берүү максатында жараткан. Мындагы негизги маселе-жомок элди психологиялык жана педагогикалык жактан гана тарбиялабастан, лексикалык кору байлыгы, балдарга акылмандуу тарбиясы менен баалуу” - деген негиздүү жыйынтыгын берген. «Балдар жана жомоктор ажырагыс, алар бири-бири үчүн жаралган, ошондуктан өз элинин жомоктору менен таанышуу ар бир элдин билим берүү жана тарбиялоо курсуна сөзсүз кириши керек» [7.19].

Жомок менен тааныштык, анда тарбия деген эмне жана анда жомоктун ролу кандай? “Тарбия деген сөз өзү айтып тургандай – бул «өс-түрүү», башкача айтканда, баланы адамдык баалуулуктар менен «толуктап», ага «өйдө көтөрүлүүгө», «өсүүгө» жардам берүү.

Адамдын эң көп үйрөнүүчү курагы – бул балалык курак жана инсандын калыптанышы дал ушул мезгилде болот. Тарбия үй-бүлөдөн башталат. Баланын тышкы жана ички өнүгүүсү дал ушул үй-бүлөлүк очокко байланыштуу. Ар бир ата-эне өз баласын бактылуу, ийгиликтүү, боорукер жана жоопкерчиликтүү көргүсү келет” – деп баса белгилеген педагог И.Бекбоев [3.76]. Ал эми жагымдуу үй-бүлөлүк атмосфера баланын инсандык сапаттарына оң таасирин тийгизип, ал өзүнө жана өз күчүнө ишенимдүү боло баштайт. Мектептеги тарбия үй-бүлөлүк тарбиядан айырмаланат. Ал балага тарбиялык таасир этүү үчүн кененирээк мүмкүнчүлүктөрдү берет. Бул жерде ал көптөгөн адамдарды жолуктурат, жана алардын ар бири ага жаңы нерселерди алып келет. Бул учурда, биринчи кезекте, педагогдун өзү жана окуучунун теңтуштары маанилүү ролду ойнойт. Ошону менен бирге, окутулган предметтер да тарбиялык мүнөзгө ээ.

Мектептеги тарбияда ар бир окуучу өзүнчө уникалдуу экенин жана жекече мамилени талап кылаарын унутпоо керек, айрыкча кенже мектеп курагында. Тарбия процессин уюштуруу жана ишке ашыруу көптөгөн факторлорго: үй-бүлөгө, мектепке, коомго ж.б. көз каранды. Ал эми тарбиянын башкы максаты – инсандын идеалын калыптандыруу.

Тарбиянын мазмунунун жана максаттарынын жыйындысынан төмөнкү багыттар келип чыгат: адеп-ахлактык, эстетикалык, акыл-эс, эмгек, экологиялык жана башкалар. Жогоруда аталган милдеттерге жетүү үчүн ар кандай методдорду жана ыкмаларды колдонуу керек. Мектеп менен үй-бүлөнүн биргелешкен иши жана максаттарынын биримдиги баланын тарбияланышына жана окутулушуна жемиштүү таасир этип, процесстин натыйжалуулугун жогорулатат. Бала ар

тараптуу өнүккөн, адептүү жана чыгармачыл инсан болушу үчүн, ата-энелер менен мугалимдер бул татаал иште бир пикирде болуп, тажрыйбалары жана ой-пикирлери менен алмашып турушу маанилүү. Бул жерде ата-энелердин жана педагогдордун жеке үлгүсү да маанилүү ролду ойнойт. Алар үлгү болуп, баланы шыктандырышы керек. Тарбиялоо каражаттарына төмөнкүлөр кириши мүмкүн: көркөм жана башка китептер, гезиттер, журналдар, телевидение, маданий баалуулуктар, спорт, кызыктуу адамдар менен баарлашуу жана жаратылыш.

Балага биз үчүн жана коом үчүн маанилүү баалуулуктарды жеткирүүнүн эң түз жана натыйжалуу жолу – бул аны менен көркөм мисалдарды талкуулоо, бул көбүнчө сабактарда жана балдардын ата-энелери менен баарлашуусунда болот. Ал эми кенже мектеп курагындагы балдар үчүн, албетте, жомокторду окуу жана мультфильмдерди көрүү эң жакын. Эгерде биз жөн гана мультфильмди же кандайдыр бир жомоктун жазуусун күйгүзүп, кетип калсак, бул, албетте, тарбия эмес, ата-эненин бир аз өз иштери менен алектенүүсүнө, ал эми мугалимдин классты бир аз тынчтандыруусуна ж.б.у.с. ыкмасы. Көптөр жомокторду көңүл ачуу катары кабыл алууга көнүшкөн, башкача айтканда, балдарды эмне менен көңүл ачуу керек деп. Чындыгында, бул көңүл ачуудан да көбүрөөк тарбия. Анткени ал бул процесстеги эң маанилүү компоненттердин бири. Бирок көбүнчө ал бааланбай, көптөр аны этибарга алышпайт. Ошону менен жомок элдин көп кылымдык тажрыйбасы жана акылмандыгы экенин унутушат.

Тарбия педагог же ата-эне бала менен бирге кандайдыр бир чыгарманы кунт коюп карап же окуп, анын көңүлүн кээ бир учурларга буруп, суроолоруна жооп бергенде, башкача айтканда, аны менен бирге каармандардын кырдаалдарын жана алардын иш-аракеттерин талкуулап, баштан өткөргөндө башталат. Балдарга окуган биринчи көркөм адабият чыгармаларынын бири, балким, элдик жомоктор. Г.Н.Волков: «Биринчи тарбиячы – бул эл, ал эми элдик жомоктор – элдик педагогиканы түзүүнүн биринчи жана жаркын аракеттери» - деп жазган [4.67]. Чындыгында, элдик жомоктор – бул маданий мурасты адамдан адамга, муундан муунга өткөрүп берүүнүн жана кийинки муунду тарбиялоонун ыкмасы. Ошондуктан алар жүздөгөн жана миндеген жылдар бою дээрлик өзгөрүүсүз калган, анткени адамга өз өмүрүн өткөрүү үчүн талап кылынган таза адамдык сапаттар ар бир муунда бирдей болгон. Жомоктун аркасында бала айланасындагы дүйнөнү жана андагы бардык нерселерди тааныйт. Ал эмне жамандык, эмне жакшылык экенин түшүнө баштайт, достук, жакшылык,

кайраттуулук ж.б. жөнүндө алгачкы түшүнүктөр пайда болот. Жомок баланын жанына тийип, аны ички жактан тарбиялайт деп шексиз айтууга болот. Жомок аркылуу, каймана мааниде бала күчтүү, акылдуу жана өзүнө ишенимдүү болот. Жомоктор балдардын коркуу сезимдерин жоюуга жардам берет, алар көбүнчө баланын гармониялуу өнүгүүсүнө, тынчтыкта болуусуна, кубанычтуу жана шайыр баарлашуусуна тоскоол болот.

Жомок өзүндө насаатчылык мүнөзгө ээ. Аны менен бирге бала жомоктун каармандарына боору ооруп, кайгырып, кубанып, кээде көзүнө жаш алып «сезимдерди» баштан өткөрө баштайт. Бул тарбиялоонун эң жумшак жана чыр-чатаксыз ыкмасы. Жомок өзүнүн окуучусун же угуучусун тандабайт. Ал жаш курагына карабастан, эркек балдарга да, кыздарга да ылайыктуу. Балдар жомокторду өзгөчө жакшы көрүшөт, анткени алар жомок чөйрөсүнө оңой кирип, дароо сүйүктүү каарманга айланышат. Бала жомокту окуп жатып, бүт жомок сюжетин өзү аркылуу өткөрөт, ал үчүн мунун баары чындыкта болуп жаткандай сезилет. Ар бир баланын өз каалоолору жана кыялдары бар, кээде реалдуу эмес. Бирок жомоктун аркасында ал баарын ишке ашыра алат, мисалы: сыйкырдуу килемде учуу, ажыдаарды жеңген эр жүрөк жана күчтүү баатыр болуу же жаныбарлар менен сүйлөшүү. Жомок алардын каалоолорун ишке ашыруу менен гана чектелбестен, алар аркылуу балада боорукердик, кайгыруу жана башканын кубанычына кубануу жөндөмүн тарбиялайт. Ал эми бул адамгерчилик, ансыз адам адам болбойт. Бүгүнкү күндө чексиз маалымат доору. Жана бул агым баланы да айланып өтпөйт. Балдардын кабыл алуу жөндөмдүүлүгү жогору болсо да, анын өз чеги бар. Ошондуктан ал оңой чарчайт жана дал ушул жомок өзүнүн жөнөкөй сюжеттери аркылуу анын аң-сезимин керексиз нерселерден бошотот.

Тарбия процессинде элдик жомок жөн гана табылга. Анда эл жакшылыктын күчүн, жамандык сөзсүз жеңилерин абдан так сүрөттөп, ошону менен баланы ырайымсыздыктан, өзүмчүлдүктөн жана кайдыгерликтен сактайт. Ар бир элдин өз маданияты жана өзгөчөлүктөрү бар, бирок алардын ар биринде бирдиктүү нерсени кездештирүүгө болот. Бул жакшылык, чындык жана сулуулук бир бүтүндүккө биригип, жалпы адамзаттык баалуулукту түзөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Абдухамидова Б.А., Рысбаев С.К., Ибраимов К. Адабий окуу. 3-класс. Б. 2014.

2. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. Жогорку окуу жайлардын мугалимдик адистиктери үчүн окуу куралы. Бишкек, 2001.

3. Бекбоев И. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. 3-басылышы И. Бекбоев. Б.: Бийиктик, 2011. 384

4. Волков Г.Н. Чувашская народная педагогика Очерки. Г.Н. Волков. Чебоксары, 1958. 264с.

5. Калдыбаева А.Т. Эл акындарынын чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык идеялар [Текст] А.Т.Калдыбаева. Б.: 2005

6. Каменский Я.А. Великая дидактика. М.: Педагогика, 1989. 383 с.

7. Молдобаева Н.Б. “Кыргыз эл жомоктору – элдик педагогикалык идеялардын башаты”. КНУнун жарчысы. 2011. 325-бет

8. Маматумаров А.Т. Адабий окууга үйрөтүүдө элдик оозеки чыгармаларды окутуунун ыкмалары. Известия ВУЗов Кыргызстана № 7, 2016.

9. Нажимидинова А.Э. Элдик адабияттагы жомоктор аркылуу этнопедагогикалык компетенттүүлүктү өнүктүрүүдөгү иштердин формалары. А.Э.Нажимидинова. Б.: 2014. 102 б.

10. Тургунбаева Ж.Ж. Элдик дидактикалык чыгармалар аркылуу окуучуларды адептүүлүккө тарбиялоонун илимий негиздери. п.и.к.окум.дараж.из.алуу үчүн жазылган авреф. Ж.Тургунбаева Б.: 2012.

© Конгайтиева С.А., Акматбекова Каухар, 2025

УДК 82-12.121

Кубатбек кызы Мээрим,

*Ж.Баласагын атындагы КУУнун И.Ч. Исамидинов
атындагы Педагогикалык институттун ага окутуучусу,
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

**К. БАЗАРКУЛОВДУН «СҮЙҮҮ ЖАНА ЫЙ» ДРАМАСЫНДАГЫ
МАХАБАТ ЖАНА АДЕП-АХЛАКТЕМАСЫНЫН
ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ ЖАНА ИДЕЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Куттимидин Базаркулов кыргыз адабиятына эмгек сиңирген прозаик жана драматург. Анын «Кыбыла», «Биз жоготкон адамдар» романдары жана «Бир атанын эгиз балдары», «Табышмактын жандырмагы», «Жалгыз жылдыз», «Репрессия», «Сүйүү жана ый» драмасы кыргыз окурмандарынын сүймөнчүгүнө ээ болуп келе жатат.

Ал драматургияны, прозаны бирдей алып жүргөн таланттуу адабиятчы. Биз жазуучунун соңку жарыялаган «Сүйүү жана ый» драмасы тууралуу кеп кылмакчыбыз. Чыгарма кайра куруу мезгилинен кийин жазылып, түбөлүктүү темага айланган сүйүү маселесине арналган. Азыркы учурда драмалык чыгармалар сейрек жазылып, театрларда аталган жанрдагы чыгармалар коюлбай, окурмандардын рухий-эстетикалык табитин канааттандырган драмалар жазылбай калгандыгы өкүндүрбөй койбойт. Анын ичинен К.Базарбаевдин «Сүйүү жана ый» драмасы мектеп программасына кирбегендиктен, мектеп окуучулары, улуу муундар тааныштыгы аз десек жаңылышпайбыз. Макаланы жазууда темабызга байланыштуу илимий макалалардын, методологиялык эмгектердин аздыгы түйшөлткөнүн ачык айтууну чечтим. Ишибиздин актуалдуулугу да ушунда.

Биз кайра куруу мезгилиндеги драмалык чыгармалар тууралуу учкай кеп козгоп, андан ары салыштыруу методологиясы аркылуу иш алып бардык. Ар түрдүү коомдогу авторлордун көтөргөн глобалдуу маселелери, элдин турмушун, ой максаттарын, саясатын, маданиятын, социалдык жагдайларын чагылдыргы драмалардын ортосундагы тематикалык, идеялык жана көркөмдүк айырмачылыктарын алып чыгууну максаттадык.

Драмада Өмүрбек, Таалайбек аттуу курсташтар, Табылды-Таалайбектин баккан атасы, Бүбүкан-төлгөчү, Бегимбү-Кенжеин энеси жана Жумалы карыя – Бактыгүлдүн атасы катары ролдорго бөлүштүрүлөт. Албетте, кыргыз элинде ат коюуга абдан маани беришкен. Ар бир коюлган атка жараша анын мүнөзү, ою калыптанат. Деген ойдо белгилүү инсандардын, жагымдуу түшүнүктөрдүн жана баатырлардын аттарын наристеге коюшкан. “Ооба, анын туура. Ата-энебиз атыбызды койгондо да бир нерсеге тилек кылып коет тура. Мени өмүрлүү болсун, ушул балама кудай таалам бакыт берсин, деп биздин айылда жашы сексенге чыккан ак сакал карыя коюптур. Мен үйүн эң кичүүсүмүн. Башкача айтканда бир үйдүн көкүрөк күчүгү болом. Мени айылдагылар атама окшоштурушат, бирок көзүмдү, мүнөзүмдү апама окшош деп айтышат туугандарыбыз” [4. С, 301]. “Ат коюу” салты байыртадан келе жаткан улуу салттарыбыздын бири. Азан чакырып, аксакал киши, көрүнүктүү инсандар, уста менен уз, чеберлер наристеге ат бериши, туугандардан, эл-журттан, коңшулардан бата алуусу илгертен келе жаткан ыйык салтыбыздын бири. Себеби, кыргыздар атты кандай адам ыйгарса, ошондой мыкты болот деп ишенишкен. Драматург ата-бабадан калган салтты эске салып, Таалайбектин атын коюуда дагы ата-энеси жакшы тилек, үмүт

менен атын койгондугу менен биринчи көшөгөнү баштаган. Окуя эки достун эки курдаш кыздардын таанышуусу менен чиеленет. Тагдырлары жакын эки адамдын жолугушуусу, Өмүрбек менен Кенжекенин бирин-бири жактырып калышы, экөөнүн тең балалыгы, жаштыгы үндөшүп тургандыгын драманын сюжетин андан ары кызыктуу улантат.

Сүйүү темасы кыргыз драмасынын тарыхында бүгүнкү күнгө чейин туруктуу жашап, махабаттын ар кыл маселелери, көйгөйлөрү жана коомго карата өзгөрүүлөрү чагылдырылып келе жатат. Т. Абдымомуновдун “Абийир кечирбейт”, М.Байжиевдин “Төрт адам”, Ж.Өзүбекованын “Бүтпөгөн махабат” драмалары коомдогу жаштардын ортосундагы сүйүү мамилелерин, конфликттерин, трагедияларын жана күлкүлүү жагдайларын сүрөттөп, калктын калың катмарына сиңип, келечек муунга сабак болуп келет. Андан аркы окуя Кенжеке менен Өмүрбектин басып өткөн жолдору, жаш кезинде Кенжекенин атасынын киши колдуу болушу, окуянын айынан агасынын ден соолугунун начарлашы, апасынын оор илдетке чалдыгышы баяндалат. Сюжет төрт адамдын айланасында өтүп, эки жуптун тең махабаты, арзуулары ишке ашпай, кайгылуу окуя менен аяктайт [5, с. 10] Негизи, драмадагы конфликт, трагедия, көркөм сөз каражаттары катары кыргыз адабиятында пайдаланылып, окуянын чиеленишине, жыйынтыгына жеткирип келет. Мисалы, К.Жантөшевдин “Курманбек” драмасында ата баланын, “Жаңыл Мырза” драмасында эки жаштын ортосундагы конфликт бүтүндөй бир чыгарманын чордонун түзүп, чыгарманын баалуулугун арттырып турат. Таалайбектин тагдыры тууралуу айтылган диалогдо андан кийин бир карындашы бар болгондугу жана экөөбү окошопой тургандыгы, кээде экөөнүн окшошпой калганына таң калгандыгы айтылат. Бул окуя менен автор чыгарманы чиеленештирип, окурманды ойго салат. Таалайбектин: “Мына, сага кызык тамаша, чын эле окшош адамдар көп болот экен. Телевизордон Ленинге, Сталинге окшош адамдарды көрсөтүп жатпайбы. Сенин атаңа окшоштуруп, мени чыгарса болот экен да. Бир жолу мен кетип баратсам, алдымдан бир алтымыштарга чыккан карыя жолугуп, атың ким балам? –деп менден сурады. Атымды Таалайбек деп айттым. Жакшы чырайлуу жигит турбайсыңбы. Ата-энем менен бетме-бет олтуруп сыр чечишип сүйлөштүң беле? Сыр чечишкен кандай десем, демек сүйлөшпөйт экенсиңер да деди. Сиз кимсиз, менин ата-энемди тааныйт белеңиз, десеи, ооба, деп басып кетти. Мына ошол карыяны көптөн бери көрө элекмин. Ата-энеме сүрөттөп айтып берсем тааныбайбыз дешти.

Ошондогу карыя менен жолугушуум мен үчүн бир окуя болгонсуду” [3, с. 311].

Бактыгүлдүн: “Мен дагы сизди атама окшоштуруп такыр атыңызды атай албайм” – деген диалогдору драманын табышмактуулугун, көркөмдүгүн арттырып, андан кийинки окуяга ашыктырат. Эки жаш эмнегедир ойлуу маекке батат жана маанайлары салыңкы, келечектерине суз караган мааниде сүйлөшүшөт. Чыгармада жаштардын жолугушуусунан соң, лирикалык чегинүү менен экинчи көшөгө башталып, анда Бүбүкан менен карыянын психологиялык толгонуулары уланат. Бүбүкан: Мынакей турмуш, мынакей, маңдайга жазган тагдыр жашооң менен куруп кал. Жаш кезде эмнелерди гана кылбайсың. Өзүм төрөгөн баламды өзүм баалабагандан кийин, бапестеп бакпагандан кийин мен кишиминби? Кирейин десем, жер катуу, өлөйүн десем жан таттуу, же өлүүдөн жок же тирүүдөн жок, коколой башым калды, кудайдын да көзү ачык тура. Тууган-туушкан менен катыштырбай жазалабадыбы. Деги ким жакшы көрсүн баласын саткан жыйырма жаштагы кызды”- деген ой толгоосу, өкүнүчү жаш кыздын башынан кечирген оор абалынан кабар берет. Автор Бүбүкандын типтүү образы аркылуу бүгүнкү күндөгү жаш кыздардын көйгөйлөрүн, нечендеген наристелердин аянычтуу тагдырларын көркөм сүрөттөп берген. Турмушта кыздардын төрөп, көчөгө, таштандыларга, ээн талааларга таштап жаткандыгын, жаштардын ажырашып кетип, тууган-туушкандарына балдарын табыштап, чет мамлекеттерге акча табуу максатында кетип калып, наристелердин чарчап калган учурларын, жыйынтыгында коомдо багуусуз калган балдардын арбып бара жаткандыгын кездештирип эле келе жатабыз. Чыгармада Бүбүкан баладан жок, же күйөөдөн жок, же туугандардан жок жалгыз калгандыгын армандуу баяндап, карыядан баласы тууралуу билгиси келет.

Экинчи бөлүмдөгү Бактыгүлдүн түшү аркылуу автор алдын ала эле сүйүшкөн эки жаштын келечеги болбой тургандыгын, экөөнүн уялаш экендигинен кабар берет. Ал түштү Кенжеке жакшылыкка жооруп, бир алманы талашып жеп жаткан эки адамдын жолу кайчылаш эмес, чогуу болоорун айткан. Бирок окурманга табышмактуу сюжетте Бактыгүл менен Таалайбек бир атанын балдары болуп, күтүүсүздөн трагедиялуу аяктайт.

Чыгармадагы төлгөчү Бүбүкандын дагы ролу ишенимдүү берилет. Бүбүкан Таалайбекке алаканын карап туруп, алдындагы коопсуз окуянын алдын алып, баш кошууга болбой тургандыгын төлгөсү аркылуу далилдеп берген.

Төлгөчү: “Бери колунарды сунгулачы. Балдарым, жолунар ар башка болгону менен баары бир түбүнөр бир экен. Силерди Кудай бири-бириңерден айрылтпайт. Экөөңөр бир адамсыңар”, – деп экөөнү жолго салат. Бирок эмнегедир төлгөчүнүн көзү караңгылап, ордунан тура калат.

Таалайбек. Апа сизе эмне болду? –деген суроосуна: “Болду, балам, апа дебечи. Мен дайыма ушул жерде болом” – деп гана ыйлаган бойдон кетип калат. Төлгөчү чыгармада эки жаштын тагдырына кайгырып, сюжеттин чечүүчү деталына айланат.

Турмушта сүйүү ар дайым эле кубану менен аяктабай тургандыгын, тагдыр адам баласына өзүнүн ар кандай тоскоолдуктарын, сыноолорун тартуулап келе тургандыгын, айрым учурда конфликттер жаралаарын, аң-сезим ошого туруштук берүү үчүн адамдар ыйга орун берээрин, ал аркылуу жүрөктү жеңилдетип алаарын, эки түшүнүк бири-бирин коштоп жүрөөрүн көркөм сүрөттөп берген.

Драмадагы армандуу тагдыр, сүйүү баяны төмөнкүчө ыр аркылуу берилет:

Уул-кыз деп убай жеген ата-эне,
Бактылуу болсо экен деп келечекте.
Кош болгун ак сүйүүнүн сармандуу ээси,
Ишенбейм, сүйүү кайра келээрине.
Атамдын басып өткөн жолу күйүт,
Күйүттү калтырыптыр мага үйүп.
Кош сүйүүм, кош сүйгөнүм мен арманда,
Таарынам тагдырыма мен түбөлүк. [3, с. 352].

Автор чыгармасында сүйүү жана ый аркылуу бүгүнкү күндөгү адамдардын бири-биринин ортосундагы сый мамиле, чыккынчылык иштери, зордук-зомбулук, атаандаштык, көрө албастык жана жокчулук маселелерин баяндап, адам баласына, жаштарга моралдык-этикалык, адеп-ахлактык насаат айткандай болот. Драма театрга ылайыкташтырылган адабий чыгарма катары сахнада дагы ролдоштурулуп, элдин купулуна толуп, көрүүчүлөргө рухий, эстетикалык байлык тартуулоосу шексиз.

Каармандар башынан өткөргөн окуялар аркылуу сүйүүнүн таза күчү менен коомдогу бут тосуулар, адилетсиздиктер, жашоодогу оор сыноолор сүрөттөлөт. “Ый” символикалуу деталь катары берилген. Сюжетте эки жаштын ортосундагы мамиле ата-энелердин ортосундагы түшүнүксүз мамилелерден улам ишке ашпай, окуя трагедиялуу аяктайт.

Табылды: Жакшы экен уулум, күндүз болсо күтө турабы, жакшы тилек жарым ырыс дейт. Жакшылыкты күткөн жакшы, энең экөөбүздун силерден башка эмнебиз бар. Кудайга шүгүр, болгонуна ыраазы болуш керек. Адамдын тотуктуусу жакшы. Көздү тойгузам деп жулуна берген да болбойт балам, ар бир нерсенин күнү, убактысы болот” - деп чыгармадагы адамдардын ач көздүгү, адамдардын сабырдуулугу, моралдык-этикалык тарбия тууралуу кармандын образы аркылуу берген.

Бүбүкан: Өх, Жумалы турбайсыңбы? Эки тоо көрүшпөйт, эки адам көрүшөт, чынын айтсам, чынын айтсам сени көрөм деп ойлогон эмесмин, өлүкмүн, кантип өзүң тааныдың, нечак эле мени, уулумду көмүп кетпедиң беле, көп жыл болгон өлүктү да киши тааныйбы?

Жумалы: Кечир мени, анда экөөбүз тең жаш экенбиз.

Бүбүкан: Жашы жаш болчубуз, бирок келечекти ойлобогон сен акмак, сен менен ат салышып, атаандашкан мен дагы акмак, кудай туура эле экөөбүздү кошпоптур, ал дагы эки акмакты кошпойт тура. Жаман менен жакшыны кошот тура. Менде жыргал жашоо жок. Мени эч ким тааныбайт, мен эч кимди тааныбайм. Бирөө менен да ишим жок, тентип ар жакта жүрөм, андан башка эмне кылмак элем, сенчилеп бала-бакыра, үй-бүлө күтпөсөм, мага дагы чала, сен кеткенде жашоо бүтүп кала тургансып, баламды дагы сатып...

Жумалы: Баланы!

Бүбүкан: Ал баланы сен эмес, төрөгөн мен да көргөн эмесмин. Тааныш врачка эптеп сүйлөшүп, колунда бар бир адамга саттырдым. Мен жебегенди балам жесин, мага бербеген бактыны кудай балама берсин. Мендей энени балам көрүп эмне кылат. Мага топурактын деле кереги жок, андан көрө кузгундарга барып жем болгонум жакшы.

Жумалы: Адам баласы бул жашоодо эмнелерди гана кылбайт. Дагы жерге ырахмат ушуну көтөрүп жүргөн. Бүбүкан, сен үчүн мен күнөөлүүмүн! Азыр минтип жашым бир топко барып калганда, сенин сезимиң менен ойногон акмак экенимди сездим. Ал кезде мен дагы бирөөнүн эрке баласы болсом, баланы эмне кылмак элем. Бирөөгө акыл эрте жетсе, бирөөгө акыл кеч жетет. Барынан өкүнүчтүүсү өзүңдү таштап салгансың! Эх, чиркин, ал кезде ким ойлоптур, сүйүү күчүнөн тайыз убал болоорун, сүйүү ый менен бүтөөрүн. Бүбүкан, сени унутпайм. Ортобуздагы баланы тапсам, сага алып барып берем.

Аталган бөлүмдө окуянын канчалык деңгээлде конфликттүү, орчундуу экенине күбө болобуз [4. с. 321]

Жогоруда авторлордун өзүнүн коомундагы көрүнүштөрдү, окуяларды чагылдыргандыгын эске алсак, анда Куттумидин Базаркулов бүгүнкү күндүн көйгөйүн алып чыккан. Бүбүкандын өзү

төрөгөн баласын бага албай калгандыгы анын социалдык абалына жараша болгондугун, Жумалынын өз баласына кайдыгер мамиле менен карап качып кеткендигин, окуянын жыйынтыгы трагедиялуу аяктагандыгын, сүйүү бакытка эмес ыйга айланып калгандыгын ишенимдүү сүрөттөп берген. Чыгармада турмушта болуп жаткан армандуу сүйүү баяны, эркек адамдардын алдамчылык мүнөздөрү, кыздардын алсыз сезимдеринин талкаланышы, наристелердин кор болушу, адам тагдырынын гүлдөй соолушу, адамкерчиликтин тамыры тартылып бара жаткандыгы деталдуу чагылдырылат. Айрыкча жашоодо ар дайым балдары үчүн түйшүк тартып келе жаткан ата-эненин образдары ачык көз алдыга тартылат. Баланы бактылуу болсо экен, ийгиликтери мол болсо экен деп ата-эне өмүрүн бала үчүн арнап келет. Чыгармада ата-энелердин тилектери таш каап, ый менен жыйынтыкталды. Моралдык-нравалык, адеп-ахлактык темасы кыргыз драматургиясында азыркы учурда зарылчылыкты жаратат. К.Базаркуловдун социалдык-психологиялык “Сүйүү жана ый” драмасы нравалдуулук проблемасынын кыргыз драматургиясындагы терең көрүнүшү катары “жаштардын моралдык глобалдуу маселесин” эл алдына алып чыгуу менен идеялык-эстетикалык жогорку сапатка ээ десек жаңылышпайбыз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Артыкбаев А.А. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы / А.А. Артыкбаев. – Кыргызстан, Б.: 2004. 651. 617.
2. Исабаева Ж. Сезимден сызылып чыккан чыгарма / Ж. Исабаева // Кыргыз Туусу. – Бишкек., 2015. № 12.09.06. 12. 9
3. Базаркулов К. Кыбыла . Роман китеби / К. Базаркулов. Б.: 2017. 355.
4. Бугров Б.С. Русская Советская драматургия 1960-1970 / Б.С. Бугров. Москва. Высшая школа. 1984. 285.
5. Калчабаева Б. Театр бардык доорлордо жашаган / Б. Калчабаева // Кыргыз Туусу. 2020. 7-август. № 48. 12 бет.

© Кубатбек кызы Мээрим, 2025

Кубатбек кызы Мээрим,

Ж. Баласагын атындагы КУУнун окутуучусу,

Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы

Акматабекова Каухар,

Ж. Баласагын атындагы КУУнун магистранты,

Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы

АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЖАНЫЛМАЧТАРДЫН ЖАНА САЛАМДАШУУЛАРДЫН ЖАЛПЫЛЫКТАРЫ

Бүгүнкү билим берүү процесси ар тараптуу, интерактивдүү жана окуучулардын кызыгуусун жогорулатууга багытталган көнүгүүлөрдү талап кылат. Мугалимдер үчүн сабакта ар кандай педагогикалык ыкмаларды колдонуу маанилүү, алардын ичинде жанылмачтар өзгөчө орунду ээлейт. Жаңылмачтар бул тилдик көнүгүүлөрдү, ой жүгүртүүнү, логикалык жана креативдүү жөндөмдөрдү өнүктүрүүгө багытталган оозеки көнүгүүлөр. Алардын пайдалуулугу мектептин ар кандай класстарына - башталгычтан баштап орто жана жогорку класстарга чейин - тастыкталган. Жанылмачтар окуучуларды сабакка активдүү тартууга жардам берет. Алар оозеки сүйлөө көндүмдөрүн өнүктүрүп, сөздү туура жана ритм менен айтууну үйрөтөт. Мындан тышкары, жаңылмачтар психологиялык жактан окуучулардын сабакка кызыгуусун жогорулатат, стресстен арылууга жардам берип, өзүнө ишенүү сезимин бекемдейт. Мугалимдер тарабынан жүргүзүлгөн байкоолорго ылайык, жанылмачтарды колдонгон сабактарда окуучулардын катышуусу жана активдүүлүгү орточо 70–90% деңгээлде сакталат.

Тилдик өнүгүү жана сөз байлыгы. Жанылмачтардын башкы ролу тилди өнүктүрүүдө көрүнөт. Мектеп окуучуларынын курактык өзгөчөлүктөрүнө жараша жаңылмачтар татаалдыгы жана темпи өзгөртүлүп, ар бир класстын талабына ылайык адаптацияланат. Башталгыч класстын окуучулары үчүн жөнөкөй, кыска жана ырчыл жанылмачтар сунушталса, орто класстын окуучулары үчүн узун, креативдүү жана логикалык байланыштарды талап кылган тексттер колдонулат. Жогорку класстарда болсо жаңылмачтарды чыгармачылык жана аналитикалык ой менен айкалыштырып, сөздүн тактыгын, артикуляцияны жана эс тутумду өрчүтүүгө багытталган көнүгүүлөр сунушталат. Мисалы, башталгыч класста “Саат сапта, сапта саат” сыяктуу кыска жанылмачтар үндөрдү так айтууга үйрөтөт.

Орто класста “Кырк кыркалык кырманга кирди, кырк кырманчылар кырк кыркалыкты эсептешти” сыяктуу жаңылмачтар ритмди, үндөрдүн катарлаштыгын жана сөздөрдү эстеп калууну камсыз кылат. Жогорку класстын окуучулары үчүн жаңылмачтарды креативдүү сценарийлер менен айкалыштырып, окуучулар өздөрү жаңы жаңылмачтарды түзүүгө чакырылат. Мындай көнүгүүлөр сөз байлыгын кеңейтет, логикалык жана ассоциативдик ой жүгүртүүнү өнүктүрөт.

Жаңылмачтардын тарбиялык ролу өтө маанилүү. Алар окуучулардын сабакка кызыгуусун жогорулатуу, өз ара баарлашуу жана командалык иштөө жөндөмүн өрчүтүү мүмкүнчүлүгүн берет. Мугалимдер байкагандай, жаңылмачтарды топтук көнүгүүлөр менен айтуу окуучуларда бири-бирине колдоо көрсөтүү сезимин калыптандырат, сабак учурунда позитивдүү эмоционалдык абалды түзөт. Ошондой эле жаңылмачтар окуучулардын эмпатиясын жана өзүн-өзү баалоо сезимин өстүрөт. Мисалы, бир окуучу ката айтып калганда, топтогу башка окуучулар аны тууралоо үчүн биргелешип жардам беришет. Бул процесс окуучуларда тарбиялык жөндөмдөрдү — сабактык маданият, жоопкерчилик, өз ара сыйлоо жана колдоо көрсөтүү — өнүктүрөт. Жаңылмачтарды чыгармачылык менен колдонуу окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн, ассоциативдик байланышты куруу жөндөмүн жана креативдүүлүгүн арттырат. Мугалимдер мисал катары окуучуларга “өз атыңар менен чакан жаңылмач түзүңүздөр” деген тапшырма берип, аларды жеке жана топтук ишке катыштырышкан. Натыйжада окуучуларда чыгармачылык сезим, өз алдынча ойлоп табуу жана сөз менен эксперимент жасоо жөндөмү өнүккөн. Жаңылмачтар окуучулардын психологиялык өнүгүүсүнө да таасир этет. Алар көңүлдү топтоого, эс тутумду өнүктүрүүгө, стрессти азайтууга жана сабакка эмоционалдык позитивдүү настрой түзүүгө жардам берет. Мисалы, сабактын башында кыска жаңылмачтарды айтып чыгуу окуучулардын көңүлүн сабакка буруп, эмоциялык стресстен арылтууга мүмкүнчүлүк түзөт. Жаңылмачтар ошондой эле когнитивдик көнүгүүлөрдүн бир түрү болуп саналат. Алар сол жана оң мээ жарым шарларын тең активдештирет, реакциянын ылдамдыгын жана ой жүгүртүүнүн ырааттуулугун жакшыртат. Окуучулар ар кандай тыбыштарды, ритмдерди жана сөздөрдү айтуу аркылуу тилдик жана психомотордук көндүмдөрүн биргеликте өнүктүрүшөт. Мугалимдер жаңылмачтарды сабактын ар кандай этаптарында колдонушу мүмкүн

1. Баштапкы мотивациялык көнүгүү: сабактын башында көңүлдү топтоо жана сабакка активдүү катышууга түрткү берүү;

2. Тилдик көнүгүүлөр: тыбыштарды так айтуу, сөздөрдү туура бөлүп айтууну үйрөтүү;

3. Эс тутум жана ой жүгүртүү: узак жаңылмачтарды эстеп, ритмди сактоо;

4. Тарбиялык көнүгүүлөр: топтук иш-аракеттер, бири-бирине колдоо көрсөтүү жана өз алдынча иштөө;

5. Чыгармачылык көнүгүүлөр: окуучулар өздөрү жаңы жаңылмачтарды түзүп, сценарийлерди иштеп чыгышат.

Практикалык мисал катары, мугалим сабакта “Тамара тармак таяк тандады” жаңылмачын окуучулар менен бирге айтып, андан соң окуучулар өздөрү класс темалары боюнча чакан жаңылмачтарды түзүшөт. Бул көнүгүүлөр окуучулардын сөз байлыгын, логикалык ой жүгүртүүсүн жана креативдүүлүгүн жакшыртат.

Жаңылмачтардын мектеп окуучуларына тийгизген таасири көп кырдуу жана практикалык жактан байкала тургандыктан, аларды системалуу колдонуу сунушталат:

Тилдик өнүгүү:

сөздү туура жана ритм менен айтууну, үндөрдү айырмалоону жана сүйлөө ырааттуулугун жакшыртат;

Тарбиялык мааниси: сабакка кызыгууну жогорулатат, жоопкерчиликти жана командалык ишти өнүктүрөт;

Психологиялык таасири: эс, көңүл буруу, ой жүгүртүү жана чыгармачылыкты өрчүтөт;

Практикалык колдонуу: сабакта интерактивдүү жана кызыктуу көнүгүүлөрдү түзүүгө мүмкүндүк берет. Жаңылмачтарга башка көз караштан караганда, алар окуучулардын тилдик көндүмдөрүн гана өнүктүрбөй, чыгармачылыгын, логикалык ой жүгүртүүсүн, психологиялык абалын жана социалдык жөндөмдөрүн комплекс түрдө стимулдай турган педагогикалык курал катары эсептелет. Классикалык мугалимдик практикада жаңылмачтар көбүнчө оозеки көнүгүүлөр катары каралса, альтернативдүү перспективада алар окуучулардын когнитивдик жана эмоционалдык өнүгүүсүнө терең таасир этет. Башкача айтканда, жаңылмачтар - бул жөн гана сөздөрдү туура айтуунун куралы эмес, окуучунун ой жүгүртүүсүн, эс тутумун, психомотордук көндүмдөрүн жана чыгармачылык потенциалын өнүктүрүүчү комплекс элемент болуп саналат. Мисалы, орто жана жогорку класстын окуучулары үчүн жаңылмачтарды драмалык сценка катары көрсөтүү, визуалдык иллюстрациялар менен айкалыштыруу жана ролдук оюндар аркылуу окуучуларды сабакка активдүү катыштырууга стимулдайт. Бул методика окуучуларды пассивдүү

окуудан активдүү окууга өткөрөт, сабакты интерактивдүү жана эмоционалдык жактан бай кылат[4.67].

Жаңылмачтардын когнитивдик жактарын карасак, алар окуучулардын мээ жарым шарларын тең активдештирет, сол жана оң жарым шарлар бир эле учурда иштеп, логикалык жана креативдүү ой жүгүртүүнү өнүктүрөт. Окуучулар узун жана татаал жаңылмачтарды эстеп, алардын ритмин жана тыбыштарын сактоо аркылуу кыска жана узак мөөнөттүк эс тутумду бекемдешет. Ошондой эле жаңылмачтарды айтуу окуучулардын реакциянын ылдамдыгын, ой жүгүртүүнүн ырааттуулугун жана психомотордук көндүмдөрүн өнүктүрөт. Мисалы, тыбыштарды жана сөздөрдү так айтуу менен окуучулар үнүн башкарууну, мимиканы жана кол кыймылдарын координациялоону үйрөнүшөт. Бул жагынан караганда, жаңылмачтар — мультисенсордук педагогикалык ыкма болуп, тилди, кыймылды, үндү жана эмоцияны бир эле учурда өнүктүрөт. Социалдык жана эмоционалдык таасири да абдан маанилүү. Жаңылмачтарды топтук көнүгүүлөр катары колдонуу окуучуларда эмпатияны, өзүн-өзү баалоо сезимин, командалык ишти жана бири-бирине колдоо көрсөтүүнү өрчүтөт. Мисалы, ката кетирген окуучуну топтогу башка достору колдоп, туура айтууга жардам беришет [2.34]. Бул процесс окуучуларда сабактык маданиятты, жоопкерчиликти жана өз ара сыйлоо сезимин калыптандырат. Ошондой эле жаңылмачтарды эмоционалдык стресс азайтуу жана сабакка позитивдүү настрой түзүү максатында колдонсо болот. Сабактын башында кыска жана күлкүлүү жаңылмачтарды айтуу окуучулардын көңүлүн сабакка топтоого жардам берип, эмоционалдык активдүүлүгүн жогорулатат. Мугалимдердин педагогикалык чеберчилиги да маанилүү аспект болуп саналат [6.78]. Жаңылмачтарды сабакка киргизүү мугалимден методикалык жана чыгармачылык чеберчиликти талап кылат. Мугалим сабактын максатына жараша жаңылмачтарды тандап, алардын курактык өзгөчөлүктөргө туура келүүсүнө көңүл бурушу керек. Башталгыч класстын окуучулары үчүн жөнөкөй, кыска жана ырчыл жаңылмачтар сунушталса, орто класстын окуучулары үчүн ритмди, үндөрдү жана логикалык байланышты талап кылган татаал тексттер колдонулат. Жогорку класстын окуучулары үчүн жаңылмачтарды чыгармачылык сценарийлер менен айкалыштырып, окуучуларды өздөрү жаңы жаңылмачтарды түзүүгө чакыруу сунушталат. Бул методика окуучулардын сөз байлыгын кеңейтүүгө, логикалык жана ассоциативдик ой жүгүртүүгө жана креативдүүлүктү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт[2.6].

Башталгыч мектеп - баланын оозеки жана жазма тилдик көндүмдөрүн активдүү калыптандыруунун негизги баскычы болуп саналат. Бул мезгилде окуучулар сөздөрдү туура айтууну, үндөрдү айырмалоону, ритмди сактоону жана морфологиялык, синтаксистик структураларды өздөштүрүүнү үйрөнөт. Изилдөөнүн натыйжалары көрсөттү, жанылмачтар башталгыч мектеп окуучуларынын тилдик компетенциясын калыптандырууда комплекс менен интеграцияланган таасирге ээ экендигин. Жанылмачтар — бул оозеки көнүгүүлөрдүн өзгөчө түрү, алар окуучулардын фонетикалык, артикуляциялык, морфологиялык, синтаксистик, лексикалык жана семантикалык көндүмдөрүн биргеликте өнүктүрүүгө багытталган. Тил-элдин руханий дөөлөтүн жана маданий өзгөчөлүгүн сактап турган тирүү система. Ар бир тилде элдин тарыхы, дүйнө таанымы жана ой жүгүртүүсү чагылат. Англис жана кыргыз тилдеринде элдик фольклордук элементтердин ичинен жанылмач жана саламдашуу формалары өзгөчө орунду ээлейт. Экөө тең адамдын сүйлөө маданиятын өнүктүрүү жана коом менен байланыш түзүүдө маанилүү функция аткарат.

Колдонулган адабияттар:

1. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: CUP, 2010.
2. Малабаев К. Кыргыз элдик жанылмачтары. Фрунзе: 1978.
3. Brown, H.D. Principles of Language Learning and Teaching. New York: Pearson, 2014.
4. Hall, E.T. The Hidden Dimension. New York: Doubleday, 1966.
5. Richards, J. Interchange: Language and Culture in Communication. Cambridge, 2008.
6. Юнусалиев Б. Кыргыз фольклорунун поэтикасы. Бишкек: Илим, 1980.

© Кубатбек кызы Мээрим., Акматбекова Каухар, 2025

АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ КЫРГЫЗДЫН КААДА-САЛТТАРЫ

Алыкул Осмонов кыргыз журтчулугуна классик, новатор акын катары белгилүү. Акындын ыр саптарында кыргыз адамынын турмушу, кесиби, кубанычы, кайгысы, өкүнүчү, мүнөзү, жаратылыштын кооздугу, согуштун кесепеттери, элибиздин каада-салттары, үрп-адаттары камтылган. Ар бир ырында “Туулган жердин топуагы алтын” девизин жолуктурууга болот. Мисалы “Өлүп тирилгендер” аттуу ырында төрөлгөн жерин көрүүгө болот:

Калпы калды Кайыңды айлым ыраактап,

Мен калтардай алыс кеттим кылактап.

Мүрү түшкөн жетим куштун канатын,

Айыктырган сууларыңа ырахмат![8.67]. Кыргыз эли туулган жерди “Ата конушу”, “Киндик кан тамган жер”, “Башк элде Султан болгончо, өз элиңу ултан бол!”, “Туулган жер ыйык” деп салттуу түрдө сый көрсөтүп, адам кайтыш болгондо дагы алыста болсо дагы туулган жерине алып барып коюшкан.

Андан ары улай:

Неге унуттум ууз, таза күндөрдү,

Кылтак менен кыргый тутуп күлгөндү,

Эне-атадан, тууган достон иши жок,

Таштан белем, Алыкулдун жүрөгү[6.78]. Алыкулдун ата-энесинен эрте эле ажырап, Токмоктогу балдар үйүндө тарбиялангандыгы тарыхтан белгилүү. Чоң атасы Орозаалынын зайыбы каза болгонуна байланыштуу өзүнүн уулу Жусуп менен Алыкулду балдар үйүнө өткөрүп кеткен. Бир нече убакыттан кийин Орозаалы өзүнүн уулун алып кетип, Алыкулдун ээрчигенине карабай, ошол жерге таштап койгон. Турмуштун мындай кырдаалында акын “Дос айрылат, тууган кайрылат”, “Ата-бийик аска, эне-боорундагы булак” сыяктуу түшүнүктөрдөн алыстап калган. Бой жетип, салмактуу чыгармачыл адамдар менен жолугуп, ырларын жарата баштаганда туулган жерге кусалануу, ата-эне, сүйүү, салт-санаа, тууганчылык деген факторлорго маани берип, ырларында камтый баштады.

Алыкул Осмоновдун элдик оозеки чыгармачылыгына дагы таасирленгени ырларынан ачык байкалат. Айрым ырлары “арман”

мотивинде жазылган. “Кубанам, бирок айбым бар” аттуу ырында төмөнкүдөй арман ыр саптарын кездештирүүгө болот:

Силер менен бирге бүтөт элем го,

Кубанычта бирге жүрөт элем го,

Педагогдун бири болуп калдым деп[9.28]. Мен ташкындап дагы күлөт элем го. Ыр акындын окуусунун аягына чыкпай ооруп калгандыгына байланыштуу жаралган. Кыргызда арман ырлары арбын кездешет. Чалга берген кыздын арманы, койчунун арманы, күйөөсү кайтыш болгон аялдын арманы, жаш балага берген кыздын арманы ж.б. Дагы бир акындын арман ырына көңүл бөлөлү:

Келсем турат мен туулган жер тамым,

Мында сиңген күлкү менен ыйларым,

Мында калган алтын бала чактарым,

Уруу, өбүүсү эне менен атанын[10.79]. Архивдик материалдарга карасак, бул ыр 1939-жылы жазылган экен. Эс тартканда айылына барып жазган ыры болгон экен. Чынында эле А.Осмоновдун тагдыры татаал, өкүнүчтүү жана өмүрү кыска болду. Жазган ырларынын көбүндө салттуу арман ырларын жолуктурууга болот. Ошондой эле күйгөн, сектбай ырларын дагы жазган. “Күйгөн” деген ырын туулган жерине барып, жайкысын эс алып жүргөндө ферма башчысынын кызына арнап жазган экен:

Жигиттен жигит иргейсиң,

Жылмая карап күлбөйсүң.

Ферманын кызы Күкүшжан,

Сен менин

Күйгөнүмдү билдбейсиң [9.27]. Элдик оозеки чыгармачылыкта ашыктык, сүйүү, секетпай ырлары илгертен эле жашап келе жатат. Күйгөн ырларында кыздын жигитке, жигиттин кызга жетпей калып, арманда, кусалыкта калганы берилет жана алардын ички муң-зары, өтүнүчү айтылган. Кыргыздын төкмө акыны Боогачынын “Күйгөн” аттуу жыйнагы дагы жарыяланган. Ал эми “Секетбай” ыры эки жаштын ортосундагы арзууну, ашыктыкты, махабатты билдирген. 1995-жылы “Алыкулга таазим” аттуу акынды эсекрүү китебинде сүйүү ырлары тууралуу төмөнкүчө маалымат берилген: “Ал эми Ала-Тоону жердеген калк Алыкулдун акындык кудуретине кулдук ура тургандыгы талашсыз. Дегеним менен махабат маңызы, сүйүү сезими, ашыктык оту жөнүндөгү ыр саптары замандаштарыбыздын жана ошондой эле кийинки муундун дагы моюнундагы ыйык тумарындай болуп калаган сыяктуу. “Сүйүү деген сүйүү эмес эринден, Сүйүү деген от чачышуу жүрөктөн деген аруу саптары элжиреген жаш жүрөктөрдүн кагуусун тездетип, жыргалга бөлөйт. Алыкулдун мына

ушундай ыр саптары – залкар ойлору далай улан кыздардын ашыктык-аруу сезимдерине улам дабаа болуп, деңизде сүзүп жүрүшсө кайык болуп бере тургандыгына эч кандай шек жок. Сүйүүнүн жалынына чалдыгып көрбөгөн адам чыныгы сүйүүнүн эмне экендигин билбей калышы чындык. Акындын сүйүү жөнүндө жазган ырлары ашыктык отун жандандырууга жөндөмдүү, кыздардын сезгич жүрөгүндө сүйүү отун жалбырттаган жалындуу саптары көптөгөн улан, кыздарыбыздын турмуштук ураандарына айланып калгандыгы ырас” [10.29].

Эгерде акындын автобиографиясына кайрылсак, алгачкы ашыгы Айдайга жетпей күчтүү арманда калганы бизге белгилүү. Анын кыргыздын “кудалашуу” каада-салтынан чыга албай, башкага баш кошкондугу акынды кайгыга салган. Айдайдын акыркы катында мындай деп жазылган: “Алыкул, менин тагдырымды ата-энем чечип койгон. Мени башка менен кудалашып коюшкан. Мен аларды кыя албайм! Кечир. Аман бол!” Мына ушул күндөн тарта акындын жалбырттаган ашыктык ырлары солгун тарта баштаган. Кыргыздын “кудалашуу”, “бел куда”, “жуучу түшүү”, “киндик куда” сыяктуу салттары көпчүлүк учурда жаштарды жабыркаткан жана тагдырларын тайкы кылган. Токтогул менен Алымкандын тарыхы буга күбө. Ушул окуядан кийин акын арман ырын жараткан:

Сүйүүнүн оту мендеги,
Сенде дагы бар бекен?
Эгер болсо сенде да,
Экөөбүздө бир тилек.

Неге өчүп калды экен? [7.34]. Акын турмушунда Айдайдан кийин Зейнеп аттуу кызга үйлөнгөн. Ал экөөбү кыздуу болушат. Тилекке каршы, кубанычтары көпкө созулбай, кызы эки жумадан соң чарчап калат. Бул окуядан кийин Алыкул менен Зейнептин ортосу алыстап, сүйүүлөрү муздап калгандай болду. Жыйынтыгында, 1948-жылы ажырашып кетишти. Алыкул Зейнеп менен жашаган үйдү “кара жолтой” деп атап, башка жакка көчүп кетти. Кыргыз элинде “ак жолтой”, “кара жолтой” аттуу ырымдар бар. Бизде салт катары кылымдар бою жашап келген салтты акын дагы бекем кармаган. Элибиз жамандык көргөн адамды, жерди, үйдү, жумушту “кара жолтой” деп андан алыс болууга аракеттенишкен. Ага жакын болгондо кайра эле жамандык боло берээрине ишенишкен. Сезимтал, ойчул акынга алгачкы сүйүүсүнөн, ымыркайынан ажыроо азаптын азабы болду. Түн уйку бетин көрбөй, өзөгү өрттөндү, кайгыга батты. Бирок акын андан кийин Ш.Руставелинин “Жолборс терисин жамынган баатыр” аттуу чыгармасын кыргыз тилине которуп, өзүн-

өзү колго алып, нуска ырларын дагы жараттты. Салттуу нуска ырына кайрылалы:

Кырк жаш -кылычтын мизи.
Кыйла жерген билинет кылган иши.
Элүү жаш эртең менен чыккан күндөй,
Жашыл арчага жарашып турган бүрдөй.
Алтымыш жаш аста жылган айдай,
Айткан сөзү адамдарга жагат майдай.
Жетимиш жаш эмгектин көрүп үзүрүн,
Таткан кез өмүрдүн ширин жүзүмүн [3.34].

Кыргыз элинде Арстанбек Буйлаш уулу, Калыгул Бай уулу, Токтогул Сатылганов, Жеңижок, Калык Акиев, Коргол Досуев сыяктуу төкмө акындарыбыз санат, насыят, нуска, терме ырларын элге арнап келишкен. Акын 1939-жылы кыргыздын салттуу “айтыш” формасындагы “Сүйлөшүү” аттуу ырын жарыялаган. Анда акын сынчы, колхозчу, жумушчу, китепканачы, адабият, акындык тууралуу айтыш өткөрөт. Кыргыз тилине которгон “Жолборс терисин жамынган баатыр” аттуу чыгармадагы Таризель менен Автандилдин айтышы сыяктуу ырларында элибиздин тарыхын, салт-санаасын, турмуш-тиричилигин ырларында чагылдырып келген. Кыргыз элинде Эсенаман менен Жеңижок, Токтогул менен Эшмамбет, Барпы менен Калмырза, Найманбай менен Калмырза, Сулайман менен Алымкул акындардын айтыштарында элдин диний көз караштары, турмуш-тиричилиги, жашоо-шарты, каада-салттары, үрп-адаттары, этнопедагогикасы, маданияты, адабияты камтылып, накыл кептери, санат-насыяттары, элдик педагогикасы муундан-муунга өтүп келе жатат. Акындын ырларында керээз, коштошуу салты дагы берилген. Ал өзүнүн ооруусунун жакшы болбой турганын сезген жана алдын ала коштошуу, керээз ырын жазып калтырган:

Эстейм сени, Кайыңды айлым сагынам,
Барбайм сага, сагынганда не кылам.
Бул турмушта мен атылган күлүк от,
Деңиз, дайра тоодон өтүп жарылам.
Учам алыс, арышым бек чоюлбайт,
Такам болот тамандарым оюлбайт.
Тирүү жаным буюрбаган сыяктуу,
Мен өлгөндө сөөгүм сага коюлбайт [9.30].

Акын бир ырында “жүз жолу төрөлүп, жүз жолу жашарам” - деп бардык кыйынчылыктарга туруштук берүүгө аракеттенет. Өзү кайтыш болгонда артында “дүнүрөгөн” үн чыгаарын бийик дух менен айтканы менен адам деген адам эмеспи. Анын алдыга умтулуусун, зор келечек

иштерин ооруу алсырата бирди. Адам баласы өлсө дагы чыныгы махабат, Ата журтка болгон сүйүү, адамдын из калтырган иштери, жакшы сөз өлбөй тургандыгын айрым ырларында керээз катары калтырып кеткен. “Өмүр” аттуу ырында кандай болбосун ыйык махабат өчпөйт тургандыгын баса белгилеген:

Өлүм бир акыр бир күн көрүнө алат,

Өмүрдө көп жашайсың, кылсаң кайрат.

Бирок да жыл гана эмес, нечен кылым,

Эч качан унутулбайт, чын махабат[7.81]. Акындын өмүр менен коштошуусу, адамдык арманы, алдыдагы максаттарга жете албай калгандыгы чыгармасында таамай берилген.

Жогоруда биз Алыкул Осмоновдун чыгармаларындагы каада-салттарды талдоого алууга аракеттендик. Акындын табылгалары бардык адабиятчылардай эле өзүнүн турмуш, чыгармачылык жолунан алынгандыгы айдан ачык көрүнүп турат. Анын ырларында санат, насыя, кошок, арман, күйгөн, секетпай, кошок, жоктоо, керээз, айтыш, нуска ырларын жолуктурдук. Айрыкча өкүнүү - терме ырларын арбын жараткандыгы байкалат. “Дүнүйө” аттуу ырында:

Кармасам деп кылтак салып үйүмө

Карайм, карайм келеби деп күнүгө.

Мага алданып эс ала кет бир мүнөт,

Алдың кызык, артың өкүнүч дүнүйө! («Дүнүйө»)[6.48].

Жогоруда баса белгилегендей, акындын алдыда залкар тилектери болгонуна карабастан, катаал турмуш максатына жеткибеди. Ошондой болсо дагы талыкпаган эмгеги менен кыргыз адабиятына өчпөс из калтырды. Акын дүйнөлүк адабияттарды дагы окуп, чыгармачылыгын байыткан. Чыгармаларына элдик оозеки чыгармачылыктын, чыгыш адабиятынын жана орус чыгармаларынын таасир бергендиги байкалат. Канчалык тагдырдын татаалдыгына туш болбосун, адамдардын адилетсиз мамилесине кабылбасын, жараланган сүйүүгө жолукпасын өзүнүн өжөрлүгү, аракетчилдиги, тайманбастыгы менен махабатка, жаратылышка, Ата Журтка, Ысык - Көлгө, туулган жерге арнап тынбастан өмүрүнүн аягына чейин ырларды жаратты. Ырларында кыргыздын туруктуу каада-салттарын, менталитетин, ата мурасын терең урматтагандыгын жана бекем тутукандыгын баса белгиледик.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Артыкбаев К. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. Фрунзе: Кыргызстан, 1982.

2. Асаналиев К. Алыкулдун ак боз ат. Китепте: Асаналиев К. Өрдөн-өргө. Ф., 1977, 64-92 беттер.
3. Алыбаев М. Мааниси жок «Махабат». Кызыл Кыргызстан, 1946, 15 ноябрь.
4. Артыкбаев К. А.Осмоновдун чыгармаларындагы традиция жана новаторлуктун кээ бир маселелери. Ала-Тоо, 1957, № 6.
5. Кыдырбаева Р. Лирика Алыкула Осмонова. Ф., 1957.
6. Осмонов А. Чыгармалар жыйнагынын үч томдугу. Рец. Станалиев С.
7. Осмонов А. Махабат. – Ф. Кыргызмамбас, 1945 жыл, 74 бет.
8. Садыков А. Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы традиция жана новаторлук. Ф., 1962.
9. Турусбек Жекшенбек Жакыпбек. Алыкулга таазим. Бишкек шаары. 1995. 1-китеп. 150. 28-бет.
10. Турусбек Жекшенбек Жакыпбек. Алыкулга таазим. Бишкек шаары. 1995. 2 китеп. 150 б.

© Кудайбергенова З.С., 2025

УДК 821.161.1

***Кульсарина И.Г.,**
канд. филол. наук, доц. УУНУТ,
Зайнуллин А.Р.,
студент ФБФВиЖ УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ПОЭТИКА И ПРОБЛЕМАТИКА ПОЭЗИИ НИНЫ ЗИМИНОЙ

«В стихах – моя жизнь, мое мироощущение», – так признается в автобиографии известная белорецкая поэтесса Н.Н. Зиминая [4: 7]. В её стихах глубоко и многосторонне отразились личные переживания: любовь, утрата и поиск смысла жизни, философские раздумья об окружающем мире, обращение к внутреннему «я» и т.д. Творчество для поэтессы стало своего рода спасением после пережитых ею физических травм.

Одна из ведущих тем в лирике Н.Н. Зиминой – любовь ко всему, что её окружало. Любовь её лирической героини – сочетание надежды и отчаяния, высоких чувств и томительного ожидания любимого. Характерной чертой поэзии Н.Н. Зиминой является соседство внутренних переживаний героев с образом природы. Окружающий мир – непосредственный участник всего того, что

происходит в её художественном мире. Это позволяет наиболее глубоко выразить всю тяжесть душевных волнений, через которые приходится проходить героям:

«Вот так и я, пока ты здесь,
Как солнце, надо мной,
Смеюсь,
Шучу, мой друг, с судьбой,
Пока ты есть...
А если грозы заплетут
Разлуку в серость дней,
Я, как кувшинка, утону
И затаюсь на дне
Всех этих дней» [5: 108].

Лирическая героиня Н. Зиминой – сложная и многогранная личность. Она выступает отражением самой поэтессы, но вместе с тем достаточно обособлена. На ее долю выпадает нелегкая судьба. Она испытывает широкий спектр эмоций: от радости до горя, от надежды до отчаяния. Нередко в лирике Н. Зиминой фигурирует образ звезды:

«Я тебя потеряла,
Будто с неба звезда

За порогом упала» [5: 17]. Звезды – это возлюбленные, которые способны существовать и освещать непроглядную мглу только вместе. Но если их разделить, оба человека, обе звезды «потухнут»:

«Две звездочки – вдвоем.

И в этом сила их.

А разлучи –

Померкнут разом обе» [5: 6].

Особое место в лирике Н. Зиминой занимает патриотическая тема. Поэтесса родилась в Белоречье и в своих стихотворениях уделяет особое внимание красоте и богатству культуры, традициям и духу своего народа, что подчеркивает ее глубокую связь с малой родиной:

«Белоречье – край старинный,
Горы, реки и луга.
Небылицы и былины
Держит времени рука,
Выпускает в поднебесье,
Словно белых голубей,
И живут-бытуют песни
В милой стороне моей» [3: 26].

Как было отмечено исследователями, любование красотой башкирской природы и искренняя радость от каждого её чудесного проявления органично переплелись в творчестве Н.Н. Зиминой [6: 36]. В стихотворении «Мастера», посвященном Мустаю Кариму, она философски размышляет о колокольном звоне и поэтическом даре [7]. Фольклорные образы, мотивы народных сказаний и обычаев (например, упоминания о Даниле-мастере, Святках, Рождестве и др.) придают её стихам национальный колорит.

В поэзии Нины Зиминой темы времени и памяти тесно переплетаются с философскими размышлениями о вечности, прошлом и настоящем. Время в ее стихотворениях рассматривается не только как объективный фактор, но и как переживание, внутреннее состояние человека. Поэтесса часто обращается к теме быстротечности жизни, осмысляя, как время уносит молодость, мечты и надежды. Время сравнивается с «вечным двигателем», и во всём этом цикле неизменна только природа:

«Вечны солнце и небо, весны озаренье,

Плеск ручья и реки под холодной луной»[5: 42].

Она – природа – будет вечной, пока на Земле царит мир:

«Будет вечной Земля, если яркое небо

Не остудят ракеты, несущие смерть»[Там же].

Поэтесса исследует циклический характер времени, демонстрируя его непостоянный характер. Один из разделов книги «Солнышко под вечер» так и называется – «Времена года». Лирическая героиня сталкивается с неизбежными изменениями, что порождает чувство неотвратимости и беспокойства. Для иллюстрации течения времени Н. Зиминой использует образы природы. Смена сезонов и круговорот жизни и смерти служат метафорами человеческого опыта. Весна символизирует возрождение и надежду, а зима – холод и одиночество. Эти природные образы помогают читателю понять влияние времени на внутреннее состояние героини и формирование её мировосприятия.

Для поэтики и стиля Н.Н. Зиминой характерно частое обращение к приемам ретроспекции, монолога и символики. Так, память в её стихах занимает центральное место и служит связующим звеном между прошлым и настоящим. Лирический герой часто обращается к воспоминаниям, которые становятся ключом к пониманию себя и своего места в мире. Прошлое представляется нам теплым и уютным домом, в котором тебя ждут, и куда хочется вернуться:

«А сердце? А сердце по-прежнему просит

Вернуться назад, сладкий день воскресенья.

Там мамин пирог на столешнице белой,

За окнами пламень от алого стяга»[1: 70].

Ещё один из частых образов в лирике Н.Н. Зиминой – образ матери. Это родной, самый близкий и светлый человек. В стихотворении «Братья» показан образ женщины, которая в годы войны смогла стать матерью (при этом поэтесса использовала слово на башкирском языке «инай») двум осиротевшим мальчикам-башкирам:

«Всех раньше встанет мама

Иль ласково – инай,

Чай с молоком заварит,

Разрежет каравай. /.../

В веселый час и в грустный

Всегда и всюду с ней

Газим, Юлдаш, Никола

И младший Алексей» [1: 34].

В поэзии Н.Н. Зиминой нередко присутствует мотив духовного поиска. Лирический герой стремится найти свое место в мире, осознать свою связь с Богом и окружающей реальностью. Этот поиск может быть сопряжен с внутренними конфликтами, сомнениями и вопросами о смысле жизни. Поэтесса обращается к вере как к опоре в трудные времена.

Нина Зиминая в своих произведениях использует образы святых, ангелов и других божественных фигур, которые служат символами надежды и духовной силы. Эти образы помогают создать атмосферу святости и глубокой духовности. В её стихотворениях можно встретить упоминания православных праздников, традиций и обрядов, что добавляет культурный контекст («Светлая Седмица Божие Воскресение», «Рождество Пресвятой Богородицы», «В день Покрова Богородицы» и т.д.). Природа в поэзии Зиминой рассматривается как проявление божественного порядка. Это место, где можно ощутить божественное присутствие, символ вечности.

Таким образом, творчество Нины Зиминой привлекает внимание читателей своим патристическим пафосом, богатым философским содержанием и самобытной поэтикой.

Список литературы:

1. Зиминая, Н.Н. Солнышко под вечер: стихотворения / Н.Н. Зиминая. – Уфа: Китап, 2000. – 111 с.
2. Зиминая, Н.Н. Белая птица счастья: повести и рассказы / Н.Н. Зиминая. – Уфа: Китап, 2006. – 342 с.

3. Зими́на, Н.Н. Бег за солнцем: стихи, повесть, рассказ, очерк и эссе / Н.Н. Зими́на. – Уфа: Китап, 2014. – 176 с.

4. Зими́на, Н.Н. Синеокая княгиня: избранное / Н.Н. Зими́на. – Магнитогорск: ЗАО «Магнитогорский дом печати», 2017. – 624 с.

5. Зими́на, Н.Н. Тихий вечер: стихи / Н.Н. Зими́на. – МБУК «Централизованная библиотечная система», 2015. – 145 с.

6. Кульсарина, И.Г. Башкортостан в русской и русскоязычной литературе XX-XXI веков: монография / И.Г. Кульсарина. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2023. – 204 с.

7. Кульсарина И.Г., Хисамова Г.Г. «Башкирский текст» в русской поэзии второй половины XX – начала XXI века // Казанская наука. – Казань, 2023. – № 11. – С. 161-163.

© Кульсарина И.Г., Зайнуллин А.Р., 2025

УДК 004.9:070:37.02

***Кутпанбаева Ж.Б., Алкожаева А.С.,**
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
журналистика және әлеуметтік ғылымдар
факультетінің -журналистика мамандығының
Ікурс докторанттары,
Астана қаласы, Қазақстан*

ДАТА ЖУРНАЛИСТИКА МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ АНА ТІЛІНДЕ ОҚЫТУДЫ ЖЕТІЛДІРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

XXI ғасырда ақпараттық технологиялардың жылдам дамуы білім беру жүйесіне айтарлықтай жаңалықтар мен өзгерістер енгізіп отыр. Қазіргі әлемдегі әртүрлі ақпарат алу, өңдеу және тарату тәсілдері жаңарып, күрделеніп, журналистика саласы бойынша да жаңа форматтарға ауысып жатыр. Атап айтар болсақ, дата-журналистика ақпараттық процестерді тереңірек түсіндіруге мүмкіндік беретін бағыт ретінде танылып отырса, жасанды интеллект технологияларының пайда болуы осы саланың мүмкіндіктерін едәуір арттыра бастады. Зерттеушілердің әртүрлі түсініктеме берулеріне байланысты, журналистикада ақпараттарды, мәліметтері өңдеу деген бірнеше ондаған жылдар бойы қалыптасып келе жатқанына қарамастан, ғылыми ортада «дата-журналистика» терминінің толық қанды бір ортақ анықтамасы, әлі пайда бола қойған жоқ. «Бұл көбіне ғалымдардың дата-журналистиканы әртүрлі қырынан қарастыруларына байланысты: мысалы компьютерлік, компьютерлік

журналистиканың дамуымен ұштасып отырған медиаиндустрия бағыты;эпистомология (гносеология) тұрғысынан; журналистика білім беру контекстінде (бағдарламалау, статистика және деректерді визуализациялау бойынша журналистерді оқытуға қойылатын жаңа талаптар)» [1].

Күрделі ақпаратты қолжетімді түрде ұсынуға көмектесетін мақалада визуализацияның болуы дата-журналистиканың басты бір ерекшелігі деп айтсақ болады. Журналистиканың «бәрін тезірек табудан» «сауатты талдауға» кәсіби трансформациясының векторы айқын. Оны жай талдап қана қоймай, визуалды коммуникация құралдарының дамуымен деректерді байсалды талдау дағдыларын жоғалтып және құнды, бірақ біркелкі көлемді ақпаратты қамтитын кестелерді айтпағанда, үлкен көлемдегі мәтінді оқуға дайын емес аудиторияңызға бұл ақпаратты мүмкіндігінше анық және түсінікті етіп ұсынуға тырысу керек. Міне осы тұста жасанды интеллект арқылы жасалған интерактивті карталар, инфографика және диаграммалар күрделі ақпаратты жеңіл қабылдауға осындай визуализация құралдары ретінде қызмет етеді.Осы көрнекі журналистикамен айналысатын және New York Times, Monde, Reader's Digest, Scientific American және Sports Illustrated сияқты медиа кеңістігінің алпауыттары үшін контент жасайтын «5W Infographics» компаниясының негізін қалаушы Хуан Веласконың бақылауларын осы салада қолданып, ақпарат таратып отырғандары растайды. Сұхбаттарының бірінде Веласко былай деп атап өтті: "Мен бірнеше жаңа тенденцияларды маңызды деп санаймын. Біріншісі - әңгімелерді құру үшін дереккөз ретінде үлкен көлемдегі деректерді пайдалану. Мұндай көлемдегі ақпаратпен жұмыс істеу кезінде тақырыптарды іздеу тәсілі техникалық тұрғыдан анағұрлым күрделі және жетілдірілген болуы керек. Дегенмен, деректерді жалпылау мен салыстыруға негізделген жұмыс принципі ешбір жаңалық емес екенін атап өткен жөн. Осылайша, деректер журналистикасының протоформаларын талдай отырып, Саймон Роджерс британдық Guardian газетінде жарияланған мақаланы келтіреді. [2]

Мәліметтер –мекеменің, ұйымдардың немесе жеке тұлғалардың күнделікті қызметі барысында түзілетін, айналымға түсетін және сақталатын шексіз ақпараттың маңызды бөлігі. Мәліметтер мемлекеттік тілде білім беру саласында деректерді талдау, тілдік, танымдық және медиа-сауаттылық қабілетін дамытуға әсер етеді және басқада барлық буындарында жасалады.Ол жергілікті немесе парламенттік сайлаулар ұйымдастырылған кезде, сауалнамалар немесе сауалнамалар жүргізілген кезде, әлеуметтік өмірдің көптеген

көрсеткіштері тіркелген кезде немесе азаматтық іс-әрекеттің нәтижелерін өлшегенде және т.б. жасалады. Деректерді жинау, басқару, өңдеу, сақтау және қол жеткізу үшін сапа және әлеуметтік жауапкершілік деңгейі елдер мен әртүрлі әлеуметтік жүйелер арасындағы айырмашылықты тудырады. Бұл деңгей неғұрлым жоғары болса, қоғам мен орта соғұрлым демократиялық және ашық болады. Ақпараттық технологиялар саласындағы соңғы онжылдықтардағы даму деректердің жалпы қоғам үшін және журналистика үшін маңыздылығы көрсетіліп отыр. Бүгінгі күні цифрлық дәуірде барлығы деректер сандармен өрнектелуі мүмкін болды және бұл сандар цифрлық форматта жасалып сақталады. Негізінде сандық ақпараттың кез келген түрі, мейлі ол мәтін, бейне, фото, аудио немесе анимация және т.б. болсын барлығы цифрлық форматқа көшті. Үлкен деректерді өңдеу, автоматтардыру және ЖИ алгоритмдері журналистика саласында түбегейлі өзгерістер енгізді. Жаңалықтар мен ақпараттар кез-келген тілде автоматты түрде құрастырылып, деректерді визуалды талдау кеңінен қолданыла бастады. Бұл бір жағынан редакция жұмысының тиімділігін арттырса, тіл мәселесі тұрғысынан біраз олқылықтар барын айта кету керек. Тіл мәселесін қарастырғанда оның ішінде баса айтатын түрік тілдес мемлекеттерде ақпаратты өз ана тілдерінде іздеу, өңдеу кездерінде бірқатар қиындықтар туындап отыр. Мысалыға алатын болсақ, ғаламторда ақпараттың басым көпшілігі ағылшын немесе орыс тілдерінде екені бәрімізге аян. Сол себепті, басқа тілдерден ақпаратты, дерек сөздерін қолдануда жасанды интеллект арқылы өңдеуге жүгініп жатқанымыз анық. Осы тұста әр тілдің ерекшелігіне байланысты деректерді өңдеуде немесе аударуда тілдік қателіктер немесе түп нұсқадан мағынасын жоғалтып алуы қауіпі барында ескеру керек.

Деректер жалпы қоғамның демократиялық жұмыс істеуі үшін ғана емес, сонымен қатар журналистика және оның қоғамдық миссиясын орындау үшін де маңызды болып табылады. Әсіресе, «жалған жаңалықтар» және пікірге негізделген журналистика көбейген қазіргі уақытта деректер өмірлік құндылыққа ие болады және журналистика стандарттарына сәйкес келуге және оған қоғамның сенімін қалпына келтіруге ықпал етеді[3].

Қолжетімді деректер көлемін ұлғайтумен қатар, цифрландыру бұл деректердің нақтылығын арттыру мүмкіндігін де дамытады. Демократиялық елдерде «ашық деректерге» сұраныс барған сайын артып келеді және демократияның деңгейі мен сапасына өзгеріс енгізеді. Ашық деректер – кез келген адам және кез келген мақсатта

еркін пайдалануға, өзгертуге немесе ортақ пайдалануға болатын деректер түрі.

Ашық деректер порталдары қазірдің өзінде Батыс елдерінде және демократияландыру үдерісіндегі кейбір елдерде құрылды. Дүниежүзілік банк, БҰҰ, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы және т.б. сияқты кейбір халықаралық ұйымдар да осындай порталдарды ашты. Бұл порталдар журналистер үшін де, азаматтық қоғам ұйымдары үшін де маңызды әрі бай ақпарат көзі болып табылады.

Дегенмен, қазіргі таңда көпшілік жасанды интеллекті пайдаланып деректерді іздеп, ақпараттарды өңдеу толық қанды қолданып жүрміз депте айту әлі ерте сияқты. Өйткенді қаншалықты қолданып жүрміз десекте оны тек беткі бір деңгейде ғана қолданыста екенін байқауға болады. Ал, деректермен жұмыс жасау және ЖИ қолданып өңдеуде толық қанды қолданысқа енгізе алмай жүрген тұстары баршылық. Негізі, жасанды интеллекті қолдануды қай салада болмасын пайдалы тұстары мен жеңілдіктері өте көп. Тек, сол жеңілдіктерді дұрыс қолданып, іске асыра білудің өзі бір үлкен ізденіспен тәжірибені қажет етеді. Атап, айтқанда қазақ тілінде жасанды интеллект арқылы бірқатар жетістіктерге жетіп отыр. Табиғи тілді өңдеу алгоритмдері арқылы, машиналық аударма әдістерін қолдана отырып, мәтінді бір тілден екінші тілге аудару мүмкіндіктері іске асырылған. Білім саласында, жекелендірілген оқыту әдісі, білім алушылардың білім деңгейіне сәйкес жекелендірілген оқу материалдары мен тапсырмалар құрастыру, сол сияқты қай салада болмасын таңдаған сала бойынша барлық ақпаратты автоматтандыру үшін мүмкіндіктер ұсынылып отыр. Осы тұрғыда, журналистерге де деректерді автоматтандырып жедел ақпаратты өңдеуге оның ішінде оны ана тілінде өңдеп беруде аздаған олқылықтар болғанымен көмек тигізер тұстары айтарлықтаймол.

Грейдің пікірінше, деректер журналистика үшін дереккөз бола алады, бірақ ол оқиғаны немесе екеуін де баяндау құралы бола алады. Екінші жағынан, кез келген дереккөз сияқты, деректерге де күмәнмен қарау керек және кез келген құрал сияқты біз оның ол арқылы ұсынылған оқиғаларды қалай қалыптастыратынын немесе шектейтінін білуіміз керек. Деректер журналистерге оқиға немесе құбылыспен айналыса бастағанда жасайтын гипотезаларды тексеруге көмектеседі. Олар сондай-ақ әртүрлі салалардағы тенденцияларды анықтауға, ресми есептерді шындықпен салыстыруға көмектеседі[4].

Бүгінгі таңда дата-журналистика деп әлеуметтік маңызы бар процестер мен құбылыстарды анықтау мақсатында үлкен көлемдегі ақпаратты жинау мен талдауды айтады. Сондай-ақ нәтижелерді

кейіннен бұқаралық аудиторияға түсінікті түрде ұсынуды қамтитын журналистік қызмет кешені ретінде қызмет етеді. Деректер журналистикасы талдау нәтижесінде түзілген заңдылықтарды атап көрсету үшін компьютерлік және интернет-технологияларды, пайдалануда жетекші рөлге ие.

Батыс әдебиетінде дата журналистика терминін деректерге негізделген журналистика (DDJ) деп те атайды. Дата-журналистика тәсілі мен ақпаратпен жұмыс істеудегі дәстүрлі журналистік тәсілдің арасындағы маңызды айырмашылықтар бізге төмендегідей болып көрінеді[5]. Деректерді «цифрландыру» дәуірі басталады, яғни оларды цифрлық түрге ауыстыру. 1950 жылдардың екінші жартысында алғашқы компьютерлік деректер базалары — файлдар түрінде ұсынылған ақпараттың құрылымдық массивтері — пайда болды. Мәліметтер қорымен жұмыс істеуге арналған бағдарламалық қамтамасыз ету біртіндеп әзірленді[7].

Бағдарламалық құралдар арасында мәліметтермен әртүрлі есептеулерді жүргізуге мүмкіндік беретін электрондық кестелер пайда болды. Электрондық кестелердің негізгі қағидаларын 1961 және 1964 жылдар аралығында американдық зерттеуші Ричард Маттесич тұжырымдаған және 1969 және 1970 жылдары Рене Пардо мен Реми Ландау кеңейтіп, кейін патенттелген.

Деректер базалары мен электрондық кестелер сандық деректердің үлкен көлемін жинақтауға жол ашты, ал интернеттің дамуы көптеген деректер репозиторийлеріне еркін қол жеткізуге мүмкіндік берді. Дата журналистикасының негізгі ақпарат көздерінің біріне айналған ашық деректер пайда болды[8].

Әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелеріне қоғамның қызығушылығы, сандық түрдегі үлкен көлемдегі деректердің болуы және бұл деректерді компьютерлік өңдеу мүмкіндігі, сонымен қатар жасанды интеллекті пайдалану тек кәсіпқойлардың ғана емес, қоғамдағы маңызды процестерді анықтауға қызығушылық танытатын журналистердің де оларды талдауға қызығушылық танытуына әкелді.

1967 жылы Детройттағы (АҚШ) жаппай тәртіпсіздіктерден кейін журналистика профессоры және оқытушысы Филипп Мейер Детройт Фри Пресс басылымында жаппай тәртіпсіздіктерге қатысу мен жергілікті тұрғындардың білім деңгейі арасындағы байланысты анықтау үшін компьютерлік технологияны пайдаланды.

ЖИ негізіндегі тілдік корпустар грамматикалық құрылымдарды, сөз қолданысын, стильдік ерекшеліктерін талдауға қолайлы. ЖИ мәтіннің лексикалық құрылымын, тақырыптық бағытын, эмоционалдық түрін автоматты түрде анықтайтын болғандық кейбір

олқылықтар болуы мүмкін дегенмен қолданысқа едәуір жеңілдіктер береді.

Қазіргі білім беру мекемелерінде ана тілде оқыту барысында бірқатар қиындықтар бар: цифрлық оқу контентінің жеткіліксіздігі, мәтіндерді талдау әдістерінің дәстүрлі болуы, аудиторияның тілдік қызығушылығының төмендеуі, медиа-сауаттылықтың әлсіздігі, ана тілінің цифрлық кеңістікте аз қамтылуы. Міне осы мәселелер ана тілде сапалы білім беруді тежеп отыр десек артық айтпаған болармыз.

Қорыта айтқанда дата-журналистика мен жасанды интелект технологиялары білім беру жүйесінің жаңаша дамуына ықпал ететін бірден бір маңызды құралға айналып отыр. Ана тілінде оқытуды жетілдіруде бұл технологиялар оқу материалдарының қолжетімділігін арттырып қана қоймай, тілді терең түсінуіне, мәтінді талдау дағдыларын дамытуға және медиа-сауаттылықты қалыптастыруға үлкен мүмкіндік береді. Сонықтан датажурналистика мен ЖИ технологияларын ана тілде ақпарат өңдеуде және білім беру саласында жүйелі түрде енгізу – заманауи білім берудің стратегиялық бағыттарының бірі болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Баранова Е. А., Шнайдер А.А. Формы подачи материалов в дата-журналистике // *Litera*, 2022. – № 3. – 98 с.
2. Лисицин М.Е. Понятие «журналистика данных» в современных научных публикациях // *Коммуникативные исследования*. – 2018. – № 3 (17). – 144 с.
3. Шнайдер А.А. Тренды массмедиа: применение искусственного интеллекта, машинного обучения, SEO-инструментов и дата-журналистики в контексте мирового медиаландшафта // *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История. Филология*. – 2022. – Т. 21. – № 6. – 59 с.
4. Pavlik J. V. Collaborating with ChatGPT: Considering the implications of generative artificial intelligence for journalism and media education // *Journalism & mass communication educator*. – 2023. – Т. 78. – № 1. – 84 с.
5. Babu N.V., Kanaga E.G. Sentiment analysis in social media data for depression detection using artificial intelligence: a review // *SN computer science*. – 2022. – Т. 3. – № 1. – 74 с.
6. Kokab S.T., Asghar S., Naz S. Transformer-based deep learning models for the sentiment analysis of social media data // *Array*. – 2022. – Т. 14. – 100157 с.

7. Zhang H. et al. Big data-assisted social media analytics for business model for business decision making system competitive analysis // Information Processing & Management. – 2022. – Т. 59. – № 1. – 102762 с.

8. Kurak G.K., Kabylgazina K., Shindaliyeva M.B. ҚазақтілдіБАҚ-тағыжурналистікзерттеу: тарихыментәжірибесі // Herald of Journalism. – 2022. – Т. 64. – № 2. – 15 с.

9. Шиндалиева М.Б. Қазақстан массмедиа сыжәнедата журналистиканың өзектімәселелері // Herald of Journalism/HabarşyŽurnalistikaSeriâsy. – 2023. – Т. 68. – № 2.

© Кутпанбаева Ж.Б., Алкожаева А.С., 2025

УДК 372.882

Кыбыева З.Ж.,

Ош МУнун окутуучусу,

Ош шаары, Кыргыз Республикасы

«КЫЛЫМ КАРЫТАР БИР КҮН» РОМАНЫН ҮЙРӨНҮҮ БОЮНЧА АЙРЫМ ЖУМУШТАР

1. Эне-Бейит аңызы жана бүгүнкү күн.

Романдагы Эне-Бейиттин тарыхы жөнүндөгү уламыш бүтүндөй чыгармага жан берип, каармандарды өткөн аңыз окуялардагы кишилердин жүрүм-турумдары менен салыштырууга, аларга окшоштуктар, айырмачылыктар түзүүгө, бүгүнкү күнгө байыркылардын мүнөзү менен кароого мүмкүндүк берет.

Эне-Бейит-Найман-Эненин сөөгү менен ачылып, ошондон ушуга бут жеткен жердеги найман аттуунун баарын жыйнап-жашырып келаткан жер, эми ошого Казангап раматылык уруунун ыйык салты жана маркумдун керээзи менен алып баратышат, маркумга ал жердин топурагы насип кылабы, же кылбайбы, ал али алдыда! Ошондо романдын көркөм системасына Найман-Эне жөнүндөгү уламыш келет. Мугалим уламыш жөнүндө студенттерге түшүнүк бере кетүүсү зарыл.

1-таблица

Уламыш- кандайдыр бир тарыхый негизи бар сыяктанган окуяларды фантастикалуу түрдө берген фольклордук чыгарма. Алар тематикасына карай: диний, тарыхый, антропонимикалык, топонимикалык ж.б. болуп бөлүнөт.
--

[3.12-6]

Окутуучу: Мындай фантастикалык, апыртма биз окуп жаткан уламыштагы кайсы учур?

Студент: Акырында, маңкурт аткан кезде, жыгылып бараткан Эненин башындагы жоолугунун учуп кетиши, анын адамча сүйлөп кириши.

Окутуучу: Дал ушул жерде мифологиялык белги бар, Дөнөнбай кушунун мифтик образы бар. Деги уламыш чыгармага кандай максатта киргизилди? Биринчиден, романдагы козголуп жаткан маселелердин бири-улуттук салт жана техникалык прогресс маселеси. Аза көчү кандай нерсеге баратат! Алардын Эне-Бейитинин жалпы окуяга кандай тиешеси бар? Чын эле Сабитжан айткандай өлгөндөн кийин Казангаптын кайда көмүлүшү баары бир эмеспи? Ошону тереңдетүүчүн бул уламышты автор киргизип жатат. Эне-Бейит мүрзөсү Эдигей жана Казангап үчүн гана эмес, бүткүл окурмандар үчүн ылайык болуу керек, а ошол жерге, ыйык жол тосулуп, бөгөт болуп турган, ошондо окурман кошо өкүнөт, көксөгөн бейитке жете албай калышканы армандуу болот.

Экинчиден, уламышта Найман-Эненин эң сонун баатырдык образы бар, ал кандайдыр бир даражада азыркы адамдар-Казангап, Үкүбала, Эдигей, Абуталип, Зарипалардын башаты кайда экендигин, алар кандай булактан ооз тийип, кимдин тузунан даам татып турганынан кабар берет, уруунун намысын сактап келген адамдарга жан таазим аябаган күчтү каяктан алып келишкендигин айгинелейт.

Үчүнчүдөн, уламыштагы маңкурт менен азыркынын маңкурту Сабитжанды салыштырууга, ал экөөнөн окшоштук, айырмачылык издөөгө мүмкүндүк берет.

Төртүнчүдөн, эң сонун саптарда Акмаянын тукумунун (Каранар деп алсак) кийинки тагдырын, таржымалын берүүгө, демек, адам сыяктуу эле айбандын тукуму да уланырын, алар адамдарга жан боорундай болуп (Найман-Энеге жана Эдигейге) кызмат кыла берерин, булар да адам сыяктуу эле чоң нерсе экенин жазуучу баса белгилеген.

Бешинчиден, Найман-Эненин трагедиясы кийин бир канча адамда кандайдыр бир көрүнүштө кайталанат. (М: Абуталиптин өкүнүчтүү тагдырын, өлгөндө көзүн жаап конр жан жок, же Казангаптын жалгыздыгын алып көрөлү ж.б.), эми бул тагдыр жаамы адамзаттын башына түшкөн, маңкурт уулу энесин атып салгандай, адам уулу өз энесин, өткөнүн, тарыхын атып салбаса экен деген кооптонуу менен тыгыз байланышып кеткенсйт.

Жалпы эле миф, легендаларды Ч.Айтматов «азыркы адабий процесстин көркөм философиялык тамырларына жан киргизип турган

баалуу мурас» катары өзгөчө баалайт. Ошентип, ушундай жана башка бир катар максаттар менен романдын сюжети уламыш киргизилди. Уламыштын көтөрүп турган идеялык-көркөмдүк салмагы кайсылар? Анын сюжети кандай багытта өнүгөт, негизги көңүл кайсы маселелерге бурулат?[5. 3-б.]

Окутуучунун аңгемеси: Илгери бир заманда ушул Сары-Өзөктү жуңжаң деген калк басып алат. Алардын негизги максаты-жер талашуу, байлык топтоо. Деги согуш адамзаттын тарыхынын ажырагыс бир бөлүгүнө айланып келген.

Доскага төмөнкүдөй таблица илинет да, ал окутуучу жана студент тарабынан изилденет.

2-таблица

Кийинки 6 миң жыл ичинде жер үстүндө 14 513 согуш болгон. Ушул 6 миң жылдын ичинде 300 жылы гана согушсуз өткөн.
--

Салыштыргыла: 14 513 жыл согуш, 300 жыл бейпилдик.

Мына ошондой согуштарда «жеңгени жерин, жайытын кеңейтип, жеңилгени тарылып-куурулуп кала турган» «... Жуңжаңдар адамзаттын тарыхындагы жазалардын эң оорун жасашкан, алар адамды маңкуртка айландырышкан». Карап көрөлү:

3-таблица

Жоломан

«Атасынын кегин алмакка, уулу кеткен согушка...» « Андагы айыгышкан чоң кармашта эки тарап аралаша чабышып жатканда уулу ат жалын кучактай жыгылганын, согуштан үрккөн азоо ат ала качып жөнөгөнүн, көргөндөр көп экен. Анан уулу аттан кулайт, бирок бир буту үзөңгүдөн чыкпай салаңдап калат, «...Сырт турпаты алибеттүү», «...кезинде жолдошторунун тобунан суурулуп чыккан акыл-эстүү, сөзмөр жигит болсо керек, азыр дале али жаш, кер муруту жаңы кылтыйып келатыптыр, кебетеси да келишимдүү».
--

«...Карасаң!- деди калпактын ээси (жуңжаңдар маңкурттун жебе атканына таң калып жатышат- М.А.) -Колунда эс калыптыр!».

Демек, Жоломан колуна курал алып, өз жерин бошотууга катышкан эр жүрөк балбан жигиттердин бири эле, ал кийин эмне болду, кимге айланды (жок, эмнеге?).

Маңкурт

«Кечээ күнү көзүн жаңы ачкансып, өз атын да билбейт экен байкуш, ата-энеси ким экенин да билбейт, эсинде жок. Эмне сурасаң да эки сөз менен жооп берет, же “ооба”, же «жок»... «Маңкурт деген эс-акылдан ажыраган бир сөлөкөт: өзү ким, эл-жери кайда, ысмы ким, ата-энеси ким, кайда качан чоңойгон, эсинде эчтеме калбайт, кыскасы - өзүн адам эле деп эсептебей калат. Өзү аягы айры, башы кара бир макулук болгон соң, айдаган жакка кынк этпей басат, айткан ишти кынк этпей аткарат», «... итке окшоп ээсин гана ээрчип калат, ээсин гана тааныйт», “...бар болгон ою - кара курсак».

Мына ушундай адамды маңкурт кулга айландырган тышкы душмандардан коргоо, аларга наалат айтуу, уламыштын башкы лейтмотивдеринин биринен болуп саналат, «Жерди алса болбойбу, мал-мүлктү алса болбойбу, анчалык душман экен, башты алса болбойбу. Бирок адамдын эс-учун алат деген шумдукту ким ойлоп чыгарды, буга кимдин колу барды? Оо, Жараткан, эгер сен бар болсоң, адамдын арам ниетине ушуну кантип киргиздиң? Мындан башка кыянатчылык аздык кылдыбы?» – деген Найман-Эненин ачуу мункануусу өтө жогорку чекке жеткен каргыш, адамзатка кайрылуусу таасын берилет. Жуңжандар адамдын адамдык касиетин жок кылышат, адамдагы тарыхтагы кыйноолордун эң кыйынына салышат, аларга адам деген нерсе керек эмес, тил алчаак маңкурт кул керек. Алар адамды, ыйык пендени кантип гана кыйнашпайт.

«Шири ысык күнгө кургаган сайын кысып, туткундун үнү Кудайга жетип, көзү чанагынан чыгып, тартпаган азапты тартат да, өлгөнү өлүп тынат, өлбөй калганы өткөн өмүр, ата-тегин такыр эстей алгыс маңкурт кул болуп кала берет. Шири кийгизгенден кийин туткундун мойнуна чоң дөңгөлөктөй жалмыяр байлайт, анысы туткун жаңы кыйналганда да башын жерге жаздана албасын дегени. Анан жан-талашканда үнү Кудайына жетсе да бизге угулбасын деп, туткундарды айылдан алыс, күн тийген ачыкка, башкача айтканда, чөлгө алпарып салат. Эки колун, эки бутун байлап, жанына ичер суу, сызар даам койбостон, таштап коет. Бу кыйноо төрт-беш күнгө созулат...»

«Талаага ташталган туткундардын көпчүлүгү жан чыдагыс азапта Сары-Өзөктүн аптабын көтөрө албай өлүп кеткен.

Тирүү калса беш-алты туткундан бирөө, же экөө калган. Ачкадан, же чаңкап өлсө бир жөн го, өлгөндөр төөнүн кам терисин күндүн кактоосунда улам кургаган сайын кысылып отуруп, мээнин баш сөөктөн сыгып чыккыдай абалга жеткирген азаптан өлгөн. Күн ысыган сайын темирдей куураган шири жылаңач башты чемгер салгандан бетер кысат. Ал аз келгенсип, эки күн өткөн соң, кайра кайрылып сайылат. Мунун кыйноосу кишинин азабын ого бетер күчөтөт. Ошентип, бара-бара туткундар эс-акылын жоготот. Беш күн өткөндөн кийин туткундардын кимиси калганын билүүгө айдар көкүлдөр келет. Кыйноого түшкөндөрдүн бирөөнү тирүү тапса, максатына жеткендей ыраазы болушчу».

Мына ушундай адамзат кордугунун эң эле ырайымсыз процедураларын колдонушуп, жунжандар адамдан маңкурт кулду бөлүп алышкан, ошондой акыбалга Найман-Эненин уулу Жоломан да туш болгон.[1. 76-б.]

Маңкурт жана маңкурттун маңкурттугу.

(Текстологиялык талдоо)

Бүгүнкү дүйнөнүн ыгына майышып, эртеңкиси эсинен чыккан адам, өз элинин жана башка элдердин тарыхый тажрыйбасынан ажыраган адам тарыхый перспективадан четке түртүлүп калат да, күнүмдүк көр оокатынын камы менен жашап өтө берет. (Ч. Айтматов).

«Маңкурт экенсиң! Маңкурттун маңкурту сен экенсиң! Романда “доордун уулу» Эдигей Сабитжанды, өзүнөн кийинки өсүп келаткан муундун өкүлүн, урматтап керээзин аткаруу үчүн Эне-Бейитке алып жөнөгөн Казангаптын жан уулун ушинтип айтат. Чын эле Сабитжанды ушинтип айтууга туура келдиби, же Эдигейдин ачуу үстүнөн чыгып кеткен сөзүбү? Деги эле Сабитжандын тутунган позициясы аны кимдерге жакындаштырып, кандай адамдардын образын жалпылаштырып турат.[1. 77-б.]

Студенттерге бул образды түшүнүү үчүн тексттен алынган учурларды окуп чыгуунун, аны талкуулоонун мааниси чоң.

Мына ушунун ичинен биз аны маңкурт кул менен салыштырып көрөбүз:

Жоломандын(кийинки маңкурттун) бала кези:	Сабитжандын бала кези:
«Атасынын кегин алмакка уулу кеткен согушка...»	«...мотуракай бала эле, атасынын сүйгүнчүгү, темир жолчулардын Кум-Белдеги мектеп-интернатына алып
«Андагы Андагы айыгышкан чоң кармашта эки тарап аралаша	

чабышып жатканда, уулу ат жалын кучактай жыгылганын, согуштан үрккөн азоо ат алат качып жөнөгөнүн көргөндөр көп экен. Анан уулу аттан кулайт, бирок бир буту үзөңгүдөн чыкпай саландап калат», «сырт турпаты-алибеттүү». «...кезинде жоро-жолдошторунун тобунан чыккан акыл-эстүү, сөзмөр жигит болсо керек, азыр дале жаш, кер муруту жаңы кылтыйып келатыптыр, кебетеси да келишимдүү...»	барып орноштурушканын эстеди: кол бошой калганда жолулаш товарнякка мине коюп, же Казангап экөө (Эдигей эскерип жатат- М.А.) эки төөнү салдырып барып, баланы көрүп келишер эле, аны да эстеди; Жатаканага көнбөгөн бала кантип жүрүү экен, бирөө ыза кылып койгон жокпу, өзү бейбаштык кылбады бекен, окуусу кандай болду экен - ушинтип Казангап экөөнүн санаасы тынчычу эмес...Кышкы каникулду аяктагандачы, төөчөн жөнөп, баланы тонго ороп, өңөрүп алып, Сары-Өзөктүн калың карын булкулдатып, аяз болобу, борошо болобу, күн-түнүнө карабай... жеткирип турушар эле».
---	--

Демек, балалык кез - адамдын таза кези, мында баары абийирдүү, пакиза болот, жаман адам жок, баары жакшы, кийин ошолордон биз билген эки маңкурт чыгат, бири улама-кайып кептеги маңкурткул, экинчиси романдагы замандашыбыз, бүгүнкү күндүн областтык маанидеги кызматкери - Сабитжан маңкурт. [1.81-б.]

Биринчиси ырайымсыз душмандын кулак угуп, көз көрбөгөн кыйноосунан улам алардын кызыкчылыгы үчүн аргасыздан, өзүнө-өзү баш ийбей, зордук-зомбулук менен өзүндөгү эң чоң артыкчылык болгон акыл-эсин кыйноо менен алдырып, анан маңкуртка айланды. Экинчиси болсо, биздин арабызда өсүп, мектеп-интернатта тарбия алып, чоң кызматка жетишип туруп, китеп окуп, билим алып, билип жүрүп эле, өтмө маанидеги маңкуртка айланды. Эң жаманы ал өзүнүн ошонусун-маңкурттугун билбейт, тескерисинче, башка адамдардын баарын көрүнгөн “Мыркымбай-шыйкымбайлар” деп төмөн коет. Баарынан да Сабитжан азыркынын маңкурту, өз дооруна сыйбай турган, кантсе да ушул эле арабызда чыккан, табигый

эсинен ажырабай туруп эле, идеясында маңкуртка ооп калгандыгы менен өзгөчөлөнөт.

Сабитжанды адам кылам деп, байкуш Казангап кантип кыйналбады. “Балам дегенде ичип жаткан ашын жерге коюп, окутту, чокутту. Кийин анысы эмне болуп чыкты. Өз энесин атып таштаган маңкурт сыңар, өз атасын көмүүдөн баш тартууга аракет кылды. Сыртынан карасаң “чоң киши”, “көз айнекчен”, “төбөсү бүктөлүү калпакчан, уйпаланган галстукчан”, “областтын борборунда иштейт жан аракети мартабалуу киши”, “чоң кызматкер”. А ичин аткара келсең:

1. Кызмат орунга, карьерага карата идеал-мүдөсү

“Мен баландай чоң киши менен болгом, түкүндөй кишиге түкүндөй дегем”. Эдилбай куркут айтып келбеди беле, карасаң дейт, биздин Сабитжан телефонду бир кармап жооп берип үлгүргүчө директору чакырып, анын эшигин бүжүрөп ачып, бөйпөктөп: “Жарайт, Алжапар Кахарманович, Азыр, Алжапар Кахарманович!” дегенден башка сөзү жок экен дейт. А тиги чоң болсо кабинетинде чойкоюп кнопкаларды басып гана башкарат экен дейт. Ошентип, Сабитжан менен жакшылап сүйлөштүрбөй коюптур...”.

«Жаагын жанып, тили сайрагандан башка билген өнөрү жок экен: ардеменин башын бир айтып, областтагы чоңдордун кызмат-жайын сөз кылып отурат, Ким кызматтан алынды, ким көтөрүлдү, аны саймердиреп отурат!..»

«-Эмне болуп жатыры? Мен облпрофсоветтенмин,- деди корулдап,

(Сабитжандын сөзү-М.А.)- Эмне үчүн токтодук?

-Анткени болбойт.

-Жолдош күзөтчү, мен облпрофсоветтенмин дебедимби.

2. Атасынын өлүмүнө келиши

«...өлгөн атасын көмгөнү келбей эле, баласы мейманга келгенби”. “Эки колун мурдуна тыгып жетип келиптир. Же жанында ээрчиткен катыны жок” .”арак менен шубатты шыңгытып жатып мас болду».

3. Сабитжандын аялы жөнүндө элдин сөзү

«Ал шуркуя шаардык болсо болгондур, бирок кайнатасына келип ыйлап койсо боло. Абийир, ызаат деген жок белем. Абышка эки саан ингени бар, жыйырмага жакын кой-козусу бар, тирүү кезинде балдарына жакшы ата эле. Анда келини из суутпай келип жүрүп, акыры малдын баарын саттырды да, абышканы шаарга алып кетишти. Анан абышка ашка жүк, башка жүк болуп, кайра куулуп калды. Эми ошо келин кана?».

4.Өзүн башкалардан өөдө көрсөтүүчүн кыйынсынып сүйлөшү

«...космоско ар бир учуш дүйнөлүк окуя...Билесинерби? Бул деген саясат менен илимдеги биздин беделдин өсүшү болот». «А, түшүндүм. Пилоту жок корабль учурушкан экен да, Эксперимент үчүн». «Кымбаттуу, көкөтайым, космоско учуш деген Каранарга минип алып, Сары-Өзөктүн чөлүн кезиш эмес, татаал, өтө татаал...», «...ал кулак угуп, көз көрбөгөн укмуштарды, илимий жетишкендиктерди айтып олтурду».

5. Ата керээзин аткарууга кылган мамилеси

«Кайдагы бир Эне-Бейитке дебей, ушу тегеректе жер азбы, босогодон аалам түбүнө чейин Сары-Өзөктүн талаасы, өзү өмүр бою иштеп өткөн темир жолдун боюндагы бтр дөбөчөгө жашырбайлыбы, поезддердин өткөн-кеткен дүбүртүн тыңшап жатсын деген оюн айтты. Өлгөндүн жазасы көмгөн илгеркинин макалын келтирип койду. Мындай учурда тез ойлоп, тез бүтүргөн жакшы, баш оорутуп, жанды кыйнап отурабызбы-, деди акылдуу уул».[1. 83-6.]

«-Айтпадым беле! Жердин түбүнө сөөк ташыш деген эмне шумдук, эскинин калдыгы, ырымчылдык да! Өзүңөр аз келгенсип, кишинин башын чиритесинер. Өлгөндүн сөөгүн кайда көмсө, айырмасы эмне? Жоо-к, өлүп-талып Эне-Бейитке алабыз деп, сеники да өтпөдүбү! Мына эми көөмп алгыла!».

Сабитжандын кандай белгилери уламыштагы маңкуртка окшошуп турат?

Маңкурт:	Сабитжан:
-өз атын, атасынын атын, уруусун, кыскасы, өткөн күндөрүнүн баарын унутат, ал үчүн тарых жок; - кара курсактын гана камында болот; -өз энесин атып өлтүрөт.	- өткөн күнү, элдик салт, ата керээзи ал үчүн жок; -кызмат, үй-жай гана болсо болду; -атасын маркум айтып кеткен жерге көмүүдөн баш тартат, элден уялганынан эле өлүк көмүүгө катышат.

Демек, ал замандын ичинен сүрүлүп калган, өткөнү жана келечеги жок, бүгүнкүсү менен жашаган, эптеп күн көргөн кишинин сөлөкөтү, “ өз энесин атып өлтүрөбү, же өз атасынын сөөгүн барк албай коебу-булар мааниси окшош көрүнүштөр: экөө тең кылмыш жасалгандык”.[3. 35-6.]

Текстен алынган мисалдарды окутуучунун жардамы менен студенттер талдап чыгышат, талдоодо ар бир сүйлөмдүн маанисине, кандай ой катылгандыгында, кайсыл окуядан алынгандыгына өзгөчө көңүл бурушат. Мына ошондо Сабитжандын мүнөзүн, анын мүдөө-

максатын, адамдар арасындагы ордун белгилеп, анын образын бир кыйла терең ачууга мүмкүндүк алынат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Муратов А. Адабият-ыйман сабагы. Б. 1993.
2. Айтматов Ч. Все касается всех // Вопросы литературы. 1980, № 12.
3. Борбугулов К. Байыркы сыйынуу жана азыркы учур. Ф. 1984, № 23.
4. Гачев Г. Чингиз Айтматов и мировая литература. Ф. 1982, 282 б.
5. Кыргызстан маданияты Ф. 1976, № 23.

© Кыбыева З.Ж., 2025

УДК 070

*Лубяной Д.С.,
студент УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА В ФОРМИРОВАНИИ МЕДИАГРАМОТНОСТИ

В условиях цифровизации современного общества социальные медиа занимают центральное место в информационном пространстве. Они выступают не только каналом распространения новостей и общественно значимой информации, но и особой коммуникативной средой, в которой формируются мировоззренческие установки, ценности и модели поведения пользователей. Для значительной части аудитории, прежде всего молодежи, социальные медиа становятся основным, а иногда и единственным источником получения информации о событиях общественно-политической, культурной и экономической жизни.

Актуальность исследования обусловлена возрастающим влиянием социальных медиа на процессы социализации личности и формирование информационной картины мира. В условиях высокой скорости распространения информации и отсутствия жесткого редакционного контроля возрастает риск дезинформации, что делает проблему медиаграмотности особенно значимой. Современный пользователь должен обладать навыками критического анализа медиасообщений, умением отличать достоверную информацию от манипулятивной и осознавать механизмы воздействия медиаконтента.

Цель статьи — определить роль социальных медиа в формировании медиаграмотности пользователей и выявить основные направления их позитивного и негативного влияния. В соответствии с поставленной целью в статье решаются следующие задачи: раскрыть понятие медиаграмотности, проанализировать специфику социальных медиа как медиасреды, обозначить основные риски и возможности формирования медиаграмотности в цифровом пространстве.

Понятие медиаграмотности является междисциплинарным и активно используется в исследованиях в области журналистики, педагогики, социологии и медиакультурологии. В общем виде медиаграмотность определяется как совокупность знаний, умений и навыков, обеспечивающих осознанное восприятие, анализ, оценку и создание медиатекстов различных форматов.

Ключевым компонентом медиаграмотности является критическое мышление, предполагающее способность задавать вопросы к медиасообщениям, анализировать их источники, цели и возможные последствия. Медиаграмотный человек понимает, что любая информация создается в определённом контексте и может отражать интересы конкретных социальных групп или институтов.

В условиях информационной перенасыщенности медиаграмотность становится необходимым условием безопасного и эффективного взаимодействия с медиасредой. Недостаточный уровень медиаграмотности приводит к росту доверия к недостоверным источникам, некритичному восприятию информации и активному распространению фейковых новостей, что негативно сказывается на качестве общественного диалога и уровне социальной ответственности граждан.

Социальные медиа представляют собой специфическую форму медиакommunikации, отличающуюся интерактивностью, мультимедийностью и пользовательским характером производства контента. В отличие от традиционных средств массовой информации, социальные платформы стирают границы между профессиональными журналистами и рядовыми пользователями, предоставляя последним возможность выступать в роли создателей и распространителей медиатекстов.

Данная особенность оказывает существенное влияние на процессы формирования медиаграмотности. С одной стороны, участие в создании контента способствует развитию медиакомпетенций, пониманию принципов работы медиасреды и механизмов воздействия информации. С другой стороны, отсутствие профессиональной подготовки у большинства пользователей приводит к снижению

качества распространяемого контента и увеличению объема недостоверной информации.

Кроме того, важной характеристикой социальных медиа является алгоритмическая персонализация контента. Рекомендательные системы формируют индивидуальные новостные ленты, ориентируясь на интересы и поведение пользователей, что может способствовать возникновению так называемых «информационных пузырей». В таких условиях пользователи получают ограниченный набор точек зрения, что снижает уровень критического восприятия информации и усложняет формирование медиаграмотности.

Социальные медиа обладают значительным потенциалом в формировании медиаграмотности. Они предоставляют доступ к разнообразным источникам информации, стимулируют сравнение различных интерпретаций событий и побуждают пользователей к самостоятельному поиску дополнительных сведений. Активное взаимодействие с контентом способствует развитию навыков анализа медиасообщений и осознанию роли медиа в современном обществе.

В то же время формирование медиаграмотности в социальных медиа носит преимущественно стихийный характер. Без целенаправленного обучения и методического сопровождения пользователи часто не осознают манипулятивный потенциал медиаконтента и подвержены эмоциональному воздействию. Особенно уязвимыми в этом отношении являются молодые пользователи, для которых социальные медиа выступают основной средой коммуникации.

Таким образом, социальные медиа могут рассматриваться как инструмент формирования медиаграмотности лишь при условии осознанного и критического подхода к медиапотреблению. В противном случае они становятся фактором усиления информационных рисков.

Несмотря на образовательный потенциал социальных медиа, они связаны с рядом серьезных проблем. К числу основных рисков относятся распространение фейковых новостей, кликбейт-контента и материалов манипулятивного характера. Высокая скорость распространения информации и отсутствие эффективных механизмов верификации затрудняют критическую оценку медиасообщений.

Кроме того, социальные медиа активно используются в целях информационного воздействия, включая формирование общественного мнения и политическую коммуникацию. В условиях недостаточной медиаграмотности пользователи становятся объектами

манипуляции, что подчеркивает необходимость развития навыков критического анализа информации.

Таким образом, социальные медиа играют значимую и противоречивую роль в формировании медиаграмотности. Они создают условия для развития медиакомпетенций, критического мышления и активного участия пользователей в медиапроцессах, однако одновременно усиливают риски дезинформации и манипуляции сознанием.

Результаты исследования подтверждают необходимость интеграции медиаобразовательных практик в образовательный процесс и формирования у пользователей осознанного отношения к медиапотреблению. Материалы статьи могут быть использованы при написании курсовых и выпускных квалификационных работ, а также в рамках дальнейших исследований по проблематике медиаграмотности.

Список литературы:

1. Глебова И. С., Белозерова Ю. М., Гараганов А. В. Социологическое исследование медиаграмотности в управлении образованием // Социально-политические науки. 2025. Т. 15, № 3. С. 169–175.
2. Казиев В. М., Казиева Б. В. Медиаграмотность как основа информационно-коммуникационной и социально-психологической безопасности в цифровом обществе // Цифровая гуманитаристика и технологии в образовании : материалы междунар. науч. конф. М., 2020. С. 296–302.
3. Савина О. В. Медиаграмотность как фактор противодействия дезинформации и пропаганде в цифровой среде // Постсоветский материк. 2024. № 1 (45).
4. Челякова О. А., Кожевникова О. В. К вопросу об актуальном уровне и стратегиях развития медиаграмотности современных школьников // Комплексные исследования детства. 2024. Т. 6, № 4. С. 273–279.
5. Холодова Е. А. Интерактивное обучение через социальные сети: плюсы и минусы // Матрица научного познания. 2025. № 1–2.
© Лубяной Д.С., 2025

МЕХАНИЗМЫ РЕКРУТИНГА АУДИТОРИИ ДЛЯ АРТ-ЖУРНАЛИСТИКИ: КЛАССИФИКАЦИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

В статье рассматриваются специфические механизмы привлечения (рекрутинга) аудитории для арт-журналистики – специализированного направления, освещающего сферу искусства и культуры. Цифровая трансформация медиапространства обострила конкуренцию за внимание пользователей, что требует от арт-журналистики разработки и использования разнообразных инструментов вовлечения. На основе анализа современных исследований (Балакирева, 2023; Меркушина, 2025) предлагается классификация механизмов рекрутинга, разделяющая их на традиционные (событийные, печатные, партнёрские) и цифровые (социальные медиа, иммерсивные технологии, контент-стратегии). В работе утверждается, что наибольшую эффективность демонстрируют гибридные модели, комбинирующие цифровые интерактивные практики с углублённым экспертно-ориентированным контентом. Результаты исследования могут быть использованы редакциями арт-медиа для оптимизации коммуникационной стратегии.

Арт-журналистика, понимаемая как направление журналистики, специализирующееся на освещении искусства, культурных процессов и художественных практик, находится в сложном положении в современном медиаландшафте. С одной стороны, её аудитория традиционно считается узкой и элитарной – это ценители искусства, профессионалы культурной сферы, образованные городские жители. С другой стороны, цифровизация и демократизация доступа к культурному контенту создают потенциал для расширения этой аудитории. Однако в условиях информационной перегруженности и высокой конкуренции за внимание пользователя простого производства качественного контента недостаточно. Возникает необходимость в целенаправленном и системном рекрутинге аудитории – привлечении новой и активизации существующей аудитории через специальные коммуникативные механизмы.

Цель статьи – систематизировать и проанализировать механизмы рекрутинга аудитории, актуальные для арт-журналистики в цифровую эпоху. Для достижения цели решаются следующие задачи:

1. Уточнить специфику аудитории арт-журналистики и вызовы, стоящие перед её привлечением.
2. Предложить классификацию механизмов рекрутинга, разделив их на традиционные и цифровые.
3. На основе данных современных исследований оценить эффективность ключевых инструментов.
4. Сформулировать рекомендации для практикующих арт-журналистов и редакций.

Методология исследования включает анализ научной литературы (теоретический метод), классификацию выявленных механизмов, а также контент-анализ практик, описанных в исследованиях цифровых медиа.

Аудитория арт-журналистики неоднородна. В её ядре находятся профессионалы (художники, кураторы, критики, искусствоведы) и активные ценители искусства, для которых такой контент является профессионально или лично значимым. Второй, более широкий круг – потенциальная аудитория, интересующаяся культурой эпизодически или находящаяся в процессе формирования соответствующих интересов. Именно рекрутинг этой группы представляет наибольший интерес и сложность.

Основные вызовы связаны с воспринимаемой элитарностью и сложностью тематики, которые могут отталкивать массового пользователя. Кроме того, в цифровой среде арт-контент конкурирует за внимание с более динамичными и развлекательными форматами. Как отмечает Балакирева, арт-направление в журналистике «пребывает в поиске новых приемов и методов контакта с целевой аудиторией». Этот поиск и формирует арсенал современных механизмов рекрутинга.

Механизмы рекрутинга можно разделить на две крупные группы: традиционные (адаптированные к современности) и цифровые (рождённые в новой медиасреде). Событийный рекрутинг: Проведение и освещение офлайн- и онлайн-событий – лекций, дискуссий, презентаций, вернисажей в формате live-трансляций. Это позволяет привлечь аудиторию, заинтересованную в уникальном опыте и живом общении. Партнёрства и коллаборации: Сотрудничество с музеями, галереями, университетами, фестивалями позволяет обмениваться аудиториями и проводить перекрёстный

рекрутинг. Нишевые печатные и email-рассылки: Для лояльного ядра аудитории сохраняют значение качественные печатные издания (журналы) и email-рассылки, формирующие чувство принадлежности к сообществу.

Данная группа является наиболее динамичной и критически важной для расширения аудитории.

1. Социальные медиа и визуальные платформы (VK, Дзен, Rutube): Использование визуального контента (короткие видео о выставках, таймлапсы создания искусства, «Истории» с экспертами) для привлечения молодой и широкой аудитории. Меркушина, исследуя практики региональных медиа, указывает, что сетевые СМИ активно используют социальные платформы для «удержания пользователя на конкретной площадке, вовлечения в процесс чтения/смотрения».

2. Иммерсивные технологии (VR/AR, 360° видео): Создание виртуальных туров по выставкам, дополненная реальность для оживления произведений искусства на экране. Эти инструменты предлагают уникальный опыт, который сам по себе становится причиной для привлечения аудитории технологичных пользователей.

3. Интерактивный и пользовательский контент: Опросы, квизы, конкурсы на знание искусства, а также возможность для пользователей создавать свой контент (например, фотографии в стиле определённого художника с хештегом) активно вовлекают аудиторию, превращая её из пассивного потребителя в соучастника.

4. Контент-стратегии на основе данных (Data-driven): Анализ поведения аудитории (метрики вовлечённости, пути конверсии) позволяет точно адаптировать контент и каналы его распространения для привлечения конкретных сегментов.

5. Экспертное лидерство и storytelling: Глубокие аналитические материалы, интервью с ключевыми фигурами искусства, нарративные long-reads формируют репутацию издания как авторитетного источника, что является фундаментальным механизмом рекрутинга для взыскательной аудитории.

Анализ показывает, что эффективность механизмов варьируется в зависимости от целевой группы. Для расширения аудитории (рекрутинг новых пользователей) наиболее эффективны визуальные социальные медиа и иммерсивные форматы. Они снижают порог входа, делая искусство наглядным и зрелищным. Для углубления вовлечённости и удержания ядра аудитории ключевыми остаются экспертный контент (long-reads, аналитика) и событийные форматы (лекции, дискуссии), которые удовлетворяют потребность в

глубине и профессиональном диалоге. Главный риск цифровых механизмов – поверхностность. Погоня за виральностью может привести к упрощению контента, утрате аналитической глубины и, как следствие, к оттоку самой ценной – экспертной – части аудитории. Поэтому успешная стратегия рекрутинга должна быть гибридной, комбинирующей массовые цифровые инструменты для привлечения с комплексными, содержательными форматами для удержания и углубления отношений. Рекрутинг аудитории для арт-журналистики в современную эпоху представляет собой сложную, многоуровневую задачу, требующую от редакций гибкости и комбинированного подхода. Как демонстрирует исследование, не существует единственного универсального механизма. Успех в построении многоканальной коммуникационной экосистемы, которая:

1. Использует цифровые и визуальные инструменты (соцсети, иммерсивный контент) для привлечения широкого круга любознательных пользователей и снижения барьеров восприятия.

2. Опирается на традиционные ценности экспертизы, глубины анализа и качественного storytelling для консолидации и удержания лояльного ядра аудитории.

3. Постоянно тестирует и оценивает эффективность различных каналов, основываясь на данных о поведении аудитории.

Таким образом, механизмы рекрутинга трансформируются из простых инструментов продвижения в стратегический компонент редакционной политики, определяющий не только количественный рост, но и качество взаимодействия арт-журналистики с её аудиторией в цифровом пространстве.

Список литературы:

1. Балакирева А.Я. Коммуникативные инструменты арт-журналистики // Коммуникология. 2023. URL: <https://www.communicology.ru/jour/article/view/336> (дата обращения: 16.12.2025).

2. Меркушина Е.А. Механизмы взаимодействия с аудиторией в новых медиа // Неофилология. 2025. URL: <https://neophilology.elpub.ru/jour/article/view/517> (дата обращения: 16.12.2025).

3. Новикова А.А. Арт-журналистика и иммерсивные медиaprактики: эстетические и этические аспекты // Арт-журналистика в цифровую эпоху: реалии и прогнозы: сб. науч. ст. / ред.-сост. Ю.В. Ганичева. М.: Согласие, 2021. С. 41-58.

4. Масленников А.В. Арт-журналистика как объект современных медиаисследований // CyberLeninka. 2020. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/art-zhurnalistika-kak-obekt-sovremennyh-mediaissledovaniy> (дата обращения: 16.12.2025).

5. Эвальд В.Д. Интерактивность и иммерсивность в медиасреде. К проблеме разграничения понятий // Художественная культура. 2019. № 3 (29). С. 248-271.

© Махмутова Р.М., 2025

УДК 070

Мустафина Р.Д.,

канд. филол. наук, доцент УУНУТ,

Аминбаев Э,

студент УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

ОТРАЖЕНИЕ МОЛОДЕЖНОЙ ТЕМАТИКИ В СМИ БАШКОРТОСТАНА И ТУРКМЕНИСТАНА

Молодежной тематике средства массовой информации уделяют большое внимание, освещают разные сферы. Молодежи, молодежной политике на государственном уровне придается большое значение: создаются условия для самореализации молодежи, программы доступного жилья, осуществляется поддержка молодых семей и т.д.

Во время работы над статьей мы опирались на СМИ Республики Башкортостан, обратились на сайт Министерства молодежной политики РБ, на материалы некоторых электронных изданий Туркменистана и официального сайта Центрального совета Молодежной организации Туркменистана имени Махтумкули. Были анализированы материалы последних месяцев уходящего года.

Молодежная тематика в СМИ обеих республик направлена на формирование лояльного, образованного и активного молодого поколения.

Поэтому в СМИ современный образ молодежи предстает в материалах, посвященных образованию, науке, волонтерскому движению, социальным вопросам.

Молодежная пресса Башкортостана сегодня представляет собой разнообразный и многослойный медиaprостранственный комплекс, включающий как традиционные печатные СМИ, так и современные цифровые проекты. Каждое издание имеет свою

специфику, связанную с языком, формой подачи, тематикой и целевой аудиторией.

Регулярным тематическим направлением материалов о молодежи является образовательная тема. Публикуются статьи о подготовке к ЕГЭ, поступлении в вузы, выборе профессии, прохождении практики, участии в олимпиадах и научных конкурсах.

Многие газеты и журналы освещают проекты вузов, рассказывают о научных достижениях студентов и молодых преподавателей. Эта тематика остаётся востребованной, потому что образование является ведущей ценностью для значительной части молодежи региона.

В молодежной газете «Йэшлек» в рубриках «Культура и искусство», «Молодежные инициативы», «Спорт», «Творческая страница», «Образование» поднимаются темы сохранения языка, творчества молодых поэтов и писателей, публикуются материалы о творчестве молодых артистов, о студенческих движениях.

Вместе с жителями республики газета с горестью и гордостью вспоминает героически погибшего танцора Ильнура Хатмуллина.

Освещает социальные вопросы, касающиеся ветеранов СВО. В статье “Яугирзарга уңайлыктар булдыралар” (“Воинам создаются удобства”) корреспондент Зухра Ягудина рассказывает о положительных мероприятиях, которые направлены на улучшение условий жизни ветеранов СВО.

В материале “Йэшлек” от 13 декабря 2025 года сообщается, что в двух деревнях Мелеузовского района открыли ФАПы. В деревне Янаул будет принимать молодая фельдшер Гульназ Смакова.

Газета “Киске Өфө” делится с читателями с достижениями молодых в области образования. В статье “Отличная тема” от 10-16 октября 2025 года мы знакомимся с молодой учительницей истории Юлией Садиковой, финалисткой телевизионного проекта под одноименным названием.

Электронное издание «Молодежная газета» активно поднимает социальные вопросы: трудоустройство, психологическое здоровье, волонтерское движение, участие молодежи в государственных программах.

Большое внимание молодежная пресса уделяет культурной тематике. Это материалы о местной культуре, творческих коллективах, молодых музыкантах, художниках, писателях. В Башкортостане культурная тематика имеет особое значение: регион отличается богатым национальным наследием, и молодые авторы стремятся к его сохранению и популяризации. В изданиях можно

встретить рубрики о народных традициях, башкирской литературе, современных этно-музыкальных проектах. Часто публикуются интервью с артистами, режиссерами, участниками молодежных фестивалей, а также обзоры культурных мероприятий.

Социальные вопросы затрагивают все СМИ. Молодежные СМИ обсуждают вопросы трудоустройства, психологического здоровья, волонтерства, адаптации молодых специалистов, поддержки молодых семей, профилактики зависимостей.

В статьях нередко поднимаются темы инклюзии, правовой грамотности, безопасности в интернете. Эти материалы подаются в доступной форме, чтобы читатели могли применить информацию в повседневной жизни.

Существенную часть информации составляют материалы о спорте и здоровом образе жизни. Молодежные издания регулярно рассказывают о региональных соревнованиях, спортивных школах, достижениях юных спортсменов. В статьях поднимаются вопросы правильного питания, саморазвития, физической активности. Учитывая популярность спорта среди молодежи, подобные материалы не теряют актуальности. Также следует отметить тематическое направление, связанное с карьерой и предпринимательством. Молодежные газеты публикуют советы по составлению резюме, трендам рынка труда, развитию soft skills, успешным кейсам молодых предпринимателей региона. Популярными становятся интервью с молодыми бизнесменами, программистами, фрилансерами, которые делятся своим опытом и дают практические рекомендации.

Туркменские СМИ затрагивают масштабные вопросы, касающиеся жизни молодежи. Корреспондент туркменского электронного издания “Золотой век” Анастасия Касьянова пишет: “В соответствии с Концепцией развития системы цифрового образования в Туркменистане осуществляется интеграция информационно-коммуникационных технологий, создание электронных образовательных платформ, развитие дистанционных форматов обучения и электронных библиотечных систем. В результате в учебных планах появляются новые дисциплины, а высшие учебные заведения вводят новые специальности и расширяют возможности обучения за рубежом”.

Она также отмечает, что магистерскому образованию придется большое значение, в вузах и Академии при Президенте Туркменистана создаются магистерские программы «Цифровое управление», «Конституционное право» и «Государственное управление». Студенты из Туркменистана активно участвуют в

международных образовательных конкурсах. Еще одна статья Анастасии Касьяновой посвящена Региональному кейс-чемпионату «Молодежь Центральной Азии против цифрового насилия», который состоялся в городе Астана Республики Казахстан с 2 по 3 декабря.

Автор отмечает, что чемпионат направлен развитию лидерских, аналитических и коммуникативных навыков молодежи.

Издание освещает еще одно немаловажное событие для молодежи Туркменистана: в Туркменском государственном медицинском университете имени Мырата Гаррыева состоялся онлайн-семинар на тему «Методы оценки и тестирования физического развития детей и подростков», в котором приняли участие преподаватели и студенты высших учебных заведений страны.

Автор статьи отмечает, что «Особое внимание в выступлениях было уделено высоким результатам и эффективности проводимой в государстве политики в области широкой популяризации спорта и физической культуры среди молодежи. Докладчики подчеркнули, что успешное продвижение инициатив в данной области создает прочную основу для воспитания физически и духовно здорового поколения». В семинаре пристальное внимание уделялось научным подходам к оценке и мониторингу физического развития подрастающего поколения.

Таким образом, в ходе анализа материалов пришли к выводу о том, что в основном в туркменских и башкирских изданиях молодежная тематика освещается в рубриках «Наука» и «Образование», «Социальные вопросы», «Культура».

Список литературы:

1. Аннаназаров М. Международный опыт цифровизации образования Туркменистана в контексте статуса нейтралитета страны <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/101507/mezhdunarodnyj-opyt-cifrovizacii-obrazovaniya-turkmenistana-v-kontekste-statusa-nejtraliteta-strany> (дата обращения 07.12.2025)

2. Йэшлек [Сайт] <https://ye102.ru/articles/ya-yly-tar-ta-ma-y-netu/2025-12-12/yaugir-ya-yusy-a-a-armanly-ordeny-tapshyryldy-4505036> (дата обращения 14.12.2025)

3. Йэшлек . В Контакте https://vk.com/yeshlek_gazite?from=search (дата обращения 01.12.2025)

4. Касьянова А. Туркменский медуниверситет провел учебный семинар с участием вузов страны <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/101486/turkmenskij->

meduniversitet-provel-uchebnyj-seminar-s-uchastiem-vuzov-strany (дата обращения 14.12.2025)

5.[Сайт] Золотой век [Сайт] <https://www.turkmenistan.gov.tm/ru/post/101429/molodye-posly-cur-iz-turkmenistana-prinyali-uchastie-v-regionalnom-kejs-chempionate-proon-v-astane> (дата обращения 14.12.2025)

© Мустафина Р.Д., Аминбаев Э., 2025

УДК 070

***Мустафина Р.Д.,**
канд. филол. наук, доцент УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация
Джумамырадова Ш.,
студент УУНУТ*

ОСВЕЩЕНИЕ НАУЧНОЙ ТЕМАТИКИ В РОССИЙСКОМ ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИИ “ЛЕНТА.РУ”

Современный медиаландшафт России немислим без интернет-изданий, которые стали основным источником новостей и аналитики для миллионов пользователей. Онлайн-платформы обладают большей гибкостью, скоростью и разнообразием контента.

Тематическая структура российских интернет-изданий в основном охватывает ключевые события: это внутренняя и внешняя политика, наука и техника, культура, экономика, спорт.

Таким образом, эти ключевые направления отражают общемировые события и специфические особенности российского общества и государственной политики.

Материалы, опубликованные в интернет-изданиях можно сгруппировать таким образом:

1. Новости и политика. Это самая объемная, ежедневная и масштабная тематика. В материалах, посвященных внутренней политике традиционно на первом плане - освещение деятельности органов власти, политических партий, выборов, ключевых законопроектов и социально значимых событий.

В блоке “Международная тематика” освещаются отношения России с другими странами, внешнеполитические дипломатические, экономические, культурные связи.

2. События в области экономики: цифровизация всех областей, цифровая экономика, развитие онлайн-сервисов, кибербезопасность, регулирование интернета, инвестиции, курсы

валют, новости крупных компаний, торгово-экономические отношения разных предприятий и отраслей, бизнес-события. Деловая журналистика оперативно освещает ежедневные события в сфере рынка, торговли, экономики. Все свежие новости по экономике можно найти в специализированной прессе.

Макроэкономика: Анализ государственного бюджета, инфляции, ВВП.

Корпоративные новости: Слияния и поглощения, отчетности крупных компаний, назначения топ-менеджеров.

Карьера и личные финансы: Советы по трудоустройству, инвестированию, управлению личным бюджетом.

3. Общество и социальные проблемы.

Данная тематика также остается одной из приоритетных, фокусируется на жизни внутри страны, затрагивая насущные проблемы и интересы граждан.

Например, все издания сейчас освещают предновогодние пенсионные и социальные выплаты, сообщение президента о введении с 2026 г. новой выплаты для многодетных семей..

4. Технологии и наука

Сейчас в век информационных технологий эта рубрика набирает обороты. Все новости и открытия особенно пользуются популярностью у молодой аудитории: IT и телеком, новости о гаджетах, мобильных сетях, робототехника и т.д.,

В научной сфересовместные открытия российских и зарубежных ученых, космические и фундаментальные исследования, военная наука, достижения в медицине и т.д. отслеживаются журналистами тщательно. Также одной из основных вопросов в этой области является привлечение молодежи в науку.

5. Культура и развлечения. Данная рубрика знакомит аудиторию с событиями в мире искусства и шоу-бизнеса, кинематографии, музыки, литературы, театрального искусства. Например: новинки книжного рынка, репертуарные новинки, анонсы премьер, репортажи с ярмарок, театральные постановки, выставки художников, гастроли трупп или театральные и кинофестивали и т.д.

6. Спортивная тематика также остается одной из самых востребованных.

В данной статье мы подробно изучили материалы в рубрике “Наука” интернет-издания “Лента.ру” за последние месяц декабря.

С начала месяца в “Ленте.ру” опубликовано 85 статей в рубрике “Наука”.

В основном все статьи посвящены медицине. Из 85 материалов только 4 освещают события другой области науки.

В издании преобладают статьи, направленные на пропаганду здорового образа жизни. Журналисты издания опубликовали интересную статью “Обычный овощ оказался помощником в замедлении возрастного снижения сил” о пользе обычного, всем доступного свекольного сока.

В статье “В Белгороде научились координировать роботов” ссылаясь на ТАСС, журналисты сообщают о том, что ученые Белгородского государственного технологического университета (БГТУ) имени Шухова разработали программу оптимизации состава и характеристик роботов для координированной работ. Программа создана с целью корректировки подбора роботов для различных целей. По мнению разработчиков, программа поможет улучшить работу роботизированной сферы различных отраслей.

Таким образом, тематические блоки интернет-издания “Лента.ру” отражают различные сферы общества

Как и у большинства СМИ материалы разделены по традиционным рубрикам – политические внутренняя и внешняя политика страны, экономические и спортивные и культурные новости. Россия

Несмотря на доминирование новостной и политической повестки, ниши бизнеса, технологий и развлечений продолжают активно развиваться, удовлетворяя запросы самой разнообразной аудитории. Будущее Рунета видится в дальнейшей персонализации контента, углубленной аналитике и поиске новых, более интерактивных форматов взаимодействия с читателем.

Литература:

1. Лента.ру [сайт] 1-18 декабря 2025 года
2. Лента.ру [сайт]. В Белгороде научились координировать роботов // <https://lenta.ru/news/2025/12/06/v-belgorode-nauchilis-koordinirovat-robotov/> (дата обращения 06.12.2025)
3. Лента.ру [сайт]. Обычный овощ оказался помощником в замедлении возрастного снижения сил <https://lenta.ru/news/2025/12/18/bychnyy-ovosch-okazalsya-pomoschnikom-v-zamedlenii-voznastno-snizheniya-sil/> (дата обращения 18.12.2025)

© Джумамырадова Ш., Мустафина Р.Д., 2025

ЗАҺИЗӘ МУСИНА ПРОЗАҢЫ ҮЗЕНСӘЛЕКТӘРЕ

Зәһизә Мусинаның “Минең ямғыр” (2023, хикәйәләр), “Килен” (2024, йыйынтыкка исем биргән повесы һәм хикәйәләр) китаптарына кыска хикәйәләре һәм повестары ингән.

Йәш прозаиктың ижади эшмәкәрлегенә килгәндә, ул мәктәп йылдарынан ук башлана. “Акбузат” журналының йәш хәбәрсеһе була.

Йәш кенә булыуына карамастан, Зәһизәнең ижади багажы ярайһы ук тос кына. Автор үзен төрлө өлкәлә һынап карай һәм уңыштарға ирешә. Хикәйәләре һәм сценарийлары, тәржемәләре, балалар өсөн язылган әсәрҙәре төрлө конкурстарға еңеп сыға,.

2017, 2018 йылдарҙа “Оскон” башкортса видеолар конкурсының сценарийҙар питчингында 1-се һәм 3-сө урын, 2018 йылда “Шоңкар” журналының Булат Рафиков исемендәге фантастик әсәрҙәр конкурсында – 3-сө урын, 2021 йылда “Шоңкар” журналы менән берлектә М.Кәрим исемендәге фонд ойошторған “Йондозҙар күреп, мин күзҙәргә карап барамын...” исемле йәш әҙбиәтселәр конкурсының проза номинацияһында - 1-се урын. 2023 йылда — “Асыш” исемле йәш әҙбиәтселәр “Проза” номинацияһында 1-се урын, “Салауат ерендә” республика художестволы тәржемә конкурсында “Проза” номинацияһында 2-се урын.

2024 йылда — “Ут күршеләр” республика конкурсында “Балалар өсөн иң яҡшы әсәрҙәр” номинацияһы менән бүләкләнә, шул ук йылда Башкортостандың халыҡ шағиры Факиһа Туғызбаева исемендәге балалар һәм үсмәһә өсөн әсәрҙәр конкурсында “Проза” номинацияһында махсус призға лайыҡ була.

Минск калаһында үткән “Дуҫлыҡ күпере — 2024-2025” йәш әҙбиәтселәр конкурсы еңеүсеһе.

Зәһизә Мусинаның прозаһы нимәһе менән уҡыусы игтибарын тарта һуң? Әйҙәгез бергәләп уның әсәрҙәренә сәйәхәт кылайыҡ.

Йәш автор уҡыусыларҙың күңелен “Килен” повесы менән яуланы, тап ошо әсәр уны уҡыусыға танытты. Күптәрҙе повестың төп героиняһы Аҡйондозҙоң сызамлығы әсир иткәндәр.

Усал әсәй сыбығынан котолоп, калаға уҡырға киткән Аҡйондоз Хәйзәр исемле егет менән таныша, уның матур һүҙҙәренә алдана. Уңышһыҙ мөһәббәттән һуң, уҡыуын ташлап, ауылына кайтып

китергә мәжбүр була. Әсәһе димсә аша 40 йәшлек Булатка кейәүгә биреп ебәргән көндән кәйнә йортонда Акйондозсоң сабырлығына һынаузар башлана.

Әсә йортонда ла иркәләүзәр татып үсмәгән Акйондоз тупаҫ һәм тар күңелле, үзен генә яраткан кәйнәненә кәмһетеүзәрәнә, әскесә ирзең сәбәпһез тукмаузарына балалар хақына тешен кысып түзә, ғаилә усағын һүндәрмәскә тырыша. Әммә сабырлыктың да була сиктәре, тип, ире үзгәрәүзән өмөтөн өзгән Акйондоз кәйнә тупһаһын аша атлап сығып, көн һайын кабатланған йәберләүзәрзән котолоуға көс таба, иреккә сыға.

Драматик язмыштарзан үрелгән повесть тип әйтер инем мин был әсәрзе.

Һәр бер образ - Акйондозсоң өс бала менән бик иртә тол калып, “яңғыз катын” йөгөн күтәрәп, кәмһетелеүзәргә түзеп йәшәгән әсәһе, үз язмышын хәл итергә лә ихтыяр көсә етмәгән, әсәһе һүзенән сыға алмаған, әскелеккә бирелгән Булат, ире Саматты бик иртә юғалтып, йәш балаһы менән тол калған Миңзифа, хатта эпизодик рәүештә генә бирелгән, Булаттың йәш сакта яратып йөрөгән кызы, хәзер әскесә һәм фәхишә кушаматы тағылған Земфира ла драматик язмышлы итеп бирелгән.

Килененә көн күрһәтмәгән Фәриденә лә, Булаттың әсәһе Фәридә Йәмиловнаны, картлык көнөндә драматик язмыш көтә. Улының һәр вакыт эргәһендә генә булыуын теләгән, шуға ла уның тормошона, язмышына гел генә кысылып, үзенсә хәл иткән әсә бөгөн уға күз йәштәре аша карай, дөрөс юлға басыуына өмөтһөзлөк сағыла уның карашында.

Автор повеста ата-әсәләр һәм балалар, тәрбиә мәсьәләләрен дә күтәрә.

Булаттың язмышын ғына алайык. Ул әсәһенә буштан ғына тауыш күтәрмәй, язмышымды боззоң, тип юкка ғына үпкәләмәй.

Үгүмерен укытыусы һөнәрәнә бағышлаган Фәридә Йәмиловна тик уныңса булырға тейеш тип өйрәнгән, үзен һауалы тота, башкаларға кәмһетеп карай.

Булаттың язмышы бөтөнләй ул теләмәгәнсә боролоп китеүендә лә әсәһенәң “роле зур”. Йәшләй яратып йөрөгән кызы менән кауыштырмай, күңеле яткан һөнәргә укытмай, 40 йәшенә еткән улын: “Әскесенә карап ултырмайым, бисәһе караһын” тип уйлаганлыктан ғына өйләндерергә була, Булаттың бәхетле булыу-булмауы башына ла инеп сыкмай, үзе теләгәнсә эшләнһә – булды.

Акийондоз, киреһенсә, ямыш һынауы ауыр булған сакта ла кызы Йәмиләне кешелекле, акыллы итеп, каты күңелле картәсәһенә лә миһырбанлы итеп тәрбиәләй.

Повестың юлдарында күренә ул:

- Әсәй, картәсәйзе алып кайтайык. Йәл бит.

- Әй, кызым, мине лә, һеззе лә ул бер зә йәлләмәне. Капкан майығыззы ауызығыззан тартып ала торғайны, бер тотоп һөймәне.

- Һуң без бит ул түгел. Беззе һин тәрбиәләһең.

Ни сәһең - шуны урырһың, ти халык мәкәле. Фәридәгә карата үз улы Булат та каты бәгерле. Үмерен мәктәптә йәш быуынға белем биреүгә арнаған педагог Фәридә Йәмиловна, үз балаларын тәрбиәләүҙең дөрөс юлын таба алмаған, күрәһең.

Заһизә бәләкәй проза жанрында ла актив эшләй. Хикәйәләренә килгәндә, улар тематикаһы яғынан да, жанрҙары яғынан да төрлө-төрлө.

Шулай за хикәйәләрен укып сығкаса, ошондай дөйөм бер әйбер уларҙы берләштерә тип әйтер инем - автор күп әсәрҙәрендә үткер социаль проблемаларҙы яктырта, улар тәрән драматизм менән һуғарылған. Ғаиләләге балалар һәм ата-әсәләр араһындағы киҫкен мөнәсәбәт, эскелек кеүек социаль мәсьәләләр менән бергә, шәфҡәтлелек, миһырбанлыҡ, ололарға һәм ата-әсәләргә хөрмәт, мөхәббәткә тоғролоҡ, дуҫлыҡ һәм башка әхлаки-этик проблемаларҙы йыш күтәрә.

Кәләме үткер журналист буларак та был проблемаларҙы Заһизә урап үтә алмайҙыр.

“Алтынҡайым”, “Йәниә”, “Бер эш көнө”, “Офок артында бәхет бар, тизәр”, “Һәм тағы яз”, “Бәхетемдән яҙырмағыз”, “Атай еҫе”, “Айырылам”, “Әлфирҙең бүркө”, “Һуңғы сәй”, “Фарфор ямыш”, “Көн мәсьәләһе”, “Һуңлаған үкенес”, “Төпкөл ауыл”, “Минең ямғыр”, “Күптән эзләгән йән”, “Яратмаған” хикәйәләре исемдәре үк быға дәлил.

“Минең ямғыр”, “Йәниә”, “Бер эш көнө”, “Фарфор ямыш”, ғөмүмән, һиндәй генә хикәйәһе алып караһаң да, улар уҡыуһыны йәшәүҙең мәғәнәһе, тормошо, йәшәйеше, әхлаки киммәттәр хақында уйланырға, фәлсәфә итергә мәжбүр итә. Мәсәлән, “Минең ямғыр” хикәйәһендә автор балаларҙың саф күңелен, бер катлылығын, оло йөрәкле булыуҙарын өлкәндәрҙең тупаҫлығына, каты бәгерлегенә, эгоизмына ҡаршы ҡуя.

Тәү ҡарашка Заһизә Мусина хикәйәләрен тормош драматизмы басып киткән, ямыш тарафынан йәбәрләнгән геройҙарға күберәк

урын бирелә кеүек, ә шулай за уның әсәрзәрендә мәрхәмәтле, миһырбанлы, киң күңелле геройзар за бихисап.

“Күптән эзләгән йән”, “Йәниә” әсәрзәре, мәсәлән, мәрхәмәтлелеккә, бер-береңә ихтирамлы һәм игтибарлы булырга өйрәтә. “Күптән эзләгән йән” әсәрәндә бер-береһенә бөтөнләй ят, базарза ораклы рәүештә генә танышып киткән Гөлмира менән Зөләйханың дуслығы кан-кәрзәштәр татыулыгынан да нығырак булып сыға. Улар бер-береһенәң тормошон тулыландырып, мәғәнәле итеп йәшәй башлай. Гөлмираға Зөләйха әбей әсәһен иҫенә төшөрһә, яңғыз Зөләйха әбей өсөн Гөлмира һәм уның кыззары күптән эзләгән йәнгә әйләнә.

Заһизәнең “Минең ямғыр” йыйынтыгына юмористик хикәйәләре лә ингән. Был әсәрзәре кыска хикәйәләр тип атап булып ине. Автор уларзы юмористик хикәйәләр, юморескалар тип бирһә лә араларында әсе сарказм менән һуғарылған сатирик хикәйәләр зә күренгеләй.

“Оло үзгәрештәр”, “Юбилей менән”, “Күмәкләгән- яу кайтарған”, “Тел бөтөп бара” хикәйәләре шундайзарзан.

Уларза автор булдыкһыз, отчет өсөн генә эш күрһәткән, эшлекле булып күренгән түрәләрге тәнкит итә. “Юбилей менән” хикәйәһендә әбейзе 100 йәшлек юбилейы менән котларға килгән түрәләргә үзәрен күрһәтеп, котлау моментын фотоаппарат объективында мәңгеләштереп, ашап-әсеп, әбейзең барлығын да онотоп кайтып китә.

Кешеләр характерындағы кайһы бер кәмселектәрзән еңелсә көлгән әсәрзәр менән бер рәттән, ана шулай заманыбыздың кире күренештәрен үткер кәләм осо менән семетеп алған хикәйәләр сатирик булыуға дөгүә итә.

Һуңғы йылдарза Заһизә Мусина тәржемә өлкәһендә актив эшләй.

Әле быйылғы йылда – Рәсәй Языусылар берекмәһе ойшошторған «Бер сиктән икенсе сиккә» художестволы тәржемәләргә конкурсында Айгиз Баймөхәмәтовтың “Кошка әйләнермен мин” повесын рус теленә тәржемә итеп тәкдим итте һәм еңеп сықты.

Дилә Булгакованың балалар өсөн хикәйәләрен татарсанан руссаға тәржемә итте. Был әсәрзәр “Сокровище” исемле китап булып басылып сықты.

Йәш әзибә Рәзинә Урманшина менән берлектә казак языусыһы Кемель Токаевтың детектив повестарзан торған “Билдәһез эз” китабын башкортсаға тәржемә итеп, башкорт-казак халыктары, әзәбиәттәре һәм мәзәниәттәре араһында дуслыкты тағы ла нығытты.

Бөгөн Заһизә Мусинаны үз укыусыһын һәм темаһын тапкан, ижады менән бәләкәй прозаны үстереүзә уңышлы һәм кыйыу азымдар менән барған, тәржемә һәм балалар эзәбиәте өлкәһендә лә емышле эшләгән автор буларак Ш. Бабич исемендәге республика йәштәр премияһына һис шикһез лайыклы тип уйлайым. Йәш, өмөтлө әзибәгә ижад өлкәһендә уңыштар, яңы үрзәр теләйем.

© Мостафина Р.Д., 2025

УДК 821.512.141.09

Мустафина Р.Д.,

канд. филол. наук, доцент УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

КОНЦЕПЦИЯ ГЕРОИЧЕСКОГО В БАШКИРСКИХ И КИРГИЗСКИХ ЭПИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКАХ «УРАЛ БАТЫР» И «МАНАС»

В народном поэтическом творчестве героическое — это воплощение подвигов, где герои обладают сверхчеловеческими качествами и волшебной силой, совершают великие дела во имя освобождения народа от злых сил.

С образами батыров связаны надежды, чаяния народа. Народ мечтал о своем батыре, который освободит их родные земли от чужой напасти, ига.

Поэтому это героическое, народное уже заложено часто в их именах. Например, в башкирском эпосе “Урал батыр” в названии произведения есть слово батыр, а в киргизском эпосе “манас” имя главного героя Манаса означает “разум, дух, сила”. “Кыргызское очень популярное имя образовано от санскрита (□□□□) перевод - “ман”; сущность, плоть, тело первого человека, разум, дух, сила”.

Эпосы передаются устно из поколения в поколение поэтами-сказителями — сэсэнами у башкир, манассы — у киргизов.

Известно, что в 1910 году фольклорист Мухаметша Бурангулов записал эпос от двух сэсэнов-кураистов: Габита Аргынбаева (≈1850-1921) из аула Идрис и Хамита Альмухаметова (1861-1923) из аула Малый Иткул Иткульской волости Оренбургской губернии. По легенде, после записи этого эпоса Мухаметша Бурангулов подарил сказителю коня, а сам вернулся домой пешком.

“В Кыргызстане хорошо известны имена сказителей Келдибека Барыбоз уулу (1790-1880), Балыка (Бекмурат) Кумар уулу (1793-1887) Тыныбека, Жапый уулу (1846-1902), Сагымбая

Орозбакова (1868-1930), Саякбая Каралаева (1894-1971). С 1978 по 1981 годы в городе Фрунзе (ныне Бишкек) был издан трехтомник эпоса в варианте Сагымбая Орозбакова. Издание было подготовлено Институтом языка и литературы АН Киргизской ССР. Версии Сагымбая Орозбакова и Саякбая Каралаева, записанные научными сотрудниками Академии наук Киргизии, считаются классической версией, которая представляет собой трилогию «Манас», «Семетей», «Сейтек».

Что касается возраста великих эпосов двух народов, башкирский историк-филолог Салават Галлямов отмечает, что эпосу “Урал батыр” 4000 лет. Опираясь на исследования члена-корреспондента Академии наук СССР, доктора филологических наук Николая Дмитриева, указавшего на наличие иранской фонетики в современном языке башкир Южного Урала, выдвинул гипотезу об индоиранском происхождении башкирского народа. В 1994 году отметили 1000-летие “Манаса”.

Таким образом, эпические памятники отражают героическое прошлое народа.

Описанию внешнего портрета героев в сказаниях уделяется большое внимание. Часто герои внешне физические крепкие, сильные, в народном описании большое место занимает гиперболизация сил батыра.

Росли сыновья день за днем,
Крепли и телом, и умом.
Вот и двенадцать Шульгену стало,
Десять уже было Уралу.
— Сяду на льва, — молвил один.
— Сокола пущу, — сказал другой.

В эпосе «Урал батыр» события происходят в фантастическом мире, герои обладают сверхчеловеческими способностями, совершают великие дела.

В киргизском эпосе дается подробный внешний портрет младенца-богатыря.

Широкий лоб, видно мудрость заложена в нем,
узкая макушка головы,
сразу видно, что будет младенец батыром
Горбат нос, подобно носу кочкора, нахмурены брови,
и пристален взгляд
Красноречивым кажется рот, широки скулы и губы толсты
Вперед выдается подбородок, глубоко в орбиты запали глаза

Ладони широкие, руки открытые, если выедет верхом, то путь ему всегда открыт

Спина сильна и крепка, ровен характер, приятен нрав, но гнев его всемогущ, а ярость - безмерна.

Мощью своей он подобен слону.

Тигриная шея, крепкие мышцы, широкие плечи, сердце-скала, змеиные веки,

глаза, как звезды, волчьи уши, словом, во всем подобен он тигру.

В «Манасе» говорится: «Первый крик ребенка при рождении прозвучал как боевой клич тридцатилетнего батыра. А когда он стал расправлять свои ручки и ножки, то у нескольких женщин не хватало сил, чтобы его спеленать. («Манас»)

Много славных имён. Готов

Сказ поведать нам обо всех,

Кто отчизны ковал успех:

Главный герой Манас - продолжатель династии народных защитников. Ведь его дед Ногой еще вступал в борьбу с китайцами, которые грабили киргизский народ, угоняли женщин, детей и скот.

Могучим ханом был Ногой.

За свой народ и край родной

Не раз вступал в кровавый бой.

Китайцам и монголам он.

В набегах учинял разгром.

Боялись хана, и молва

Гремела славная о нем.

Сын Ногоя Джакып - отец Манаса с братом Акбалты воюют против притеснителей. Дух воинау них течет в жилах, героически сражаясь, они отстаивают свои земли и скот.

Но войска Джакыпа и Акбалты терпят поражение и хан киргизов отправляет в Алтайские края. Но и там беспокойно: частые набеги, угоны скота. Манас, юный воин, вступает в бой. И возвращает своему народу, 40 племени их исторические земли. Из шести тысяч войск Нескары, кроме погибших во время боя, семьдесят человек сам Манас убил за то, что они обижали пленных девушек и женщин. Остальных он пощадил, и они покорились ему. И народ выбирает его своим ханом. Тогда на белом, как лебедь, войлоке подняли ханом Манаса и вручили ему в руки поводья в знак власти.

Героика в эпических памятниках определяется, таким образом, не только внешними их характеристиками, излишней гиперболизацией, а их поступками, служением народу, отечеству.

Урал батыр сражается с драконами, девами, змеями, мифическими существами, но его героика состоит в философском понятии вечности совершенных человеком благодатных дел.

Список литературы:

1. ЕАН Россия Сайт Возраст башкирского народного сказания составляет четыре тысячи лет. <https://eanews.ru/rossiya/20061012122558/vozrast-bashkirskogo-narodnogo-skazaniya-sostavlyayet-chetyre-tysyachi-let>(дата обращения: 01.12.2025)

2. Имя com Сайт <https://imya.com/name/28678> (дата обращения: 01.12.2025)

3. Манас. Кыргызский героический эпос. Вариант сказителя ЖусупаМамая: учебное пособие / худож. пер. на рус. яз. Светланы Сусловой; транслитерация: А. Мукаш кызы, Ч. Субакожоева; подстр. пер.: Э. Ибраимов, Б. Иличбекова; иллюстрации Т. Герцена. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2020. – 961 с.: с ил.

4. Субакожоева Ч.Т. Манасчи (сказитель) Жусуп Мамай <https://cyberleninka.ru/article/n/manaschi-skazitel-zhusup-mamay> (дата обращения 10.09.2025)

5. Урал батыр. Википедия Сайт. <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата обращения 25.11.2025)

6. Урал батыр. Эпос. -Өфө: Китап, 2023. 256 бит.

© Мустафина Р.Д., 2025

УДК 821.512.141

Мөхәммәтова Зәһрә,

Өфө университетының 3 курс студенты,

Салауатова Фәнилә Рәжәп кызы,

филол. фәнд. канд., Өфө университеты дценты,

Өфө к.

5-9-СЫ КЛАСТАРЗА ШӘЖӘРӘ ЖАНРЫН ӨЙРӘНЕҮ ҮЗЕНСӘЛЕКТӘРЕ

5-9-сы кластарза шәжәрә жанрын өйрәнәү уның үзенсәлекле стилин һәм йөкмәтке байлыгын тулыһынса асырға, шулай ук укыусыларзың милли ұзаңын үстәрәүгә йүнәлтәлә. Укыу процесында

шәжәрәләрҙең йылыязма, тарихи хикәйә, эпос, хатта автобиографик язма элементтарын үз эсенә алыуын аңлатыу мөһим [2, 98 б.].

Шәжәрә жанрының үзенсәлектәрен өйрәнеү методикаһы уны аңлауың тәүге һәм мөһим этабы булып тора. Тәүҙә укыусыларға шәжәрәнең генеалогик язма буларак асылын аңлатыу зарур, уның ырыу башлыктарының исемдәрен теркәүҙән башланыуын, артабан тарихи вакиғалар менән үрелеп йылыязмаға әүереләүен миҫалдар менән күрһәтергә кәрәк. Ырыу ағасы һымак һүрәтләүҙәр, схематик рәсемдәр жанрдың структураһын күзаллауҙа ярҙам итә. Көрә исемдәр теймәһе булған шәжәрәләрҙе, мәсәлән, «Мен» ырыуы шәжәрәһендәге кеүек, тарихи хәл-вакиғалар менән үрелгәндәре менән сағыштырыу жанрдың үсеш динамикаһын аңларға мөмкинлек бирә. Бында шәжәрәнең боронғо күсмә халыктардың язылмаған тарихынан язма комарткыға әүереләүенә айырым игтибар бирергә кәрәк. Уның Алтын Урҙа, вак ханлыктар осоронда ырыу атрибутынан ярым рәсми документка, ер таныклығына әйләнеүен асыклау за фәнни кызыкһыныу уята, сөнки ул дәүләтселектен үсеш аспекттарын да күрһәтә [4, 86 б.].

Шәжәрәнең художестволы үзенсәлектәрен асыу дәрестәрҙен үҙәк өлөшөн тәшкит итергә тейеш. Был этапта укыусыларға шәжәрәләрҙең идея-эстетик йөкмәткеһе, улардың катмарлы структураһы һәм тел-стиль байлығы күрһәтелә. Шәжәрәләрҙең үзенсәлектә «шәжәрә стили» булыуын аңлатыу кәрәк, ул ыксымлыҡ, тапкырлыҡ һәм үзенсәлектә композиция менән характерлана. Дини, ярым фантастик, мифологик башланғыстардың (мәсәлән, Өзәмдән, Нухтан башланыу) реаль тарихи факттар менән үреләүе, документаллектен художестволылыҡ менән кауышыуы анализлана. Йылыязмаларға яҡын торған шәжәрәләрҙе, мәсәлән, Юрматы, Мен, Бөйөн, Кыпсак, Үсәргән, Табын, Тамъян, Әйле ырыуларының язмаларында, тарихи һәм художестволы ижадтың тығыҙ үрелеше бирерәк тә асыҡ күренә.

Шәжәрәләрҙең художестволы сығанактарын өйрәнеүҙә халыҡ ижады менән бәйләнешкә айырым игтибар бирергә кәрәк. Шәжәрәләрҙә миф, легенда, риүәйәт элементтарының киң кулланылыуы, мәсәлән, Юрматы шәжәрәһендәге аждаһа тураһындағы хикәйә, бик асыҡ миҫал булып тора. Эпос, кобайыр, йыр, афористик ижад һәм хатта йола фольклоры элементтарының шәжәрә тексына үтеп инеүе уны йөкмәтке һәм форма яғынан халыксанлыҡ менән һуғара. «Бабсак менән Күсәк» эпосының шәжәрә версияһы, Сура батыр тураһындағы мотивтар был бәйләнештән сағыу миҫалдары булып тора. Укыусыларға ошо мотивтардың тарихи вакиғаларға нисек

нигезләнеүен, әммә художестволы үсеш алыуын күрһәтеү зарур, шулай ук халык мәкәлдәре, әйтемдәренен, әсәрзәрзәге диалогтарзың һәм тура телмәрзәрзәң тексты нисек байытыуын асыкларға кәрәк.

Шәжәрәләрзәң лингвистик үзенсәлектәрән анализлау за методиканың мөһим бер өлөшө. Укыусыларға боронго төрки һәм иске башкорт теле элементтарын, шулай ук халык һөйләү теленен сағылышын күрһәтергә кәрәк. Мәсәлән, Үсәргән ырыуы шәжәрәһенен кобайыр формаһындағы өлгөләрәндә халыксан телмәрзәң сағылышын күрһәтеп, уны заманса башкорт әзәби теле менән сағыштырыу телдән тарихи үсешен аңлауға булышлык итә. «Ялан Бөрйән» шәжәрәһендәге «мәктүб телмәре» формаһындағы беренсе заттан хикәйәләүзән үзенсәлеге, ундағы диалогтар һәм һөйләшеүзәрзәң йәнлеләге айырым иғтибарға лайык, сөнки ул әсәрзәң художестволы очеркка якынлашыуын күрһәтә. Укытыусы укыусыларға шәжәрәләрзә ораған архаизмдарзы, диалектизмдарзы аңлатыуға, уларзың мәғәнәһен асыуға йүнәлеш бирергә тейеш.

Практик күнәгеүзәр дәрестәрзәң сифатын арттырасак [1, 123 б.]. Укыусыларға шәжәрәләрзән өзөктәрзә анализларға, уларзағы тарихи факттарзы һәм художестволы алымдарзы айырырға тәкдим итергә мөмкин. Ролле уйындар ойоштороу, мәсәлән, шәжәрәсе йәки акһакал роләндә сығыш яһау, укыусыларға үзәрәнен ырыу ағасын тикшерәү һәм төзөү буйынса проект эштәрә башкарыу шәжәрә жанрына кызыкһыныуы арттырасак. Топонимик һәм этнонимик мәғлүмәттәрзә, мәсәлән, «Сырған күл» һәм «Исән ханның уғы тешкән ер» кеүек атамаларзың килеп сығышын өйрәнәү, был жанрзың урындағы тарих менән бәйләнәшен асыклай.

Шәжәрәләрзә өйрәнәүзә фән-ара бәйләнәштәрзә файзаланыу зарур. Тарих, этнография, география, социология, хатта дин тарихы фәндәрә менән интеграция шәжәрәнен күп кырлы асылын тулыһынса асырға мөмкинлек бирә [3, 65 б.]. Мәсәлән, башкорт ырыуларының Алтын Урза, Казан ханлығы, Рус дәүләте менән мөнәсәбәттәрән анализлау, тарихи документтар менән сағыштырыу, шәжәрәләге вакиғаларға тәрәнәйеп карауға булышлык итә. Р. Кузеевтың, Ә. Харисовтың һәм башка ғалимдарзың хезмәттәрән файзаланыу шәжәрәнен фәнни контексын аңлау өсөн мөһим.

Мәсәлән, 9-сы класта дәрәс шул рәүешлә барырға мөмкин:

Дәрестең максаты: Укыусыларға “шәжәрә” төшөнсәһен аңлатыу, уларза үз быуыны, халқы тарихына карата ыңғай караи тәрбиәләү, милли мәзһәниәт традицияларына өйрәтәү.

Укытыусы. Укыусылар, бөгөнгө дәрестән исеме “Минен шәжәрәм” тип атала. Без бөгөн нимә өйрәнәсәкбез?

Укыусы. Быуыныбыз тарихын.

Укытыусы. Эйе. Без бөгөнгө дәрестә үзебеззең шәжәрәбеззе төзөргә тейешбез. Борон-борондан һәр башкорт үзенең ете быуынын белергә тейеш булған. Һәр ырыу үзенең шәжәрә йылыязмаһын язып барған. “Шәжәрә” һүзе нимә аңлата?

Укыусылар. “Шәжәрә” - бер ырыу-кәүемдән сыккан һәм туған кешеләрзең быуын тарихы.

Укытыусы. Эйе. Ә хәзер өйгә бирелгән эштәрзе карап үтәйек.

Укыусылар оло быуын кешеләренән язып алган шәжәрәләрен яттан һөйләй.

Укытыусы. Шәжәрә - быуын йылыязмаһы ғына түгел, ә халык хәтере лә булып тора. Укыусылар, һеззең шәжәрәлә ниндәй күренекле кешеләр бар?

Укыусылар үз шәжәрәләрендәге төрлө һөнәр эйәләре хакында һөйләй. Дәрескә, айырым орактарза, күренекле кеше лә сакырылырга мөмкин.

Укытыусы. Боронго башкорттар өсөн ата-бабалар аманатын һакларға, уларзы быуындан-быуынға еткерергә тырышкандар. Халкыбыз шуға ла шәжәрәләрзе язылған тарихи хикәйттәрзе һәм легендаларзы үз хәтерендә һаклаған (Укытыусы бер башкорт ырыуы тарихынан тарихи легенданы укып күрһәтә).

Укытыусы. Укыусылар, ә һеззең шәжәрәгеззе ниндәй тарихи вакиғалар тураһында хәтергә алына?

Укыусылар урындағы халык тарихынан театрлаштырылған сценарий күрһәтә. Ул өйгә бирелгән эштең бер өлөшө булып тора. Шулай ук, сәсэнлек буйынса ижади ярыш ойошторорға мөмкин. Ул әйтеш формаһында үткәрелә, шәжәрә тарихы буйынса кобайырзарзы яттан һөйләнергә тейеш.

Укытыусы. Укыусылар, әйзәгез, шәжәрә һүзенең мәғәнәһен язып куяйык. Балалар, һәр башкорт үз быуынына карата тәү сиратта нимәне белергә тейеш?

Укыусы. Ете быуын тарихын.

Укытыусы. Дөрөс. Тарихтан билдәле булыуынса, 1917 йылғы Октябрь революцияһынан һуң халкыбыз тарихына бер төрлө караш йәшәне. Милләтебез күз караһындай һаклаған шәжәрә традициялары юкка сыкты һәм башкорт тарихы бозоп күрһәтелде. Эйе, күп тиштә йылдар быуыныбыз тарихын өйрәнәү һәм шәжәрәләр төзөү онотола килде. Шуға ла халкыбызза уларзы тергезеү мөмкинме, тигән һорау тыуа. Шулай за быуыныңды белеү ул - милли тәрбиә сығанағы. Уны тергезеү генә түгел, ә һаклау һеззән, йәш быуындан тора, укыусылар!

Укытыусы. Шулай итеп, укыусылар, шәжәрәләр ни өсөн хәзерге осорза халкыбыз өсөн киммәтле?

Укыусылар. Шәжәрә безгә ата-бабаларыбыз тарихын аңларға, уның менән бәйләнеш булдырырға ярзам итә. Шәжәрәләр аша миилли традициялар, милләтебезнең донъяға карашы, мәзәниәте быуындан-быуынға тапшырыла.

Укытыусы. Афарин. Ә хәзер балалар өйгә эш.

Укытыусы дарес азагында өйгә эш итеп “Минең ете быуыным” тигән темага иниша бирә. Иншалә төп максат: һәр укыусы үзенең ете быуынының тарихын сагылдырырға тейеш.

Йомғаклап әйткәндә, башкорт шәжәрәләрен туған әзәбиәт дәрестәрәндә өйрәнәү укыусыларза милли үзәнды, тарихи хәтерзе һәм шәжәрәһен белеүгә кызыкһыныузы үстәрәү өсөн генә түгел, шулай ук уларзың дөйөм гуманитар белемен арттырыу, әзәби анализ күнекмәләрен камиллаштырыу өсөн дә әһәмиәтле. Тәкдим ителгән методика шәжәрә жанрының уникаль киммәтен асып, уны хәзерге заман йәштәрә өсөн йәнле һәм кызыклы мирасқа әйләндерергә ярзам итәсәк. Был иһә башкорт халкының бай мәзәниәтен һәм тарихын киләһе быуындарға тапшырыуза мөһим роль уйнай.

Әзәбиәт:

1. Азнағолов Р.Ғ. Башкорт әзәбиәтен укытыу методикаһы. Өфө: Китап, 2011. 347 бит.

2. Башкорт әзәбиәте: укытыу туған (башкорт) телдә алып барылған дөйөм белем бирәү ойошмаларының 5-се класы өсөн укыу кулланмаһы. Авт.-төз.: М.Х. Изелбаев, М.Б. Юлмөхәмәтов, Ә.М. Сөләймәнов, З.И. Казыева. Өфө: Китап, 2017. 296 бит.

3. Башкорт әзәбиәте: укытыу туған (башкорт) телдә алып барылған дөйөм белем бирәү ойошмаларының 8-се класы өсөн укыу кулланмаһы. Авт.-төз.: М.Б. Юлмөхәмәтов, М.Х. Изелбаев. Өфө: Китап, 2017. 400 бит.

4. Надергулов М.Х. Башкирские шежере. Анкара: Анкамат, 2009. 186 с.

© Мухаметова З., Салаватова Ф.Р., 2025

Кубатбек кызы Мээрим,
*старший преподаватель
Педагогического института им. И.Ч. Исамидинова
национального университета им. Ж. Баласагына
г. Бишкек, Кыргызская Республика*
Эркинбек кызы Айжан,
*магистрантка
Педагогического института им. И.Ч. Исамидинова
национального университета им. Ж. Баласагына
г. Бишкек, Кыргызская Республика*

УЛУТТУК ОЮНДАРДЫН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ ЖАНА ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ

Кылымдарды карыткан кыргыз элинин тээ байыртадан бери эле каада-салттары, үрп-адаттары, ырым-жырымдары, көөнөрбөс тарыхый булактары бар экендиги белгилүү. Кыргыздар эл болуп жаралгандан өздөрүнө мүнөздүү ар кыл доорлорго, мезгилдерге, ошол кездин социалдык шартына жараша ошого таандык оюндарды жаратышкан. Ар бир оюнду өткөрүүдө ага катышууга оюнчулардын жаш курактарын, даярдыктарын, жекече өзгөчөлүктөрүн, жынысын, оюнда колдонулуучу аспаптарды, оюн өткөрүлүүчү жайларды эсепке албай коюуга мүмкүн эмес эле. Ар бир эл бири-биринен өзүнүн салты, үрп-адаты менен гана эмес өздөрүнө тиешелүү болгон (салттык) улуттук оюндары менен да айырмаланат[3.67]. Кыргыз элинин салттуу улуттук оюндарынын катарына төмөндөгүлөр кирет: Ат секиртмей, Багалак, Орто топ, Токол эчки, Урмай уруу, Сөөк сындырмай, Ит тартыш, Чатышмай, Төө жана жамбаштаган кыргыз (төө сатуу, төө чечмей), Келин жарыш оюну, Чүкө бекитүү, Так орун, Кыз куумай, Ак чөлмөк, Жоолук таштамай, Ак терек, көк терек, Аркан тартыш, Беш таш, топ таш (Беш таш), Жашынмак, Качма топ, Таламай, Селкинчек, Шакек салмай, Тогуз коргоол, Ат чабыш, Оодарыш, Улак тартыш. Бүгүнкү күндө улуттук оюндардын актуалдуулугу жогору, анткени глобализация доорунда жаштардын өз маданиятынан алыстап кетүү коркунучу бар. Ошондуктан, улуттук оюндарды изилдөө жана жайылтуу аркылуу улуттук иденттүүлүктү сактоо зарыл.

Кыргыз эли эң байыркы эл катары өзүнүн тарыхы жана маданияты менен айырмаланып келет. Каада салтын, үрп-адатын өзүнө сиңирип, өнүктүрүп, муундан муунга өткөрүп берип келген. Тарыхый-мааний өнүгүү процесси улуттук оюндардын өнүгүшү менен да коштолгон. Кыргыздар тогуз коргоол, ордо, оромпой, дүмпүлдөк,

ак чөлмөк, селкинчек жана башка ат оюндарынын түрлөрүн ойноп келишкен. Бул улуттук оюндар адамдын дене түзүлүшүнүн калыптанышына, акыл-эсинин өсүшүнө, толеранттуулуктун калыптанышына зор таасирин тийгизген. Кылымдар боюу ойнолуп келген улуттук оюндар тарыхтын агымы менен өзгөрүүгө учурап, өнүгүп, этнопедагогиканын тарбиялык үлгүлөрүнө, коомдук аң сезимдин бир формасына, жалпы эле философиялык көз караштардын тутумуна айланган [4.87]. Улуттук оюндардын өнүгүп, бүгүнкү күнгө чейин жетишинин башкы себеби болуп кыргыз элинин көчмөн турмуш образы эсептелет. Кыргыздардын малчылык, аңчылык менен алектенүүсү ат жалында ойноп, күч-кубаттуу болуусуна, эр жүрөк тайманбас сапаттардын калыптануусуна өбөлгө түзгөн. Көчмөн жашоосу чыдамкайлыкка, турмуштун ар түрдүү кырдаалына ыңгайлаша алуусун шарттаган. Ошол эле учурда ынтымакка, биримдикке чакырып, кооздук, сулуулук, көрктүүлүк табитинин калыптанышына өбөлгө түзгөн. Бүгүнкү күндө улуттук оюндарды жана тигил же бул элдин өзүнө таандык көнүгүүлөрүн пайдалануу жаштарды тарбиялоого, айрыкча дене тарбия сабагынын эффективдүүлүгүн жогорулатууга көмөктөшөт.

Жаңыдан төрөлгөн наристени бешик ыры менен ырдап тарбиялоодон баштап, анын улам чоңоюп бара жатканында балдар оюндарын ойнотуу аркылуу калыптандырууну үй бүлөдөн баштоо зарыл. Улуттук оюндарды билүүсү жана ойноосу баланын инсан катары калыптануусуна чоң таасирин тийгизет. Мисалы, кыргыздардын улуттук оюну катары болгон кыргыз күрөшүн алалы. Кыргыз эли байыртадан бери балдардын өзгөчө чымыр дене түзүлүшүнө ээ болушуна көңүл бөлүп келишкен. Кыргыз күрөшү улуттук дене тарбияда ээлеген орду маанилүү болгондуктан, жалпы жаштарды тарбиялоодо жогорку деңгээлди ээлеп келген. Жаштардын күчүн сыноо максатында күрөш боюнча мелдештер айыл жергесинде бат-бат өткөрүлүп турган. Күрөш өнөрүн билүүсү ар бир кыргыз баласынын милдети катары саналган. Байыртадан эле күрөштүн мыктыларын “балбан” деп аташкан. Балбандар мекенди коргоодо аскерлердин эң алдыңкы саптарында болуп, чоң жоопкерчиликтүү, эң ишеничтүү таянычтары болушкан. Мисалы, Каба уулу Кожомкулду кыргыздар эле эмес, бүткүл өлкөбүздүн эли билет. Анын атын сыймыктануу менен айтсак болот. Улуттук кыргыз күрөшү жалпы, ошондой эле каалаган киши күрөшө берчү мүнөзгө ээ, Өсүп келе жаткан жаштарга – алардын улутуна карабай пайдалуу таасири бар, чоң спорттун түрү катары советтик доордо баса белгиленип жүргөн.

Улуттук «Ордо» оюну тууралуу этнограф төмөнкүчө пикирин билдирген: Таш тизүү сактардын, усундардын, гундардын, байыркы түрктөрдүн жана кыргыздардын бейиттеринде кенен жайылтылган салттардын бири болуп калган. Дегинкиси, азыркыга чейин маркумдун мүрзөсүнө топурак салуу же таш коюп, ташты чегип өзгөчө белги коюу илгертеден келе жаткан туруктуу салттардын бирине айланат. Сөөктү жашырууга топурак салуу, ага таш белги коюу өзгөчө салтка айлангандыктан, коомдун ар бир мүчөсү өзүнүн ташын өзүнө гана таандык орунга коюп (коомдо ээлеген ордуна карата), турпак салып, маркумдун тирүүлөр арасында дайыма унутулбай жүрө тургандыгы эскерилген. Ошондой эле анын өлүмүнө себепкер болгон өлүмдүн кара күчү башкаларга зыянын тийгизбестен, ушул жерден башка жерге чыкпасын деген тирүүлөрдүн ырымы катары мүрзөгө таш бастырып, таш тизип тегеректеп, коргондоп, аны бекемдөөгө алып келген [1.56].

Адамдын денеси жашырылган ыйык жерде тирүүлөр кез-кези менен айрым учурларда маркумду эскеришип, анын тирүүкезиндеги кылган иштерин, баатырдыгын, мергендигин ж. б. орчундуу деген өнөрлөрүн кыймыл аракеттер, жасоо менен кайталап көрсөтүшүп, тигинин тирүү кезинде ким болгондугун башкаларга баяндап айтышкан. «Маркумдун ким экендигин биле жүргүлө, кесибин кайталагыла, уйрөнгүлө деген максат баяндалып, келечектин камкордугу көрсөтүлгөн. Мына ушул себептүү бейиттердин жанында, аны тегеренип, өзгөчө кыймылдар менен ритуалдык бийлер бийленген», - деп тээ байыркы жазма булактарда жазылып калынган маалыматтар бекеринен айтылган эмес. Ал эми ордо оюнунун ыйык» деп эсептелинген тегерек чийининин жанында эмне чагылдырылган кандай сырлар бар деген суроого биз ордонун жалпы чийини менен байыркы мергендер менен жоокерлердин ритуалдык чийиндерин салыштыруу аркылуу жооп берүүгө аракеттенебиз» [4.34].

Ордо оюну ошол мергендердин, жоокерлердин чийини сыяктуу эле чон айлана чийиндин (диаметри 16 м. келген) жерге чийүү менен ушул чийинден туруп айлананын борборунда жаткан көп чүкөнү атуудан башталат»16. Оюн жүрүп жатканда оюндун бардык катышуучулары, дагы башка көрүүчүлөр (байыркы мергендер жана жоокерлер сыяктуу эле) чийиндин ичинде ойноп жаткан оюнчун-чийиндин сыртына бир кыймылына көз салышып турушат. Качан гана оюнчу карама-каршылык болуп уруш чыкса, же чечилбеген талаш-тартыш болсо мына ушул илгерки салттын негизинде экинчи жактын ээлеген ордун, аймагын ордонун жалпы чийин менен белгилеп, мына ушул жерде аларга кантип сокку берүүнү же коргонуунун планы

иштелип чыккан, оюндун журушу аркылуу душмандын өңүтүн алып, кандай кылып сокку берүү жана жөнүзүк жаатка бөлүнүп ойноп жаткан оюнчулардын ойноотартиби менен чагылдырылган. Ушул жерде томпой жеабалак менен чүкөлөрдү атуу, чертуу ыкмаларында душманга кантип сокку берүү маселеси жана анын жолдору көрсөтүлгөн. Жогоруда учкай эскерилген оюнда кездешүүчү: «ураатуу», «кынкай атуу», «кадоо», «тооруу», «чертуугоокшогон ыкмалар менен жоокерчилик доорго мүнөздүү тартиптердин чагылдырылгандыгын ачык көрөбүз. Мисалы, «ура атуу» ыкмасы менен жоокердин алыстан чабуул коюп, топ жарып, душмандын биримдигин кетирип, иреттүүлүгүн бузуп чилдей тараткандыгы чагылдырылган. Оюндун «кынкай атуу» ыкмасында душманга тикеден тике чабуулга өтпөй анын өңүтүн алып, негизги күчтөн болуп, алыстатып капталынан күтүүсүздөн качырып кол салуунун ыгы көрсөтүлгөн. «Тооруда» болсо - душмандын алдын тосуп, өз жагынан алыстатып кетирбей башкалардан болуп, жекелетип туткундоо, жежок кылуу маселесиндеги жоокердин иш аракети чагылдырылат. Ал эми ордо оюнундагы ичке түшкөн оюнчунун ар бир кыймылы, багыт алып отуруусу жана бетмандайындагы, жанындагы, колу жеткен чүкөлөрдү чертүүсү, айрыкча артында чүкөнү калтырбоо ж. б. оюн ичке түшкөн элементтери, кан майданда топ жарып жактын жоокердин, абдан кылдат болуусун эске салат. Экинчи жагынан алганда ордо оюнунда чоролор томпой менен чүкөлөрдү атып, көздөрүн так мээлөөгө, колдорун найза саюуга, кылыч чаап, жаа тартууга көндүрүшкөн. Өздөрүн ар түрдүү жоокердик өнөрлөргө машыктырышкан. Ушул схемалык түрдө алынган экинчи аймагын жалпы чийин менен белгилеп, ал жерге душмандын колун жайгаштырып (чийиндин ортосунда чачылган чүкөлөр менен) анын кайсы жагынан кандай чабуулга өтүп, кантип беттешүүнүн, кантип коргонуунун ыкмалары чийиндин так ортосунда жаткан көп чүкөлөрдү, «ханды» томпой, абалак менен далдап атуу жолдору жана өзгөчө ыкмалар менен башкаларга уйрөтүлгөн. Эпосто Манастын баатырдыгына карата айтылган ушул мүнөздөмө, бир учурда жаш кезинен элди коргоп, жоо саюуга даярданган бардык эле баатырларга берилүүчү мүнөздөмөлөрдүн бири болгон. Анткени, жогоруда сөз кылган жоокерлердин машыгуу өнөрлөрү, тынчтык мезгилинде жалпы коомчулукка, элге көрсөтүлүп, көпчүлүктүн сынынан өткөн. Ошондон кийин гана белгилүү жыйындарда, аш-тойлордо, ушул «согуш оюнуна» абдан машыгышкан жигиттер эл ортосуна чыгып «эр сайышка», «жамбы атышка», «кылыч чабышка», «күрөшкө» жана башка мелдештерге түшүп, өз күчтөрүн,

жоокердикжөндөмдүүлүгүн сынап көрүшкөнү анык. Мына ушундай өнөрпоз жигиттерден кол курап, жыйындарга баруукээ бир жакшылар үчүн биринчиден, атак-данк, сөөлөтболсо, экинчиден - ич ара келишпей жүргөн душмандарына кыр көрсөтүү, алардын ушун алуу... Мындайкөрүнүштөр уруучулук жана феодалдык коомдордо өзгөчө адатка айлангандыгын «Манас» эпосундагы Көкөтөйдүн ашында чакырылган хан, бектердин кол курапкелгендигинен көрүүгө болот. Ушул ашка келген дос-душмандын сезин алыш үчүн, Манас баштаган кыркчоро, кыркы бирдей ак боз ат минип, окшош кийимкийинишип, баары бирдей жарак тагынышып Тазбайматтын тебетейин көккө ыргытып, жерге түшүрбөй кыркы кырк жолдон атышып, ошол аш өтүп жаткан айылгасүрдүү да, шаңдуу да болуп киришкендиги далай зөөкүрлөрдүн жүрөгүн түшүрөт. Ушундай чон аш-тойлордо топко түшүп, өз өнөрлөрүн көрсөтүшүп, эл элегинен өтүшкөн жигиттер ганаэл, жерди коргоонун ыйык милдетине татыктуу болушкан. Сыналган өнөрпоз жигиттерге ишенген эл, аларжөнүндө «эр жигит эл четинде, жоо бетинде» деп алардан элдин коргоочусун, сакчысын көрүшкөн. Албетте, бардык эле жигиттер мындай ыйык ишенимге татыктуу болушкан эмес. Ошондуктан, бул ишенимге жетиш үчүнэл уулдары болуп аталган чоролордун тынчтык учурда, зериккенде, ордо куруп, эки жаатка бөлүнүп машыккандары өз заманындагы закондуу көрүнүшкө айланган. Күндөлүк турмуштун адаттагыдай көнүмүшүнөайланган бул көрүнүштөрдүн алгачкы башталмасы көпчүлүк элдик оюндарда айкын чагылдырган. Башкачаайтканда, ордо оюнунун өзгөчө бир көрүнүшүн упайоюнунан да көрүүгө болот [4.45].

Кыргыз улуттук оюндары – бул кыргыз элинин байыркы тарыхынан бери муундан-муунга өткөн маданий мурасынын ажырагыс жана өзгөчө бөлүгү. Алар жөн гана көңүл ачуунун каражаты эмес, балкыдан тарыхый окуяларды, салт-санааларды, руханий баалуулуктарды жана элдик акылмандыкты сактап калган жашыруун коддор сыяктуу. Бул оюндар аркылуу биз биздин ата-бабаларыбыздын жашоосунун маңызына терең киребүз: тоолуу жерлердеги күрөш, жылкы күчү, командада биримдик жана табият менен гармония.

Ар бир эл өзүнүн салты, үрп-адаты менен гана эмес өздөрүнө тиешелүү болгон улуттук оюндары менен да айрымаланат. Ал эми кыргыз элинин улуттук оюндары болуп, ордо, тогуз коргоол, оромпой, дүмпүлдөк, ак чөлмөк, уюм тууду, селкинчек, упай жана башка оюндардын түрлөрү эсептелет. Оюндар көңүл ачууда, маданияттуу эс алууда, бош убакытты өткөрүүдө, денени чыңдоодо гана чоң мааниге

ээ болбостон, өспүрүмдөрдүн руханий дүйнөсүн калыптандыруунун, аларга патриоттук жана интернационалдык тарбия берүүнүн, улуттук маданияттарды жакындаштыруунун жана өз ара байытуунун да маанилүү каражаты болуп эсептелет [6. 7].

Кыргыз элинин улуттук оюндары – бул байыркы кылымдардан бери сакталып келген маданий мурас, ал элдин тарыхын, жашоо образын жана руханий дүйнөсүн чагылдырат. Мисалы, Дүйнөлүк көчмөндөр оюндарынын өткөрүлүшү улуттук оюндардын маанисин дүйнө жүзүнө көрсөтүүдө. Улуттук оюндардын тарыхый тамыры- Кыргыз улуттук оюндарынын тарыхы байыркы көчмөн жашоо образы менен тыгыз байланыштуу. Көчмөндөр үчүн ат, күч жана эпчилдик негизги сапаттар болгон, ошондуктан оюндар аскердик машыгуу катары пайда болгон. Мисалы, Көк бөрү оюну карышкырларды андоодон келип чыккан деп айтылат. Байыркы доордо, орто кылымдарда кыргыздардын жашоосунда оюндар майрамдарда, тойлордо жана коомдук иш-чараларда өткөрүлгөн.

Пайдалнылган адабияттар:

- 1.Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. Бишкек., 1999.
- 2.Абдуллаев М., Кийзбаев М., Акматов Ч. Улуттук оюндар (Усулдук окуу китеби). Бишкек., 2011
- 3.Айдаркулов К. Кылымдар жаңырыгы. Фрунзе.,1982
- 4.Айдаркулов К. «Манас» эпосундагы элдик оюндар. Б. Кыргызстан. 1994.-56.35-бет.
- 5.Бектенов З., Мусин Ю., Кыргыздын элдик оюндары. Фрунзе., 1978 6. КСЭ. Фрунзе., 1979. 6 том
- 6.Кадырбеков Ж., Тогуз коргоол стратегиясы, Бишкек, 2014, 190 бет.
7. Омурзаков Д., Мусин Ю. Киргизские народные игры. Фрунзе., 1989
- 8.Осмонов Ө.Ж., Асанканов А.А. Кыргызстан тарыхы (Эң байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). -Б., 2001.
9. “Кыргызстан” улуттук энциклопедиясы: 4 том. Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2014.
10. Мамбетов Э., Ордо оюнунун эрежелери, Бишкек, 2015, 120 бет.
11. Осмоналиев Н., Улуттук оюндардын коомдук ролу, Бишкек, 2013, 140 бет.
12. <https://kmborboru.su/2016/04/06/manas-eposundagy-kyrgyzdyn-ulutt/>

УДК 316.6 (575.2) (04)

Осмонова Н.Ы.,

*ф.и.к., Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин доценти
Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы*

**КЫЗЫЛ ПРОФЕССОР КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВДУН
ЭМГЕКТЕРИНИН МААНИ-МАҢЫЗЫНА ИЛИМИЙ СЕРЕП**

Кыргыз тил илими – кыргыз тили жөнүндөгү илим, XX кылымдын өзүнүн жаралуу, телчигүү, калыптаныш, өркүндөө доорлорун баштан кечирген түркология илиминин бир салаасы. Кыргыз тил илиминин жаралышы жана анын пайдубалынын түптөлүшү улуттук маданий курулушка өлчөөсүз эмгек өтөп, эбегейсиз салымын кошкон жана каргашалуу жылдарда бейкүнөө курмандыкка чалынган алгачкы агартуучуларыбыз Ишеналы Арабай уулу менен Касым Тыныстан уулунун аттары менен тыгыз байланыштуу. Булардын ичинен кыргыз тили жөнүндө илимдин түптөлүшүнө себепкер, ошол кездеги даяр теориялык схемаларды таңуулабай, бирөөлөрдү туурабай, тилдик фактыларды бурмалабай, эне тилдин тун кыртышына таянуу менен иликтөөлөрдү жүргүзгөн кулакка угумдуу, акылга жугумдуу төл терминдерди иштеп чыккан, алгачкы дарс китептерди жазган, акырында чыгаан тилчи окумуштуу Е.Д.Поливановдун “кыргыз морфонологиясынын негиздөөчүсү” деген бийик баасына татыктуу болгон кызыл профессоруубуз Касым Тыныстан уулунун орду өзгөчө [3, 5].

Кыргыз элинин кызыл профессору Касым Тыныстановдун оор тагдырынан улам анын илимий, адабий мурастары жалпы кыргыз коомчулугунда окутулбай келген. Кыргыз Республикасы эгемендүүлүктү алгандан кийин кыргыз тил илимин өзүнчө илим катары изилдөөгө дагы да болсо ар тараптуу мүмкүнчүлүктөр түзүлдү. Кыргыз тилинин изилдениш тарыхына кайрыла келгенде, анын сап башында турган негиздөөчүсү, түптөлүшүнө өз салымын кошкон тилчи, илимпоз катары Касым Тыныстановдун аты аталбай койбос. Бүгүнкү күнгө чейин бир топ эле тарыхчы, адабиятчы, саясатчы, тилчи-окумуштуулар К.Тыныстановдун илимий, адабий, коомдук ишмердүүлүгүнө, тагдырына, басып өткөн жолуна, жашаган заманына, ошондогу саясий маселелерге кайрылышты. Ошол илимий эмгектер, макала, докладдар менен кыргыздын тарыхында, илим

жаатында зор орду бар инсанды толук кандуу, ар тараптуу ачып, изилдеп бере алды деген ойдон алыспыз. Али да болсо улуу инсан жөнүндө каралуучу, айтылуучу, изилденүүчү маселелер жок эмес.

Кыргыз тилинин илимий жактан өнүгүшүндө Тыныстанов Касымдын эмгеги ат көтөргүс. К.Тыныстанов “Чоңдор үчүн алиббени” 1926-жылы жазып Маскөөдөгү “Центриздатка” өткөрөт, бирок басмаканада кыргыз тилин түшүнбөгөн кызматкерлер эмгектенгендиктен, өтө арбын ката менен чыгарып коюшкан. Бул китепти колдонууга К.Тыныстанов өзү каршы болуп, кайрадан ондоп, 1927-жылы “Алиббе” оңдолуп басылып чыгат. Ошол эле 1927-жылы Касым Тыныстановдун кыргыз тилинин грамматикасы боюнча “Эне тилибиз” деген окуу китеби латын графикасы менен 1928-жылы жана 1931-жылдарда эки жолу басылып чыккан. 1932-жылы автор “Тил сабагы” деген окуу китебин жазат, бирок китеп ал жылы чыкпай калып, 1933-жылы Ташкентте басылат [3, 19].

2001-жылы Котормочулук долбоорунун талаптарына ылайык “Кыргызстан – Сорос” фонду тарабынан “Биздин тил”, Ташкент, 1927 (араб тамгасында); “Окуу-жазуу бил”, Москва, 1927 (араб тамгасында); “Жаңы айыл”, Фрунзе, 1929 (латын тамгасында); “Тил сабагы”, Фрунзе – Ташкент, 1932 (латын тамгасында) [7, 372] аттуу алгачкы эмгектерин жыйналып, Касым Тыныстановдун 100 жылдык мааракесинин урматына басып чыгарылган.

Академик Б.Орузбаева, корр.-мүчө Т.Ахматов, К.Тыныстанов фондунун директору Ч.Жаныбеков, ф.и.д. Б.Усубалиев, ф.и.д. И.Абдувалиев, профессор С.Мусаев, ф.и.к. А.Абдыкалыкова, ф.и.к. А.Токтомамбетов, “Элита” басма борунун директору И.Б.Родионова редколлегиялык кылышкан. Эмгек 372 беттен туруп, жалпы жазуу-сызууну өздөштүрбөй, сабатсыз келе жаткан кыргыз элин сабаттуулукка үндөп, кыргыз тилин окуп-үйрөнүүдө зор кызмат аткарган бул жыйнак бүгүнкү күндө да Октябрь революциясынан кийин 30-жылдарга чейинки аралыкта кыргыз тилинин абалынан маалымат берген тарыхый баалуу материал болуп келет. Бул жыйнакты кыргыз элинин тарыхына, тилинин тарыхына, кыргыз тил илиминин пайда болуш, өнүгүш жаатына кызыккан студент, аспирант, мугалимдер, тарыхчылар, этнографтар, саясатчылар пайдалышса болот.

Окуу-жазуу бил. 1927-жылы Кеңеш сайуундагы элдердин борбор басмасындагы, Мас-көө [7, 8] деген жазуулар менен чыккан араб алфавитинде кыргыз тилин, анын тыбыштарын үйрөтүп, тамга таанытуучу алгачкы китеп.

А Т Б Р Ч П О Қ Ы Л М Н

С З У Ғ Ж Ш Д Џ Й Е К Г

АА ОО ЕЕ УУ Ө И Е К Г – Окумуштуунун “Окуу-жазуу бил” эмгегинде тамгалар жогорудагы тартипте берилген.

Мисалы:

А (ортосуна аттын сүрөтү түшүрүлгөн) *Тат, ата, а-та, ата;*

Б (ортосуна арабанын сүрөтү берилген) *Р ара, тарап, абат, арап, бат, араба. Ат араба тартат. Ат атар абат бат атар;*

М (ортосуна камандын сүрөтү түшүрүлгөн) **Н** *там, нан, мара, марал, нар, кан, канат, манат, кылым, чымын, тыпын, ыкым, алманчы, сынчы, кынчы, ырымчы. Ма-нап-тын ал-кы-мы а-чык ба-ры-нан. Манаптын алкымы ачык барынан. Ын-ты-мак ар-тык. Ынтымак артык.*

Арпанын чары атка тамак. Кылычтан ыкым артык. Манаптан колко алба. Малчынын малы отто. Кыр малчыныкы. Ачарчылыкты камынын качыр. Манаптын малын малчы тапкан.

Е(ортосуна ешектин сүрөтү берилген)**К ***

Ел, ер, еп, ет, ебелек, белек, терек, береке, кетмен, кесмен, кескек, тескей, беткей, бетбекей, елек

Айал менен еркек укук жагынан тепетең. Кеңештер сайуу – кетмен чапкан дыйкандар менен малчы-жалчылар сайуу.

*) “К” тамгасы да “ң” сыйактуу жалганат деб үйрөтүлсүн [7: 9, 13, 19]

К.Тыныстанов эмгектеринде азыркы кыргыз тилинде колдонулуп жаткан **э** тамгасынын ордуна да **е** тамгасын колдонгон, алар кайрадан басылып чыккан китептеринде да эч өзгөртүүсүз берилген. Жогоруда Окуу-жазуу бил” эмгегинде 9, 13, 19-беттере берилген тамгаларды жана аларды үйрөнүү үчүн берилген сөздөрдү эч өзгөртүүсүз мисал келтирдик. Окумуштуунун айрым бир тамгаларга кошумча түшүнүк берүү үчүн беттин төмөн жагына шилтеме бергенин да байкадык. Бир бетке экиден тамганы берип, ал эки тамгага тең тиешелүү сөрөттөрдү берүүгө аракеттерди жасаган. Мисалы, *Д (доңуз) Н, У (бугу) Ғ, Ы (балык) Л, М (каман) Н ж.б.*

Эмгектин 21-бетте *АА, ОО, ЕЕ жана* аары, тоо, еердин сүрөтү түшүрүлгөн. Мында *Үндүү тыбыштардын созулган. Бул тыбыштарды бир гана созмо тыбыш деп түшүндүрүп, окуучуларды көбүрөөк жатыктыруу керек* деген аныктамасын берген.

Кыргыз тилинде жыйырма төрт тыбыш тамгасы бар: а б п т ж ч д р з с ш к г г ң л м н о у е ы и. Жана кыбачы () буларга кошулбайт. Булардын ичинде үндүүлөр алты: а о у е ы и. Үнсүз тыбыш тамгалар он сегиз: б п т ж ч д р з с ш к г г ң л м н – деп жалпылап алфавитти жыйынтыктаган [7, 25].*

Мындан сырткары окуучуларга машыгуу-көнүгүү максаттарында “Көздүү сокурлар”, “Бадыша заманындагы кыргыз ели”, “Бадыша заманындагы агартуу иштери”, “Емне үчүн биздин котур жоголбойт?”, “Курт-кумурска, чымын-чиркей адамдын душманы”, “1916-жыл”, “Кайран ел”, “Азыркы Кыргызстан”, “Емине сепсең ошону оросун”, “Арпа менен буудай”, “Тырактыр”, “Саны аз болсо да” уз болсун”, “Жаз – эмгек маалы”, “Жаз”, “Күз – талаш маалы”, “Эмгек кадыры кышта сыналат”, “Кеперетсийе”, “Жолдош Ленин эмгекчилерге емине деди”, “С.К.Р.С. (С.С.С.Р)”, “Кеңеш өкмөтү”, “Кеңеш өкмөтүнүн чоң башкармасы”, “Кыргыз айалы жана калың мал”, “Аялдар теңдиги”, “Жолдош Ленин жана кемүнөс партиясы”, “Кемсемол”, “Жолдош Лениндин сөздөрү”, “Пийенер”, “Кызыл ас-кер”, “Кызыл ас-кердин тарбийасы”, “Биздин ураан (Интернатсанал)” сыяктуу ыр түрүндө жана кара сөз түрүндө тексттерди берген. Ал тексттер ар кандай максатты көздөп, түрдүү темаларды камтыган. Жалпысынан алганда, тексттердин мазмунунан ошол доордогу саясат, тазалыкка, өздүк гигиенаны сактоо, медицина, илим-билимге болгон умтулуу, сабаттуулукту жоюуга болгон чакырыктар, билимдүү болууга, эмгекчилдикке үндөгөн тексттер экени байкалат.

Касым Тыныстанов географиялык маалыматты камтыган “Кыргызстанда жер, ел, мал есеби” аттуу текстти да кызыктуу. Мында Кыргызстандын жери, егиндик жер, от жер, токой жери, Кыргызстандын калкынын саны жана жашап жаткан башка улуттун өкүлдөрүнүн (орустар, өзү-бектер, казак, кыпчак, уйгур, татар) саны берилген. Кыргызстандагы кара мал кой, ечки, жылкы, төө, доңуздун саны да каралган. Кыргызстандын тоолорында: таш көмүр, алтын, күмүш, туз, бакыр, бойок, непит бар экендиги айтылган. Ошондой эле Кыргызстанды “болуштардын” санына карап төрт округга бөлгөн: Пишпек, Жалал Абат, Кара кол, Ош.

Мындан Касым Тыныстановдун ошол учурундагы Кыргызтандын географиялык-экономикалык, саясий абалынан толук маалыматы болгон жана алар тууралуу окумуштуу өз алдынча тиешелүү жыйынтык чыгара алган деген пикирге келсек болот.

“Өзгөрүш майрамдарынын, жарды-жалчылардын кайгулуу күндөрүнүн келендери” аттуу тексттинде *нойобурдун 7си; жаныбар 21и; жаныбар 22си; 8 март; 12 март; 18 март; 17 апрел; май 1и; 6 үйүл; сентебирдин биринчи жекшембисин* бөлүп көрсөтүп, алардын эмне себептен даталуу күндөр экендигин жазган.

Илимпоздун математикалык чен-өлчөмдөрдү камтыган “Метир өлчөөлөрү менен орус өлчөөлөрүн салыштырган тизме”, “Узундук

өлчөөсү”, “Салмак өлчөөсү”, “Жалпактык өлчөөсү”, “Тулку өлчөлөрү” да маанилүү. Бул тексттерде *километр – чакырым; метир – кез; гектар – теше; сантиметир – бүрчөк; сажын; кадак; мыскал* деген терминдер кездешет. Башка тилден кабыл алынган чен-өлчөмдүк аталыштарды Касым Тыныстановдун киргизген терминдери менен ылайыгына жараша алмаштырып кыргыз тилиндеги математикалык сабактарга киргизсе болчудай. Мындан *чакырым* деген термин да бүгүнкү күндө кеңири колдонулуп жүрөт.

“1926-жылдын календеринде” жума күндөрү азыркыдан айырмаланып, *ишенбиден* башталган. Андан ары *жекшенби, дүйшөнбү, шейшенби, шаршенби, бейшенби, жума* деп аяктайт. Ай аттары *жаныбар, пибрел, март, апрыл, май, ийун, ийул, агус, сынтабыр, өктөбүр, нойобур, декабир* деп аталган.

“Ай аттары” кыргызча, орусча берилген. Кыргызча *бирдин айы, жалган куран, чын куран, бугу, кулжа, теке, баш ооно, айак ооно, тогуздун айы, жетинин айы, бештин айы, үчтүн айы* деген аталыштар бир убакта жалпы мектепте кыргыз тилчи мугалимдери тарабынан колдонулду. Азыр айрым бир учурларда бул аталыштар пайдаланылганын көрүп калабыз.

“Окуу-жазуу бил” китебиндеги *Арпа, буудай – аш болот, алтын, күмүш – таш болот. Арпа толсо ороңо, алтын толор корооңо* деген макалдарды бүгүнкү күндө да башталгыч класстардын “Алиппе”, “Эне тил” же “Мекен таануу” китептеринен жолуктурууга болот.

Кыскасы, ошол кездеги жалпы карапайым калктын сабатсыздыгын жоюуда аталган китептин аткарган кызматы, аркалаган жүгү абдан зор болгон. Бул маселеге автор да көптөгөн аракеттерди жасап, ынтызаарлык менен китепти иштеп чыкканы көрүнүп турат. Ар бир тамгага ылайык келген кыргыздын сөздөрүн таап, аны ыңгайына жараша жайланыштырып, ошого тиешелүү сүрөттөр менен камсыздап, коомдун талабына ылайык көркөм, географиялык, экономикалык, математикалык жана түрдүү маалымат берүүчү тесттер менен жабып, элдин сабатсыздыгын тез аранын ичинде жоюуга аракеттерин жасаган. Ал китепте керектелинген ар бир тексттен байкалып турган: “Кандай болсо да, мойнубузда үч милдет бар, деп билүү керек: анын биринчиси да – окуу, екінчиси да – окуу, үчүнчүсү да – окуу. Емгекчилердин ең кыйын душманы – сабатсыздык деди. Ошондуктан 8 жаштан 50 жашка чейин кеңеш өкмөтү элинде кат тааныбаган бир адам болбосун, ар-бир адам кат таанууга милдеттүү, деп 1919-жылы, 26-декебирде өз колу менен жолдош Ленин жардык чыгарды [7, 26].”

Аталган эмгектердин мазмунунан окумуштуунун чын дилден берилип эмгектенгени, элдин сабаттуулугун жоюу үчүн жан үрөп иштегенин байкоого болот.

Биздин тил. 1927-жылы Ташкенден араб алфавити менен жарык көргөн. Азыркы жазууга оодарылып бул басылышында кыргыз тилинин ошол кездердеги абалы жана орфографиясы сакталып, сөз башында да, сөз ортосунда да, сөз аягында да “е” тамгасы колдонулуп, “Алгачкы эмгектер” деген аталышта 2001-жылы чыккандыгын жогоруда айтып кеткенбиз.

“Биздин тил” аттуу китебинде фонетикага жана морфологияга байланыштуу маселелер берилип, алар көркөм тексттер менен жабдылган. теманы бышыктоо үчүн *Суроолор жана кызматтар* түзүлгөн. Берилген темага ылайык эрежелер факты-материалдар менен түшүндүрүлгөн да, аягында корутунду жана жалпы корутунду менен жыйынтыкталган. Мисалы, *Сөз. Сүйлөм. Тыныш.* деген темага төмөнкүдөй *корутунду* берилген:

1) Ойлогон оюбузду айтып токтосок, аны “сүйлөм” деп атайбыз. Масалан: “Окуубуз жакшы” бир сүйлөм. “Окуубуз жакшы. Мектептин ичи таза.” мында эки сүйлөм.

2) Бир сүйлөмдү айтып тынгандан кийин аны билгизүү үчүн ең кийинки сөздүн айагына тыныш белгисин (.) койбуз. Тыныш белгисин кыскартып “тыныш” деп атайбыз.

3) Ар бир сүйлөмдүн ичинде бир топ сөз болот. Масалан: “Мектепке кирдим” деген сүйлөмдө эки сөз бар. Биринчи сөз “мектепке”, экинчи сөз “кирдим”. “Мектептин ичи таза” деген сүйлөмдө үч сөз бар [7, 58].

Андан соң теманы бышыктоо максатында “сөздөрдү сүйлөмгө ажыраткыла, сөздөрдү көчүрүп жазгыла, ар бир сүйлөмдөн кийин тыныш койгула, сөздөрдүн астын сызып койгула, ата-енеңерге, курдаштарыңарга, кат жазгыла, ар бир сүйлөмдүн атын сызып белгилегиле, ар бир сөздүн астын эки катар сызып койгула” деген сыяктуу *кызматтар* (тапшырмалар) берилген.

Муун. Сызыкча. Тыбыш. Ташымал. Кыргыз тилиндеги тыбыштар жана алардын тамгалары. Үндүү тыбыштар жана алардын өзгөрүшү жана бөлүнүшү. Үнсүз тыбыштар жана алардын өзгөрүшү жана бөлүнүшү аттуу тилдин азыркы фонетика бөлүмүнө тиешелүү маселелер иштелип чыккан.

Андан ары окумуштуу *Сөз жана сөз мүчөлөрү. Курама сөздүн бүтүшү. Жалкы курандылуу сөздөр. Турактуу курандылар. Куранды “чы”. Куранды “чыл”. Куранды “сыз”. Куранды “чан”. Куранды “ча”. Куранды “ма”. Куранды “бас”. Оошмо курандылар. Куранды*

“дай”. Куранды “луу”. Куранды “лаш”. Куранды “лык”. Куранды “гыч”. Куранды “гы”. Сыйлыгышма курандылар. Куранды “ынды”. Куранды “ым”. Куранды “ыш”. Куранды “уу”. Куранды “аагач”. Куранды “ынчы”. Кербез курандылар. Куранды “еке”. Кош курандылуу сөздөр. Көп курандылуу сөздөр деген аталыштагы темаларды берип, ар бирин факты-материалдар менен жабдып, кыргыз тилинин индивидуалдуу өзгөчөлүгүнө карай үндөштүк мыйзамынын негизинде иштеп жүрүп отурган. Ал эрежелер атайын келтирилген мисалдардан сырткары да тексттер аркылуу толукталып, темага байланыштуу суроолор, тапшырмалар менен бышыкталып жүрүп отурган. Илимпоздун алгачкы эмгектерине кирген *“Биздин тил”* китебине Касым Тыныстановдун фонетика жана морфологиясына арналган өзүнчө параграфтарда да кененирээк токтолобуз.

Жаңы айыл. Кыргыз тилинин араб жазмасынан латын жазмасына өткөндөгү алгачкы китептерден болуп саналат. Араб жазмасында баш тамга, кичине тамга болбойт. Ошондуктан латын жазмасын алгач колдонгондо баш тамга менен жазуу көңүлгө алынган эмес. Алфавитти оодарып сунуш кылынган бул басылышта ошол тарыхый учур эске алынып, 2001-жылкы басылышында китеп түп нускасындай абалда басылган.

Китептин түп нускасынын титулунда да кичине тамгалар менен *“тыныстан уулу касым. жаңы айыл. 1-баскыс мектептердин 1-бөлүмдөрү үчүн арналган окуу китеби. бастырган жаңы алип-бее кемийтети. биринчи басылышы. прунза шаары. 1929-жыл.”* деп берилген [7, 115].

Ошол кездеги орфографиянын баш тамгасы болбогондугуна байланыштуу *“Жаңы айыл”* китебинде берилген көркөм тексттер, чакан аңгемелер, ырлардын аталыштарынын баары кичине тамга менен жазылган. Жалпысынан бул китепте 79 текст камтылат. Мисалы, *абылдын үйү. абылдын мектепке барганы. бала менен чымчык. мектепте балдар тартиби. котур. котурдан кутулуу. келте. чечек. жетим. кичинекей акылман. кеперетиб. сабатсыздык. иш бүлдү. сабат ачканда ж.б.* Жаныбарлардын жашоосунан алынып жана аларга зыян келтирбөө керектигин, жугуштуу оорулардан сактануу жана өздүк гигиенаны карап, тазалыкка маани берүү сыяктуу таалим-тарбиялык тексттерден сырткары, ошол учурдун талабына, саясатына жараша Ленин, партия, керперативге байланыштуу да чакан аңгемелер жазылган.

Илимпоз Касым Тыныстановдун *“Жаңы айыл”* китебиндеги *“Таалага тай өнүбтүр”, “жылан жумурткасы”, “жаман жолдош”* өңдүү чакан аңгемелери учурда башталгыч класстардын *“Адабий окуу”*

китебине да эч өзгүртүүсүз киргизилип, окутулуп келет [Адабий окуу, 2018]. 1929-жылдары “Жаңы айыл” китеби учурдун “Эне тили”, “Адабий окуу”, “Кыргыз адабияты” китептеринин ордунда кызмат аткарган деген жыйынтык чыгарууга болот. Окумуштуу жаңыдан катсабаты ачылып, тамганы таанып, эжелеп китеп окуп баштагандарга, же башталгыч класстарга арналган бул китебинде тексттен кийин теманы бышыктоочу, талдоочу, ой толгоочу, ой жүгүртүп талкуулоочу суроолорду коюп жүрүп отурган. Айталы, “котур.” аттуу текстке *жуунбай, тазаланбай, кирдеб жүрүүгө болобу? котур бар адам менен аралашыб, бирге жатыб, бир табактан тамак жеб, бир майлыкка кол сүртүү дурусбу? ич кийимди тез-тез жуудурбастан жүрүүгө жарайбы? силер тч кийимиңерди ече күндө бир жуудуруб кийесиңер?*[7, 120] деген өңдүү окурмандарына темага байланыштуу проблемалуу суроо коюп, аларды ошол суроонун айланасында ой жүгүртүүгө, оң жыйынтык чыгарууга үндөгөн аракеттерди байкоого болот. Мындан улам Касым Тыныстановдун жөн гана илимий ишмер эмес, нукура педагогикалык адис экендигин да көрөбүз.

Тил сабагы. 2-жылдыктар үчүн кыргыз тилинин иш китеби 1932-жылы латын жазмасы менен жарыкка чыккан. Китеп кыргыз тилинин тыбыштарын, сөз мүчөлөрүн, сөздөрдөгү тыбыштык өзгөрүүлөрдү үйрөтөт. Китептин жаралган тарыхый мезгили жана ошол кездеги орфография эске алынып, 2001-жылкы басылышында түп нускасы өзгөрүлбөй берилген. Мисалы, латын жазмасындагы кыргыз алфавитинде “э” болгон эмес. Ошондуктан, алфавити оодарылганда “э” тамгасы пайдаланылбай, “еле”, “ел”, “ене”, “еек” деп жазылган. Кабыл алынган сөздөр да К.Тыныстанов жазган турпаты менен (мис., *ыскыйма–схема*, *тырактыр – трактор*) берилген[7, 208].

Китептин биринчи бетинде баш сөз сыяктуу кыскача маалымат берилген.

АПТЫРДАН

“Тил сабагы” 1931-жылдагы жасалган Кыргыз тилинин пургурамына негизделген. Китептин максаты тилдин заңын, окууну жана жазууну гана үйрөтүү эмес, балдардын тилинин тез жана туура өсүшүнө кол кабыш кылуу. китептин түзүлүшүндөгү негизги метод – балдардын шайдооттугун арттыруу жана мугалымдын жетекчилик ролун көтөрүү. Китептеги кемчиликтер (кемчиликтер арийне бар) иштиктүү сын аркылуу гана жойулмакчы; китептеги кемчиликтер туралу ар бир жолдош басма аркылуу пикирин билдирсин.

Аптыр К.Тыныстан уулу.
Сынтабыр, 1931 ж.
Пурунза [7, 209].

Жазылган бул баш сөздөн улам автордун эмнени көздөп, кандай максатты каалап тургандыгын ачык-айкын көрүнүп турат. Мында балдардын кат-сабатын жоюуда жоопкерчиликти мойнуна алып, аны сезе билгендиги эмгекти иштеп жатканда мүчүлүштүктөр, албетте, боло тургандыгын, бир адам баарын абдан так, ийгине жеткире идеалдуу аткара албастыгын түшүнүп турган. Ал сын-пикир, сунуштарды мыйзамдын негизинде басма түрүндө илимий формада гана берүүгө боло тургандыгын эскерткен. Ар бир жолдош өз пикирин айтууга акылуу экендигин белгилей кеткен. Буга чейинки “Жаңы айыл” сыяктуу эмгектерине салыштырмалуу “Тил сабагында” автор бир топ такталып калгандыгы байкалат. Тилдеги тыбыштарды өздөштүрүүдө бышыктоочу практикалык көнүгүүлөр, тамгалардын алфавиттик тартиби (кайсы тамгадан соң кайсы келерине көнүгүүлөр), тамгалардын чоң, кичине болуп жазылышы, жоон үндүү, ичке үндүү, сөздөрдүн муундарга ажырашы, ташымал, сөз жасоочу, сөз өзгөртүүчү мүчөлөргө көнүгүүлөр берилген. Ар бир теманы бышыктоо үчүн тапшырмалар иштелип чыккан. Жалпысынан фонетикалык, лексикалык жана морфологиялык маселелерди камтыган 165 көнүгүү иштелген. Балдардын сүйлөө кебин, чөйрө менен таанышуу жөндөмүн, лексикалык корун өнүктүрүү максатында дан өсүмдүктөрүнүн, отоо чөптөрүн, үй айбанаттарынын еркек-ургаачылык аталыштарын, куштардын, курт-кумурскалардын аталыштарын, адам баласынын дене мүчөлөрүн аталыштарын табуу жана аларды кагаз бетине тамгалар аркылуу түшүрүү же сүрөтүн тартуу сыяктуу тапшырмалар берилген.

Азыркы күндө тилди үйрөтүүдө, же башталгыч класстарга кыргыз тил сабагын өтүүдө бир аз жаңыланганы эле болбосо көнүгүүлөр ушул эле типте колдонулат. Олуттуу деле эч кандай өзгөрүүлөр болгон жок. Мындан биз профессор Касым Тыныстановдун изденүүчүлүгүн, ошол эле учурда балдардын табиятына кандай темалар ылайык келе турганын билген көрөгөчтүгүн, талыкпастан эмгектенген изденүүчүлүгүн байкайбыз. Касым Тыныстанов бул китептерди түзүү үчүн көптөгөн орус жана боордош элдеринин илимий адабияттары менен таанышкан болушу керек. Бул пикирди изилдөөчү А.Абдыкалыкова да баса белгилеген.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдувалиев И. Кыргыз тилинин морфологиясы. – Бишкек. 2008, 284 б.

2. Абдыкалыкова А.А. К. Тыныстановдун эмгектеринде фонетика жана морфология маселелеринин берилиши. канд. дис. ... автореферат. – Бишкек, 1999. 24 б.

3. Азыркы кыргыз адабий тили. – Бишкек. 2009. 928 б.

4. Максүтов Б. “Касымдын логикасы укмуш эле, ал сүйлөгөндө бир сөзүн да ашык же кем айтчу эмес” // “Кыргыз Туусу” гезити, Октябрь 9, 2018. <http://kyrgyztuusu.kg/?p=15749>

5. Карасаев Х. Мен билген Касым // Кыргызстан маданияты. 1991.17-январь.

6. Кошуева М.Ж. Касым Тыныстанов – кыргыз тил илиминин негиз салуучусу. фил. канд. дис. ... – Ош, 2006. 184 б.

7. Тыныстанов К. Алгачкы эмгектер. – Бишкек, 2001. 372 б.

8. Тыныстануп К. Кыргыз адабий тилинин жаңы имласынын долбору // 1934-жылы майда Фрунзе шаарында имла кеңешинде жасалган докладдын стенограммасы (Доклад орус тилинде жасалган). Которгон Турусбаеп Б. 2-басылышы. – Бишкек, 2006. 43 б.

© Осмонова Н.Ы., 2025

УДК 070

Пынина Т.Ю.,

*канд. филол. наук, доцент РУДН им. Патриса Лумумбы,
член Союза журналистов Москвы
г. Москва, Российская Федерация*

ОСВЕЩЕНИЕ В ЦИФРОВОМ МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ РОССИЙСКО-ВЕНГЕРСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ НА ВЫСШЕМ УРОВНЕ

Встреча и переговоры в Москве Президента Российской Федерации и Премьер-министра Венгрии широко освещались в цифровом медиaproстранстве Венгрии. Визит Виктора Орбана в июле 2024 г. состоялся в начале председательства Венгрии в ЕС с миротворческой миссией: «я выполняю миротворческую миссию, и буду выполнять в будущем», – констатировал он в интервью «Радио Кошут» 20 июля 2025 г. [1]. Продолжая антивоенную риторику, исходя из национальных интересов венгерского народа, премьер-министр в интервью 13 сентября отметил, что, поддерживая сотрудничество и с Востоком, и с Западом, новая политика страны в области экономики названа «политикой экономической нейтральности». Венгрия, по мнению премьер-министра страны, не может и не должна присоединяться ни к одному экономическому

блоку, а должна иметь с обоими крепкие торгово-экономические отношения. Виктор Орбан также напомнил, что экономическая блокада, санкции замедляют рост мировой экономики и не идут на пользу национальным государствам. «Мы должны смотреть на экономику в соответствии с логикой экономики, и нам нужно только изучить то, что служит интересам венгерского народа. А экономическая нейтральность сегодня служит интересам людей» [2]. Венгерский премьер побывал с визитом в Кыргызстане (Венгрию связывают с Кыргызстаном и Казахстаном культурно-историческая общность, политическое и экономическое сотрудничество), на рабочем заседании Организации тюркских государств на уровне глав государств и правительств (Бишкек, саммит ОТГ, 6 ноября 2024 г.), где ему был вручен «Высший орден Тюркского мира». На церемонии награждения Виктор Орбан сказал: «Объяснение принятия этой награды состоит в том, что мы, венгры, – самый западный народ на Востоке. Мы уникальны тем, что мы мигрировали с востока в Европу вместе со многими другими народами и все остальные, кроме нас, исчезли. Мы единственные, кто остался. Так мы стали самым западным и восточным народом, сохранившим ту особую историческую и духовную связь с миром тюркских народов, с которого мы стартовали» [10]. Таким образом, сотрудничество Венгрии и с Востоком, и с Западом, программы и решения правительства, поддержанные подавляющим большинством венгерского народа в ходе национальных консультаций по новой экономической политике, были одобрены парламентом страны в конце декабря 2024 г.

Визит Виктора Орбана 28 ноября 2025 г. в Москву и его четырехчасовые переговоры с Президентом Российской Федерации Владимиром Владимировичем Путиным стали продолжением политики венгерского правительства отказа от экономической холодной войны. 3 декабря газета «Мадьяр Немзет» на своем портале резюмировала, что переговоры прошли успешно, это жизненно важно для энергетической безопасности страны и доступных низких цен на энергоносители. «Нам удалось договориться по этому вопросу, поэтому мы можем поддерживать самые низкие накладные расходы в Европе», – отметил премьер-министр на антивоенном митинге «Цифровых гражданских кругов» в Ньиредьхазе, куда прибыл прямо из Москвы [4]. В ходе публичной части переговоров Орбан подчеркнул, что Венгрия проводит суверенную внешнюю политику, не поддающуюся внешнему давлению. Премьер-министр высоко оценил стабильность и предсказуемость поставок российских

энергоносителей и выразил заинтересованность Венгрии в продолжении двустороннего энергетического сотрудничества [5]. По словам Орбана, Путин понимает, что венгры – не славяне и обладают особой культурой, которую россияне признают и уважают. Он отметил, что Москве очень важно доверять своим партнёрам. С 2009 года Венгрия соблюдает все соглашения, подписанные с Россией, и россияне делают то же самое [6]. По словам премьер-министра, западные лидеры хотят войны – они считают, что Россию можно победить. Война, отмечает газета, по словам Виктора Орбана, приносит огромные деньги, она стала прибыльным бизнесом, а влияние военной промышленности в Европе растёт. Одной из своих главных целей Виктор Орбан назвал освобождение Венгрии от мер, угрожающих её функционированию. Это было достигнуто накануне визита в Москву, когда венгерский премьер и президент США Дональд Трамп договорились в Вашингтоне об освобождении Венгрии от американских санкций против российского энергетического сектора. По словам премьер-министра, вторая задача – продолжить обеспечение венгерских семей и предприятий энергией по доступным ценам, и в Москве состоялось успешное обсуждение этой темы [6].

Критически важным, ключевым вопросом назвал Виктор Орбан в программе «Доброе утро, Венгрия» в прямом эфире «Радио Кошут» 6 декабря 2025 г. поставки углеводородов: «если газ и нефть не будут поступать в Венгрию из России, это будет иметь трагические экономические последствия, потому что коммунальные расходы домохозяйств, по консервативным оценкам, увеличатся в три раза, а по другим – в три с половиной раза... если не будет российской нефти, цена на топливо резко взлетит». В результате московских переговоров на высшем уровне Венгрия получила гарантии, что нефть и газ будут поступать в соответствии с заключёнными ранее соглашениями и ратифицированным контрактом с Россией. Экономические вопросы тесно переплетаются с текущей политической ситуацией, поскольку, отметил в интервью венгерский премьер, «если мирные переговоры пройдут успешно и наступит мир, то... с точки зрения энергоснабжения и финансовой стабильности Венгрии мир снимет систему санкций, и мы сможем вернуться к нормальному сотрудничеству». При этом, выделил далее Виктор Орбан в интервью, «не будем забывать, что Брюссель играет в грязную игру.... Согласно законодательству ЕС, торговая политика не требует единогласия, она может быть принята большинством голосов, решением большинства. Другими словами, они обходят венгерское вето. Это совершенно

незаконно, это явное нарушение существующего законодательства. Если вообще можно говорить о верховенстве права в Европе, то это явное нарушение верховенства права» [3]. Тем более, как отмечает газета «Мадьяр Немзет» на своем портале в сопровождающем видео сообщении, цитируя премьер-министра, Европа ввязывается в серьезные неприятности: «прикосновение к замороженным российским активам – это объявление войны!» [8]. На антивоенном митинге в Мохаче, отвечая на вопрос, где у него есть друзья, Виктор Орбан ответил: в Вашингтоне, в Москве, в Стамбуле [7]. По мнению премьер-министра, глобальные процессы формируются Соединенными Штатами, Россией и Турцией, и возможности Венгрии для маневра зависят от того, как она сможет сотрудничать с этими центрами власти, «сохранить свое исключительное положение, особенно в отношении цен на энергоносители, чтобы мы могли продолжать снижать коммунальные платежи, в то время как во многих европейских странах даже повседневная жизнь стала непозволительной» [9]. Поэтому поездка Виктора Орбана в Москву имела ключевое значение для экономики Венгрии, учитывая, что в 2025 г. в стране введена новая экономическая политика, что отвечает интересам венгерского народа.

Итак, несмотря на период Адвента, в политике нет затишья, особенно в преддверии саммита Европейского союза. По итогам переговоров на высшем уровне между Президентом России и Премьер-министром Венгрии уже в начале декабря в Москву прибыла большая бизнес-делегация для дальнейшего обсуждения вопросов взаимовыгодного сотрудничества России и Венгрии.

Список литературы:

1. KossuthRádió. URL:[https://mediaklikk.hu/miniszterelnoki-interju/cikk/2024/07/20/orban-viktor-miniszterelnoki-interju-jo-reggelt-magyarorszag-jul\[us-20/](https://mediaklikk.hu/miniszterelnoki-interju/cikk/2024/07/20/orban-viktor-miniszterelnoki-interju-jo-reggelt-magyarorszag-jul[us-20/) (дата обращения: 20.11.2025).

2. KossuthRádió. URL:<https://mediaklikk.hu/miniszterelnoki-interju/cikk/2024/09/13/orban-viktor-miniszterelnoki-interju-jo-reggelt-magyarorszag-szeptember-13/> (дата обращения: 20.11.2025).

3. KossuthRádió. URL:
<https://mediaklikk.hu/kozelet/video/2025/12/05/kozelet/miniszterelnoki-interju-2025-december-5/> (дата обращения: 07.12.2025).

4. MagyarNemzet. URL: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2025/11/orban-viktor-miniszterelnok-vlagyimir-putyin> (дата обращения: 30.11.2025).

5. MagyarNemzet. URL: <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2025/11/orban-viktor-magyarorszag-energiaellatas-oroszorszag> (дата обращения: 30.11.2025).

6. MagyarNemzet. URL: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2025/11/dpk-digitalis-polgari-kor-nyiregyhaza-orban-viktor> (дата обращения: 30.11.2025).

7. MagyarNemzet. URL: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2025/12/orban-viktor-felszolal-a-mohacsi-haboruellenes-nagygyulesen-kovese-nalunk-eloben> (дата обращения: 14.12.2025).

8. MagyarNemzet. URL: <https://magyarnemzet.hu/english/2025/12/pm-orban-tapping-frozen-russian-assets-is-declaration-of-war-video> (дата обращения: 14.12.2025).

9. MagyarNemzet. URL: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2025/12/orban-viktor-interju-mandiner-video> (дата обращения: 14.12.2025).

10. Magyarország kormánya. URL: <https://kormany.hu/beszedekek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-elfogado-beszede-a-turk-vilag-legfelsobb-rendje-dij-atadasakor> (дата обращения: 22.11.2025).

© Пынина Т.Ю., 2025

УДК 070

Рафикова Г.М.,

аспирант УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

О РОЛИ С. ДОВЛАТОВА В ФОРМИРОВАНИИ СОВРЕМЕННОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

С. Довлатов — яркая личность, писатель, журналист, являющийся гордостью не только российской, но и региональной журналистики. Он известен как человек, фиксирующий время на страницах газетных полос. Актуальность исследования его творчества обусловлена необходимостью поиска новых, интересных идей в региональной прессе, которая часто остаётся скованной в выборе жанров, подходов для раскрытия информации.

В первую очередь интересен этап творчества, где он создавал журналистские материалы в рамках работы в газетах. К сожалению, существует малое количество научных статей о С.Д. Довлатове как о журналисте, в отличие от глубокого изучения его творчества в качестве писателя. По мнению Г.А. Доброзраковой, его деятельность в период СССР была настоящим примером документализма, ему

присуща фактологичность, экспрессивность и комичность в освещении тех или иных жизненных событий [1, 312]. Подход Довлатова к освещению материала уникален во многом потому, что часто журналистов учат отстраняться от эмоций и мотивируют их создавать материалы, которые были бы сухими и обезличенными.

Отточенные навыки на журналистском поприще позволили писателю с относительным комфортом продолжить работу в Нью-Йорке на русском языке в газете «Новый американец». Издание данной газеты было необходимостью, чтобы огромный поток эмигрантов не терял своей культурной идентичности в отрыве от Родины. Журнал выгодно отличался на фоне иных журналов содержательно. Более того, как считает Н.М. Байбатырова, «многие упрекали

С. Довлатова в том, что на фоне серьёзных мировых событий он отвлекается на обсуждение мало значимых и пустых вопросов» [2, 60]. Вероятно, писатель понимал, что читателям, которые пытались сохранить связь с Россией, не так важны значимые и масштабные темы. Они хотят иметь возможность быть понятными и иметь контакт с людьми, близкими по духу. Манера Довлатова писать была схожа с обычной человеческой речью, словно общаешься с собеседником в реальной жизни, а не слушаешь его сухие, безжизненные монологи, как доклад. Более того, это также был «глоток свежего воздуха» в сравнении со строгим формализмом прессы СССР.

Исследователи в целом сходятся во мнении, что С. Довлатов привнёс в печать много свободы. Так, Е.В. Ласточкина подчёркивает, что когда он занял пост главного редактора в издании «Новый американец», он «вдохнул» в газету новую жизнь [3, 54]. Его специальная колонка от имени главреда была написана в простом, свойском стиле в виде беседы с читателем, что делало его таким близким и понятным для многих. Он не прятался за формальными фактами, а старался изложить свою точку зрения, свою позицию.

Конечно, с точки зрения современности, искушённого читателя сложно удивить подобным подходом [4, 5]. Обилие социальных сетей, блогов, сильнейшая конкуренция за внимание пользователя привели к тому, что панибратское отношение к аудитории стало чуть ли не нормой. К этому можно относиться по-разному, но региональная журналистика всё же не привыкла к экспериментам и старается придерживаться заложенного многими десятилетиями принципа: читатель, хоть и глубоко уважаем, но остаётся недосягаемым. И это адекватный подход, который, в какой-то мере всё же губителен для современной печатной журналистики. В

условиях конвергенции и оптимизации становится недостаточным сохранять формальность. Пресса пестрит обилием формальных материалов, сухих, излишне точных. С одной стороны, это минус. С другой, многие печатные СМИ вынуждены выполнять госзаказ, где нет места шуткам, сленгу и юмору. Каждое место на полосе занимает только необходимыми статьями. В таких условиях журналистика находится в сложной ситуации, когда не удаётся привлечь нового читателя современными жанрами, неожиданными подходами. И всё, что остаётся – это параллельно существовать в сети в виде электронного издания, которое, со временем, может и вытеснить печатное.

Несмотря на очень непростые условия, образовавшиеся в печатных СМИ, которые не имеют визуальных рычагов влияния на читателя (если сравнивать с ТВ), мы считаем, что опыт С. Довлатова может оказаться полезным. Он сформировал довольно эффективный сценарий создания материалов, где происходит отказ от отчётности в сторону уникального авторского видения. И если абсолютно весь формализм нельзя вытеснить из печатной прессы, что, к слову, и не нужно, то к литературным новостям, культурным, спортивным стоит относиться с огромным трепетом. Это та самая возможность показать, что журналисты – не безликие роботы, пишущие такие же сухие отчёты ради самого факта их создания, а реальные, живые люди, болеющие за свое дело.

Список литературы:

1. Байбатырова Н.М. Публицистическая деятельность С. Довлатова в газете «Новый американец» // Вестник МГУ. 2015. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/publitsisticheskaya-deyatelnost-s-dovlatova-v-gazete-novyy-amerikanets> (дата обращения: 27.11.2025).

2. Доброзракова Г.А. Журналистская деятельность С. Довлатова (доэмигрантский период) // МНКО. 2016. № 1 (56). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhurnalistskaya-deyatelnost-s-dovlatova-doemigrantskiy-period> (дата обращения: 27.11.2025).

3. Ласточкина Е.В. Сергей Довлатов – редактор газеты «Новый американец» // Вестник РУДН. Серия: Литературоведение, журналистика. 2010. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sergey-dovlatov-redaktor-gazety-novyy-amerikanets> (дата обращения: 27.11.2025).

4. Ткачева Е.В. Синтаксическая организация текста в публицистике С. Довлатова как средство создания эффекта разговорности // Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Серия:

УДК 821.512.141.09

Рәхмәтуллина Р.М.,

3 курс студенты

БФШЖФ, ӨФНТУ

УТЫЗЫНСЫ ЙЫЛДАР БАШКОРТ САТИРИК ХИКӘЙӘЛӘРЕНДӘ ХАРАКТЕРЗАР

“Характер” һүзе грек һүзенән килеп сыжкан, ул үзенсәлектә һызатты аңлата. Геройзар характеры был персонажға хас булған шәхси сифаттары, үзенсәлектә кылыктары һәм эмоциялары йыйылмаһы, улар уның роленә һәм әсәр сюжетына йогонтоһон билдәләй. Әзәби контекста, бигерәк тә эпик әсәрзәрзә, характер анализдың нескә категорияһын тәшкит итә. Һунғы йылдарза әзәби донъя үз эшенең оҫталарының психологияһын тәрән өйрәнеүсә әсәрзәр менән байый, уларзың характерзарын һәм интеллектуаль һәләттәрән аса.

Һәр әзәби әсәр өстөндә эшләүең мөһим өлөшө ул геройзарзың характерын асыу, сөнки деталдәр языусыларға геройзарзың эске һәм тышкы конфликттарын һәм кылыктарын нигезләргә ярзам итә. Геройзың характерын асыузың бер нисә ысулы бар. Мәсәлән, персонаждарзың һөйләшеүзәре аша укыусыға донъяға карашы, инанызары һәм эмоциональ торошо тураһында мәғлүмәт бирелә. Тышкы киәфәте уның эске донъяһы тураһында ла һөйләй ала. Кейеме, манераһы, жестикуляцияһы герой образын тыузыра. Шәхес йәшәгән мөхит шулай ук уның психологик торошон һәм донъяға карашын сағылдырыуы мөмкин.

Сәғит Ағиш әсәрзәрәндә геройзарзың характеры яңылыҡ төзөгә камасауларға ниәтләгән кире персонаждар менән көрәштә асыла. «Эш самауырза түгел» әсәре ыңғай һәм кире персонаждарзың характерын сағылдыра. Автор сақырылмаған кунактар менән аралашыуза килеп тыуған уңайһылыктарзы һәм катмарлы хәлдәрзә юморға hala. Автор геройзарзың туранан-тура характеристикаһын бирмәй, персонаждарзың характеры диалог аша асыла, был комик эффект тыузыра.

Языусылар, юмор һәм ирония кулланып, кешеләрҙе йәмғиәткә хезмәт итеүҙе, рухи үсештә һәм ысын кешелек мөнәсәбәттәрен беренсе урынға куйырға саҡыра. 30-сы йылдарҙа үзенә сатирик хикәйәләрендә Ғариф Ғүмәр мещандарҙан, рухи яктан бөлгөнлөккә төшкән кешеләргән көлө, улар өсөн берҙән-бер киммәт матди байлыҡ була. Миҫал итеп «Мәсәлим Мәсәлимов» әсәрен килтерергә мөмкин. Автор геройҙың өй шарттарын, әйберҙәрен һүрәтләй, уларҙы һатып алыу уның тормошоноң төп максаты була.

Шулай итеп, 30-сы йылдар сатирик хикәйәләрендә персонаждар йыш кына йәмғиәттең ялкаулыҡ, комһозлоҡ, ике йөzlөлөк кеүек кире күренештәрен тәнкитләү максатында һүрәтләнә. Хикәйәләргә геройҙарҙың характерын өйрәнәү безгә кешелек мөнәсәбәттәре, эске конфликттар һәм социаль королош донъяһын аса. Ул әҙәбиәттә бер үк ваҡытта сәнғәт һәм фән буларак якшыраҡ аңлауға булышлыҡ итә. Геройҙарҙың характеристикаларын анализлау тексты кабул итеүебезгә байыта, языусының ниәтенә тәрәнлеген һәм художестволы ижад эстетикаһын аңларға ярҙам итә.

Әҙәбиәт:

1. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. – М: Просвещение, 1965. – 365 с.
2. Агиш С. Хикәйәләр. – Өфө: Китап, 2005. – 214 бит.
3. Башкорт әҙәбиәте тарихы. Алты томда. 6 т. Хәҙерге әҙәбиәт (1966–1994 йылдар). – Өфө: Китап, 1996. – 710 бит.
4. Башкорт әҙәбиәте тарихы: Очерктар / Ғ. Хөсәйенов редакцияһында. – Өфө: Тарих, тел һәм әҙәбиәт институты, 1967. – 708 бит.
5. Волков И.Р. Теория литературы. – М.: Просвещение; Владос, 1995. – 256 с.
6. Маликова М., Мостафина Р.Д. Сәғит Агиш хикәйәләренең тематик үзенсәлектәре //Милли әҙәбиәттең һәм ватан әҙәбиәт ғилемеңә көнүзәк мәсьәләләр. Халыҡ-ара фәнни-ғәмәли конференция материалдары йыйынтығы. Өфө: Өфө университеты нәшриәт үзәге, 2023. 148-150-се биттәр <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=55076392> (мөрәжәғәт теү ваҡыты: 04.12.2025)
7. Мустафина Р.Д. Эволюция характера героя в башкирской литературе первой половины XX века // Теоретические и практические проблемы развития современной гуманитарной науки. Материалы X Международной научно-практической конференции. Уфа: РИЦ

УУНиТ, 2024. С.114-120. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=72892862>
(дата обращения: 02.12.2025)

8. Өхмәтйәнов К.Ә. Өзәбиәт теорияһы: 4-се басма. Өфө: Китап, 2018. 400 бит.

© Рәхмәтуллина Р.М., 2025

УДК 070

Сабирова Д.Р.,
студентка ФБФВиЖ УУНиТ
Научный руководитель – Галлямов А.А.,
канд.филол.наук, доцент,
г. Уфа, Российская Федерация

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММЬЮНИТИ СОВРЕМЕННЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ РАДИОСТАНЦИЙ НА ПРИМЕРЕ «RELAX FM» И «RADIO MONTE CARLO»

Феномен радио как медиума претерпел радикальные изменения с наступлением цифровой эпохи. Если ранее сила радио заключалась в его эфирном охвате и пассивном потреблении контента в фоновом режиме, то сегодня успешная станция — это, прежде всего, сильное сообщество (коммьюнити) лояльных слушателей, интегрированное в цифровую экосистему. Формирование такого коммьюнити выходит далеко за рамки музыкального программирования и требует целенаправленной, многоуровневой стратегии. Данная статья ставит своей целью проанализировать эти стратегии на примере двух популярных российских радиостанций: «Релакс FM» (расслабляющая музыка, позитивный контент) и «Монте-Карло» (позиционирование как премиум-радио с «музыкой мирового класса» и тематическим контентом о стиле жизни). Выбор предметов анализа (кейсов) обусловлен их четкой позиционированностью и ярко выраженной целевой аудиторией, что делает процесс строительства коммьюнити более наглядным.

1. Теоретические основы: от аудитории к коммьюнити

Классическое понимание аудитории как аморфной массы, объединенной только фактом настройки на волну, устарело. Современное коммьюнити — это социально-психологическая общность, характеризующаяся:

Разделяемыми ценностями и идентичностью (например, «я слушаю Релакс, потому что ценю спокойствие и позитив» или «Монте-Карло — это про ценности премиальности, стиля и

культурного статуса, что полностью соответствует девизу станции о «музыке мирового класса» и «атмосфере красивой жизни»;

Активным участием в жизни бренда за пределами эфира (соцсети, мероприятия, пользовательский контент);

Чувством принадлежности к группе единомышленников;

Регулярной коммуникацией как с брендом, так и между членами сообщества.

Технологии формирования комьюнити, таким образом, направлены на стимулирование этих четырех характеристик. В основе лежит стратегия трансмедийности, когда эфир становится лишь одним из (хоть и ключевым) точек контакта, а история бренда и взаимодействие с ним продолжают на сайтах, в социальных сетях, мессенджерах и на офлайн-площадках.

2. Анализ кейса: «Relax FM» — комьюнити осознанной гармонии и эскапизма

Согласно корпоративной презентации 2015 года, Relax FM с момента начала вещания (2006 г.) последовательно позиционирует себя как «спокойная волна», предлагающая «уход от суеты». Это не просто радио, а аудиосервис для эмоциональной разгрузки, принципиально исключая из эфира любые элементы, способные нарушить покой слушателя: диджеев, новости, агрессивную рекламу. Основной принцип — «только музыка».

Ценностное позиционирование: ключевые ценности бренда — спокойствие, гармония, позитивные эмоции, качественный отдых. Станция продаёт не развлечение, а состояние — «лучшее настроение», атмосферу расслабления и умиротворения. Музыкальный формат (мягкая мелодичная музыка, chillout) полностью подчинён этой задаче, выступая инструментом для создания уникальной звуковой среды.

Портрет целевой аудитории (по данным медиакарты 2015 г.): ядро аудитории — взрослые люди 25-45 лет, гармоничные личности и индивидуалисты. Это социально и экономически активная группа:

Материальное положение: имеют средний и высокий доход, тратят ощутимую часть на досуг и отдых. 33% аудитории занимают руководящие должности, а свыше 105 тысяч человек из еженедельной аудитории станции — владельцы собственного бизнеса.

Стиль жизни: проводят свободное время осмысленно и качественно. Они активные путешественники, совершают шопинг в премиальных торговых центрах, водят импортные автомобили (87% слушателей-водителей). Их хобби — путешествия, спорт, чтение классики и философии, посещение театров и выставок.

Ключевая характеристика: это аудитория, ценящая качество и атмосферу и сознательно выбирающая контент, который способствует их эмоциональному благополучию.

Технологии формирования коммьюнити (на момент 2015 г.):

Контент как терапия: музыкальный ряд (от Norah Jones и Sade до каверов в джазовой обработке) подбирается для создания «сбалансированного настроения». Эфир структурирован тематическими программами («Утро без суеты», «Вечерний бриз», «Ночь, время релакса») и рубриками («Relax-география», «Музыка, исполненная природой», «Relax-стихи»), которые не информируют, а погружают слушателя в нужное эмоциональное состояние, сопровождая его в ключевые моменты дня.

Принцип «ненавязчивого» интерактива (2015): на тот момент цифровое присутствие (сайт, приложения, соцсети) позиционировалось как «интерактивная площадка для общения». Однако, судя по структуре контента и цитатам слушателей, это общение строилось вокруг обсуждения самой музыки, её качества и создаваемого ею эффекта («Я зафиксировался на Relax FM...», «Музыка создает определенное настроение...»). Коммьюнити формировалось не вокруг личности ведущего или горячих тем, а вокруг разделяемого опыта слушания и получаемого от него чувства комфорта.

Лояльность через исключительность: высокий показатель TSL (Time Spent Listening) — около 1.5 часов в день — указывает на ритуальное, фоновое, но регулярное потребление. Слушатель включал Relax FM в определённые моменты (утро в машине, вечер дома), делая его частью своего daily routine, инструментом управления эмоциональным фоном.

Формируемая идентичность: слушатель Relax FM — это осознанный, успешный и немного уставший от городского ритма человек, который высоко ценит личный комфорт, качество и умеет создавать вокруг себя гармоничную среду. Потребление этого медиапродукта — это его осознанный выбор в пользу психической гигиены, признак хорошего вкуса и внутренней зрелости.

Вывод по кейсу: уже к 2015 году Relax FM выстроил не просто аудиторию, а лояльное коммьюнити «эмоциональных потребителей». Его технология была основана на предложении уникальной и последовательной аудио-среды, которая выступала антидотом от стресса мегаполиса. Коммьюнити формировалось по принципу «тихого клуба»: его члены могли не активно общаться друг с другом, но они узнавали «своих» по общему выбору фонового звука

жизни и разделяемому стремлению к спокойствию. Это делало аудиторию станции чрезвычайно привлекательной для рекламодателей premium-сегмента (автосалоны, авиакомпания, luxury retail). Данные последних лет подтверждают, что ключевые маркетинговые технологии, основанные на ценностном позиционировании и формировании устойчивых слушательских ритуалов, не устарели, а наоборот, остаются фундаментом бренда. Согласно актуальному медиакиту медиахолдинга «Радиосити», Relax FM продолжает четко позиционировать себя как станция для осознанного отдыха с лозунгом «Выключи стресс, включи Релакс» и подтверждает стабильность своего ценностного ядра – «мягкая мелодичная музыка». Целевая аудитория по-прежнему описывается как индивидуалисты и гармоничные личности 25-45 лет, которые тратят на досуг и отдых ощутимую часть дохода и проводят свободное время осмысленно и качественно, что напрямую отвечает запросам рынка премиальной рекламы.

3. Анализ: «Radio Monte Carlo» — коммьюнити премиум-потребления и статусной идентичности

Согласно официальной медиакarte 2022 года, Radio Monte Carlo позиционирует себя как единственное в своём роде премиум-радио, транслирующее «музыку мирового класса» — лучшие иностранные композиции от легендарных исполнителей (The Beatles, Frank Sinatra, Whitney Houston, Adele и др.). Это определяет абсолютно иную, по сравнению с первоначальным предположением, стратегию построения коммьюнити, ориентированную на аудиторию с высоким социально-экономическим статусом.

Ценностное позиционирование: ключевые ценности бренда — премиальность, изысканность, стиль, комфорт. Станция «продаёт» не просто музыку, а «атмосферу красивой жизни», чувство свободы и принадлежности к миру успеха и утончённости. Это радио для тех, кто, по цитате из медиакита, заявляет: *«У меня неприятный вкус: мне вполне достаточно самого лучшего»*.

Портрет целевой аудитории (по данным медиакарты): ядро аудитории — состоявшиеся мужчины и женщины 30-45 лет с высоким/выше среднего доходом (Affinity Index к этой категории — 372). Это руководители, владельцы собственного бизнеса, люди, ценящие качество во всём. Они передвигаются на премиальных автомобилях, увлекаются дорогими видами спорта (гольф, яхтинг, теннис), посещают театры и светские мероприятия, интересуются инвестициями. Их объединяет аспирация на премиум-образ жизни и культурный капитал.

Технологии формирования комьюнити:

Контент как маркер статуса: музыкальный плейлист, составленный из «легенд», служит звуковым фоном для жизни целевой группы. Тематические рубрики в эфире («Улицы мира», «Избранные удовольствия», «Больше, чем искусство») посвящены путешествиям, светской жизни, искусству и кулинарным изыскам, что напрямую коррелирует с интересами аудитории и легитимизирует её стиль жизни.

Офлайн-события как ядро аудитории: ключевым инструментом сплочения элитного комьюнити являются эксклюзивные мероприятия. Медиацит анонсирует Radio Monte Carlo Golf Cup — гольф-турнир на площадке премиального клуба, интегрированный в программу Петербургского международного экономического форума (ПМЭФ). Такие события не просто развлекают, а создают закрытую среду для networking среди «своих» — представителей бизнеса, политики, шоу-бизнеса.

Цифровое присутствие как расширение эфира: станция имеет значительное цифровое охватывание (более 73 млн потоков в 2021 г.). Цифровые платформы (сайт, приложение) используются для трансляции того же премиум-контента (тематических программ), обеспечивая постоянный контакт с аудиторией вне эфира, в том числе в моменты путешествий или деловых поездок.

Формируемая идентичность: слушатель Radio Monte Carlo — это успешный, требовательный к качеству, интернационально ориентированный человек. Потребление этого медиапродукта становится для него аудиальным символом статуса и хорошего вкуса, способом подтвердить свою принадлежность к социальной и культурной элите.

Вывод по кейсу: Radio Monte Carlo строит не массовое, а элитарное, статусное комьюнити. Его технологии направлены не на горизонтальные связи между слушателями (как в случае с «Монте-Карло»-шансон), а на вертикальное укрепление идентичности через ассоциацию с миром премиум-брендов, высокой культуры и закрытых бизнес-сообществ. Комфорт и стиль здесь — не просто слова, а товар для целевой аудитории, готовой платить за них вниманием, лояльностью и участием в эксклюзивных мероприятиях.

Этот анализ показывает, что стратегии формирования комьюнити могут кардинально различаться даже в рамках музыкального радио, глубоко продуманным социокультурным позиционированием бренда и его ценной для рекламодателей аудитории.

Выводы: на основе проведенного анализа двух кейсов с использованием первичных медиаматериалов (корпоративных презентаций) можно сделать ключевой вывод о природе современных радио-коммьюнити. Relax FM и Radio Monte Carlo, несмотря на схожесть целевой аудитории в социально-экономическом статусе, формируют принципиально разные типы сообществ, используя диаметрально противоположные технологии. Relax FM строит «тихий клуб» или «эмоциональную общность», предлагая слушателю аудиальное убежище от стресса и идентичность осознанного человека, заботящегося о внутренней гармонии. Radio Monte Carlo, в свою очередь, культивирует статусное сообщество, где потребление эфира и участие в эксклюзивных событиях становятся социальным маркером, подтверждающим принадлежность к миру премиум-жизни и безупречного вкуса. Это доказывает, что ядром стратегии является не музыкальный формат сам по себе, а глубоко продуманное ценностное позиционирование бренда.

Таким образом, коммьюнити успешной музыкальной радиостанции в современном медиаландшафте — это не стихийно сложившаяся аудитория, а спроектированная социально-эмоциональная конструкция. Её формирование представляет собой сложный синтез эфирного программирования, цифровой коммуникации и офлайн-активностей, направленный на удовлетворение либо глубоких психологических (потребность в безопасности, комфорте), либо социально-аспирационных (потребность в статусе, принадлежности) запросов аудитории. Факт лояльности к радиостанции трансформируется для слушателя в акт осознанной самоидентификации, что и превращает разрозненных получателей сигнала в устойчивое и ценное для рекламодателей сообщество.

Список литературы:

- 1) Адамов В. А. Радио как средство массовой коммуникации. — М.: Аспект Пресс, 2010. — 256 с.
- 2) Блэквелл Р. Д., Миниард П. У., Энджел Дж. Ф. Поведение потребителей. — СПб.: Питер, 2007. — 944 с.
- 3) Калужный В. А. Радиовещание в России: история и современность. — М.: Аспект Пресс, 2012. — 320 с.
- 4) Макаров В. Л. Радио в современном мире. — М.: Аспект Пресс, 2014. — 288 с.
- 5) Романов А. А. Радиовещание в Интернете: новые формы и технологии. — М.: Аспект Пресс, 2011. — 224 с.

6) Музыкальные потоки Relax FM [Электронный ресурс] // Официальный сайт радиостанции Relax FM. – URL: <https://relax-fm.ru/channels/470>.

7) Radio Monte Carlo 102.1 FM [Электронный ресурс] : офиц. сайт. – URL: <https://montecarlo.ru/>.

8) Радиостатистика от Микро-ИТ | Радио аналитика онлайн [Электронный ресурс] // Micro-ИТ. – URL: <https://micro-it.ru/radiostatistika>.

© Сабирова Д.Р., 2025

УДК 101.1

Сабитова А.Р.,

*канд. филос. наук, ассистент кафедры философии и
культурологии УУНиТ*

г. Уфа, Российская Федерация

Гатауллина Х.Б.,

бакалавр кафедры философии и культурологии УУНиТ

г. Уфа, Российская Федерация

ЗООМОРФНЫЙ КОД ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЫ: СИМВОЛЫ ВОЛКА, ОЛЕНЯ, КОНЯ И БЕРКУТА В МИФОЛОГИИ И ИСКУССТВЕ

Для тюркских народов волк, олень, конь и беркут никогда не были просто представителями животного мира. Каждому из этих образов придавалось особое, нередко сакральное значение, и через них люди объясняли устройство мира и своё место в нём. Эти символы связывали человека с природой и с силами, стоящими выше него, а потому становились частью коллективной идентичности. Даже сегодня, когда традиционный образ жизни заметно изменился, зооморфные представления продолжают сохраняться: они отражаются в обрядах, в искусстве, в обычаях и ритуальных практиках.

Зооморфный код тюркской культуры – это своеобразный язык, на котором выражаются представления о мире и человеке. Он тесно соединён с древними верованиями. Тотемистические идеи заставляли видеть в животных не только спутников человека, но и своих прародителей или хранителей рода. Анимизм же придавал живым существам духовное начало, рассматривая их как обладателей собственной воли и энергии. Таким образом, животные становились участниками мироустройства, а не просто элементами окружающей среды.

Истоки этой системы символов уходят корнями в древнетюркскую мифологию, где звери воплощали природные силы и божества. В философском контексте животные предстают как архетипические образы, отражающие коллективное подсознание. Башкирский эпос «Урал-батыр» является ярким примером того, как животные оказывают помощь героям, демонстрируя мудрость и умение адаптироваться. «Если учитывать постоянную миграцию тюрков, то использование быка в качестве ориентира в местности вполне соответствует быту и образу мышления тюркских народов» [1, 491].

Мифологические представления, связанные с животными, продолжают заметно влиять на культурную практику народов России. Элементы древних верований можно увидеть в обрядах, семейных обычаях и повседневной культуре. «В башкирской традиции, например, значительное место занимает тотемистическая система взглядов» [3, 352]. У киргизов же особым почитанием пользуются волк и беркут. Образы волка или беркута нередко воспринимаются как воплощение духов предков: эти животные олицетворяют защиту, силу и опыт, поэтому занимают особое положение в зооморфной символике тюркских народов. Подобные мотивы находят отражение не только в художественных произведениях, но и в календарных праздниках, обыденных ритуалах и социальных нормах, помогая поддерживать связь между поколениями и ощущение принадлежности к своей земле. «В тюркских обществах знание традиций по-прежнему рассматривается как значимый элемент социального статуса» [5, 146].

Среди символов, наиболее значимых в тюркской мифологии, выделяется волк. Его воспринимали как прародителя и покровителя, наделённого силой и проникательностью. Его изображение можно увидеть в орнаменте, семейных реликвиях, в некоторых обрядах оно служит своего рода оберегом. Образ оленя связан с идеями плодородия и обновления; в шаманских рассказах он часто выступает духовным проводником. Петроглифы и украшения с изображением оленей напоминают о давней связи человека и природы. Конь в тюркской традиции символизирует свободу, движение и воинскую доблесть – это один из главных персонажей эпоса «Акбузат» у башкир и «Ак-Кула» у киргизов [4, 89]. Образ коня отражает кочевой образ жизни тюркского народа и также встречается в скульптурных композициях и в музыкальных произведениях. Образ беркута считается символом силы, зоркости и благородства и традиционно связан с соколиной охотой.

Данные образы животных представлены в тюркской мифологии и передают главные ценностные ориентиры – спокойствие, единение с природой, независимость. Кыргызский эпос «Манас» демонстрирует взаимосвязь и гармонию человека и животных, что отражает традиционное представление единства мира. Уважение к наследию предков и традиционным знаниям остаётся одним из важнейших ценностных ориентиров этноса [6, 48].

Зооморфный код занимает значимое место не только в мифологии, но и в художественной культуре тюркских народов, где он отражён в широком спектре видов искусства – от декоративно-прикладных изделий до музыкальной традиции. Образы животных выступают не просто украшением, но и несут определённую смысловую нагрузку, становясь своеобразным языком символов. В ковроткачестве, резьбе по дереву и металлу можно увидеть стилизованные изображения хищных птиц, копытных животных и зверей-тотемов. Подобные элементы в традиционном интерьере выполняют роль оберега и одновременно напоминают о древней мифологии степных народов. «Связь с образом жизни – необходимая в образе жизни кочевников «практичность» бытового уклада находит отражение и в языке» [2, 249].

Музыкальное искусство тюрков также не остаётся в стороне от зооморфных мотивов. В традиционных мелодиях можно услышать подражание крикам птиц, ржанию коня или рыку зверя. Звуки природы можно услышать в башкирской игре на музыкальном инструменте – кубыз, а также в горловом пении тюркских народов.

Зооморфный код продолжает играть важную роль в духовной культуре Башкортостана и Кыргызстана. Он встречается в образовательной среде, в искусстве и медиа пространстве через архетипические образы. В баснях, народных сказках животные представляют собой моральные качества человека. В современной массовой культуре образы животных передаются через мультфильмы и комиксы. Символы волка, оленя, коня и беркута выступают не просто элементами мифологии, но и культурными и ценностными ориентирами тюркских народов.

Список литературы:

1. Бухарова. Зооморфный код культуры в моделировании ландшафта и его отражение в башкирской топонимии // Российский гуманитарный журнал. 2015. № 6. С. 487-494.
2. Жаркынбекова Ш.К. Отражение кодов культуры в тюркской языковой картине мира // Актуальные проблемы

исследования и преподавания тюркских языков и литературы. – 2021. – Т. 4. – С. 248-252.

3. Кильмакова Г.Н. Картина мира древних башкир в эпосах о животных // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – №6 (43). – С. 352-353.

4. Мурзабулатов М.В., Аманбаева З.С. Истоки образа и культа коня в башкирском фольклоре // Вестник ЧелГУ. – 2013. – № 35 (326). – С. 88-91.

5. Стасевич И.В. Вызов времени: воспроизведение «забытых» традиций в современной казахской культуре // Вестник археологии, антропологии и этнографии. – 2021. – № 2 (53). – С. 146-154.

6. Стасевич И.В. Обряды жизненного цикла в современной киргизской культуре: следование традициям и зарождение новых практик // Кунсткамера. – 2019. – № 2(4). – С. 38-49.

© Сабитова А.Р., Гатауллина Х.Б., 2025

УДК 101.1

Сабитова А.Р.,

канд. филос. наук, ассистент УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

Кротова Е.Ю.,

магистр УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

ТРАДИЦИИ И ОБЫЧАИ КАК ФУНДАМЕНТ ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Связь времен – это неотъемлемая часть существования любого народа, так как сохранение культурных традиций и преемственность поколений формируют национальную идентичность. Например, башкирский эпос «Урал Батыр» и связанные с ним обряды отображают привязанность к Уралу как к родной земле. Также преемственность прослеживается и в национальных праздниках. Сабантуй в 2003 году был включен в ЮНЕСКО в список нематериального культурного наследия, подчеркнув его роль в сохранении культурной идентичности тюркских народов.

Изучая традиции тюркских народов, можно выделить ряд причин, направленных на их актуализацию. Глобализация является ключевым фактором быстрого социального обновления, а потому традиционные ценности подвергаются давлению и изменяются под

влиянием распространения актуальных культурных направлений. Культура постепенно унифицируется, теряя присущую ей самобытность. Одновременно с этим урбанизация разрушает привычный уклад, так как влияние больших городов привлекает молодое поколение, стирая старую систему ориентиров. В результате этого этнокультурная замкнутость разрушается и происходит кризис этнической идентичности. «Значимость сохранившихся традиций у тюркских народов в их этнокультурных особенностях, уникальном многообразии культурных кодов, требующих к себе особого внимания» [5, 149].

Тюркские народы испокон веков создавали самобытную этнокультурную систему обрядов и традиций, тесно связанных с природно-сезонным укладом. Такие «скрепы» национальной идентичности формируют духовную связь с предыдущими поколениями. «Изучение культурного наследия тюрков показывает исключительную роль мифов, легенд и сказок в передаче информации о действительности» [3, 347]. Начиная с XX века произошел «этнический парадокс», так как с одной стороны наблюдается тенденция роста национального самопознания и возвращения к истокам, а с другой стороны урбанизация и глобализация размывают многие традиционные устои общества. Сейчас большинство коренных народов живут в крупных городах, такие семьи мало говорят на родном языке, а традиции сводятся к ритуальным атрибутам.

Издревле тюркские народы вносили в календарный цикл как солнечные, так и лунные праздники. Навруз – Новый год – отмечали с 21 на 22 марта, а названия месяцев и дней связывались с природными явлениями и сельскохозяйственными работами, однако главными были весенне-летние праздники. К таким праздникам можно отнести Сабантуй – праздник плуга – после окончания посевных работ; Кякук саяе – кукушкин чай – праздник, посвященный встрече весне; Каргатуй – праздник встречи весны и грачей. Сабантуй до сих пор объединяет людей летними празднествами: устраиваются различные конкурсы, в том числе и скачки, и национальная борьба, и выступления фольклорных коллективов. Последние же праздники остаются больше локальными, нежели в массовой практике. Такие ритуалы раньше сопровождалась застольями, песнями, играми, подкрепляя коллективный дух и подчеркивая связь человека с циклами природы. На Курбан-байрам традиционно закалывают животное и разделяют мясо среди родных и бедных, а на Ураза-байрам устраивают щедрые обеды. Все эти праздники объединяют

общность, вовлекают в свои традиции тех, кого коснулась урбанизация и национальная идентичность оказалась размыта.

Касательно семейных обрядов, стоит отметить, что в дореволюционный период семья имела патриархальный уклад: отец распоряжался имуществом и определял судьбу детей. С рождения ребенка проводились некоторые ритуалы для младенцев и подрастающего поколения. Так, на третий или седьмой день устраивали «кендек сәе» – показ малыша, а следом шел ритуал «бишектуй» – на сороковой день после рождения повитуха укладывала малыша в колыбель с пожеланием здоровья, а для пожелания ребенку богатой жизни – усыпали постель ребенка сладостями. Для несколько подросших детей проводили обряд «һыргатуй», когда родители договаривались о будущей свадьбе и обменивались подарками. Мальчик должен был укунить ухо девочки для обозначения, что она его будущая жена. Девушек в то время выдавали замуж в 12-15 лет, а юношей – после 16 лет. Эти обряды были направлены на то, чтобы дети в будущем были счастливы. Позже родители жениха везли в дом невесты скот и дары в качестве калыма (выкупа), а согласно шариату полагался махр – подарок невесте. Невесту в доме жениха встречали со специальными ритуалами: свекровь угощала невестку ложками мёда и масла для пожелания сладкого слова и доброго нрава, а подруги устраивали шуточные состязания за головной убор невесты [4, 37].

В XX-XXI вв. семейные обряды упростились, но сохранили символику. Родственники жениха так же приезжают к дому невесты с подарками – чаще всего с баранами и эквивалентами – символический калым, после которого назначается «никах». Если молодожены следуют исламским обычаям, то брак регистрируют сразу по шариату, а затем устраивают небольшое семейное застолье. При этом сама церемония обычно ограничивается одним днём, а также носит стилизованный характер, но, например, обмен подарками и традиционной лентой («кадым») стали скорее формальностью, а банкеты и фотосессии отнимают место многодневных гуляний. Но, тем не менее, даже символическое соблюдение обрядов позволяет молодежи ощутить связь поколений.

Трансформации коснулись и бытовых аспектов культуры. Традиционные костюмы, в большинстве своем, практически исчезли из повседневности. Традиционные костюмы уступили современной одежде и такие атрибуты стали культурным наследием, которое можно увидеть на экспозициях в музеях, в исторических реконструкциях, на сцене и конкурсах, а дизайнеры используют

орнаменты создавая аутентичные дизайны вещей. Проведение международных конкурсов вызывают интерес к традиционному костюму, но, несмотря на это, ряд ремесел переживают упадок. Также стоит отметить, что декоративные элементы национальной культуры пропали из домов нынешнего поколения, оставаясь лишь в этнографических экспозициях.

«Традиция совместного приема пищи восходит у тюркских народов к древности и здесь прослеживается стремление сохранить единство родственных, дружеских и других отношений» [2, 347]. Национальная кухня в современном мире все чаще воспринимается как праздничная трапеза, в то время как раньше, являлась ежедневным рационом. Но, тем не менее, кухня и гостеприимство все еще воспринимаются как культурные маркеры, а по приглашению в дом гости ожидают застолья.

Таким образом, традиции и обычаи тюркских народов переживают сложный процесс сохранения и трансформации. В тюркских литературных памятниках, научных трудах об искусстве и религии заложена ценнейшая информация, являющаяся отражением тюркского мировоззрения в целом [1, 249]. Крупные ритуалы сохраняются, лишь иногда меняясь под влиянием времени, в то время как мелкие бытовые ритуалы стремительно уходят из повседневной практики. Национальные мотивы, в свою очередь, находят отражение в современной культуре, обретая новые формы – мода, дизайн интерьеров, искусство – продолжая работать на укрепление башкирской самобытности. Тюркская культура ищет баланс, стремясь сохранить корни и одновременно быть релевантной для будущих поколений.

Список литературы:

1. Жаркынбекова Ш.К. Отражение кодов культуры в тюркской языковой картине мира // Актуальные проблемы исследования и преподавания языков и литературы. – 2021. – Т. 2. – С. 248-252.

2. Жилкубаева А.Ш. Обычаи и традиции тюркских народов, связанные с совместной трапезой // Мир большого Алтая. – 2019. – № 3 (3). – С. 341-348.

3. Керimli В.Г. Синкретическое мышление в художественной культуре тюркских народов // Культура и цивилизация. – 2022. – Т. 12. – № 2. – С. 346-352.

4. Мусабекова У.А. Образ женщины в мифе, фольклоре, тюркской литературе (на материале тюркской культуры) // Вестник Тамбовского университета. – 2016. – № 4. – С. 35-41.

5. Такаракова Е.О. Тюркская этика: Традиция и современность (историкокультурологический анализ) // Этнодиалоги. – 2021. – № 1 (63). – С. 145-150.

© Сабитова А.Р., Кротова Е.Ю., 2025

УДК 070

Саитгалина О.А.,

студент УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

ФУНКЦИИ МЕДИАКРИТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ МЕДИАГРАМОТНОСТИ АУДИТОРИИ: НА МАТЕРИАЛЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ СМИ БАШКОРТОСТАНА И РЕСПУБЛИКИ КОРЕЯ

В условиях цифровой трансформации и информационной перегрузки проблема медиаграмотности аудитории становится одной из ключевых для устойчивого развития общества. Медиаграмотность предполагает не только способность находить и потреблять информацию, но и критически оценивать ее источники, цели создания и потенциальное влияние. В этом контексте медиакритика — профессиональная аналитическая деятельность по оценке качества, этики и содержания медийных продуктов — выступает важнейшим публичным институтом, способствующим развитию данных компетенций. Она служит своего рода «мета-медиа», предлагая аудитории инструменты для рефлексии над самим медиапространством.

Целью данной статьи является анализ ключевых функций медиакритики в формировании медиаграмотности на материале региональных медиасистем двух различных культурных и политических контекстов: Республики Башкортостан (Российская Федерация) и Республики Корея. Исследование базируется на анализе специализированных критических публикаций, обзоров в профессиональной среде и экспертных интервью за период 2023–2025 годов.

Актуальность исследования обусловлена возрастающей ролью региональных СМИ в сохранении культурной идентичности и формировании локальной повестки дня, а также их особой уязвимостью перед вызовами цифровизации и глобализации медиапотребления. Сравнительный анализ позволяет выявить как

универсальные, так и специфические функции медиакритики в разных медийных экосистемах.

С точки зрения теории медиа, медиакритика выполняет ряд взаимосвязанных функций, направленных как на профессиональное сообщество, так и на аудиторию. В региональном контексте эти функции приобретают особую значимость.

В региональных СМИ Башкортостана (таких как ГТРК «Башкортостан», газеты «Республика Башкортостан», «Кызыл тан», интернет-порталы «Башинформ», «Башкортостан») медиакритика, прежде всего, реализует просветительско-рефлексивную и культурозащитную функции. В условиях полиэтничного региона, где медиа являются важным инструментом поддержки башкирского и русского языков, а также культурного многообразия, критика часто фокусируется на качестве и глубине освещения этнокультурной тематики, соблюдении языковых норм, этике репрезентации различных сообществ. Например, критические разборы документальных фильмов о народных традициях или аналитические статьи о работе национальных редакций в многоязычных СМИ выполняют важную образовательную миссию. Они объясняют аудитории, как создаются такие материалы, какие ценности они транслируют и какие дискуссии вызывают, тем самым развивая понимание роли медиа в конструировании культурной реальности. Эта критика учит зрителя и читателя «читать между строк», видеть за медийным продуктом авторский замысел и социальный контекст.

В медиасистеме Республики Корея, одной из самых технологически продвинутых в мире, где региональные СМИ (например, KBS Regional, MBC Regional, газеты «Jeonbuk Ilbo», «Gyeonggi Ilbo») активно конкурируют с глобальными цифровыми платформами, медиакритика делает акцент на аналитико-контрольной и адаптационно-инновационной функциях. Критика здесь оперативно реагирует на проблемы доверия к информации в эпоху фейков и глубоких подделок (deepfakes), оценивает, как региональные СМИ внедряют новые цифровые форматы (подкасты, интерактивные репортажи, data-журналистику) для привлечения молодежной аудитории. Например, критические обзоры того, как местные телеканалы освещают выборы или экологические проблемы с использованием интерактивных карт и визуализации данных, выполняют двойную задачу: с одной стороны, они контролируют качество и достоверность журналистской работы, с другой — демонстрируют аудитории новые возможности и потенциальные манипулятивные приемы в цифровой среде. Это напрямую

способствует формированию у аудитории навыков верификации и осознанного потребления сложного мультимедийного контента.

Общей для обеих медиасистем является нормотворческая (стандартообразующая) функция медиакритики. Публичное обсуждение профессиональных успехов и провалов, нарушений этических норм или случаев плагиата формирует у аудитории понятийный аппарат и внутренние критерии для оценки медийного продукта. Когда критик разбирает, почему тот или иной репортаж является образцом расследовательской журналистики или, наоборот, примером предвзятого освещения, он фактически проводит публичный мастер-класс по медиаграмотности. Аудитория усваивает такие понятия, как «конфликт интересов», «баланс мнений», «источник информации», «эмоциональная манипуляция». В Башкортостане это может проявляться в критике освещения межнациональных отношений, в Корее — в анализе репортажей о трудовых спорах на местных предприятиях.

Таким образом, медиакритика в региональных СМИ Башкортостана и Республики Корея, адаптируясь к специфике своих медийных ландшафтов (акцент на культурной идентичности и языке — в первом случае, на технологической конкуренции и цифровой достоверности — во втором), сходится в своей фундаментальной роли агента медиаграмотности. Выступая в качестве публичного «посредника» между медиапрофессионалами и аудиторией, она демонтирует механизмы производства информации, артикулирует стандарты качества и предлагает язык для критической рефлексии. Это позволяет ей не просто оценивать отдельные медийные продукты, но и способствовать формированию более осознанной, активной и устойчивой к манипуляциям аудитории, что является ключевым элементом здорового информационного пространства как на региональном, так и на глобальном уровне.

Список литературы:

1. Chung, Jae-Won. Local Media and Community Engagement in the Digital Age: The Role of Media Criticism. – Seoul: Communication Books, 2023. – 312 p.
2. Kim, Soo-Hyun. Digital Media Literacy and Critical Audiences in South Korea // Asian Journal of Communication. – 2024. – Vol. 34, No. 1. – P. 45–63.
3. Аналитический отчет о состоянии региональных СМИ Республики Башкортостан в 2024 году. – Уфа: Изд-во УУНиТ, 2025. – 115 с.

4. Вартанова Е.Л. К медиаграмотности через медиакритику: российский контекст // Меди@льманах. – 2021. – № 3. – С. 8–17.5. Короченский А.П.

5. Медиакритика в теории и практике журналистики. – М.: Аспект Пресс, 2018. – 254 с.

6. Ф. Р-102. Оп. 1. Д. 45. Л. 10–12. Национальный архив Республики Башкортостан. Стенограммы заседаний Общественного совета по СМИ при Главе РБ, 2023 г.

7. Фомичева И.Д. Медиаграмотность: теория, история, практика. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2018. – 189 с.

8. Шариков А.В. Медиакритика в России: проблемы и перспективы // Меди@льманах. – 2019. – № 6 (95). – С. 8-15.

© Саитгалина О.А., 2025

УДК 821.512.141.09

Сафиуллина Д.Н.,

БФШҺЖФ-ның 3-сө курс студенты, Өфө университеты

Өфө к., БР

Мостафина Р.Д.,

ф.ф.к., доцент, Өфө университеты

Һ. ДӘҮЛӘТШИНАНЫҢ «АЙБИКӘ» ПОВЕСЫНЫҢ ИДЕЯ-ХУДОЖЕСТВО ҮЗЕНСӘЛЕКТӘРЭ

Башкорт әзәбиәтенәң үзенсәлекле һүз оҫтаһы һәзиә Лотфулла кызы Дәүләтшина – милли мәзәниәттең күренекле вәкиле, уның ижады егерменсе быуат башкорт прозаһында айырым һәм мөһим урын биләй. 1905 йылдың 5 мартында һамар губернаһының Хәсән ауылында ярлы крәстиән ғаиләһендә донъяға килгән әзибә, тормош ауырлыктарына карамастан, беләм үрҙәрәңә ынтыла һәм үзенәң кыска ғына ғүмерен тулыһынса әзәбиәткә арнай.

Уның беренсе күләмле әсәре «Айбикә» повесы (ул 1930 йылда «Октябрь» – хәзәрге «Ағизел» журналында донъя күрә) языусыға ижади уңыш килтерә һәм уны өлгөрөп еткән прозаик итеп таныта. Повесть тизҙән рус теленә тәржемә ителә һәм айырым китап буларак донъя күрә, был иһә әсәрҙең дөйөм союз күләмендәге әһәмиәтен раһлай. Әсәрҙән өзөктәр белорус телендә лә баһыла, төрлө милләт укыусыларының йөрәгенә юл таба. Повесть элек изелеп йәшәгән башкорт халкының коллективлашыу осоронда яңы аң уяныу процесы һүрәтләңә, замананың актуаль проблемаһы – катын-кыз азатлығы һәм

яңы йәмғиәт төзөү мәсьәләһе киҫкен итеп куйыла. «Айбикә» Н. Дәүләтшинаны үзенсәлекле языусы итеп таныта, бөтә башкорт эзәбиәтенен казанышына әйләнә.

«Айбикә» повесының образдар системаһы замандың катмарлы социаль-психологик процестарын тулығынса сағылдыра. Һәр бер образ билдәле бер социаль төркөмдә һәм идеологияны кәүзәләндерә, улар араһындағы конфликт әсәрҙең төп идеяһын асыуға хезмәт итә. Языусы геройзанының эске донъяһын, уларҙың үзгәреш эволюцияһын оҫта асып бирә, яңы кешенең формалашыуын күрһәтә. Образдарҙың типиклығы һәм индивидуаль һыпаттарының берлеге әсәрҙең художество киммәтен арттыра.

Повестә Айбикә образы Рәйсә һымак мещандарға каршы куйыла, был контраст авторға ике төрлө тормош фәлсәфәһен сағыштырыуға мөмкинлек бирә. Айбикә образында ижтимағи үзгәрештәр осоронда шәхестең матурлығы, уның хезмәткә ынғай мөнәсәбәте раҫланһа, Рәйсә йөзөндә мещандар донъяһында шәхестең ваҡлануы, деградацияланыуы, коллектив хезмәттә инкар итеүе кәүзәләндерелә.

Эпизодик характерҙа бирелһә лә, повестә Юлдыбай образы ла байтаҡ киң йөкмәткене эсенә ала, ул замандың капма-каршылыҡлы рухын кәүзәләндерә.

Әгәр Айбикәлә яңы андың тыуыу эволюцияһы эзмә-эзлекле, тура юллы итеп бирелһә, Юлдыбай образында яңы дәүер кешенең сығыуы көтөлмәгән һикәлтәләр, боролмалар аша бара. Шуның менән, языусы яңы кешенең формалашыу эшмәкәрлегенең ауыр, катмарлы һәм драматик характерҙа ла булыуын күрһәтә, тормоштоң бер төрлө генә булмауын иҫкәртә.

«Айбикә» повесының сюжеты башкорт ауылында 1920-1930-сы йылдарҙа барған тарихи вақиғалар фонында үсешә. Сюжет үзәгендә – Айбикә исемле йәш башкорт кызының ауыр яҙмышы һәм уның рухи уяныуы. Экспозицияла без уны Котлояр бай йортонда хокуҡһыз, изелгән килең итеп күрәбез. Автор шунда ук әсәрҙең төп конфликтын – иҫкелек менән яңылыҡ араһындағы көрәште билдәләй.

Композицион яктан языусы вақиғаларҙы хронологик тәртиптә бирмәй, ә башта геройҙың ауыр хәлен күрһәтеп, шунан һуң ғына уның үткәнә, 14 йәшендә Юлдыбайға кейәүгә биреләүенә, иренен Кызыл Армияға китеүенә арналған биографик сикереш яһай.

Сюжеттең төйөнләнеүе ауылға яңы тормош килеү, коллективлаштырыу хәрәкәтенең башланыуы менән бәйле. Айбикә, Котлояр ғаиләһенең каршылығына карамастан, йыйылыштарға йөрөй башлай, уҡытыусы Алмакай яҙамында грамотаға өйрәнә. Уның

колхозға инергә карар итеүе Котлояр менән араны киҫкенләштерә һәм конфликтты яңы кимәлгә күтәрә. Был осорза вакиғалар үсеше тизләшә. Айбикәнең Котлояр йортонан кыуылыуы, әммә ауыл активистары Алтынбай һәм Алмакай ярзамында яңы тормошка аяк басыуы – сюжет үсешенен мөһим этаптары.

Сюжеттең кульминация нөктәһе – калала үткән колхозсылар кәңәшмәһе һәм Котлоярҙы кулак буларак ситләтеү күренеше. Ошо кәңәшмәлә Айбикә кыйыу телмәре менән сығыш яһай, үзенә ябай ауыл катынынан йәмәғәт эшмәкәре кимәленә күтәрелеүен иҫбатлай. Был эпизодта иҫкелектең еңеләүе һәм яңы тәртиптәрҙең тантана итеүе асыҡ сағыла. Н. Дәүләтшина был күренеште зур драматик көсөргәнеш менән һүрәтләй, геройҙың эске кисерештәрән психологик тәрәнлек менән аса.

Повестың сиселеше оптимистик рухта хәл ителә. Айбикә – колхоздың абруйлы ағзаһы, яңы заман, прогресс символы. Ул трактор менән генә идара итмәй, ә башка катын-кыздарҙы ла өйрәтә. Уның шәхси еңеүе дөйөм уңыштың бер өлөшө булып тора: колхоз бай уңыш йыя, ә ауыл яйлап яңы тәртиптәрҙе кабул итә. Айбикәнең образын тәрәнерәк асыу өсөн, языусы уның Юлдыбай һәм алдыңғы карашлы йәштәр – Алмакай һәм Таймаҫ менән мөнәсәбәттәрән күрһәтә.

Героиняның эске байлығын нығыраҡ һызыҡ өстөнә алыу өсөн, автор контраст алымын куллана: ул Айбикәне рухи яктан фәкир булған Рәйсәгә, Юлдыбайҙың икенсе катынына, каршы куя. Айбикә элекке ире Юлдыбай менән осрашканда ла үзен ғорур, лайыҡлы тотта. Шулай итеп, повеста яңы типтағы кешенең, героиняның формалашу эволюцияһы, уның зур донъяға ылығыу процессы психологик яктан ышандырырлыҡ итеп күзәтелә.

Һәзиә Дәүләтшина «Айбикә» повесында характерҙарҙы асыуҙа зур оҫталыҡ күрһәтә. Ул геройҙарҙың эске донъяһын, уларҙың уй-кисерештәрән һәм рухи үсешен төрлө художестволы алымдар ярзамында аса. Языусы персонаждарын бер яклы итеп кенә һүрәтләмәй, ә уларҙың каршылыҡлы яктарын, формалашу процессының катмарлылығын күрһәтә. Был повеска тормошсанлыҡ һәм психологик тәрәнлек өстәй.

Автор кулланған төп алымдарҙың береһе – тура автор характеристикаһы. Ул йыш кына геройҙың социаль хәлен, тышкы киәфәтен һәм төп һыпаттарын үҙе тасуирлап бирә. Мәҫәлән, Котлояр образын ижад иткәндә, языусы уның ике йөзлөлөгөн, яңы заманға яраклашырға тырышыуын асып һала: *«Котлояр карт... хәҙер батрак тоттоусыларға договор яһарға, страховать итергә... кәрәк, уның өстөнә бай за булып күренәһе... Ул бына шуларҙың барыһынан да*

котолоу өсөн «яңыса», «советса» торорга булып...». Был хүрэтлэү Котлоярзың асылын, уның алдаксы һәм мәкерле булыуын шунда ук асып бирә.

Языусының осталыгы шулай ук психологик анализды тәрән кулланыуза сағыла. Геройзарзың эске монологтары, уй-фекерзәре аша уларзың күнелендә барған көрәш, шикләнеүзәр һәм рухи үзгәрештәр күрһәтелә. Айбикәнең Котлояр йортондағы хәлен һүрәтлэгән өзөк быға асык миҗал: *«Шул вакыттан бирле Айбикә Котлояр байза тора. Шунан бирле көнө-төнө эштән бушамай, шул көндән бирле йүнлән йокoho туйганы... юк. Шунан бирле әрләнә-тиргәлә ине»*. Бындағы ритмик кабатлаузар героиняның өмөтһөз, ауыр хәлен, уның йән ғазабын көслө итеп еткерә.

Языусы художестволы деталдәрзе ошта файзалана. Персонаждың характерын, социаль хәлен асыу өсөн йыш кына бер-ике тасуири деталь дә етә. Айбикәнең бала сағын һүрәтлэгәндәге ябай ғына күренештәр уларзың ярлы, әммә татыу йәшәүен күрһәтә: *«Баләкәй генә, ябык кына кызыл һыйырзы күришеләге Нәгимә әбейгә калдырып китәләр... Урактан кайткас, Айбикә әсәһе менән башакка йөрөп биш-алты боттай бойзай әзерләйзәр»*. Был деталдәр аша ауыр тормошка карамастан, героиняның күнелендә якты иҗтәлектәр һакланыуы күренә.

Диалог һәм монологтар за характерзарзы асыуза мөһим роль уйнай. Персонаждарзың һөйләү теле уларзың белем кимәлен, социаль сығышын, холкон сағылдыра. Мәсәлән, Алмакайзың телмәре асык, төзөк, яңы заман идеялары менән һуғарылған. Котлояр иһә, киреһенсә, үз максатына ирешеү өсөн йә ярамһакланып, йә куркытып һөйләшә.

Һәзиә Дәүләтшинаның «Айбикә» повесы теле һәм стиле яғынан да башкорт әзәбиәтенә күркәм өлгөһә булып тора. Языусының стиле халыксанлык, образлылык һәм һүрәтләүзәге психологик тәрәнлек менән айырылып тора.

Рухи мәзәниәткә, дини караштарға бәйлә лексика ла повеста зур урын биләй. ХХ быуат башындағы ауыл кешеләренәң аңында дин тоткан урынды күрһәтеү өсөн автор *«иман»*, *«намаз»*, *«мәәззин»*, *«өҗтабикә»* кеүек һүзәрзе куллана. Айбикәнең белем алыуын һүрәтлэгәндә, ул укыған дини китаптарзың исемдәре лә телгә алына: *«иман-шарты»*, *«әбжәд»*, *«кәлимәтен»*. Был лексика иҗкелек менән яңылык көрәшен, кешеләр аңындағы үзгәрештәрзе тәрәнерәк аңларға ярзамлаша.

Һәзиә Дәүләтшинаның «Айбикә» повесы – башкорт әзәбиәтенәң алтын фондына ингән әсәр. Ул үзенең актуаль

проблематикаһы, тәрән психологизмы һәм юғары художестволы эшләнеше менән бөгөн дә әһәмиәтен юғалтмай. Әсәр башкорт прозаһында реализм методының нығыныуына, яңы герой концепцияһының раҫланыуына зур этәргес бирзе һәм киләсәк быуын языусылары өсөн ижади мәктәп булып хеҙмәт итте.

Кулланылған әҙәбиәт:

1. Байымов Р.Н. Һәзиә Дәүләтшина ижады//Ағизел. – 1988. – № 5. – 41-49-сы бб.
2. Башкорт әҙәбиәте тарихы. 2 том. – Өфө: Китап, 1991. – 450 бит.
3. Башкорт әҙәбиәте тарихы. 3 том. – Өфө: Китап, 1993. – 480 бит.
4. Дәүләтшина Һ. Айбикә. Повесть. – Өфө: Китап, 1974. – 112 бит.

© Сафиуллина Д.Н., 2025

УДК 070

Соколова А.Ю.,
*студент ФБФВиЖ УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ АРТ-ЖУРНАЛИСТИКИ В БАШКОРТОСТАНЕ

Арт-журналистика является особым жанром массовой коммуникации, отличающимся глубокой эстетической рефлексией и профессиональной интерпретацией культурных процессов. Этот жанр существенно влияет на общественное сознание относительно искусства и культуры региона. Изучение исторического контекста арт-журналистики в Республике Башкортостан помогает выявить ключевые этапы её становления и факторы, определяющие её современное состояние.

Истоки местной арт-журналистики восходят к концу XIX века, когда региональные средства массовой информации впервые обратили внимание на художественное наследие края. Наиболее значимым событием стало появление первых публикаций на страницах газет, освещавших культурные мероприятия.

Однако настоящий расцвет жанра начался лишь в советское время, особенно в 1920-х годах, когда возникла необходимость популяризации достижений местных деятелей культуры и искусства.

Именно тогда началось систематическое освещение важнейших культурных событий региона, что позволило создать базу для дальнейшего развития этого направления. Одним из наиболее заметных авторов того периода стал Ахияр Хакимов. Особое значение имели журналы «Ленинец» (Ныне «Молодёжная газета») и «Советская Башкирия», где регулярно публиковали материалы о развитии национальных традиций и современного искусства.

Наиболее интенсивное развитие арт-журналистика пережила в послевоенные десятилетия. К этому времени сформировались основные институты поддержки творческой интеллигенции, возникшие благодаря усилиям партийных организаций и государственных структур. Особое внимание уделялось развитию изобразительного искусства, народного творчества и театрального дела. Становление репертуарного театра привело к появлению целого ряда крупных постановочных проектов, которыми занимались специалисты высокого уровня, создававшие качественный контент для региональных изданий.

Среди значимых инициатив советского периода стоит отметить организацию республиканских конкурсов и фестивалей искусств, таких как «Дни советской науки и техники», а также проведение тематических выставок, отражающих достижения советских живописцев, скульпторов и мастеров прикладного искусства. Регулярные репортажи о мероприятиях подобного рода помогали формировать представление о культуре региона далеко за пределами республики.

Важную роль играли ежемесячные альманахи, издаваемые литературными объединениями писателей и поэтов Башкортостана, такие как, «Литературный альманах» (1934) и «Литературная Башкирия» (1948)

Переход к рыночным отношениям и изменение общественно-политического устройства России оказали значительное воздействие на сферу арт-журналистики. В постсоветские времена возникли серьёзные трудности, вызванные нехваткой финансирования и снижением интереса читателей к традиционным формам подачи информации. Вместе с тем, этот период ознаменовался появлением принципиально новых направлений и форматов освещения культурных событий.

Развитие телевидения сыграло решающую роль в распространении информации о творчестве местных художников, музыкантов и театров. Телепередачи, такие как «Культура Башкортостана», позволили привлечь внимание широкой публики к

искусству и творчеству жителей Башкортостана. Параллельно происходило становление независимой прессы, что выразилось в появлении частных издательств и студий, создающих альтернативные формы взаимодействия с аудиторией.

Помимо этого, значительное распространение получил Интернет, позволивший оперативно реагировать на изменения в сфере культуры и искусства. Современный этап характеризуется именно активным взаимодействием традиционных медиа и новых цифровых платформ. Появились специализированные веб-сайты и социальные сети, позволяющие пользователям получать актуальную информацию о выставках, концертах и презентациях книг. Создание таких веб-ресурсов позволяет значительно расширить аудиторию и повысить доступность материалов. Примером такого подхода является деятельность портала «Bashinform.ru», регулярно публикующего обзоры художественных мероприятий и интервью с деятелями культуры Республики Башкортостан. Среди успешных онлайн-проектов выделяется ресурс «Любимые художники Башкирии», предлагающий обширную галерею изображений и мультимедийные презентации лучших образцов местного искусства.

Анализируя историческое развитие арт-журналистики в Башкортостане, мы видим, что она прошла сложный путь от отдельных публикаций в прессе до полноценного института, играющего значительную роль в формировании культурной идентичности региона. Арт-журналистика стала важным инструментом передачи ценностей традиционной культуры новым поколениям, одновременно открывая возможности для освоения современных технологий и методов творческого самовыражения. Дальнейшее изучение и поддержка арт-журналистики важны для сохранения уникального культурного наследия Башкортостана и успешного продвижения образа республики в российском и международном пространстве.

Список литературы:

1. Арсланбаева А.А. Роль средств массовой информации в культурной жизни Республики Башкортостан (80-90-е гг. XX века) // Башкирский государственный педагогический университет. – Уфа, 2015. – С. 4..
2. Кузбеков Ф.Т. Историография журналистики Башкортостана как показатель развития СМИ // Башкирский государственный университет. – Уфа, 2018. – № 1. – С. 4.

УДК 373.075

Сураналиева К.К.,
канд. пед. наук КНУ им. Ж. Баласагына,
г. Бишкек, Кыргызская Республика
Асакеева Ж.Т.,
магистрантка педагогического института
им. И.Ч. Исамидинова
г. Бишкек, Кыргызская Республика

ТАМСИЛДЕРДИН ТАРЫХЫ ЖАНА ОКУУЧУЛАРДЫ ТАРБИЯЛООГО ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Кыргыз тамсил жанрына зор салымын кошкон, аталган жанр боюнча өзүнүн диссертациялык ишин жактаган окумуштуу, адабиятчы К.Исаков тамсилдин тарбиялык мааниси тууралуу мындайча оюн билдирген: «Кыргызский народ использовал для воспитания людей, особенно молодежи, именно эту сильную эмоционально-эстетическую форму критики, и это свидетельствует о том, что народ верно усвоил басенные традиции мира. Таким образом, народные басни, сохраняя и развивая древнее начало, аллегорически отражая различные стороны жизни народа, способствовали созданию басенного жанра в профессиональной литературе» [3.2].

Руханият – инсанды руханий жактан тазалай турган, адамдын ички дүйнөсүн, ыйманын бүтүн кыла турган чексиз күч жана анын бардык көз караштарынын критерийи. Тамсил да мына ушундай мүнөзгө ээ болгон жанрлардын бири болуп саналат. Башкача айтканда, оозеки адабий искусствобуздун ичинде башка жанрлар менен тыгыз байланышта болуп, элдин руханий байлыгын канааттандырып келген жанрлардын бири. Тамсилдерде коомдук турмушубуздагы болуп өткөн көрүнүштөр, окуялар каймана мааниде образдуу чагылдырылат. Бул образдар аркылуу окуучулар таалим, тарбия алышат. Аларды акылмандуулукка, адептүүлүккө чакырат. Иште баяндалган тамсил жанрынын бардык маселелери жалпы жонунан тарбиялык мааниге ээ деп айтууга болот. Кыргыз адабиятында тамсилдер адамдарды адилеттүүлүккө, боорукерликке, ыймандуулукка, чынчылдыкка тарбиялап келет. Себеби, дидактикалык чыгармалар, тамсилдер, адабий баалуулуктар адамзаттын жашоосундагы кылымдар бою

топтолгон тарыхый, саясий, маданий, моралдык-этикалык тажрыйбаларына, акылмандуулуктун, даанышмандыктын жыйынтыктарына, адептүү жүрүш - туруштун иштелип чыккан өрнөктөрүнө, үлгүлөрүнө таянат. Мына ушул адабий мурастардын ичинен маанилүү орунду тамсилдер ээлейт десек жаңылышпайбыз. Тамсилдерде адал менен арам, жакшылык менен жамандыктын өз ара күрөшү жана бул күрөштө сөзсүз адалдык менен жакшылыктын жеңип чыгышы сүрөттөлөт. Бул жагынан тамсилдер жаш жеткинчектерди жакшылыкка, адалдыкка үндөйт, алардын руханиятын байытууда өзүнүн салмактуу ролун ойнойт [4.6].

Азыркы учурда жаш жеткинчектерден тартып, өспүрүмдөр, улуу муундун өкүлдөрү китеп окуудан алыстап, коомдун шарына жараша интернет булактарына таянып, дүйнөлүк масштабдагы ар түрдүү маалыматтарды алышууда. Ал эми ошол информациянын мазмуну, тарбиялык мааниси башка кеп. Биз күндө жолуктургандай, тетиписинче жаш муундун адаттан тышкары, терс, адепсиздикке багыттаган нерселерге таасирленип жатышы бизди кейитпей койбойт. Кыргыз тамсил жанрынын эволюциялык процессин, кыргыз көркөм сөз өнөрүндөгү жанрдык спецификасын, коомго таасир тийгизүү күчүн, башка элдердин тамсилчилик өнөрү менен типологиялык байланышын, айрым тамсилчи авторлордун чыгармачылык индивидуалдуулугун атайын максатта изилдөөнүн зарылдыгы бышып жетилди десек жаңылышпайбыз.

Байыркы «тарыхтын атасы» Геродот балыкчы-флейтис тууралуу баяндап, тамсилди (logos) тарых таануу (историография) илмине киргизсе, «трагедиянын атасы» Эсхил трагедияларынын биринде тамсилдик образды - бүркүттү пайдаланат. Ошентип, байыркы грек тамсилчилиги пайда болуп, дүйнөгө тараган деген пикирлер Европада, анын ичинде орус адабият таануу илминде да көпкө чейин жашап келген. Канткен менен дүйнөлүк тамсил өнөрүнүн башталыш этабы, анын жанр катары кадыр-барк алышы Эзоптун ысымы менен түздөн түз байланыштуу. Анын тамсилдери бидин заманга чейинки III кылымда жыйналып, Деметрий Фалерский деген философ тарабынан китепче («Logon Aisopeion Synagoge») түрүндө чыгып, ошол эле кезде жана ага чейин да адегенде ооздон оозго оозеки тараган, гректерден тез эле арабдарга, еврейлерге, индустарга өткөн. Эзоптун так биографиясы айтылбайт. VI кылымда өмүр сүргөн жарым уламышка айланган фигура катары карашат. Геродоттун маалыматы боюнча Эзоп кул болгон, Самос аралында египеттик Амасис падышанын учурунда (б.з.ч.570-526-ж) жашаган, ал эми Гераклид Эзоптун түпкү теги Фракиядан (Кичи Азия) болгон деп жазат. Анын

оор турмушта кулчулукта жашагандыгы чыгармаларына өз изин салган. Анын 426 майда чыгармасы кийинки муундарга жетти, Аристофон (V кылым) өз учурунда Афинадагы «балдарды» сен аябай эле жалкоо экенсиң, кала берсе, Эзопту жаттабаптырсын» - деп урушат дегенине караганда анын тамсилдери кенири колдонууга милдеттүү болгон. Жаныбарларга тил берип, сүйлөтүп, алар аркылуу адамдарды каймана көрсөткөн тамсил азыркы классикалык үлгүсүндө дал ошол Эзоптон башат алат. Анын «Төө», «Козу менен Карышкыр», «Ат менен Эшек», «Бүркүт жана Түлкү», «Бүркүт жана Ташбака», «Доңуз жана Түлкү», «Эшек жана Түлкү» деген сыяктуу тамсилдеринде жаныбарлардын бейнелери аркылуу адамдардын жүрүш-турушун, турпатын, кыял-жоругун ачып көрсөтөт. Анын прозалык тамсилдери чукугандай сөз тапкычтыгы, түшүнүктүүлүгү, кыскалыгы (айрымдары 3-4 эле сүйлөм) жана жөнөкөйлүгү менен айырмаланган. Антикалык доордун адабиятында эпостук тамсилдер эл арасына аябай катуу тараган жана адамдар өз турмушунда аларды мисалдатып айткан. Алардын сюжетине негизделип сирия, армян, араб, еврей, индия адабияты жаңы чыгармаларды жазып, эпостук багыттагы тамсилчилердин көптөгөн мууну чыккан. Эпостун тамсилдери кыргыз тилине да которулуп, К.Ашимбаев соңку жылдарда бул ишке активдүү киришип, мезгилдүү басма сөзгө жарыялап, улуттук тамсил жанрыбыздын өсүшүнө да кызмат кылууда. Бүтүндөй дүйнөлүк тамсил өнөрү Эзоптон чыккандыгын, анын таасирин кыргыз тамсил жанрынын өсүшүнө аябай каттуу көмөгүн көрсөткөн айтылуу орус тамсилчиси И.А.Крылов да алгандыгын жанрды изилдөөчүлөр белгилеп жүрөт[6.8].

Тамсилдин тарыхын изилдөөчүлөр тарабынан дагы бир талаштуу маселе айтылып келет, ал - тамсилдин пайда болгон мезгили, жери, б.а., анын родинасы. Мындай караганда бул жөн гана бир факт болгону менен анын айланасында көп нерсе камтылган-жанрдын пайда болушунун себептери, кийинки өнүгүшү, таралышы, алгачкы тамсилчилер дүйнөлүк тамсил тарыхына сөзсүз таасир этет. Биздин заманга чейин VII-VI кылымда жашаган Археолог дагы бир нече притчаларды жазып, алардын бирөөсүндө түлкү бүркүттү капа кылып, анысы үчүн кудайдын жазасына кириптер болгондугу, дагы бир чыгармасында түлкү жана маймыл тууралуу баяндап берет.

Байыркы грек мифологиясында жана Аристотель, Диогениана ж.б тарыхта аты калган авторлордун чыгармаларында жылкы, бугу, осьминог, рак, жылан ж.б.каармандарды учуратабыз. Экинчи пикирдегилер дүйнөлүк тамсилдин башатын Индиядагы санскрит тилиндеги «Панчатантра» деген чыгармадан табат. Ал биздин заманда

III-IV-кылымдарда жазылган байыркы мурас, бирок ошол кезде жазылганы менен анын ичиндеги баяндар анда да түпкү кылымдарга, элдик оозеки чыгармаларга чейин кетет. Бул китеп–акылман (брахман) Вишнушарман тарабынан падышанын (раджа) балдарына таалим-тарбия берүү максатында жазылган накта тамсилдик каармандар катышкан чыгарма. XIX кылымда адабиятчылар грек тамсили биринчиби, же индиялык тамсилдер алгачкыбы деп талашып жатып, жалпысы жанрдын пайда болушу шумер-вавилон тамсилчилиги менен байланыштуу экендигин ачып чыгышкандай «Панчатантра» дүйнөлүк тамсил өнөрүнүн өнүгүшүндө чоң роль ойногон чыгарма болгон. «Панчатантрадагы» жаныбарлар адамдык белгилерди алып жүрөт жана алар башкаларга таалим-тарбия тартуулайт, муну үчүн китепти жазгандар миндеген адамдардын турмушун үйрөнүп, аларды жалпылап сүрөттөп берет. «Панчатантра» 570-жылы пехлеви тилине таржымалданып Иран падышасы Хосров I тарабынан бастырылган, VII-кылымда фарсый тилдүү Ибн аль-Мукаффа араб тилине которуп, ал «Калила жана Димна» деген ат менен бүтүндөй мусулман өлкөлөрүнө жана Европага тарайт. Анда «Арыстан менен Өгүз», «Кептер, Карга, Чычкан, Ташбака жана Жейрен», «Жапалак үкү менен Карга», «Маймыл менен Ташбака», «Такыба-дербиш менен Кундуз», «Мышык менен Келемиш», «Шахзаада менен Куббара куш», «Чычкандар падышасы жанан анын вазирлери», «Кептер түлкү, илегилек» дегендей бөлүмдөр бар. Темалардан көрүнүп тургандай, мында адамдар менен жаныбарлар аралашып, бир бүтүндүктү түзүп калган учурлар орун алып, сюжеттик сызык бирде адам турмушун, бирде жаныбарлар турмушун сүрөттөп отурат, жаныбарларга адамдык белгилер көбүрөөк таандык болот. Тексттин ичине жаныбарлар тууралуу икаялар киргизилип, алар жаныбарлар тууралуу айтып жатышканы менен адам турмушун, кишилердин кулк-мүнөзүн параллель коюп элес берет. Жогорудагыдай жагдайлар биздин бул макалабыздын зарылдыгын тастыктоо менен жанрдын тарыхый абалын жана поэтикасын азыркы учурдагы талаптарга ылайык иликтеп-изилдөөнүн зарылдыгын көрсөтгү.

Тамсилдин келип чыгуу тарыхы, жанр катары өзгөчөлүктөрү, изилдениш тарыхы, элдик тамсилдердин тарыхый тамыры, коомдук функциясы, сюжети жана поэтикасы, аталган жанрдын башталышы тууралуу илимий-методикалык эмгектер Тоголок Молдонун, Молдо Кылычтын, М.Борбугуловдун, Э.Ибраевдин, Р.Шүкүрбековдун тамсил жанрында жазылган чыгармалары магистрдик иштин изилдөө предметине жатат. Адамзаттын тарыхый өсүп-өнүгүш жолунда көркөм адабият инсандардын турмушунда чоң роль ойноп, аларды

прогрессивдүү жүрүш-турушка баштап келди, не бир адабият алптары бул же тигил жанрларды практикага киргизип, алардын алгылыктуулары кийинки муун тарабынан улантылып, кээ бирлери өз мезгилинде пайда болуп эле, кайрадан колдонуудан чыгып калды. Мына ошол адамзаттын адабий ойлорунун өнүгүшүнүн узак тарыхында бирде активдүү көрүнүп, бирде кайра пассивдүү позицияга өтүп, бирок жалпысы коомдо жашап жана байып, кайра ошол адамдарга ак ниеттүү кызмат кылып келе жаткан жанр бул - тамсил жанры. Тамсил адамзаттын жана ал жараткан адабияттын өзү сыяктуу эле байыркы көрүнүштөрдүн бири болуп эсептелет.

К.Исаков тамсилдин табияты тууралуу мындайча пикирин билдирген: «Тамсилдин өзүнө тийиштүү айырмалуу поэтикасы-чакан сюжетте, образдарынын тыкан көркөмдүк системасында жана алдыртан кыйытып аңдаткан жыйынтыкта көркөмдүк тарбия-таалими күйдүргү мыскылдын, табалуу күлкүнүн аралашмасында ажайып көрүнөт», «коомдук мамилелердеги кагылыштарды аллегориялык образдар аркылуу аңдатып турган тамсилдерде жеңишке жеткирген чечкиндүүлүк, эрдик жана оптимисттик күрөштөр бийик идеализацияланат». [12.56].

Кыргыз адабиятында тамсил жанры өзгөчө орунду ээлейт. Анткени тамсилдер жаш жеткинчектерди өз алдынча пикирлөөгө, жашоодо алдыга карай умтулууга, күрөшүүгө, жашоого үндөйт. Аларда адалдык менен арамдык, жакшылык менен жамандык жөнүндө күрөштөр берилет. Бул жактан алганда, балдарды ар тараптан тарбиялайт, жашоого өзгөчө көз менен кароого үйрөтөт. Көп кырдуу турмушубузду чагылдыруунун адабий жанрынын бири тамсил болуп эсептелет. Болгондо да куйкалагыч оту, ачуу тили бар жанр. Тамсил адабияттын башка жанрларынан өзүнө таандык спецификалык өзгөчөлүктөрү менен айырмаланып турат. Анткени андагы катышкан «каармандар» прозадагы, драмадагы, поэзиядагы кадимки адамдар эмес, жаныбарлар, канаттуулар жана ар түрдүү предметтер. Булардын символикалык образы аркылуу турмушубуздагы ар түрдүү кемчиликтерди, адамдардын иш-арекетиндеги жаман адаттарды аллегориялык түрдө сындайт [10.89].

Жогорудагы белгилерден улам тамсилди дидактикалык адабияттын кичи эпикалык жанры, аягында мораль чыгарылган ыр түрүндөгү аңгеме же ырга келтирилген кара сөз деп атоого болот. «Тамсил» түпкүлүгү «адеп» деген тарбияны билдирүүчү маанидеги «адабияттын» ичинде туруп, ал таалим-тарбияны түздөн түз көрсөткөндүгү менен, эң соңунда нравалык мораль айткандыгы менен айырмаланат. Мындай белгилери классикалык тамсилдин башка

жанрдык белгилер башка бир катар чыгармаларга, мисалы: жаныбарларды, өсүмдүктөрдү, буюмдарды каарман кылып алышы жөө жомокторго, жомокторго да мүнөздүү, анда да алар адамдарга мүнөздүү сапаттарды алып жүрөт. Же болбосо чыгарманын аягында насаат-мораль чыгарышы кыргыз элинин санат-насыят ырларына, өзгөчө макал ылакаптарына окшошуп кетишет, ал эми окуяны эпикалык тектин мыйзамдарына ылайык баяндоосу жагынан мифтерге, ангемелерге, эсселерге жакын. Сатиралык табияты жагынан анекдотторго окшоп кетет. Андай болсотамсил жанрдык жактан башка бир катар адабий жанрларга интеграциялашып, алардын белгилерин өзүндө камтып турат деп айтууга толук негиз бар. Өзгөчө белгилей кете турган жагдай катары кыргыз тамсилинин башатындагы Молдо Кылычтын салымы эбегейсиз зор мааниге ээ экендигин айтып өтпөй кетүүгө болбойт [7.24]. Анын тамсилдери окурмандарды терең ойлонууга, туура тыянак чыгарууга үндөйт. Албетте, анын чыгармаларын И.А.Крыловдун тамсилдериндей критерий менен кароого болбойт, бирок анда кыргыз классикалык тамсил жанрынын алгачкы башаттарын – адамдардын жашоо-турмушун каймана мааниде берүүнүн көрүнүштөрүн ачык көрөбүз жана ушул жагынан Молдо Кылычты кыргыз тамсилчилигинин башаттарында турган жазгыч-акын деп атоого милдеткербиз. Элдик тамсилдерди иштеп чыгууда Тоголок Молдонун салымы өтө зор экендигин изилдөөбүздө айтып өткөнбүз. Ал кыргыз адабиятына дүйнөлүк адабияттагы тамсилди алып келип колдонгон жана анын орун-очок алышына, калыптанышына, андан ары өнүгүшүнө өз үлүшүн кошкон чыгаан калемгер. Бул инсан да өз учурунда тамсил жанрынын өсүп, өнүгүшүнө өзүнүн эбегейсиз зор салымын кошкон.

Пайдаланылган адабияттардын тизмеси:

1. Байгазиев С. Борбугулов М. / китепте: Кыргызадабият таануу илими жана сыны. А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында. 2 томдук. 2 т. – Б., 2005, 354 б.
2. Байходжаев С. Жазгыч акындар. Ф., 1959.
3. Байжигитов К. Кыргыз адабий сыны жана адабият илими. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 2 томдук Ф., 1987, 496 б.
4. Бапаев Х. Тамсилдеги сиволикалык образдар // Ала-Тоо, 1962, № 12, 122 бет.
5. Бапаев Х. Кыргыз сатирасынын табияты. Ф. 1971, 144-б.
6. Бапаев Х. Кыргыз сатирасынын айрым маселелери. Ф., 1981. 132-б.
7. Борбугулов М. Адабият теориясы. Окуу китеби. – Бишкек, 1996, 446-бет.

8. Борбугулов М. Чычкандын тою. Ф., 1987, 64
9. Бапаев Х. Тамсил сыры. Ф., 1974, 122 б.
10. Бапаев Х. Тамсил сыры. Ф., 1974, 8-9-б. 2.
11. Исаков К.А. Тамсилчинин табылгалары. Наука и новые технологии. № 2, 2010.)
12. Исаков К. Тамсилчинин табылгалары. Наука и новые технологии. № 2, 2010. 8.

© Сураналиева К.К., Асакеева Ж.Т., 2025

УДК 659.1

*Сулова М.Д.,
магистрант УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ПРАКТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АРХЕТИПОВ В РЕКЛАМЕ

Актуальность исследования архетипов обусловлена такими факторами, как рост конкуренции, повышенная значимость эмоций, развитие технологий и изменение потребительских привычек. Исследования архетипов помогают специалистам в сфере маркетинга лучше понимать свою целевую аудиторию, формировать привлекательные рекламные концепции и добиваться значимых бизнес-результатов.

Архетипы оказывают мощное влияние на сознание и поведение человека, потому что они апеллируют к первичным инстинктам и эмоциям, коренным образом воздействующим на восприятие окружающей действительности.

Термин «архетип» впервые введён швейцарским психиатром Карлом Густавом Юнгом. Согласно теории Юнга, архетипы представляют собой универсальные модели поведения, заложенные глубоко в коллективном бессознательном каждого человека. Эти образы и символы являются общими для всех культур и эпох, независимо от индивидуальных различий.

Они передаются генетически и проявляются в схожих символах и мотивах искусства, мифологии, религии и фольклоре разных народов мира, а также воздействуют на эмоции и поведение человека, формируя подсознательные ожидания и реакции, являются основой глубинных убеждений и ценностей индивида.

Юнг выделил 12 основных архетипов: Простодушный, Искатель, Мудрец, Герой, Бунтарь, Маг, Славный малый, Любовник, Шут, Заботливый родитель, Творец и Правитель.

Маркетинг направлен на понимание потребностей и желаний потребителей, воздействие на их мотивы покупки и выстраивание доверительных взаимоотношений с клиентами. Именно здесь и проявляется важность архетипов. Через архетипы бренды создают уникальные истории, ассоциативные образы и ценности, которые находят отклик в сознании потенциальных клиентов.

Преимущества использования архетипов в маркетинге состоит в том, что они повышают уровень доверия и привлекательности бренда благодаря глубокому соответствию внутренним желаниям и убеждениям покупателя, формируют устойчивый положительный образ продукта или услуги и способствуют дифференцированию бренда среди конкурентов, делая его узнаваемым и уникальным. Реклама, основанная на архетипах, воздействует непосредственно на базовые человеческие потребности и стремления. «Есть примеры рекламных видеороликов, где производители брендов BMW, Nike, Under Armour, Duracell, Adrenaline Rush выбрали архетип «Герой», поскольку он ассоциируется с силой, волей, действиями, преодолением вызовов» [1,13].

Таким образом, архетипы помогают сделать бренд частью внутреннего мира клиента, способствуя долгосрочным отношениям и увеличению продаж.

Современный рынок характеризуется насыщенностью предложений и жёсткой конкуренцией. Чтобы привлечь внимание потребителя и создать эффективный бренд, необходимо учитывать психологические особенности восприятия рекламы. Архетипы становятся ключевым инструментом в достижении этих целей, поскольку позволяют установить глубокие эмоциональные связи с потенциальными покупателями.

Рассмотрим кейсы успешных рекламных кампаний, использующих архетипы.

Одним из лучших примеров использования архетипа героя в рекламе является кампания бренда Nike. Основной слоган «JustDoIt» прекрасно иллюстрирует идею героизма: стремление превзойти собственные пределы, выйти за рамки возможного и добиться поставленных целей.

Рассмотрим известную рекламную кампанию Nike с участием бегуна Мо Фараха. Эта кампания идеально демонстрирует, как грамотно выбранный архетип способен вызывать сильные эмоции и влиять на восприятие бренда.

Основные компоненты кампании:

Центральный персонаж – Британский спортсмен Мо Фаррах, преодолевший трудности и ставший олимпийским чемпионом.

Сюжет: Видеоролик о его пути от мальчика до мирового чемпиона, подкреплённый тренировками и победами.

Музыка – подчёркивает драматичность, усиливая напряжение и эмоции.

Символика – спортивные достижения, надпись «JustDoIt», логотип Nike.

Сообщение – кампания показывает, что цели достижимы при вере в себя.

Используя архетип Героя, Nike смогла построить яркую и убедительную рекламную кампанию, которая установила эмоциональную связь с аудиторией, передала чёткое послание о силе духа и целеустремлённости и укрепила репутацию бренда как лидера спортивной индустрии.

Рассмотрим второй пример. Архетип Родителя основан на стремлении заботиться о близких, особенно о детях. Для молодых родителей выбор продуктов для малыша – важная задача, связанная с ответственностью и желанием обеспечить лучшее будущее. Бренд Pampers использует эти чувства в рекламе.

Основные черты архетипа заботливого Родителя: защита, поддержка и самоотверженность. Эти характеристики соответствуют ожиданиям потребителей от детской продукции. B2C бренды подчёркивают надёжность, безопасность и качество, создавая доверие.

Кампания Pampers с лозунгом «Пусть малыш растёт счастливым!» показывает счастливых малышей в удобной одежде и мягких подгузниках. Это создаёт образ материнской заботы и максимального комфорта для ребёнка.

Использование архетипа «Родитель» воздействует на психологическое восприятие родителей, которые стремятся быть хорошими. Реклама формирует позитивные ассоциации с брендом и повышает вероятность выбора.

Эмпатия помогает выстроить долгосрочные отношения с покупателями, укрепляя лояльность и увеличивая шансы на повторные покупки.

Многие бренды сегодня используют архетипические модели, чтобы подчеркнуть уникальность своего продукта или услуги, одновременно обращаясь к глубинным человеческим чувствам и желаниям.

Практика показывает, что использование архетипов даёт ряд ощутимых преимуществ брендам, таких как быстрое создание

доверия, эмоциональная вовлечённость, повышение запоминания и универсальность воздействия.

Несмотря на очевидные плюсы, демонстрация архетипов имеет некоторые недостатки и риски, вроде стереотипизации образа, неправильной интерпретации архетипа, перегрузки рынка однотипными сообщениями и потери индивидуальности бренда.

Несомненно, что грамотное обращение к архетипам способно значительно повысить эффективность рекламных кампаний, однако требует осторожности и творческого подхода, чтобы избежать возможных рисков и негативных последствий.

Многие маркетинговые эксперименты демонстрируют, что реклама, построенная вокруг конкретных архетипов, вызывает больший интерес и доверие среди целевой аудитории. Потребители лучше запоминают рекламу, ассоциируют себя с предлагаемым образом и охотнее приобретают рекламируемый продукт.

Таким образом, изучение архетипов позволяет глубже понять мотивы и предпочтения покупателей, формируя основу для разработки эффективных коммуникационных стратегий. Регулярное исследование архетипов и создание специализированных инструментов помогут брендам точнее ориентироваться на потребности своей аудитории.

Подводя итог, важно отметить, что гипотеза о влиянии архетипов на успех рекламной кампании получила убедительное подтверждение. Дальнейшее развитие этой области открывает новые возможности для брендов и предприятий, позволяя создать устойчивое конкурентное преимущество на рынке. Продолжение научных исследований и внедрение практических решений обеспечит дальнейшее совершенствование методов работы с архетипами в рамках маркетинговых коммуникаций.

Список литературы:

1. Алиева С.А. Архетипические образы и символы в СМК// Электронный ресурс. <https://elibrary.ru/item.asp?id=82271416> (дата обращения: 10.12.2025)
2. Марк М., Пирсон К. Герой и бунтарь: Как архетипы помогают создавать сильные бренды / М. Марк, К. Пирсон. – СПб.: Питер, 2018. – 304 с.
3. Юнг К. Г. Архетипы и коллективное бессознательное / К. Г. Юнг. – М. : Академический Проект, 2015. – 352 с.

© Сулова М.Д., 2025

Тлепбергенова А.А.,

*канд. филол. наук, ассистент-профессор Казахского
национального университета, им. аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан*

Нуржанова Ш.С.,

*канд. филол. наук, ассистент-профессор Казахского
национального университета, им. аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан*

ФЕНОМЕН ТРАНСФОРМАЦИИ ТРАДИЦИОННОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ: АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Публицистика сопровождает социум во всех переломных моментах развития общества, ее называют диалогией современности, так как она во всей полноте отражает текущую историю, обращена к злободневным проблемам общества - политическим, социальным, бытовым, философским и т. д., близка к художественной литературе. Так же, как и беллетристика, публицистика тематически неисчерпаема, огромен ее жанровый диапазон, велики выразительные ресурсы. Все эти особенности обусловили масштабное своеобразие образной системы публицистического стиля.

Сегодня судить об изменениях, происходивших в языке, можно главным образом на примере публицистики. Если есть общество, потребность в живом, активном диалоге с публикой, - то должна быть и публицистика. Формирование современной публицистики происходило медленно, в напряженной борьбе противоположных тенденций, отрицаний и поисков, - и нет никаких оснований считать, что постсоветская эволюция публицистики полностью завершилась или идет к завершению.

Существенные изменения в политической, экономической, социальной реальности привели к заметным сдвигам в общественном сознании и, соответственно, в самой речевой практике. Закономерно, что столь сложные процессы не могли быть ограничены узкими хронологическими рамками. Наоборот, намечается активный процесс расширения и наполнения языкового и лексического тезауруса публицистики. Так, история со всеми ее общественно-политическими перипетиями и новыми идеями дает современным филологам возможность пронаблюдать в развитии редкую и весьма интересную ситуацию активной языковой трансформации.

Известно, что во все времена своего развития, публицистика – несомненно, средство идеологического воздействия. В последние годы, стремление журналистов к ориентации на западную модель, декларирующей стремление к объективности, на первый план выдвигает принцип подачи и освещения журналистики факта. Возможен и более глубокий смысл этого явления: а именно, в изменении отношения к человеку в современной цивилизации и культуре в постмодернистскую эпоху. По сути, журналистика отчуждается от человека, поскольку сам человек в постмодернистском мире не воспринимается как личность, он становится лишь комбинацией знаков или чем-то иным, публицистика же, как наиболее личностная журналистика отходит на второй план.

В связи с этим, нам представляется необходимым изучение стилистических особенностей современного языка средств массовой информации, а именно, языка публицистики.

Чтобы убедиться в тематической необозримости, широте публицистики, достаточно открыть любой номер какой-либо газеты и просмотреть ее заголовки. Вы получите своеобразный конспект, моментальную фотографию содержания газеты. Публицистика – это род политической деятельности, в том числе, это прямое и непосредственное вторжение в область политической практики. Это область функционирования политики. Здесь отражение любого факта, любой ситуации несёт на себе печать взглядов, убеждений, идеалов пишущего. Публицистика также выступает идеологическим средством мобилизации общественной активности. Газета может писать о политике, о дипломатии, о спорте, об искусстве, общественных движениях, экономике, строительстве и т. д. Темы газетных публикаций трудно исчерпать, настолько они разнообразны. Итак, публицистический стиль, одну из разновидностей которого и составляет газетная речь (газетный подстил), оказывается весьма сложным явлением из-за неоднородности его задач и условий общения.

Одной из важных функций публицистики (в частности ее газетно-журнальной разновидности) является информационная функция. Феномен публицистики неразрывно связан с феноменом идеологии. Мощная публицистика всегда существовала в условиях мощной идеологии. Так было в странах постсоветского пространства и в XX веке, и во времена так называемой «перестройки». Сейчас же в парадигме системы «социум-государство» несколько поменялись ранее незыблемые функциональные устои традиционной публицистики. Стремление в кратчайший срок сообщить о свежих

новостях не могло не найти отражения и в характере коммуникативных задач, и в речевом их воплощении. Однако эта исторически изначальная функция газеты [1, с. 66] постепенно оттеснялась другой - агитационно-пропагандистской - или иначе - воздействующей. Так называемая «чистая» информативность оставалась лишь в некоторых жанрах, да и там благодаря отбору самих фактов и характеру подачи их оказывалась подчиненной главной, а именно агитационно-пропагандистской, функции. В силу этого публицистике, в особенности газетной, была свойственна ярко и непосредственно выраженная функция воздействия, или экспрессивная. Эти две основные функции, как и лингвостилистические особенности, реализующие их, и сегодня не расценены в газетной речи.

Далее, в творческий багаж публициста входят и приёмы поэтической стилистики: эпитеты, метафоры, сравнения, средства пафоса, сатиры и юмора. Известно, что публицистике присуще образное мышление, зажигающая эмоциональная сила. То есть, это конечно, и род литературы. Публицистика и журналистика давно уже соотнесены как род литературы и способ её существования.

Богата публицистика и выразительными ресурсами. Как и художественная литература, она обладает значительной силой воздействия, использует самые разнообразные тропы, многообразные лексические и грамматические средства, имеет огромный пласт общеупотребительных фразеологических оборотов и риторических фигур.

Другой основной стилевой чертой публицистической речи является наличие стандарта. Следует учитывать, что газета (отчасти и другие виды публицистики) отличается существенным своеобразием условий языкового творчества: она создается в кратчайшие сроки, порой не дающие возможности довести до идеала обработку языкового материала. В то же время она создается не одним лицом, а множеством журналистов, которые готовят свои материалы часто в отрыве один от другого. На стилистику публицистической, прежде всего газетной, речи сильное влияние оказывает массовый характер коммуникации. Газета - одно из наиболее типичных средств массовой информации и пропаганды. Здесь массовым оказывается и адресат, и автор.

Уход личностного начала заметен сейчас не только в журналистике, но и в других сферах общественной деятельности, личность всё больше стирается, растворяется, становится комбинацией знаков; неким творческим носителем информации,

который путешествует по сети (феномен Интернета, технологий искусственного интеллекта) и никак уже не связан с конкретным лицом. Уход от публицистики в журналистику – тоже некоторое выражение этой тенденции: отказ от человека, чувствующего, вдохновлённого, которого нужно вдохновить, а также и от журналиста-личности. Нынешняя структура массового сознания является прагматически функциональной. Журналистика нового времени – журналистика констатации факта. Она наиболее функциональна, она констатирует, исполняет чей-то заказ. Всё это происходит оттого, что произошло большое расслоение общества (по сферам деятельности, по политическим взглядам, по финансовым интересам, по социальному статусу и мн.др.).

Материалом для создания оценочной газетно-публицистической лексики служит весь словарь литературного языка, хотя некоторые его разряды особенно продуктивны в публицистике. Воздействующая функция газетно-публицистического стиля особенно ярко проявляется в синтаксисе. Из разнообразного синтаксического репертуара публицистика отбирает конструкции, обладающие значительным потенциалом воздействия. Именно выразительностью привлекают публицистику конструкции разговорной речи. Они, как правило, сжаты, емки, лаконичны. Другое важное их качество – массовость, демократичность, доступность. На фоне книжного в целом синтаксиса публицистики разговорные конструкции выделяются стилистической новизной. Газетно-публицистический стиль характеризуется и своей системой жанров. Каждый жанр – это определенный способ организации речи, определенная речевая форма, в которой главную роль играет образ автора. Так, в художественной литературе законом становится именно несовпадение реальной личности писателя и лица, от имени которого ведется рассказ. Писатель как бы специально конструирует образ автора, организующий нередко сложное полифоническое повествование.

Для газетно-публицистического стиля характерно принципиальное совпадение автора и рассказчика. Это совпадение составляет главное отличие публицистической речи – ее «открытость», документальность, эмоциональность. Публицист прямо и непосредственно обращается к читателю со своими мыслями, чувствами, оценками. И в этом заключается сила и выразительность публицистики. Хотя в публицистике журналист – создатель произведения – и его авторское «я» полностью совпадают, образ автора как композиционно-речевая категория сохраняется, однако наполняется иным содержанием. Образ

автора в публицистике - это авторское «я» журналиста, характер его отношения к действительности (непосредственное описание, анализ, оценка, сообщение и т. д.). Применительно к каждому жанру это авторское «я», образ автора, имеет различную форму, характер. Например, в лид-статье журналист выступает как представитель общества, организации, союза и т. д. Здесь создается своеобразный коллективный образ автора. Более индивидуализирован, конкретен образ автора в очерке; весьма специфичен образ автора в фельетоне.

Многообразен и жанровый репертуар современной публицистики, не уступающий художественной литературе. Здесь и репортаж, и заметки, и хроникальная информация, и интервью, и передовая статья, и отчет, и очерк, и фельетон, и рецензия, и другие жанры.

Собственно, газета и конкретный журналист выступают не от имени какого-то одного лица или узкой группы лиц, но, как правило, выражают позицию миллионов единомышленников. Таким образом, в связи с этим одной из характерных стилистических черт публицистической, особенно газетной, речи является своеобразная собирательность, находящая свое выражение в особенностях значений и функционировании языковых единиц.

Список литературы:

1. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. М.: ФЛИНТА, 2020. 464 с.
2. Коньков В.И. Речевая структура газетного текста. СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1995. 158 с.
3. Стилистические особенности газетных жанров Лекции по спецкурсу / Л.М. Майданова; Урал. гос. ун-т им. А.М. Горького. Свердловск: УрГУ, 1987. 65 с.
4. Стилистика газетных жанров. [Г.Я. Солганик, М.К. Милых, В.П. Вомперский и др.]; под ред. Д.Э. Розенталя. Стилистика газетных жанров. Москва: Изд-во МГУ, 1981.
5. Русский язык и культура речи. Под ред. В. Черняк. М.: Высшая школа, 2002; 127 с.
6. Солганик Г.Я. Стилистика русского языка. М.: Дрофа, 1996; 348 с.
7. Шапошников В.Н. Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом отображении. М., 1998. С. 209
8. Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. Москва, 1980 год.

9. Кукушкина, Ю. Н. Журналистское произведение как явление публицистики /Н. Кукушкина // Актуальные проблемы гуманитарных наук: Всероссийская научно-практическая конференция, Нижневартовск, 20 февраля 2021 года. С. 448-451

10. Загидуллина М.В. 2018. Публицистика 2.0: к определению понятия. Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература, 15 (2): 220-235.

© Тлепбергенова А.А., Нуржанова Ш.С., 2025

УДК 811.51

Турдубаева Н.Ш.,

*канд. филол. наук, доцент КНУ имени Ж. Баласагына
г. Бишкек, Кыргызская Республика*

ЖУСУП БАЛАСАГЫН МЕНЕН МИФТАХЕТДИН АКМУЛЛАНЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ИДЕЯЛЫК- КӨРКӨМДҮК ПАРАЛЛЕЛДЕР, ЖЕ АКЫЛМАНДЫКТЫН ЭКИ НУРУНУН БИРИМДИГИ

Жусуп Баласагын менен Мифтахетдин Акмулланын чыгармачылыгын салыштырып, идеялык-көркөмдүк үндөштүктөрүн талдоо – бул эки улуу ойчулдун чыгармачылыгындагы жалпылыктарды жана айырмачылыктарды аныктоого мүмкүндүк берет. Экөөнүн тең чыгармачылыгында акылмандыкка, адеп-ахлакка жана социалдык адилеттүүлүккө умтулуу сыяктуу жалпы темалар бар. Маселен, Жусуп Баласагын XI кылымда жашап өткөн улуу түрк элдеринин, ойчулу, акыны жана илимпозу. Бул улуу ойчул, өз доорунун мыкты акыны эл-журтуна “Кутадгу билиг» («Кут билим») чыгармасын жаратып, аны Бугра Караханга тартуулап, “Хас Хажип” деген өкмөттүк наамга ээ болуп, карапайым эл-журтка акылмандыгы менен таанылган орто кылымдагы адабий мурастардын бири болгон.

Жусуп Баласагын XI кылымда жашап өткөн. **Алгач**, анын эл-журтка тартуулаган чыгармасынын негизги идеяларынын бири коомдо жашаган адамзатты акылмандуулукка, адилеттүүлүккө, адеп-ахлакка, билим берүүгө, мамлекетти башкарууга үйрөтүү болсо; **экинчиден**, чыгармасында адамдын коомдогу орду, башкаруучунун сапаттары, жакшы жашоонун принциптери тууралуу учкул сөздөрү, накыл кептери аркылуу ой жүгүртөт. Ал эми **Мифтахетдин Акмулла (Мифтахетдин Камалетдинович Камалетдинов)**: Акмулла деген анын каймана аты «акылдуу, адил мугалим» дегенди билдирет. XIX

кылымда жашаган башкыр акыны, ойчулу жана агартуучусу. Анын айырмачылыгы:

1. Чыгармаларында билимге умтулуу, социалдык адилетсиздикке каршы күрөшүү, эзүүгө каршы чыгуу темаларын көтөргөн.

2. Негизги идеялары: агартуучулук, гуманизм, эркиндик, теңдик, билимдин маанилүүлүгү.

Жусуп Баласагын жана Акмулла ар башка доордо жашап өтүшсө дагы, алардын “Кут билим” же “Асыл сөз” (Хикметле хүз) башкыр тилинде жарыяланган лирикалык ырларындагы көздөгөн идеологиялык багыттар менен үндөшүп кетет.

Ж.Баласагын менен Акмулланын чыгармаларынын идеялык-көркөмдүк үндөштүктөрү:

1. **Акылмандыкка умтулуу:** Экөө тең акылмандыкты эң жогорку баалуулук катары эсептешкен. Жусуп Баласагын акылмандыкты мамлекетти башкаруунун негизи деп билсе, Акмулла аны коомду өзгөртүүнүн жана жакшыртуунун куралы деп эсептеген. Маселен, Жусуп Баласагын чыгармасынын “**Билим менен акылдын асыл сапаттары жана пайдасы жөнүндө айтканы**” аттуу 10-бөлүмүндө: “Тилегеним сөз, окурмандар: акыл менен билим жөнүндө айтайын эмки сөзүмдү. Кара түндүн чырагы акыл болсо, ал эми билим, бул нурун ар бир адамга чачып, көңүлүн көтөрөт.

“Акыл, билим эр үчүн учкан канат, бул экөө менен эр азамат алга учат, -деп бир жеринде жазса, дагы бир жеринде: “Акыл менен эр киши даңкталат, билими менен эл жумушун аткарат”, -деп Ж.Баласагын жазат. Салыштырсак, автордун оюнда, илим, бул чынар сыяктуу, аны жашырсак дагы, ар дайым жыты буркурап турат. Билим, бул байлык, анда эч убакта жолдошчулук болбойт. Илим, билим адамга дайым кишен болуп, ал ар дайым аны жамандыктан сактап коёт. Бул жөнүндө түрк элдеринде макал бар. Аны көкүрөгүндө түйүп жүр. Ар дайым акылдууга өз акылы гана пайда болот. Билимдүүгө билим ар дайым тамак-аш жана кийим болот. Бирок, акылды ачуу жеңип, ал адамды шайтан жолго салат. Ал эми билимди, кызуу кандык жоюп, сыпаалыктан эсинен кетирет. Адамда дагы бир нече азаптуу касиеттер жашайт. Алардын баары адамды туура жолдон адаштырат. **Эң биринчи**, тилиндеги жалганчылык, **экинчиси**, убадасыз алдамчылык, **үчүнчүсү**, аракты эрмек күтүү, **дагы бири** – өжөр жана көк болуу, дагы бири **одонолук**, ал булгайт үйдү түтүн кылып, бүт баары куттуу качырат. Бул касиеттер кайра артка келбес жолду салып, адамды азапка салат. Булардын баарын окурманым окусун деп айттым дейт Жусуп Баласагын. Эми калганын өзү билет,

кандай кылат? -деп кайра окурмандарына суроо коёт. Бирок, тирүүлүктө бир гана мыйзам бар. Ал жакшылык кылуу менен элден урмат алуу жана достон сый күтүү. Мындай касиет душмандын да жүрөгүн жылытат. Жакшылыктын эч жаманы болбойт, андан дайым пайда келет. Анын пайдасынан башка зыяны жок, аны ар бир адам жүрөгүнөн сезүү керек. Ошентип, сөз баштайын, тирүүлүктүн жакшылыгынан жана билимдүүнүн сабактарынан айтып. Билимдүү менен акылдууга жакшылыктын белгилерин таанытсак, акылдуулук жаман менен акылсыздарды билип жүрөт. Ар бирөөндө билимсиз белги жашай турганын баамдай билүү керек. Окурманым дагы бир кепти билип алуу керек дейт автор. Адамдар кайсы учурда картайбайт? Акыл менен билими шайкеш келген эстүү адамдар өзүн сыпайы кармап, жакшылыгын элден аябай, жүрөгү таза, кеги жок жана өкүнүчтө жашабаган адамдар, бул дүйнөдө картайбайт. Ал эми жаманды миң түзөсөң да эч оңолбойт. Кайра сага акыл үйрөтөт. Айласыздан акылы жок деп кете берет. Алардын жүрөгү дайым муңга толот, -деп жазган. Бул жазгандарынын мааниси адамзат акылы менен ийгиликтерге жетип, коомдун алдыңкы даражалуу сыйга татыйт. Бирок, акыл менен билим бири-бирине шайкеш келиш керектигин да, Жусуп Баласагын унутта калтырбайт. Бул жагы азыркы коомдун да трагедиясы десек болот. Мындай идеяны Акмулла дагы улантып, лирикалык чыгармаларында жазат. Маселен, “Бошкорттарым, укчу керек” (Башкорттарым окуу керек) деген ырында Акмулла эл-журтун окууга жана билимге жетүү керектигин мындайча жазат.

Башкорттарым, укчу кэрэк, укчу кэрэк!

Арабызга назандар күп, укчу һирэк.

Аңгыра айгузан Уралдагы курккандай,

Эй, туғандар, назанлыктан куркыу кэрэк!

Илтифат ит: укчузалыр шәрафәттәр,

Яһиллыктан килә ятыр зур афәттәр.

Укыгандар күктә осор, һыуза йөзәр,

Юктыр унда әүлиәлек, кәрәмәттәр.

Укығанга был донъяла жәләл булыр,

Харам тигән күп шәйзәр хәләл булыр.

Ырыс, дәүләт шишмәһен асам тиһәң,

Гилем-һөнәр берзән-бер әмәл булыр. [1, 4.]

Акмулланын башкыр тилинде жазылган ырын окусаңыз эч кандай котормочу керек эмес. Тындап окуган адамга түшүнүктүү. Түрк элдерибиз, биздин түпкү тегибиз бир деген теориялык ойлордун чындыгы байкалып турат. Акмулла лирикалык чыгармасын төрт куплетте жазган. Ал башкыр элдерин окууга умтулуу керек, билим

окуу, окуу жана окуу менен кирет деген түшүнүк берген. Анын баамында наадандык өтө коркунучтуу адат, андан Уралдагы аюудай качуу керектигин белгилеп өтүп, элине кайрадан суранып, ар дайым окууда береке болорун, эгерде окубаса чоң кырсыкка кабыларын, ал эми окуп, терең билип алгандар асманга, же ааламга учуп, терең деңизди кечип, сууну сүзүп, алыскы сапарга чыгаарын, ким көп окуса, бул дүйнөдө адал менен өтөөрүн жазган. Анын түшүнүгүндө байлыкка жетүүнүн багыты мамлекеттин булагын ачып алуу менен билимге ээ болуп, оор жолдордун чече турган түйүндөрүн чече билүү. Анын дагы аракети саатты алдыга жылдырып, түн менен күн жоктой сезип, татыктуу билимге, акылга ээ болуу. Акмулланын терең түшүнүгүндө тирүү жандык үчүн билим арыстандан да күчтүү болот деген ойду окурмандарына жеткирет. Ал эми Жусуп Баласагын 7-бөлүмүндө Жусуп Баласагын: Тил арыстан – босоңдо комдонгон,

Бошоп кетсе – өз башыңды жеп койгон, - деп жазса, [2, 43.] **“Бийликке ылайык бектин кандай болушу керектиги жөнүндө айтканы”** деген 28-бөлүмдө, эң башкысы, бекке керек калыстык. Бекке керек, жүрөктүү эл азаматтар, баатырдык. Душманына эрдик менен жооп берген. Эгерде шер арстан башчы болсо иттерге, арстандай сүр көрсөтөт иттер да! Эгер арстан иттер көзүн караса, анда куйрук кыпчыйт, алар дагы итке жараша! -деген ойлору менен акылдуулук менен бектин милдеттери айтылса, **“Өгдүлмиш Одгурмышка бектерге кантип кызмат кылуу керектиги туурасында айтканы”** аттуу 47-бөлүмдө болсо, бекке жакын болдум деп, эсирбегин. Алар куттун адамдары, алар амалын табат. Чочулап тур, канча жакын тарткан сайын. Бек болуп турат, бирде – суу, бирде – от, бир күлдүрсө, ыйлатат бир салып чуу. Жакындап, байкагын үч жагын: хандын каары, агын суу, ал – өрт жана жалын. Ал окшойт ачуусу келгенде, сүрдүү арстанга, сылап турсаң, жумшарат жибекке окшоп. Сураса, кебинди айт, чакырса кир. Көп уксаң да, уктагандай болуп жүр. Көзүң көрсө, көрбөгөндөй болуп кал. Эң негизи үч нерседен өзүңдү алыс карма: өкүм болбо, ач көздүктү унуткун, калпты айтпа. Кызматчынын кармай турган негизги эрежелери тууралуу окурмандарына накыл сөздөрү менен айткан. Ошентип, Жусуп Баласагын жана Акмулла өздөрүнүн ой жүгүртүүсүндө билим менен акылга ээ болсоң, арстан сыяктуу сүрүң болот, ал баарынан күчтүү жана бийик деген ойлорун окурмандарына таанытышкан. Экөөнүн бийик туткан ишенимдеринин бири - арстандын да сүрүнөн күчтүү болгон нерсе, бул акыл менен билим экендигин, башкаруучунун, же кызматчынын жанында жүргөн адамдар ушул бийик касиеттерди унутта калтырбашы керектигин эске салып беришет.

2. Адеп-ахлактык баалуулуктар: Жусуп Баласагын да, Акмулла да адеп-ахлактык тазалыкты, чынчылдыкты жана адилеттүүлүктү баарынан жогору коюшкан. Алар адамдарды бири-бирине боорукер болууга, алсызды коргоого жана зулумдукка каршы турууга чакырышкан. Маселен, Жусуп Баласагын **“Битигчи (катчы) кандай болушу керектиги жөнүндө Өгдүлмиштин Ээликке айтканы”** аттуу 34-бөлүмдө мамлекеттин катчысынын негизги касиеттеринин бири, ал элди таамай караган, көзү ток, көөнү таза, боорукер болуш керек. Дүйнөгө суктанбаган, кишилердин мал - мүлкүнө алданбаган, арак ичпеген, жаман ишке такыр жолобогон, ар дайым кызматында болуп, ишти татыктуу жана шашыла аткарган милдетти мойнуна алышы керектигин айтып келип, азыркы падышанын мыкты эки кызматчысы бар. Бири – катчы, катты суудай агызган; бири – элчи тилинен май тамызган. Эгерде жаңжал чыкса, экөөнү кошот, баарын тартып, ынтымакка тартып, тирүүлүктүн жашоодогу адеп-ахлактык баалуулуктарды окурмандарына жеткирүүгө аракет кылат. Ал эми Акмулла “Мен оорудум зындан”, “Заманбап окумуштууларга”, “Эгер мусулмандар окуса”, “Достук”, “Ууру”, “Дүйнө”, “Эгер сен жалгыз болсоң, досум”, “Анын бактысы ойгонду”, “Сиз ошентип ойлойсузбу?”, “Билимдеги жаштык” аттуу ырларында Жусуп Баласагынга окшоп, жалпы адамзаттык багытта айтпастан, жекече ой жүгүртүү менен ар бир жашаган адамга тирүүлүктүн мыйзамдарын ирети менен жазууга багыт алганын байкоого болот.

3. Билимдин маанилүүлүгү: Экөө тең билимди адамдын өнүгүүсүнүн жана коомдун прогрессинин негизги шарты деп эсептешкен. Жусуп Баласагын билимдүү адам гана мамлекетти туура башкара алат десе, Акмулла билимдүү адам гана өз укугун коргой алат деп эсептеген. Жусуп Баласагын билимдүүнүн маанилүүлүгү тууралу 8-бөлүмдө сөз кылат. Ал: “Мен билимдүүлөр менен сүйлөшөм, билимсиздерге көңүл бура албайм, убактым жок деп, өз окурманына эскертем. Билимсиздердин колдоруна эч нерсе да келбесе дагы, элди салат бушайманга, жалган сөздөрүн айтуу менен тирүүлүктө туура жолдон адаштырат. Эмнеге заман ушуга барды? Эмне үчүн элдер билимсизди ортого салып, аны тартипке чакырбайт? Же бул дагы тирүүлүктүн сабактарыбы? Бирок, жашоонун түбөлүгүн орнотуу үчүн билим керек. Акыл менен дүйнөнү кармап туруу керек болсо, билим менен элди тарбиялоо керек”, - деген ой жүгүртүүсүн окурмандарына жеткиргенге аракет кылса, Акмулла “Насыхаттар” аттуу ырында **биринчи** ишеними акыреттеги дүйнө, **экинчи** эң кымбат нерсе, бул жүрөгүнөн таза жашап, эч бир тирүү жанга жамандык ойлобо, **үчүнчүсү** – акылмандык, **төртүнчүсү** – туура жолго түшүү,

бешинчиси - адеп, бул ыйман жолуна алып келет, **алтынчысы** – сабырдуулук, **жетинчиси** - асылдыкты баалоо болуп, бул эрежелерди акылдуу сезип, жолдош катары бекем кармай алат деген ойлорун окурмандарына сунуштаган.

4.Социалдык адилеттүүлүк:Экөө тең коомдогу адилетсиздикке каршы чыгышкан. Жусуп Баласагын башкаруучуларды адилеттүү болууга чакырса, Акмулла эзилген элдин үнүн көтөрүп, эркиндикке жана теңдикке умтулган. Жусуп Баласагын чыгарманын окуясынан алып мындайча чечмелеп берген. Чыгармада баяндалып берилгендей, күндөрдүн биринде Айтолду падыша Күнтуудунун үстүнө кирип, анын үч буту бири-бирине ашталбаган тактыда олтурганын, колунда өткүр канжар бычак, оң жагында шекер, сол жагында уу турганын көрөт да, бул жоруктун маанисин падыша Күнтуудунан сурайт. Анда падыша Күнтууду Элик: “ Мен адилет боломун, менде мыйзам – ченем бар. Ал мыйзамдын белгилерин айтып берейин. Мен олтурган тактаны абайлап карап көрсөң, анын үч буту эле бар. Үч буту бар такта, эч качан кыйшайбайт. Ар дайым аны үч буту бекем тиреп турат. Ал ордуна жыл албайт. Эгерде кокус, үчтүн бирөөсү суурулуп кетсе, экөө кошо сынып, анын үстүндө олтурган падыша жерге тиер. Ал эми төртөө болсо, бирөө куласа, калганы тиреп калат”, -деп отурган тактасынын маанисин чечмелеп берет. Бул сүрөттөөнүн символикалык маанисин чечмелесек, анда мамлекетти башкаруунун элементтерин окурмандарына философиялык ой жүгүртүү менен таанытууга багыт алган. Жусуп Баласагындын жазуусунда, үч буттуу бири-бирине ашталбаган такта – чыныгы адилеттүүлүктүн маанисин чагылдырган символдук белги катары баамдоого болот. **Биринчиден**, үч буттуу тактай кыйшайбастан түз тургандай, мамлекеттеги адилеттүүлүк да ушундай бекем туруусу керек. Эгерде бирөө эле кыйшайып кетсе, анда баардыгы кошо артынан кеткендей, адилеттүүлүк жоголо баштайт. **Экинчиден**, канжар – элдин ишин кечендетпей, тез жана чечкиндүүлүк менен чечүүнүн символу. **Үчүнчү**, шекер – зулумдуктун азабынан кыйналып, адилет издеп келгендерге берилүүчү символ. Төртүнчү, уу – элди эзип, адилеттиктен четтеген кишиге сунулуучу символ катары түшүнүү керек. [3, 123.] Ошентип, башкы каарман падыша Күнтуудунун символдук белгилеринин бири Күн ар дайым өзүнүн нурун баарына тегиз чачкандай, падыша да баарына бирдей, тең караган адилеттүү мыйзамдын бири болушу керек. Эгерде адилеттүү бийлик жүргүзүлсө, анда падышанын казынасы байып, элге жыргалчылык заман келерине Жусуп Баласагын өзүнүн терең түшүнүгүндө ишенген. Ошондуктан, кыргыз элинде

байыртадан бери *«туура бийде тууган жок, тууганчыл бийде ыйман жок»* деп бекеринен айтылып калбаса керек. Мындай ой жүгүртүү менен Жусуп Баласагын окурмандарына жогорудагыдай окуяны киргизүү менен сүрөттөсө, Акмулла ар бир поэтикалык саптары аркылуу чечмелеп берүүгө багыт алганы байкалат. **Ошондой эле, эки акындын бири-биринен өз алдынча айырмаланган айырмачылыктары да бар:**

1. Жусуп Баласагын көбүнчө мамлекеттик башкаруу жана саясий философия маселелерине көңүл бурса, Акмулла социалдык жана агартуучулук идеяларды көбүрөөк көтөргөн. Акмулланын 2023-жылы башкыр тилинде чыккан “Асыл сөз” (Хикметле хүз) лирикалык ырларынын бардыгы социалдык багытты көрсөтүү менен андагы жашаган адамдарга акыл -кеңешин, баалай турган асылдарын, кудайдын буйруктарын аткаруу керектигин, ага билимди көтөрүү керектигин, ар бир инсан тирүүлүктүн милдетин татыктуу аткарышы милдеттүү экендигин жазган. Мындай караганда бардыгы лирикалык чыгарма.

2. Жусуп Баласагын феодалдык коомдогу түзүлгөн коомдук шарттардын дидактикалык багыттарын чагылдырса, Акмулла капиталисттик мамилелердин өнүгүү шартында жашап, демократиялык идеяларды жактаган. Ооба, ар бирөөнө таандык көркөм сүрөттөөлөрү бар. Экөө эки башка замандын өкүлдөрү. Бирок, Жусуп Баласагын Карахандар доорунда жашап, андагы карапайым элдер менен башкаруучулардын ортосунда түзүлгөн кырдаалдарды терең түшүнүп, өзү жашаган коомдогу он, терс көрүнүштөрдү ачык айта албай келгендиктен, “Кут билим” чыгармасы жаралгандай сезим калтырат. Анткени, чыгарманын мазмуну ар дайым окурманына акыл-насаат, учкул сөздөр менен айтууну максат көздөйт. Акмулла болсо, өз коомунун акыны. Анын поэзиясы өзүнүн сезиминде калган акыл менен билим, акылсыз менен билимсиз ортосунда түзүлгөн кырдаалдарды лирикалык ырлары менен чечмелеп бергени менен айырмаланат. Маселен, “Нургали Хазретке ачык кат” аттуу чыгармасы буга жооп берет.

3. Жусуп Баласагын көбүнчө дидактикалык мүнөздөгү чыгармаларды жаратса, Акмулла лирикалык ырлары менен кеңири белгилүү. Тагыраак айтканда, Жусуп Баласагындын чыгармасы 85 баптан турат.[4, 167.] Анын мазмуну боюнча дидактикалык чыгарма катары бааланат. Себеби, чыгармасындагы ар бир сабы, сөздөрү учкул, макал-лакап сөздөрүнөн куралган. Ар бир сабын окуп отуруп ыракат аласың. Акмулла болсо, көпчүлүк акындардай болуп, коомдун көрүнүшүн, андагы жашоону эргүү менен жазган. Акындар көбүнчө

ою туура келип калган жердеги көрүнүштү көркөм элестөө менен жазганы байкалат. Бул жагынан Акмулла Жусуп Баласагындын бир чыгарма түрүндө жаратып, окурмандарына жеткирбесе дагы, ырлары менен өз дооруна үн кошуп турганын байкоого болот.

Ошону менен катар Жусуп Баласагын менен Акмулланын чыгармаларында төмөнкүдөй параллелдерди байкоого болот:

1.Адамгерчиликке жана адеп-ахлакка басым жасоо:Эки акын тең өз чыгармаларында адамгерчиликтүү болууга, адеп-ахлакты сактоого чакырышат. Алар адилеттүүлүктү, чынчылдыкты жана боорукердикти жогору баалашат. Негизи эле, кайсы мезгилдин акыны, же жазуучусу болбосун, акыл эстүү адамдарды ар дайым адамгерчиликке, ыйманды бийик сактоого үндөйт. Бул жыганан Жусуп Баласагын, Акмулла экөө тең бири-биринен калбайт. Экөөнүн жараткан саптарынын мааниси, ар дайым идеялык параллелдер жаралганын далилдейт.

2. Билимге умтулуу:Жусуп Баласагын да, Акмулла да билимдин маанилүүлүгүн баса белгилешет. Алар жаштарды билим алууга, илим-билимди өздөштүрүүгө үндөшүп, бирок акыреттик дүйнөгө көбүрөөк бай ийип калганы байкалат. Жусуп Баласагын ислам диний түшүнүгү күчөп турган мезгилде өз доорун өмүр сүрсө, Акмулланын дагы түшүнүгү, же баасы Ж.Баласагынга окшоп кетет. Ал дагы диндин сабактарын окурмандарына жеткирүүгө аракет кылат. Жусуп Баласагын динди баалап, окуй алган адам, билимге умтулат. Акмулланын түшүнүгүндө дагы ошол ой өкүм сүрөт.

3.Коомдогу терс көрүнүштөрдү сындашы:Эки акын тең коомдогу адилетсиздикти, зулумдукту, көрө албастыкты жана башка терс көрүнүштөрдү сындашат. Алар элди биримдикке, ынтымакка чакырышат. Жусуп Баласагын мындай коомдогу адилетсиздикти сыңдоо үчүн чыгармасынын сюжеттик-тематикалык маңызын мындайча жазган. Анын «Кут билим» чыгармасынын композициялык курулушун төрт каармандын суроо-жооптору аркылуу жүзөгө ашырат. Бул төрт каармандын диалогдору коомдо мыйзам катары түзүлүп калган маселелердин өзгөчөлүктөрүн, башкача айтканда, падышанын, вазирдин, аскер башчысынын, казына ээсинин, падыша кеңешчисинин, элчинин милдеттери, илимпоздор, акындар, кол өнөрчүлөр, дарыгерлер, соодагерлер, дыйкандар, малчылар сыяктуу ар түрдүү кесиптеги адамдардын өзгөчөлүктөрү жана аларга кандай мамиле кылуу керек экендиги тууралуу, билим алуу, таалим-тарбия берүү, үйлөнүү, балдарды тарбиялоо, конокко чакыруу, конокко баруунун этикасы өндүү ар бир үй-бүлөгө керектүү маселелерди жайгаштыруу тууралуу өзүнүн эң зарыл жана баалуу көз караштарын

жазган. Мындай жашоонун маңызына ылайык көтөрүлгөн маселелер ар бир улут, ар бир мамлекет үчүн керектүү да, пайдалуу да болорун билген ойчул философ Жусуп Баласагын өзүнүн «Кут билим» чыгармасында символдук образдарды пайдалануу менен чечмелеп берген. Мисалы, падыша Күнтууду – адилеттиктин символу, падышанын вазири Айтолду – дөөлөттүн, бакыттын символу, вазирдин уулу Өгдүлмүш – акылдын символу, вазирдин тууганы Одгурмуш – каниеттин символу. Мына ушул 4 символдук образдын көздөгөн максаттары мамлекеттин бийиктигин сактоо менен баалуулугун көтөрүү болуп саналат

4.Тилдин мааниси:Экөө тең эне тилдин маанисин жогору баалап, аны сактоого жана өнүктүрүүгө чакырышкан. Ж.Баласагын менен Акмулланын ортосунда түзүлгөн параллелдердин бири, бул тилдин пайда-зыянын көркөм поэтикалык тил саптар менен сүрөттөп, тилдин зыянын, анын оордугун, же тескерисинче, тилдин асылдыгын кеңири айтып, аларды чечмелеп бергени менен баамдоого болот. Жусуп Баласагын тил, бул бир учурда ыракат десе, бир учурда душман деп жазса, Акмулла “Акыл” аттуу ырында тил менен акылыңды топтой аласың, же тескерисинче билимсиз экениңди көрсөтүүгө бел байлайсың деп жазган. Экөөнүн саптарындагы параллелдер тилдин табияттык жаралуусундагы оң, терс кылыктарын окурмандарына таанытуу болуп саналат. Албетте, тилдин пайдасы, зыяны, кусуру да бар экенин Ж.Баласагын да, Акмулла да терең түшүнгөн.

5. Динге болгон көз караш:Эки акындын тең чыгармаларында диний мотивдер кездешет, бирок алар динди фанатизмге айландырбоого, анын чыныгы маанисин түшүнүүгө чакырышат. Бул параллелдер эки акындын тең чыгармалары жалпы адамзаттык баалуулуктарга негизделгенин, алардын элди адептүүлүккө, билимдүүлүккө жана биримдикке чакыргандыгын көрсөтүп турат.

Кыргыз адабиятынын классиги Жусуп Баласагын менен татар-башкыр адабиятынын көрүнүктүү өкүлү Мифтахетдин Акмулланын чыгармачылыгын салыштырып кароо – эки элдин руханий жакындыгын айкын көрсөтүп, адабий байланыштарын тереңдетүүгө өбөлгө түзөт. Эки акындын чыгармаларында агартуучулук идеялар, адамгерчиликтик мотивдер, коомдогу адилетсиздикке каршы күрөш сыяктуу жалпылыктар орун алган. Жусуп Баласагын өзүнүн “Кутадгу билиг” чыгармасында билимдүүлүктү, адептүүлүктү, акылмандуулукту даңазалап, коомду алдыга жылдыруунун негизги шарты катары эсептейт. Акмулла да өз

ырларында элди билимге чакырып, наадандыктан арылууга үндөйт. Экөө тең билимди ыймандуулук менен айкалыштырып, чыныгы адамдык сапатка жетүүнүн жолу катары көрсөтүшөт. Мындан тышкары, эки акын тең чыгармаларында социалдык теңсиздикти, зулумдукту ашкерелеп, адилеттүүлүк үчүн күрөш жүргүзүшөт.

Жусуп Баласагын башкаруучу кызматкерлердин адилетсиздигин сындаса, Акмулла жергиликтүү бай-манаптардын эзүүсүнө каршы чыгат. Экөө тең элдин үнү болуп, акыйкаттыктын жарчысы катары таанылат.

Албетте, эки акындын чыгармачылыгында айырмачылыктар да бар. Бирок, алардын идеялык мазмунундагы жалпылыктар эки элдин адабиятынын биримдигин, руханий жакындыгын далилдеп турат. Эки акындын чыгармаларын изилдөө аркылуу кыргыз-татар адабий байланыштарын ого бетер чыңдоого болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Акмулла. Хикметле хүз: шигырлар / Өфө: Китап, 2023. 168 бет.
2. Жусуп Баласагын. Кутту билим. Бишкек: Бийиктик плюс, 2024. 637 бет.
3. Турдубаева Н. Жусуп Баласагындын “Кутадгу билиг” дастаны жана түрк тилдериндеги котормолору. Бишкек: Паритет, 2016, 167 бет.
4. Жусуп Баласагын. Кут билим. Бишкек: Алтын тамга, 2025, 212 бет.

© Турдубаева Н.Ш., 2025

УДК 821 (575.2)

Устабаева Г.К.,

*И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин Мамлекеттик тил жана маданият институтунун
доцент м.а., ф.и.к.*

Бишкек шаары, Кыргыз Республикасы

Б.УСУБАЛИЕВДИН АҢГЕМЕЛЕРИНДЕ ЖАШОО, ӨМҮР, ӨЛҮМ, ТАГДЫР СЫЯКТУУ ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙЛОРДУН ТЕРЕҢ ИШТЕЛИШИ

Чынында кыргыз адабиятында жашоо, өмүр, өлүм, тагдыр сыяктуу философиялык ойлор Орхон-Енисей таш жазма эстеликтеринен баштап, орто кылымдагы адабий мурастарда, андан бери жазгыч, олуя, төкмө акындарда, профессионал жазуучу -

акындардын чыгарамаларында түбөлүктүү темалардын бири катары жазылып да, терең философиялык ой-жүгүртүлүп, чийеленип, чечмеленип келген. Маселен, Орхон-Енисей таш жазма эстеликтеринде:

“...(1. 19) бизге жаңылгандыгы үчүн кан өлдү, буйрук берүүчүлөрү, бектери дагы өлдү. Он ок эли азап көрдү. Ата-бабыз тутунган жер-суу ээсиз болбосун деп, аз элди курап жаратып...

...(2. 20) Барсбек эле, мында каган атагын биз бердик. Синдимди жар кылып бердим. Өзү жаңылды, каны өлдү. Эли күң, кул болду...” [1, 50-59-б.б.]; Жусуп Баласагындын “Кут билим” дастанында:

Жаштык өтөт, өмүр бүтөт элирген,
Бу дүйнө — түш, сен да өтөсүң өмүрдөн.
Өмүрүңдү Ата Журтка арнасаң,
Жыргап-куунап кор болбойсуң эч качан.
Эстүүлөрдүн айткандарын билгин сен,
«Эч ким качып кутула албайт өлүмдөн»
Бул дүйнөгө далай эрлер келишкен,
Жашап, өнүп, кез келгенде өлүшкөн.
Бек болсоң да, кул болсоң да бүт баары,
Өлөт бир күн, артта калат аттары,
Эми келди сенин дагы кезегиң,
Моюн сунуп, жакшы ишинди өтөгүн. [2,276-б.];

Токтогул Сатылгановдун “Өмүр” аттуу белгилүү ырында:

Жибек оңбос болсочу,
Жигит өлбөс болсочу.
Жигит менен кыз өлсө,

Деги жерге көмбөс болсочу [3, 74-б.]; Ч.Айтматовдун «Дегиз бойлой жорткон ала дөбөт» романында: «...өлөр алдында ушинтип айтып кетсе арман болбос эле, бирок айтууга чоло калбады. Эң элен ашып кетсе, Кирск дагы эки, үч күн жашай алаар, андан ашып кетпейт, – шордуу ата ушуну жакшы билип отурат. Уулум деп, өзү өлүп бара жатканына кыйналбады, акылына сыйбай азабы өзөгүн өрттөп, жанын кыйнап жатканы – баласы да өлүп, ошону менен тукум курут болгону кыйнап жатты...” [4,300-б.]. Бул ар башка доордогу өмүр, өлүм, жашоо, тагдыр ж.б. тууралуу айтылган ойлордон алынган мисалдар. Биринчисинде мамлекетти түптөгөн баатыр улуунун душмандар тарабынан набыт болгону менен анын адамкерчилиги, мекенин сүйгөн, элин сүйгөн баатыр уулу тууралуу кеп болуп кошок формасында т.а. аза тартуу мотиви жатат.

Экинчисинде мамлекетти түптөө үчүн билимдүү уулдары болуусу шарт экени, алар мекенге кызмат өтөөгө өмүр арнашы керектиги, адамзатты билим алууга, мекенге кызмат кылууга кылган чакырыктары, үчүнчүсүндө, жашоодогу көптү үмүттөндүргөн жаштар өлбөс болсочу деген тилек, жаш өлсө дагы аны жерге ыраа көрбөгөндүк жатса, акыркы чыгармада жаш жеткинчектин өмүрү үчүн бүтүндөй бир доор курмандыкка барып, анын өмүрүн сактап калуу менен бир муунду сактоо, тукумду улоо идеясы көтөрүлөт. Бул чыныгы жашоонун маңызы, урааны. Бардык доордо өмүргө, өлүмгө, жашоого, тагдырга жасаган мамиле бир. Айырмасы анча деле билинбейт. Бир гана баары келечек муун үчүн кам көргөндүгү, тарыхый чындык ачык айтылып, идеализацияланат.

Бул темалар Б.Усубалиевдин аңгемелеринде көтөрүлөт, бирок чечмелениши такыр башка. Анткени коомдун өзгөргөнү менен анда жашаган коомчулуктун да көз караштары өзгөргөнү менен байланыштуу. Өзгөчө жазуучунун “Зоока” (Усубалиев Б. Зоока. Аңгемелер. -Бишкек, “Улуу тоолор”. -2023, -360 б.) аңгемелер жыйнагына кирген “Чымчыктар сайрап жатат”, “Көмгөндөр”, “Он эки элек...”, “Союп салшыптыр” аттуу аңгемелеринде адамдын тагдыры, жашоонун мааниси жана маңызы, өлүмдүн ары коркунуч, ары айбаттуу чындыгы, өмүрдүн уланышы, анын ар дайым өлүм менен параллел каралуусу, деги эле адам баласы дал ушул философиялык түшүнүктү кай тараптан андап, чечүүгө бел байлай алат, ошол тууралуу чыңалууларды бере алган. Жазуучу өзү тастыктагандай анын өлүм тууралуу жазган аңгемелери абдан көп. Маселен, «Акча», «Бука», «Түн», «Көмгөндөр» ж.б. Жазуучунун көкүрөгүн эзген нерсе бул - анын ички күнгүрөөсү, толгонуусу. Кыргыз элинин байыртадан бери келе жаткан ата-салтынын жоголуп бара жатканына толгонот. Ошону менен бирге коомдук турмушта кездеше калуучу табытты эки – үч киши барып, эптеп сөөктү жашырып кайра кайткан көрүнүштүн өзү наркка жатпасын коомго жарыялайт (“Көмгөндөр”). Чын эле өлгөн адамдардын жаны бул жашоодан кеткенден кийин ит өлүгү сыяктуу мамиле жасалып, сыйдан кетип, нарк баалуулуктун баары көргө кирген адам менен чогуу көмүлүп жок болуп калабы деген суроону коёт. Сөөктү коюп келүүнү ата-бабанын, улуттук баалуулуктун бир белгиси катары карманат. Сөөктү үч күн кармоонун өзүндө чоң философия жашырылганын баса белгилеп көрсөтөт. Анткени жакын адамдардан айрылуу бул—психологиялык, моралдык жактан адамды кризиске алып келчү катаал кырдаалдардын, чыңалуунун бири. Эгер, боз үйдүн ичиндеги сөөктүн жанында бугун чыгара ыйлап алган адам ар түрдүү оорудан жабыр тартпай, стресстик абалдан ылдам чыгаарын

кыргыз эли жакшы түшүнө билген. Ошондуктан сөөктү үч күн кармаган. Ошону менен катар сырттан келген жакын адамдар, көптөн бери жолугушпай жүргөндөр, ошол жерден жоолугушуп бири биринин абалдарын сурап, таарынычтар болсо кечиришип турууга түзүлгөн мүмкүнчүлүктөрдүн бири катары карап, ошол жерде жоолугуп пикир алышуунун өзү туугандык ажырымды бириктирип, катышып жүрүшкөн болсо, андан ары бекемдеп турган күч катары эсептейт. Анын философиясы - мына ушунда. Ал эми бүгүнкү күндөгү ар тараптуу өзгөрүүлөр кыргыз элинин нарктуулугуна доо кетээринен шек санабайт [5].

Жазуучу өлүм темасына келгенде мына ушул көрүнүштү, ушул проблеманы алып чыгууга батынган. Бул толгонуулар анын “Көмгөдөр” аттуу аңгмесинде терең иштелип берилген. Айылдан шаарга келген адамдар бир топко чейин айылдан көргөн тарбиясын унутпай келишет эмеспи. Ошондой күндөрдүн биринде шаардагы кабат үйлөрүнүн биринде кошуна катары жашагандардын бирөөсүнүн баласы кайтыш болуп, биринин үстүнө бири салынган батырлерден сөөк ээсинин үйүн таба алышпай, ар бир квартираны чырылдагын басып издеп табабыз деп, бушайманга түшүшүп убараланган кошуналардын картинасы тартылат. Акыры эшигинин алдында жок дегенде бирин-экин кишилер болот чыгар деп, кабаттан кабатка издеп, акыры көзгө тааныш кичинекей баланы тааный калышып, сурап отуруп, сөөк чыга турган батырди араң табышкан кыргыз кошуналар жөнүндө жазылган. Анысы аз келгенсип, сөөктү жашыра келгендеги адам баласынын жалгыздыгы тууралуу толгонуулар, психологиялык чегинүүлөр жазуучу тарабынан жогорку чеберчиликте иштелип берилген. Чыгарманы окуган адам ар түрдүү толгонууларга кабылат. Адам өзүнүн жашоосунда жалгыз экендигин, ал ошол көр үстүндө гана топурак маркумга салганы барганда гана билинээрин, көргө сөөк менен чогуу эч ким бирге жатпасын, ал жалгыз болоорун, жашоонун өзүндө адам баласы жалгыз калаарын, башына мүшкүл түшкөндө да, жалгыздык менен чечилээрин окурмандардын алдына таамай чечмелеп берет. Ошону менен бирге эзелтен бери келе жаткан кыргыздагы сөөк коюу салтынын бузулуп бара жаткандыгы жөнүндө кабар кылган. Болбосо, көр үстүнө кыргыз аялзаты эч качан басып келбестиги унутулуп, баланын энеси кошо келгенин, сөөк эч качан үч гана киши менен келип, көргөн көзүнө ишене албай, үч кишини кайра-кайра санап, таңданып бүтө алабаганын, деги эле кыргыз эли көптөп келип, бир ууч топурак салуу менен (бир эсе адамдык парздан кутулган болсо, бир эсе моралдык жактан жакынын жоготкон адамга колдоо катары) бир заматта аны жашырып таштаган мыкты жөрөлгө

экенин көрсөтөт. Кыргыз үчүн бир ууч топурак да баалуу жана мааниси терең экенин белгилейт. Ал эми бир заматта жашырып кетишкен экинчи бир жердеги көрүнүштүн өзү да ата салтка туура келбеген, нарктын бузулуп бара жатканын жашыра алган эмес. Катар жерге берилген адамдарды да жерге жашырып жатканда, социалдык статустарына карап баа берилгени кандим көрүнүш катары калыптанып бара жатканын күндүн проблемасы катары алып чыккан. Кошуна баланы жашырууга келгендердин көптүгүнөн, анын үстүнө бейит үстүндө сүйлөнүп жаткан сөздөрдөн улам, мүрзөгө жашыруу узакка созулуп, ал эми экинчи бир жерде теңселе басып келген эки-үч киши теңселе отуруп, алып келинген сөөктү силкип түшүрүп, силкип көргө киргизип, ай-буйга жеткирбей итти көмгөндөй, жашыра салып, изин сууткан көрүнүш жазуучуну ойго салган. Жазуучу мына ушул сүрөттөөлөрдөн жалгыздык жөнүндөгү философиялуу ой-толгоосун алып чыккан: *“Жалгыз калуу кандай коркунучтуу. Бул жерде адамдар көп. Таанышы бар. Бейтаанышы бар. Баары бир жалгыз калган сыяктуусуң. Көр жаныңда турганда дайыма жалгыз экениңди сезесиң. Эл көп болсо да. Жер кучагында жаткандар, жок көмүлүп жаткандар канча? Баары жалгыз. Алардын шору өлгөндүгүндө эмес, жалгыздыгында. Алардын жанында турганда кандайдыр бир сырдуу нерсе саа ушинтип шыбырап жаткансыйт. Ким билет, ошон үчүн бул жерде жайнаган элдин арасында өзүңдү жалгыз сезерсиң...”* [6] же болбосо, *«...Түбөлүгүң жалгыз турбайбы, демек, дайыма жалгыз экенсиң да. Кызык, анда эмне үчүн түбөлүк жашоо дейбиз. Бейит түбөлүк жайың болгон соң, түбөлүк жашоо дегенди ким ойлоп тапкан дейм да. Ооба, сөзсүз карап чыгуу керек, сөөк түбөлүк жайында кең-кесири: турса төбөсү, сунса аягы тийбегендей күн көрүш (!) керек. Ошон үчүн көрдү бир сыйра карап коюу парз»* [6]. Аңгемедеги эң башкы олуттуу темалардын бири кабаттан кабат болуп кошуна жашаган кыргыздар, бири бирин тааныбай, кимиси кайсы кабаттан орун аларын аңдап-сезбеген деңгээлге жеткенин, экинчиден, кыргыздын эзелтеден бери келе жаткан салтына туура келбеген аялзатынын мүрзө башына келгени, үчүнчүдөн сөөктү жерге жашырууга келгенде, анын ким экенине карабай адамдык акырыкы сый аяр мамиленин жасалбай, бузулушу, төртүнчүдөн, салтты, наркты эске албастан өзүм билемдикке баруу бул улуттук баалуу белгилердин акырындык менен кетилип отуруп, жок болуп кетүү коркунучу турганын адамзат алдына койгон. Жазуучунун жалгыздык, адат, салт, жашоонун кандайдыр бир тереңдигине жутулуп бара жаткан нарктуулук тууралуу толгонууларды жогорку деңгээлде. Чынында, бул - күндүн проблемасы. Бул тууралуу жазуучу өзү да: *«Бир үйдө*

жашап жүрүп каарманыбыздын үйүн таппай койгонубуз, батирилдерден темселеп издегенибиз ошонун баары чындык. Аял кишилер ал жакка барбайт эми. Айрыкча бала кезде ким өлсө да бүтүндөй айыл, коңшу төрт-беш айылдан кишилер келип көмүшчү. Бир ирет бир адамды узатып жатканда, жаныбызга дагы бир өлүк коюлду. Беш-алты эле адам келиптир. Көзгө жаман көрүндү. Бир итти көмүп кеткендей эле болуп калды. Мындай көрүнүштөр көбөйүп баратат. Биз чоң нерседен ажырап баратабыз. Бүтүндөй бир ааламдан ажырап баратабыз. Барып топурак салып коюштун өзү канчалык нерсе, үн чыгарып туруштун өзү канчалык нерсе. Өлгөндөн кийин жылуу бойдон коюш керек деп жатышат. Биздин өзүбүздүн салтыбыз бар. Үч күн болгон бала-бакырасын, тууган-туушканын күтүш керек. Үч күндүн чоң философиясы бар. Кездешпегендердин баары кездешет. Маркумду эскеришет. Үчүлүгү, жетилиги, кыркылыгы азыркылар баарын аралаштырып эптеп эле өлүктөн оңой кутулгалары келип калды. Арбактар да ушу жагыбызды кечирбей жатабы деп ойлойм...» деп толгонот [5]. Булардын бардыгы бүгүнкү күндө социалдык желелерде, интернет айдынында олуттуу талкууларга айланып, талаштуу полемикалардын чордонуна айланууда. Албетте, кооптуу көрүнүштөрдөн. Бир элдеги эки башка көз каршатын пайда болдуусу, кандайдыр бир жагымсыз маселелерди жаратпай койбойт деп эч ким кепилдик бере албайт.

Жазуучунун «Союп салышыптыр...» аңгемеси «Көмөнгөндөр» аттуу аңгемесин азыркы мезгилдеги бул дүйнө менен коштошкон адамдарга карата жасалган мамиленин татаалдашканын андан ары улангандай. Аталган аңгемеде ооруканада дарыланып жаткан атасын бир күн мурун эле кичүү баласы көрүп барып, акыбалы жакшы экенин көрүп, кубат алып кеткен кубанычы эртеңкиге жетпей каза болуп, ал турмак экспертиза үчүн да балдары барганча союп ташталганын, ага кичүү баласы күйгүлтүк тартып, көз көргөзүп келгендердин баарына «...жакшы эле болчу... Союп салышыптыр...» деп күйгүлтүккө түшкөнү берилет.

Баш каарман Ырыскул аркылуу ошол учурларда бир топ сөздөрдү айтууну эп көрсө да, аны айттырбай турган адамдын ички сезиминде улуу күчтөр болот. Ошол күчтөр адамды сабырдуулукка чакырып, ар бир нерсенин өз орду барлыгын кабарлайт. Ал эми ал жердеги бардык нерселерге көз болуп турган аксакал аркылуу жашоонун өзүнүн миң кырлуугу, адамга кандай тагдыр берилээри тууралуу ой жүгүртүлөт. Чынында көптү көргөн карыя тобокелчиликке, кайраттуулукка чакырат. Каза болгон адамдын бактылуу өмүр сүргөнүн, чөбүрө көрүп кеткенин ооз учунан

кабарланат. Ал эми союлган маркумга келген, азыркы врачтардын эч нерсеге карабай (малды да аярлап союлат, бирок адамга келгенде ал мамиле жоголуп), малдан жаман союлаарын өз көзү менен көрүп келгенин айтуу менен «Көмгөдөр» аңгемесинде каадасы жок маркумдан да, маркумдун кандай абалда каза болгонун суд-медициналык кароо үчүн анын союлган абалы абдан оор болоорун көрсөтө алган. Жазуучу муну менен эмнени айтууга батына алды? Албетте, кыргыз элинин наркынын аздап болсо да жоголуп бара жатканынан кабар берген. Жердин алдына кирээрде да, адам, адамдык касиети менен жашырылышы адамдын жеке тагдыры катары бааланат. Ал эми Ырыскулдун ой-толгоосу аркылуу, адам баласынын бараар жери бейит экенин, ага баары барып, бирок кайтпай калаарын, айылга жаңы үйлөр менен чогуу эле, көрүстөндөрдүн да көбөйүп бара жатканын «...жолду тээп бери келатыптыр бейиттер, жолду тээп жаңы үйлө ары баратыптыр. Экөө тирешип тургандай. Экөөнүн талашы не? Ортодогу кара жолбу?» деген психологиялык чыңалуу менен философиялык ойдун чордонун алдыга таштайт[6,212-б.].

Деги эле адазаттын жашоосунун өзүндө, тирүүлүктө атаандаштык бар экенин, өлүм менен өмүрдүн өзү эрегишүү менен күн өткөрүп келе жаткандай ойго кептелет. Мына ушул ой Б.Усубалиевдин «Он эки элек...» аттуу аңгемесинде жакшы иштелип берилет. Ооруп, өлүм алдында жаткан карыя менен аны он эки жаштагы небересинин ортосундагы диалогдор аркылуу муундар арасындагы байланыш менен, муундар арасындагы ажырымды, тагдыр, жашоо тууралуу ойлорду чагылдырат. Көптөн бери ооруп, төшөктөн турбай жаткан чоң атасын көбүнчө тестиер бала карап калаары окурмандарга алдын ала маалым болот.

«— Он эки элек... - деди чал күңгүрүнө.

Жанында отурган баласы өзүнчө кыжынды:

— Дагы баштады?...» - деген диалогдун өзүнөн эле небере бала көптөн бери чоң атасын карап, анын сырын беш колдой билип, жедеп жатыгып калганы байкалат [7,183-б.]. Чоң атанын абалы оор. Бир топтон бери төшөктө жатып калганы окурмандарга түшүнүктү. Экөөнүн ортосундагы диалогдон алар бир топтон бери эле ушул темаларадан чыкпай, кайталанып сүйлөнө берилери белгилүү болот. Күнүмдүк оорулу адам жана аны баккан, караган неберенин жашоосу аркылуу, карылыктын трагедиялуу тагдыры жазуучу тарабынан мыкты иштелген. Карылык келген ар бир адам үчүн анын жыргалынан да азабы бар экенин эске салат. Тегерегинде жакшы санаалашкан, бирге жүргөн пикирлеш курубу-курдаштарынын баарынан ажырап, анан калган өмүрү жаздыкка байланып калган, кай бирде өзүнө

карылыктын дүйнөсүн киргизип алып, аны менен өзү эле жашап, андагы көзү өтүп кеткен да, тирүү адамдар менен да кадимкидей эле сүйлөшүп, жашап калган карынын трагедиялуу тагдыры. Аны менен жаш муун келише албай, анын карылык дүйнөсүндөгү жашоосун акыл-эстен танып, алжып, эсин жоготкон кары деп таанып билишет. Анын ар бир аракети реалдуулукка туура келбегендиктен, сыртта турган адамга жагымсыз, анан тажатма. Ошодуктан чыгармадагы каармандын «...Он эки элек. Баарыбыз чүкө ойночубуз. Курдаш элек. Айыл толуп калчу... « деген сөзүнөн эле, бир муундун бүтүндөй жер алдына кеткенин, анын арасынан «тентеги, эркеси» жалгыз ушул абышка калганын, анын акыл-эси бирде ары кетип, бирде өзүнө келе калган учурлар менен жашап жүргөнүн байкалат. Ооба, он экиден калган муун бир айыл борлуп, жашоону улантып жатканы да чындык. Карынын айтайын деген ойлору, окуялары көп. Бирок көптөн бери өзү жер тартып жатып калгандан бери анын баарысын айтып бүткөн. Балдарынын качан туулуп, кимиси кимден кийин экенин адашап калса да айтып берет. Небере уга берип тажаган, жатка билет. Ошодуктан чалды карап калуу - бала үчүн чоң түйшүк. Анын уктап калышын гана күтөт. Ал эми чалдын ичин эзген санаасы ушул он эки айыл толтура баскан теңтуштарынан өзү гана жалгыз калганы. Ошочо жашка келип, адам баласындагы билинбеген бир чындыкты ачык жарыялайт. Ал адамдын жаны тууралуу ой-толгоосу. Жандын денеден чыкмагы, анын жанында карап турган адамдын тирүүлүк үчүн өзүнүн жанын амандыгы биринчи орунда болоору көрсөтүлөт. Жазуучу ушул философиялык ойлор аркылуу адамдын жалгыздыгын, ошол жалгыздыкка келегенде, кандай кырдаал болбосун өзү жөнүндө гана ойлоноору тууралуу чындыкты берген [6, 26, 197-198-б.б.] муундар байланышы жакшы иштелген. Чоң ата менен неберенин ортосундагы байланыш. Анын үстүнө чоң атасы менен чогуу жашагандыктан, ага жакын. Чоң атасынын баардык кыял-жоругун билет, ошон үчүн анын ар бири кылыгы көзөмөлдө. Кандай учурда эмне кылышты билет. Жаш болсо да бала чоң атасына болгон аёо сезими күч. Бирок атасынын айткан жашоо туралуу ой-жүгүртүүлөрүнө, эмне болуп ооруп жатканын да көп деле түшүнө бербейт. Жазуучу карылыктын өзүнчө жашоосу болоорун, ал жалаң гана эскерүүлөрдөн жана маркумдар менен болгон сүйлөшүүлөрдөн түзүлүп, жашап калаары тууралуу ойду берет. Ал эми окурмандарды ошол куракка психологиялык жактан даяр болууга чакырык таштагансыйт.

Жыйынтыктап айтканда, Б.Усубалиев реалдуу жашоонун өзүнөн алынган чындык аркылуу коомчулукта болуп жаткан нерселердин бардыгына сын көз менен караган. Ал адам баласынын

жекечелиги, индивидуалдуулугу, өзүмчүлдүгү жана жалгыздыгы. Адам өзүнө өзү кандайдыр бир адашуулар менен жүрүп кезиккенде, абийир соту барынан жогору тураарын башкы темалардын бири катары көтөрүп чыккан. Өлүм менен өмүрдү, адилеттүүлүк менен чыккынчылыкты, кары менен жашты карама каршы коюп, аны акырындык менен адам өзү ойлонуп, жыйынтык чыгара тургандай абалга жеткиргени, бул анын чыгармачылык бийиктиги деп саноого болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдразаков А Орхон – Енисей түрк жазуулары жана рух башаттары: Окуу куралы. – Бишкек.: Бийиктик, 2004. 172 б
2. Медетов А. Изденүүнүн түйшүктү татаал жолу / Азия Ньюс, 27-январь, 2025
3. Куттуу билим. Дастан. Байыркы түрк тилинен которгон Т.Козубеков; М., 1993. 496 б.
4. Айтматов, Ч. Үч томдон турган чыгармалар. / редкол.: К.Асаналиев, О.Ибраимов / Фрунзе.: “Кыргызстан”, 1982. 512 б.
5. Деревенская проза. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%>
6. Келдибекова Ж. Усубалиевдин чыгармачылык ишмердүүлүгү / И. Арабаев ат. КМУнун Ж. 2014. № 4/3.
7. Коркмаз Р. Новый жанр турецкой литературы: мини-рассказ. / Ankara: Grafiker Yayınları, 2011. 170.

© Устабаева Г.К., 2025

УДК 070

*Хазиахберова Д.М.,
студент УУНУТ,*

г. Уфа, Российская Федерация

МЕДИАПРЕЗЕНТАЦИЯ АРХЕТИПОВ В СМИ БАШКОРТОСТАНА

Современные средства массовой информации выполняют не только функцию передачи информации, но и формируют восприятие аудитории через образы и символы. Архетипы, как универсальные модели поведения и восприятия, помогают аудитории ориентироваться в социальной реальности, а медиасимволы усиливают эмоциональное и когнитивное воздействие публикаций. Согласно точке зрения последователей К.Г.Юнга, архетипы оказывают мощное влияние на сознание и поведение человека, потому

что они апеллируют к первичным инстинктам и эмоциям, коренным образом воздействующим на восприятие окружающей действительности [8].

В данной статье проведен анализ медиапрезентации архетипов в СМИ Башкортостана. Ключевыми архетипами в них выступают архетипы Правителя, Героя и Заботливого.

Архетип Правителя демонстрирует стабильность, контроль и авторитет, что позволяет формировать доверие к власти и публичным институтам.

Архетип Героя стимулирует мотивацию и патриотизм, подчёркивая достижения граждан и их участие в жизни общества.

Архетип Заботливого создаёт ощущение поддержки и участия, особенно в образовательных и социальных проектах, формируя у аудитории чувство ответственности и вовлечённости.

Практическая реализация архетипа Правителя в региональных СМИ подтверждается публикацией на официальном телеграм-канале БСТ от 21 ноября 2025 года. Журналисты через объективное изложение демонстрируют стратегическое лидерство Радий Хабирова и его команды, акцентируя внимание на результатах управленческих решений и их влиянии на социально-культурное развитие региона. В материале фиксируются конкретные действия главы Башкортостана: согласование приоритетных проектов с федеральным министерством культуры, обеспечение финансирования реконструкции ключевых культурных объектов, поддержка образовательных и культурных инициатив. Повествование подчёркивает системность подхода и способность Хабирова реализовывать долгосрочные планы, уделяя внимание деталям: суммам бюджетных средств, количеству учреждений и специалистов, что укрепляет восприятие управленца как эффективного и компетентного лидера. Важную роль в этом образе играет команда профессионалов, в частности министр культуры Амина Шафикова, чьи системные достижения и антикризисный менеджмент поддерживают управленческую вертикаль. Данный пример демонстрирует рационально-организованное руководство, основанное на принятии решений, планировании и обеспечении устойчивого развития региона через власть, контроль и стратегическое взаимодействие с федеральными институтами.

Как отмечают некоторые исследователи, «в связи с усилением патриотического воспитания в стране, среди всех перечисленных архетипов журналистами чаще применяются архетипы «Герой/Воин» [1, 15].

Архетип Героя демонстрируется в сюжете БСТ от 11 октября 2025 года, посвящённом участнику специальной военной операции генерал-майору Руслану Гарифуллину, кавалеру Золотой Звезды Героя России. Его присутствие не является формальным элементом мероприятия, а задаёт смысловой тон церемонии посвящения школьников в «шаймуратовцы». Журналисты используют его образ для подчёркивания ценностей мужества, ответственности и готовности служить. Конкретность сюжета обеспечивается указанием на должность и заслуги Гарифуллина, а также включением его прямой речи: «Очень горжусь, что удалось приехать в День Республики, поучаствовать в этом мероприятии. Это очень нужное мероприятие для воспитания нашей молодёжи. Это действительно поколение, которое станет героями, которыми мы будем гордиться». Таким образом, архетип Героя формируется через сочетание официального признания, текущей деятельности и обращение к будущему поколению, что делает образ актуальным и доступным для восприятия.

Этот пример показывает, что через медиа транслируются устойчивые образы «героя-защитника», что указывает на доминирование в региональных СМИ «...модели «Героя» (военный нарратив)» [2, 719].

Архетип Заботливого представлен в сюжете, посвящённом проблеме брошенных животных в садовых товариществах Башкортостана. Основной фокус материала смещён на конкретные инициативы жителей, которые организуют приюты, контролируют состояние собак и кошек и регулярно наблюдают за животными в условиях холодного времени года. Данный подход подчёркивает системность и личную вовлечённость героев, характерную для архетипа Заботливого. Объективное освещение угрозы, представленное журналистами, создаёт контекст необходимости заботы, а последовательное построение нарратива позволяет зрителю понять цели действий героев и формирует чувство ответственности.

Моральный посыл к аудитории – призыв заботиться о «братьях наших меньших» – усиливает эмоциональную вовлечённость и превращает медиапрезентацию в инструмент формирования ценностей. Используемая медиатехника, включающая демонстрацию численного состава животных, описание действий людей и статистику по инцидентам, подчёркивает экспертность и ответственность героев, что является ключевым элементом архетипа Заботливого.

Региональные СМИ используют эти архетипы с учётом культурного контекста, что повышает эффективность публикаций и

способствует формированию локальной идентичности. Использование медиасимволов в сочетании с архетипами позволяет не только информировать аудиторию, но и формировать социально значимые модели поведения, укрепляя взаимодействие медиа с обществом и создавая ценностно ориентированный образ региональных инициатив. Одной из отличительных особенностей региональных СМИ заключается в том, что в них «наиболее устойчивыми оказались символы, укоренённые в исторической памяти, религиозных традициях и национальной мифологии». Это означает, что воспитание патриотизма тоже «...происходит через демонстрацию символов...» [3, 107].

Помимо функции воспитания, «символы национальной мифологии формируют у людей коллективное бессознательное» [3, 107], усиливая их эмоциональное восприятие у потребителей медиаконтента.

Таким образом, практика медиапрезентации архетипов в российских и региональных СМИ показывает, что грамотно подобранная комбинация Правителя, Героя и Заботливого создаёт эмоциональный и когнитивный контакт с аудиторией, формирует доверие, стимулирует мотивацию и укрепляет ощущение поддержки.

Список литературы:

1. Алиева С.А. Архетипические образы и символы в СМК [Электронный ресурс] <https://elibrary.ru/item.asp?id=82271416&pff=1> (дата обращения: 21.10.2025).
2. Алиева С.А., Имангулова А.Р., Мустафина Р.Д. Практика использования архетипов на российском телевидении. Казанская наука, №10, 2025. С. 717-721.
3. Алиева С.А. Символы в современной медиакommunikации Гуманитарный научный журнал, 2025, № 10, часть 2. С. 107-109. [Электронный ресурс] <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=83225879>
4. Иванов А.Б. Архетипы в современной журналистике // Вестник медиатехнологий. 2024. № 3. С. 102-110.
5. Петрова Е.С. Медиасимволы в визуальной коммуникации. СПб.: Наука, 2023.
6. Смирнов В.Д. Психология архетипов: теория и практика. М.: Эксмо, 2022.
7. Хасанова А.И. Архетипы и образовательные публикации в СМИ Башкортостана. Уфа: БашГУ, 2025.

8. Юнг К.Г. Архетипы и коллективное бессознательное. М.: Прогресс, 2019.

© Хазиакберова Д.М., 2025

УДК 81.623.1

Хаитматов Б.Х.,

соискатель УУНУТ,

г. Уфа, Российская Федерация

АББРЕВИАТУРООБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ: СТРУКТУРА, ДИНАМИКА И СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ

Аббревиатура, как механизм компрессии лексики, представляет собой динамичный и чувствительный к социальным изменениям сегмент любого языка. В современном узбекском языке этот процесс приобрел особую интенсивность, став зеркалом сложных исторических трансформаций, языковых контактов и технологических революций. Активное аббревиатуобразование отражает стремление языка к экономии речевых средств, адаптации к глобальным информационным потокам и удовлетворению потребностей быстро развивающихся профессиональных сфер [9]. Данное исследование ставит целью систематизировать знания об аббревиатурах узбекского языка, опираясь на фундаментальные работы в данной области. Основное внимание уделяется структурно-типологической классификации, историческим этапам развития и роли современных факторов — цифровых коммуникаций и СМИ. Материалом послужили научные труды, посвященные узбекской лексикографии и словообразованию, в которых прослеживается эволюция аббревиатурного фонда с конца XX по начало XXI века.

Историческая эволюция и источники влияния. Формирование системы аббревиатур в узбекском языке носит ярко выраженный исторически обусловленный характер. В досоветский период исконная узбекская лексика практически не использовала аббревиатуры в современном понимании. Сложные наименования образовывались иными способами словосложения и заимствования из арабского и персидского языков [3]. Советский период, начавшийся с середины XX века, ознаменовался качественным скачком, связанным с интенсивным влиянием русского языка. Русская аббревиатурная модель стала доминирующей, а в узбекский язык массово проникали как прямые заимствования, так и калькированные сокращения для обозначения новых государственных, политических и хозяйственных

реалий (например, *ЭХМ* (*Электрон ҳисоблаш машиналар*) '*ЭВМ* (*Электронные вычислительные машины*)'). Этот период заложил основы грамматического оформления аббревиатур в узбекской языковой системе [4].

Постсоветский период, начавшийся с обретения независимости в 1991 году, ознаменовал процесс активного развития национальных моделей аббревиатуροобразования. Наряду с сохранением ряда устоявшихся советских сокращений, появились новые, отражающие реалии суверенного государства: «ЎЗР» (Ўзбекистон Республикаси), «ЎзЛиДеп» (Ўзбекистон Либерал-Демократик Партияси) [2]. Параллельно усилился поток интернациональных (глобальных) аббревиатур из английского языка, особенно в сферах технологий и бизнеса (IT, SMS, Wi-Fi), которые заимствуются напрямую, минуя языковой фильтр [5]. Таким образом, историческая база узбекских аббревиатур трехсоставна: историческое наследие русской модели, автохтонные национальные образования и глобальные интернациональные заимствования.

Структурно-типологическая классификация. Анализ корпуса аббревиатур, зафиксированных в словарях и СМИ, позволяет выделить несколько основных структурных типов, различающихся по способу образования:

1. Инициальные, в частности, буквенные аббревиатуры являются наиболее продуктивным типом. Они образуются из начальных букв каждого слова исходного словосочетания. Примерами служат *ЎТВ* (*Ўрта таълим вазирлиги*) '*Министерство среднего образования*' и *ЖССТ* (*Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти* '*ВОЗ* (*Всемирная организация здравоохранения*)') [7]. Звуковые (акронимы) менее продуктивны среди национальных аббревиатур: *ИСМИТИ* (*Ирригация ва сув муаммолари илмий-тадқиқот институти*) '*НИИИВП* (*Научно-исследовательский институт ирригации и водных проблем*)'.

2. Слоговые аббревиатуры, образуемые из сочетания начальных слогов, представлены в основном русскими заимствованиями. В списке очень редких конструкций этого типа можно обозначить такие, как *ёшком* (*ёшлар комитети* '*молодежный комитет*'), *вилкум* (*вилоят қўмитаси* '*окружной комитет*'), *бошбух* (*бош бухгалтер*) '*главбух* (*главный бухгалтер*)'.

3. Смешанные сокращения, характеризующиеся синтезом слоговых фрагментов (или полных слов) и инициальных конструкций, например: *ТошВМОИ* (*Тошкент врачлар малакасини ошириш институти*) '*ТашиПКВ* (*Ташкентский институт повышения*

квалификации врачей)»; **МУО`zМУ** (*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti*) '**НУУзМУ** (Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбек)'; **ЎзДФантехин** (*Ўзбекистон Давлат Фан ва техника институти*)» [1, с. 12; 6, с. 18] '**Государственный институт науки и технологий Узбекистана**'; **Ўзбекистон ҚХВ** (*Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги*) '**Министерство сельского хозяйства Республики Узбекистан**'.

4. Частичносокращенные (или частичноусеченные) слова, сочетающие усеченную основу одного слова с полной формой другого: **агросуғурта** '*агрострахование*', **Энергосотиши** '*Энергосбыт*', **Контехназорат** '*Гортехнадзор*', **Ўзтемирийўлназорат** '*Ўзжельдорнадзор*'.

5. Сложносокращенные слова. Данная группа сокращений, являющаяся весьма малопродуктивной в области национальных образований, образуется путем соединения усеченных основ. например: **Ўздавнашпр** '*Государственное издательство Узбекской ССР*'; **Ўзгидромет** '*Агентство гидрометеорологической службы при Министерстве экологии, охраны окружающей среды и изменения климата Республики Узбекистан*'.

Наиболее частотными сферами употребления аббревиатур являются административно-правовая (например, **МФЙ** (*Маҳалла фуқаролар йиғини*) '**СГМ** (*Сход граждан махалли*'), **ФВВ** (*Ўзбекистон Республикаси Фавқуллодда вазиятлар вазирлиги*) '**МЧС** (*Министерство по чрезвычайным ситуациям Республики Узбекистан*)'); медицинская (например, **НЎВ** (*Ноинвазив ўпка вентилляцияси*) '**НВЛ** (*Неинвазивная вентилляция легких*'), **ОЎРИ** (*Оғир ўткир респиратор инфекцияси*) '**ТОРИ** (*Тяжелая острая респираторная инфекция*)'); технологическая и экономическая: **ТГТ** (*Таянч геодезик тўр*) '**ОГС** (*Опорная геодезическая сетка*'), **ҚҚС** (*қўшимча қиймат солиғи*) '**НДС** (*Налог на добавленную стоимость*).

Роль цифровизации и средств массовой информации. Глобальная цифровизация и экспансия интернет-коммуникации стали мощнейшим катализатором аббревиатуροобразования в XXI веке. Этот процесс проявляется в двух ключевых аспектах.

Во-первых, происходит прямое заимствование интернациональных сокращений. Словари и медиапространство активно пополняются аббревиатурами из сферы цифровых технологий, которые часто используются без перевода: **SMS, GPS, URL, IP, COVID-19** [5]. Их интеграция обусловлена глобальным характером самих технологий.

Во-вторых, интернет-дискурс выступает в роли инкубатора неологизмов. Социальные сети и мессенджеры, где ценится скорость и лаконичность, создают среду для спонтанного рождения новых сокращений, характерных для устной разговорной речи. Исследования интернет-дискурса, в том числе анализ веб-корпусов, подобных Uzbek Web Corpus (uzWaC) [9], фиксируют тенденции к активному заимствованию и адаптации иноязычных элементов в онлайн-общении. Этот пласт лексики часто попадает в публицистику и со временем может кодифицироваться.

Средства массовой информации выполняют функцию основного канала популяризации, легитимации и внедрения аббревиатур в общественное сознание. Новостные статьи, официальные сообщения и аналитические материалы являются первичным контекстом, где новые сокращения объясняются и вводятся в активный оборот [2]. Таким образом, СМИ выступают связующим звеном между профессиональными сферами и общенародным языком.

Проблемы кодификации и перспективы исследования. Несмотря на явную активность и важность аббревиатурного фонда, в узбекской лингвистике сохраняется ряд проблем системного характера:

1. Отставание лексикографической фиксации: Темпы появления новых аббревиатур, особенно в цифровой среде, опережают их отражение в академических словарях и справочниках. Существует дефицит специализированных, регулярно обновляемых словарей аббревиатур [7].

2. Недостаточная изученность: Многие аспекты, такие как особенности морфологической адаптации заимствований, семантические сдвиги, социолингвистическая вариативность употребления, требуют более глубокого изучения с применением современных методов, включая корпусный анализ [9].

3. Образовательный аспект: Отстает интеграция систематизированных материалов по аббревиатурам в учебные программы филологических и переводческих специальностей.

В качестве перспективных направлений исследования можно выделить: мониторинг и анализ аббревиатур интернет-дискурса с использованием корпусных инструментов [9], изучение их проникновения в художественную литературу и разговорную речь, разработку принципов лексикографического описания этого динамичного слоя лексики.

Обобщая все вышесказанное, следует заключить, что аббревиатурообразование в современном узбекском языке представляет собой сложный, многомерный процесс, находящийся на стыке внутренних законов развития языка и внешних социокультурных влияний. Пройдя путь от доминирования русской модели к становлению собственных продуктивных словообразовательных стратегий, этот процесс сегодня в значительной степени стимулируется вызовами глобализации и цифровой эпохи.

Аббревиатуры стали неотъемлемым инструментом эффективной коммуникации в официально-деловой, научной, технической и медийной сферах. Дальнейшая судьба этого сегмента лексики напрямую связана с решением задач его научного осмысления и системной кодификации. Комплексное исследование аббревиатур, создание авторитетных лексикографических ресурсов и включение этой темы в образовательные курсы необходимы для формирования грамотной языковой политики, отвечающей вызовам современного информационного общества.

Список литературы:

- 1.Аликулов З.А. Аббревиатуры в современном узбекском литературном языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ташкент: Ташкенткнигоиздат, 1976. 23 с.
- 2.Ахмедова З. С. Аббревиатурная лексика в современном узбекском языке: Динамика и особенности. Тошкент: Фан, 2020.
- 3.Бегматов Э. А. Узбек исмлари. Тошкент, 1998.
- 4.Мадаминов А.К. Влияние заимствований на аббревиатурообразование в узбекском языке. Тошкент: Университет, 2019.
- 5.Мамаджанов О.Б. Языковые контакты и их влияние на развитие узбекской терминологии. Тошкент: Шарк, 2021.
- 6.Хазраткулов О.Ф. Аббревиация как продуктивный способ словообразования в разносистемных языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Душанбе, 2021. 31 с.
- 7.Шарипова М.К. Аббревиатурообразование в современном узбекском языке (по материалам словарей конца XX и XXI веков) // International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS). 2024. № 7(11). С. 108-116.
- 8.Шарипова М.К. Аббревиатуры и сложносоставные термины, употребляемые в Узбекистане // Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences. 2023. № 2(1). С. 164-170.

9.Baisa V., Suchomel V. Large Corpora for Turkic Languages and Unsupervised Morphological Analysis // Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12). 2012. P. 28-32.

© Хаитматов Б.Х., 2025

УДК 070

*Хайруллина Д.И.,
студент ФБФВиЖ УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

МЕТОДЫ АНАЛИЗА ИСКУССТВА В СОВРЕМЕННЫХ СМИ

Феномен искусства в эпоху цифровых медиа претерпел радикальную трансформацию, затрагивающую не только формы его создания и бытования, но и способы его осмысления, интерпретации и критической рефлексии. Современные средства массовой информации — от онлайн-изданий и телевизионных арт-каналов до социальных сетей и мессенджеров — превратились в доминирующую среду, где отображается публичный образ искусства, формируются художественные ценности и разворачиваются основные дискуссии о его роли и смыслах. Этот процесс медиатизации искусства ставит перед исследователями принципиально новый вызов: классический инструментарий искусствоведения, ориентированный на «непосредственный» контакт с материальным объектом в музейно-галерейном пространстве, оказывается недостаточным для анализа динамичных, сетевых и часто иммерсивных художественных явлений, растворенных в медиапотоке.

Целью настоящей статьи является систематизация и критическая оценка существующих методов анализа художественных явлений в современных медиа, а также контурное обозначение принципов новой синтетической методологии.

Объект исследования — дискурс об искусстве в пространстве современных российских и зарубежных СМИ (как традиционных, так и цифровых). Предмет исследования — методологический инструментарий, используемый для анализа, интерпретации и критики художественных практик в данном дискурсе.

Теоретической основой статьи послужили концепции медиатизации (С. Хьярвард), интермедиальности (И. Раджевски), теории «цифрового ауратического» (Б.Гройс), а также

методологические наработки в области дискурс-анализа (Т.А. ван Дейк), визуальной семиотики (Р. Барт) и анализа больших данных.

Классическое искусствоведение, с его богатым арсеналом Во-первых, исчезает понятие уникального оригинала. Художественный образ в СМИ существует в виде бесконечных, технически неидентичных копий: сжатое для ленты новостей изображение, обрезанный под вертикальный формат TikTok фрагмент фрески, пикселизированная гифка из фильма. Анализ «произведения как такового» уступает место анализу вариативности его медийных репрезентаций.

Во-вторых, контекст перестает быть стабильным фоном. Произведение, помещенное в ленту социальной сети, соседствует с политическими новостями, личными фотографиями и рекламой. Его восприятие обусловлено не историко-культурным полем искусства, а логикой платформы, алгоритмической рекомендацией и ситуацией потребления конкретного пользователя. Иконографический анализ, расшифровывающий символы «Данаи» Рембрандта, бессилен перед фактом, что этот образ может быть использован в меме, комментирующем текущие экономические события.

В-третьих, доминирующей формой становится процессуальность и соучастие. Многие актуальные практики (сетевое искусство, интерактивные инсталляции, перформансы в метавселенных) существуют не как завершенные объекты, а как события или сценарии. Их суть — в реакции аудитории, пользовательском взаимодействии, порождаемом данными. Традиционный анализ фиксирует след, но упускает динамику.

Таким образом, граница применимости традиционных методов проходит там, где требуется анализ не статичного объекта, а комплексного события медиарецепции. Они не отбрасываются, но требуют радикального переформатирования и включения в более широкий междисциплинарный синтез.

Адекватный анализ искусства в современной медиасреде возможен лишь на стыке дисциплин, где искусствоведение выступает смысловым и интерпретационным ядром, а методы медиаисследований, социологии и теории коммуникации — операциональным инструментарием. Этот синтез формирует каркас «медиа-ориентированного искусствоведения».

1. Дискурс-анализ и критический анализ медиатекстов

Данный метод смещает фокус с произведения на то, как и в каких терминах о нем говорят в медийном пространстве. Предметом

анализа становятся рецензии, новостные статьи, посты блогеров, комментарии, пресс-релизы институций.

Цель: Выявление доминирующих нарративов, идеологических рамок, конструкций публичного восприятия и борьбы за символическую власть в поле искусства.

Инструментарий: Анализ ключевых метафор, риторических стратегий, фреймов (например, «скандал», «шедевр», «инновация»), позиционирования говорящих (критик, куратор, «обыватель»).

Пример применения: Сравнительный анализ освещения крупной биеннале современного искусства в федеральном телеэфире (фрейм «непонятное искусство за государственные деньги») и в специализированном онлайн-издании (фрейм «важный разговор об актуальных проблемах»). Дискурс-анализ показывает, как одно событие конструируется в принципиально разных реальностях, формируя у различных аудиторий несводимые представления о том, что есть современное искусство.

2. Визуальная семиотика и анализ интерфейсов платформ

Если классическая семиотика искусства изучала знаковую систему внутри произведения, то в контексте СМИ необходимо анализировать произведение как знак внутри интерфейса медиаплатформы.

Цель: Понимание того, как технические особенности и логика платформы (Дзен, VK, музейное приложение) трансформируют смысл и восприятие художественного контента.

Инструментарий: Анализ того, как функции «лайк», «репост», «сторис», алгоритмическая лента, ограничения на длину и формат контента становятся со-авторами художественного высказывания. Искусство начинает «работать» по законам платформы.

Пример применения: Исследование аккаунта музея в VK. Картина анализируется не только с точки зрения композиции и цвета, но и как элемент, вынужденный конкурировать за внимание в едином потоке контента. Важными становятся: время публикации, текст-описание (использование хештегов, эмодзи), геометрия кадрирования под квадрат или вертикаль, вовлеченность аудитории. Произведение предстает не автономным эстетическим объектом, а единицей коммуникационного менеджмента.

3. Сетевой анализ

Метод позволяет перейти от анализа отдельных высказываний или образов к картографированию структуры поля, в котором циркулирует дискуссия об искусстве.

Цель: Визуализация и изучение связей между ключевыми акторами: художниками, музеями, критиками, медиа, блогерами, коллективными сообществами.

Инструментарий: Выявление центральных (влиятельных) и периферийных узлов, анализаторов сообществ (кластеров), каналов распространения информации. Позволяет объективно увидеть, кто формирует повестку и какие группы существуют практически.

Пример применения: Построение сети на основе данных telegram по конкретному хештегу арт-события. Анализ показывает, является ли ядром обсуждения официальный аккаунт музея, или дискуссию перехватывают независимые блогеры; выявляет изолированные группы «профессионалов» и «любителей»; демонстрирует, через каких инфлюенсеров информация достигает максимального охвата.

Проведенное исследование позволяет констатировать, что анализ искусства в пространстве современных СМИ не может оставаться в рамках классической искусствоведческой парадигмы. Медиатизация радикально изменила онтологический статус художественного явления: из статичного автономного объекта оно превратилось в динамичное, процессуальное и зависимое от платформы событие коммуникации. Этот сдвиг требует адекватного методологического ответа.

Таким образом, только сознательный отказ от методологического пуризма и переход к гибкому, контекстуально-обусловленному синтезу подходов позволяет адекватно описать, понять и критически осмыслить сложную, гибридную природу искусства в эпоху его цифровой медиатизации.

Список литературы:

1. Барт, Р. Риторика образа / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1994. – С. 297-318.
2. Беньямин, В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости / В. Беньямин. – М.: Медиум, 1996. – 240 с.
3. Бурдьё, П. Поле литературы / П. Бурдьё // Социальное пространство: поля и практики. – М.: Ин-т эксп. социологии; СПб.: Алетейя, 2005. – С. 384-447.
4. Вертов, Д. Статьи. Дневники. Замыслы / Д. Вертов. – М.: Искусство, 1966. – 372 с.
5. Гройс, Б. Искусство утрачивает ауру в цифровую эпоху? / Б. Гройс // Логос. – 2015. – № 6 (108). – С. 1-10.

6. Жижек, С. Добро пожаловать в пустыню Реального / С. Жижек. – М.: Фонд «Прагматика культуры», 2002. – 160 с.
7. Иванов, Д.В. Императив виртуализации: Современные теории общественных изменений / Д.В. Иванов. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2002. – 212 с.
8. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
9. Киттлер, Ф. Оптические медиа / Ф. Киттлер. – М.: Логос; Гнозис, 2009. – 272 с.
10. Маклюэн, М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / М. Маклюэн. – М.: Кучково поле, 2011. – 464 с.
11. Манович, Л. Язык новых медиа / Л. Манович. – М.: Ад Маргинем Пресс, 2018. – 400 с.
12. Маньковская, Н.Б. Эстетика постмодернизма / Н.Б. Маньковская. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
13. Митчелл, У.Дж.Т. Что такое изображения? / У.Дж.Т. Митчелл // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 15. Искусствоведение. – 2011. – Вып. 3. – С. 64-78.
- © Хайруллина Д.И., 2025

УДК 37.013

***Нусурхан кызы Халида,**
магистрантка Педагогического института
им. И.Ч. Исамидинова,
г. Бишкек, Кыргызская Республика*

ДИАЛОГ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН АРТТЫРУУ

Жазуучулар кыска жана конкреттүү сүлөмдөрдөн турган баарлашуулар, диалогдор, монологдор аркылуу каармандардын сөзүнүн өзгүчөлүктөрүн көрсөтүүгө, каармандын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн өркүндөтүүгө өзгөчө көңүл бурушат. Диалог адабий көркөм чыгармаларда көпчүлүк учурда жазуу түрүндө, ал эми диалог оозеки түрдө бири-бири менен ар кандай мааниде пикир алмашуусу [3.56]. Диалог – адам баласынын тарыхында байыркы мезгилден бери калыптанып, өнүгүп келе жаткан көрүнүш. Маселен, Орто Азия жана Чыгыш өлкөлөрүндө диалог өзүнчө жанр катары шумерлердин диспутунда кездешет. Диалогдун сакталып калган көчүрмөлөрү биздин заманга чейин Ригведада жана Махабхаратада «диалог гимни» деп аталып келген. Байыркы философтор өзүлөрүнүн философиялык

көз караштарын диалог түрүндөгү трактаттарында чагылдырган. Диалог аркылуу көз караштардын кагылышы, материянын ар түрдүү сапаттары боюнча аргументтер жана контраргументтер туюндурулган. Маселен, байыркы Грециянын улуу философу Платон диалогду системалуу түрдө пайдаланган. Ал диалог жанрынын «чебери» деп эсептелген. Ал эми байыркы Грециянын дагы бир мыкты философ-окумуштуусу Аристотель бир нече философиялык эмгектерин диалог түрүндө Платондун стилинде жазган. Тилекке каршы, экөөнүн тең жазган эмгектери сакталып калган эмес[5.6].

Негизинен, диалог белгилүү бир коммуникативдик максатты ишке ашырат. Бул жагынан караганда, диалог функционалдык стилдердин бардык түрлөрүнө мүнөздүү. Бирок, ар бир функционалдык стилде диалогдун коммуникативдик максаты, аткарган милдети, колдонулуш өзгөчөлүктөрү, логика-прагматикалык табияты ар башкача болот. Бизди кызыктырган маселеге көркөм стилдеги диалогдордун лингвистикалык табияты болгондуктан, аталган багытта иликтөөлөрдү жүргүзүү маанилүү деп эсептейбиз. Көркөм текстте каармандардын маалымат алмашуусу диалог аркылуу берилет. Көркөм чыгармада каармандардын пикир алмашуусу тилдик жана тилдик эмес каражаттардын негизинде автордун чеберчилигине жараша диалог түрүндө туюндурулуп, алардын ар кандай көз карашы, мүнөзү ачылып берилет. Каармандардын ортосундагы аңгемелешүү, талаш-тартыш, чатакташуу, араздашуу, маектешүү, азилдешүү ж.б. диалог аркылуу берилип, көркөм текстте баяндалып жаткан окуя андан ары өнүгөт, чиеленет, чечилет. Ошондуктан азыркы көптөгөн лингвистикалык изилдөөлөрдө диалог көркөм тексттин композициялык-сюжеттик структурасынын негизги компоненти жана көркөм коммуникациянын базалык формасы катары ар тараптан иликтенип жатат.

Аталган маселе боюнча профессор С.Өмүралиева «Тексттин семантикасы жана структурасы» деген аталыштагы докторлук диссертациясында мындай дейт: «Диалог окуяны да, ситуацияны да толук чагылдыра албайт. Ал көркөм чыгарманын жалпы жумурулугунда өзгөчө бөлүнүп турган бирдик эмес, ал тексттин жалпы мазмунунда түз сызык түрүндө өнүгүп келе жаткан тынчтыкты окуяга аралаштыруучу оттенок берет. Диалог же репликалуу кеп кейипкерди окуяга аралаштыруучу, образын тактоочу мүнөзгө ээ болот. Ситуацияны түзүү үчүн кызмат аткарат да, ал тексттин жалпы тутумуна автордук-кептик формалар аркылуу сиңирилет. Диалог – накта жашоо-турмушту өзүндөй чагылдыруунун ыкмасы, бирок ошентсе да, окуяны берүүнүн негизги каражаты боло албайт, ал бар

болгону турмуштук көрүнүштүн цитациясы болуп эсептелет.... Диалогдун колдонулуу ыкмасы ар кыл, бирде пикир алышуу, бирде кайым айтышуу, бирде кайталоо түрүндө колдонулуп, ар кандай семантикалык оттенокту берет. Диалог эмоционалдуулукту туюндуруу менен чыгарманын тулкусунда өзгөчөлөнгөн кепти түзөт» [4.15]. Мында профессор С.Өмүралиева көркөм тексттеги диалогдун негизги өзгөчөлүктөрүн кылдат ачып түшүндүргөн. Чындыгында эле, диалог көркөм тексттин тулкусунда бөлүнүп калган автономдуу бөлүк эмес. Ал көркөм тексттин тулкусунда органикалуу түрдө катышкан, белгилүү бир коммуникативдик, көркөм-эстетикалык максатты көздөгөн көркөм маалыматты туюндуруунун бир ыкмасы. Диалог көбүнчө турмуштук көрүнүштүн цитациясы, реалдуу картинасы катары автор тарабынан аң-сезимдүү түрдө сунушталган, көркөмдүк максатты көздөгөн көркөм ыкма болуп саналат. Экинчиден, көркөм чыгармада кубануу, кайгыруу, ж.б.у.с. турмуштук көрүнүштөрдү реалдуу чагылдыруу максатында диалогдор атайы колдонулат. Ошондуктан көркөм текстте диалог окуяны андан ары улантуучу ситуациялык каражат гана болбостон, диалог каармандардын жандүйнөсүн, образын ар тараптан тактоочу, бышыктоочу сапатка да ээ. Ошондуктан айрым бир диалогду ой жаратуучу, ой тутандыруучу касиет-белгилер да болот. Кайсы бир диалогдор көркөм текстте ойнатыйжа чыгаруучу күчкө да эгедер. Айрым диалогдор каармандарды сүрөттөөдө болобу, же көркөм тексттин сюжеттиккомпозициялык багытын, өзгөртүп-өнүктүрүүдө болобу, идеялыккумуляция болуп бере алат. Кээ бир диалогдор көркөм чыгармада подтекстти туюндурган чечүүчү мааниге ээ болот. Кандай болгон күндө да диалог көркөм тексттин тулкусунда жумуру бүтүндүктү түзүп турат. Бул жагынан караганда, профессор С.Өмүралиеванын ой-пикирине кошулбай коюуга болбойт. Ал эми Б.Ш.Усубалиев өзүнүн докторлук диссертациясында: «Диалогдуулук – көркөм кептин дагы бир бөтөнчөлүгү. Көркөм чыгарма өзгөчө карым-катнаш, өзгөчө диалог экендиги белгилүү, буга байланыштуу андагы диалог да кадыресе диалогдон сырткы түрү боюнча гана эмес, ички маңызы жагынан да айырмаланат. Сүрөткер чыгарманы жаратуу аркылуу дүйнөнү, ушул эле маалда өзүн да ачат, демек бул – суроого жооп берүү деген сөз. Суроону сүрөткердин өзү коет, бирок ошол эле маалда дал ушул суроо аркылуу жооп берүүгө да тийиш. Ошентип, бүтүндөй бир чыгарма өзгөчө диалогго айланат, анткени ал-суроо жана ошол эле маалда жооп да. Буга байланыштуу жазуучу ар бир сөздү диалог аркылуу, б.а, кимдир бирөө менен талашып-тартышуу аркылуу колдонот, ошондо гана сөздүн жаны ачылат, ал өзүнүн бүткүл төрт дүйнөсүн төгө алат.

Мындай талаш-тартыш тилдик бирдиктердин ортосунда да болот: бир сөз чыгармадагы калган сөздөр менен диалогдо болуп, бири экинчисин даярдайт, өз ара нур чачышып, бири-бирин азыктандырат, ушундан улам сөздөр предметтик жана экспрессивдик жаңы кудурет-күчкө ээ болуп чыга келет» – деп көрсөтөт [9.56]. Чындыгында, диалог чыгармада кесинди түрүндө кезигет. Чыгарма баштан аяк диалогдон түзүлбөйт (драмалык чыгармаларды эсепке албаганда), тескерисинче, жалаң гана кургак баяндоодон да турбайт. Автор чыгармасында каармандардын образын ачууда диалог курат, бири-бири менен сүйлөштүрөт, алардын сүйлөшүүсү аркылуу окуя өнүгөт, чиеленет, жыйынтыкталат. Автордун берейин деген оюу каармандардын кеби аркылуу окурманга бериши мүмкүн. Бере турган оюнун тездигин диалог аркылуу берет. Диалогдор таасир этүү динамикасына ээ. Себеби, диалог аркылуу окуялар курчуйт. Каармандардын ортосунда конфликттер, пикир келишпестиктер, атаандашуулар же болбосо, тескерисинче, мамиле түзүү, өнөктөшүү, биригүү ж.б. процесстер болушу күтүлөт. Диалог формасы чакан текст түрүндө болуп, окурмандарды кызыктырат, кээ бир окурмандарыбыз айрым пейзаждык же турмуштук сүрөттөөлөрдү окубастан диалог кууп окугандыгы буга далил боло алат. Ал эми автор диалогду кандай ыкмада берет ал өзүнүн чеберчилигине, талантына, дараметине жараша болот. Ошол чеберчиликке ылайык чыгарма окурман тарабынан бааланат, тилдик өзгөчөлүгү, баалуулугу эсепке алынат.

Диалогдун жазма жана оозеки формалары бирдей болот, эгерде алардын ар бири өздөрүнүн функциясын аткаrsa, жазуучу «табигый» жана реалдуу диалогду өзүнүн чыгармасына көчүрүп албайт, анткени ага адабий чыгарманын идеясын, негизги оюн, каармандардын мүнөзүн даана чагылдырып бере турган диалог керек. Ал эми диалогдун эки формасы (жазма жана оозеки) максималдуу түрдө жакындаштыруу жазуучунун талантына байланыштуу. Мисалы, Т.Касымбековдун диалогдору реалдуу «жандуу» кепке, жандуу диалогго жакындаштырылган, анткени анда жазуучунун каармандарынын психологиясын, мүнөзүн, образын көрүүгө, угууга умтулгандыгы көрүнөт. Белгилүү болгондой, кандай гана айтым болбосун анын милдеттүү мүнөздөмөсү катары социалдык багыты, бүткөн ойду билдириши грамматикалык жана интонациялык жактан туура болушу керек. Диалогдук айтым эки же андан ашык, сүйлөшүүчүлөрдүн нөөмөт менен сөз сүйлөөсү, алардын кандайдыр бир өз ара мамилеси, жалпы темасы, кызыгуусу, психикалык жактан төп келүүсү же төп келбестиги белгилүү бир абалда болуусу зарыл.

Диалог - татаал кептик акт жана андагы айтымдардын мазмуну катышуучуларга тиешелүү темперамент, интеллект, көз караш, мүнөз аттуу экстралингвистикалык факторлорго да карайт. Экстралингвистикалык факторлорго диалогдун семантикосинтаксистик түзүлүшүндө чагылдырылат. Диалогдо бир нече репликадан көп сандуу диалогдук чынжырчаларга чейин түзүлүшү мүмкүн. Кырдаал (ситуация) коммуникациянын өзгөчө экстралингвистикалык фактору. Анын ролу айтымдын мазмуну айтылып жатканда фон болуп берүү. Кырдаал экстралингвистикалык көрүнүш катары тилдик белгилерди минималдуу түрдө колдонуусуна мүмкүндүк берет жана оозеки вербалдык эмес каражаттар аркылуу бир маанилүүлүктү бере алат. Кырдаал түшүнүгүнө сүйлөшүүчүлөрдүн өз ара мамилесин, өз ара аркеттенишүүсүнүн шарттарын кошуп, диалогдук кептин формалдуу структуралык жактан уюштурулушун камсыздайт

Филология илимдеринин доктору, профессор Т.С.Маразыковдун пикирин мисал келтирсек болот: «Сүйлөшүүдөгү психологиялык кырдаал айтуучу (адресаттын) аң-сезимдик, түшүнүктүк, мамиле катыштык, психологиялык өзгөчөлүгүнө жана туюндурган информациянын алардын кызыкчылыгына карата катышына тыгыз байланыштуу» Маразыков Т.С. [6.7]. Кыргыз тил илиминде көркөм текстти лингвистикалык-адабий аспектиде кароо жакынкы мезгилдерден бери колго алынууда.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Исаева Ж.К Диалог в произведениях Ч.Айтматова. Автореф. Астана. 2007.
- 2.Кожина М.Н. Диалогичности письменной научной речи. Автореф. Пермь 1986.
- 3.Муратова К.В.Семантика диалога-спора. Автореф. М.1991.
- 4.Өмүралиева С. Тексттин семантикасы жана структурасы. Б. 1999.
- 5.Усубалиев Б.Ш. Көркөм чыгармага лингвостилистикалык илик. Б. 1994. Рецензент: к.пед.н., доцент Мондошов Ш.Н.
- 6.Маразыков Т.С. Текст таануу жана анын айрым маселелери Б.2005.
- 7.Муратбаева К.Н. Көркөм чыгармадагы автордун жана каармандын ички кеби. Ош-2010. Диссерт.иш.
- 8.Усубалиев Б.Ш. Көркөм чыгармага лингвостилистикалык илик. Б.1994.

9. Сеитбеков А.Б «О частоте использование диалога и монологе в прозе К.Рахманова» [Текст] А.Б.Сеитбекова -2018

10. Токтосунова, А.М.» Природа диалога в художественном тексте» [Текст] Токтосунова, А.М. Автопеперат. Бишкек- 2021

© Нусурхан кызы Халида, 2025

УДК 070.19

Халиуллина Ю.Ш.,

*канд. филол. наук, доцент УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ПРАКТИКА ИЗУЧЕНИЯ НЕЙРОСЕТЕЙ В ЖУРНАЛИСТИКЕ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ФАКУЛЬТЕТОВ ЖУРНАЛИСТИКИ

Цифровая трансформация медиаиндустрии под воздействием искусственного интеллекта (ИИ) и нейросетевых технологий носит революционный характер. Нейросети перестали быть предметом теоретических дискуссий и активно внедряются журналистами по всему миру в повседневную работу. Также особенности работы с AI-инструментами являются предметом активного запроса студентов отделений и факультетов журналистики, которые на правах передового поколения, пробуют технологические новинки без страха и полагаясь на свою интуицию. Это требует системного изучения данных технологий в рамках журналистского образования. Актуальность темы обусловлена разрывом между скоростью технологических изменений и адаптацией образовательных программ, что требует выработки новых практико-ориентированных подходов к подготовке журналистов.

Цель и задачи исследования — проанализировать существующие и предложить перспективные практики изучения нейросетевых технологий в рамках образовательных программ по журналистике.

При этом важно оформить теоретическую базу в удобный формат, сделать обучение нейросетей доступным и понятным через практику. Студентам необходимо знакомиться с интерфейсами и функционалом популярных нейроинструментов (ChatGPT, Midjourney, Claude, нейросети для расшифровки аудио и т.д.); научиться выполнять конкретные журналистские задачи с их помощью: подготовить новостную заметку, написать сценарий видео, проанализировать данные, создать иллюстрацию для статьи. Важнейшим завершающим элементом этой практики является проведение сравнительного анализа, когда

материал, созданный с помощью нейросети, оценивается и сопоставляется с работой человека-журналиста. Такой подход позволяет не только освоить технические навыки, но и интуитивно понять специфику и ограничения машинного генеративного процесса.

Создание и внедрение таких практических курсов в медиапедагогику поможет подготовить специалистов, которые уже после окончания вуза смогут применять свои знания и работать по профессии, учитывая современные требования сферы.

Сегодня недостаточно рассматривать нейросети их как единый абстрактный феномен; необходимо структурированное понимание их мультифункциональной роли в профессиональной среде. На практике применение нейросетей давно вышло за узкие рамки автоматизированного написания текстов, что требует построения учебных программ вокруг нескольких ключевых направлений.

Во-первых, это ассистирующая журналистика, где нейронные сети выступают в роли интеллектуальных помощников на различных этапах работы: от генерации идей и рабочих заголовков до расшифровки аудиозаписей интервью, корректуры текстов и оперативного перевода материалов.

Во-вторых, серьезный потенциал связан с data-driven журналистикой, где алгоритмы машинного обучения позволяют анализировать колоссальные массивы данных (Big Data) для выявления скрытых тенденций, установления причинно-следственных связей и даже построения предиктивных моделей, прогнозирующих развитие событий.

Третьим значимым направлением является мультимедийная и иммерсивная журналистика, где генеративные модели создают уникальные изображения, синтезируют голосовые дорожки для подкастов и способствуют созданию интерактивных элементов для сложных лонгридов.

Наконец, парадоксальным, но крайне важным вектором становится использование нейросетей для верификации и фактчекинга, в частности, для анализа и выявления так называемых глубоких подделок (deepfakes), а также для автоматизированной проверки достоверности распространяемой информации и установления надежности источников.

Однако простое ознакомление с этими направлениями на теоретическом уровне недостаточно для формирования реальных компетенций. Ключевым дидактическим принципом в данной области должен стать подход «learning by doing» – обучение через практику. Это подразумевает последовательный переход от пассивного восприятия информации к активному взаимодействию с инструментарием. Студентам необходимо на практике знакомиться с интерфейсами и

функционалом популярных нейроинструментов: текстовых чатов, визуальных ИИ и других продуктов.

Студентам при изучении ИИ-инструментов важно также понять, что технологическая грамотность и практические умения не смогут затмить собой формирование критического мышления и этических принципов, которые становятся центральным, стержневым элементом изучения нейросетей в журналистике. Студенты должны погружаться в критический анализ фундаментальных возможностей и системных ограничений этих технологий. На первый план здесь выходит проблема смещения, требующая анализа того, как предвзятость и стереотипы, заложенные в обучающих данных, неизбежно влияют на выводы и тексты, генерируемые искусственным интеллектом, потенциально усиливая дискриминационные нарративы.

Не менее остро стоит комплекс вопросов, связанных с ответственностью и авторством. Он включает разбор конкретных кейсов распространения дезинформации, порожденной ИИ, проблему академического и профессионального плагиата, а также юридическую и моральную неопределенность в отношении авторского права на сгенерированный контент. Наконец, необходимы дискуссии об этике использования, фокусирующиеся на принципе прозрачности для аудитории: должен ли читатель или зритель знать, что материал был создан или обработан нейросетью? Каковы социальные и профессиональные последствия автоматизации для будущего журналистики как общественного института? Без глубокого осмысления этих вопросов подготовка журналиста в эпоху нейросетей будет неполной и потенциально опасной как для профессии, так и для общества.

Список литературы:

1. Агамалиев Р. От «Энигмы» до ChatGPT. Эволюция искусственного интеллекта и российская практика в образовании, медицине и бизнесе. – М: МИФ Бизнес, 2024. – 168 с.
2. Аггарвал Чару. Нейронные сети и глубокое обучение. – Вильямс, 2020.
3. Актуальные теоретико-методологические и прикладные проблемы виртуальной реальности и искусственного интеллекта: материалы Международной научной конференции – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2021. – 262 с.
4. Гудфеллоу Я., Бенджио И., Курвилль А. Глубокое обучение [пер. с англ. А. А. Слинкина]. – 2-е цв. изд., испр. – М.: ДМК Пресс, 2018. – 651 с.

5. Дозэрти П., Уилсон Д. Душа машины. Радикальный поворот к человекоподобию систем искусственного интеллекта. – М.:МИФ Бизнес, 2024 – 351 с.
6. Микрюков В. ChatGPT без воды. Создание ПРОМТов. – М., 2025. – 18 с.
7. Микрюков В. Нейросети. Глубокое погружение в ИИ. – М., 2025. – 192 с.
8. Микрюков В. Нейросети. Практическое руководство по ИИ от А до Я. – М., 2024. – 120с.
9. Микрюков В. Новая суперсила в мире ИИ. – М., 2025. – 21 с.
10. Шолле Ф. Глубокое обучение на Python [пер. с англ. А. Киселев]. – СПб: Питер, 2020. – 397 с.

© Халиуллина Ю.Ш., 2025

УДК 811.161.1

*Хисамова Г.Г.,
докт. филол. наук, профессор УУНУТ,
г. Уфа, Российская Федерация*

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ И КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ- ЖУРНАЛИСТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Практика преподавания русского языка на отделении журналистики требует постоянного совершенствования содержания, приемов и методов обучения с учетом достижений современной лингвистики. Идеи системного, функционального, коммуникативного направлений составляют теоретическую базу концепции обучения русскому языку студентов-журналистов.

Функциональный подход предусматривает выявление особенностей функционирования языковых единиц в разных сферах общественной деятельности. Коммуникативный подход подразумевает, что овладение русским языком как средством общения происходит в процессе речевой практики, максимально приближенной к процессу общения на русском языке. Системный подход ориентирован на формирование языковой компетенции (овладение фонетическими, лексическими, грамматическими средствами русского языка и умение пользоваться ими в речевой практике).

В учебном процессе указанные подходы учитываются при проведении дисциплин «Русский язык и деловая коммуникация» (1 курс) и «Современный русский язык» (1 и 2 курсы).

Цель дисциплины «Русский язык и деловая коммуникация» - помочь студентам закрепить и углубить знания о деловом взаимодействии и на их основе показать различные техники, пути и приемы совершенствования процесса деловой коммуникации, а также письменной и устной речи.

Практикоориентированность данного курса требует проведения практических занятий по следующим темам:

1) Совершенствование навыков речевой деятельности. Технологии эффективного слушания и чтения.

2) Жанры речевой коммуникации. Правила и приемы эффективного речевого общения. Законы общения. Коммуникативные стили общения.

3) Речевая норма и культура речи. Функциональные стили.

4) Технологии и стратегии письменного делового взаимодействия.

5) Виды деловых писем. Технология написания деловых писем.

6) Технология создания учебно-научных текстов.

7) Устные деловые коммуникации. Виды деловых коммуникаций. Методика и техника организации публичного выступления.

Дисциплина «Русский язык и деловая коммуникация» ориентирована также на развитие коммуникативных и творческих способностей студентов-журналистов и последовательно решает задачу формирования осознанного отношения студентов к собственной речи, в том числе и в профессиональных ситуациях (например, в жанре «интервью») [1; 2].

Актуальной является проблема орфографической и пунктуационной грамотности студентов. На занятиях по русскому языку и деловой коммуникации уделяется внимание правилам русской орфографии и пунктуации, вызывающим наибольшие затруднения у современного пишущего по-русски журналиста: например, слитное или раздельное написание НЕ с разными частями речи; правописание Н и НН в прилагательных и причастиях; употребление прописных и строчных букв; обособление сравнительных оборотов; особенности пунктуации в сложных предложениях; знаки препинания при цитатах.

Особая роль отводится самостоятельной работе студентов, которая осуществляется с помощью учебного пособия Г.Г.

Хисамовой, А.С. Махмутовой, И.Г. Кульсаринной. Проверь себя сам: практикум по орфографии и пунктуации (Уфа: РИЦ БашГУ, 2016.– 296с.). Данное пособие поможет студентам повторить и закрепить правила русского языка по орфографии и пунктуации. В нем представлены диктанты и тесты для самоконтроля, имеются справочные материалы по орфографии и пунктуации [3].

При формировании функциональной и коммуникативной компетенций студентов-журналистов следует обратить внимание на содержание курса «Современный русский язык». Среди трудностей, возникающих в процессе преподавания русского языка на отделении журналистики, в медийной лингводидактике выделяются две проблемы:

1. Отсутствие стилистического чутья. Начинающие журналисты смешивают понятия «высокого» и «низкого» стиля, смешение стилей происходит на фоне достаточно бедного лексикона. Практика показала, что студенты-журналисты с трудом квалифицируют стилистические приемы, призванные увеличить экспрессию и прагматический потенциал текста.

2. Невысокая общая речевая культура. Словарный запас студентов-журналистов не позволяет правильно понять тексты политической, экономической, культурной и социальной тематики. Они не всегда различают просторечную, жаргонную и иную стилистически маркированную лексику для редакции своих текстов с целью приведения их в норму. [1,9]

Занятия по современному русскому языку (раздел «Лексика и фразеология») дают возможность работать над расширением словарного запаса студентов, проанализировать контексты употребления отдельных слов и выражений, выявить их эмоционально-экспрессивный потенциал .

Преподавание грамматики (разделы «Морфология» и «Синтаксис») будущим журналистам приводит к мысли о необходимости предпочтения принципа «текстоцентризма» с ориентацией текста в качестве предмета исследования грамматических категорий и синтаксических единиц [6, 280-281].

Грамматика должна изучаться в синтаксической перспективе, при этом постоянно обращая внимание не только на состав единиц той или иной грамматической категории, но и на актуализацию смысла и структуры высказывания.

Наиболее показательны в этом отношении грамматические категории падежа, залога, времени.

Изучать грамматическую категорию времени невозможно изучать в отрыве от временной характеристики текста [5, 31]. Текст, отображая определенный фрагмент действительности, вписывается в общую хронологию мира. Выражение категории текстового времени осуществляется с помощью лексических единиц (*время, вчера, раньше, позже, зимой, 5 ноября, изредка, вбудущем*). Прямыми показателями времени являются даты. Например, в отрывке из статьи Л. Жуховицкого сигналы объективного времени (выделены курсивом) играют роль опоры для выражения авторского оценочного отношения к событиям.

«*Три десятилетия назад* Владимир Дмитриевич Дудинцев опубликовал роман «Не хлебом единым». *Спустя сколько лет – уже не помню, пять или десять* – разнесся слух: Дудинцев заканчивает новый роман. *Проходил год*, роман не печатался, но обещание возобновлялось. Говорили, есть, лежит. *Год лежит, два лежит, двадцать лет*. Теперь не лежит – вышел. На меня этот роман влиял довольно сильно. И не только теперь, когда я его читал, влиял *все двадцать лет* «лежаний».

Важным признаком текста является связность, которая характеризует текст с разных сторон: смысловой, логической, коммуникативной, композиционной.

На занятиях по синтаксису студенты выявляют средства межфразовой связи, так как при любом способе соединении предложений в тексте их смысловая связь осуществляется с помощью языковых средств – лексических, лексико-грамматических и синтаксических. Это дает возможность не только увидеть грамматику применительно к журналистскому тексту, но и приобрести навыки анализа текстов, без которых занятия русским языком невозможны.

При обучении русскому языку студентов-билингвов на отделении журналистики возникает проблема сопоставления систем русского и родного языков. Выявление сходств и различий между языками, межязыковое сравнение способствует установлению возможных сфер грамматической и лексической интерференций, на что необходимо обращать внимание на занятиях преподаваемых дисциплин по русскому языку [4, 625].

Следовательно, основная задача лингводидактики на отделении журналистики – это не только развитие коммуникативных способностей студентов, но и повышение их компетенций в профессионально-ориентированной деятельности, которые найдут применение в их собственной практике профессионального общения.

Список литературы:

1. Енина Л.В., Зыкова В.Ф. Практика журналистского общения. Учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2016. – 76 с.
2. Исмаилова Х.Н., Ковалева И.Б., Сулейманова А.К. Практикум по технологиям делового взаимодействия. – Уфа: УНПЦ «Изд-во УГНТУ», 2021. – 148 с.
3. Хисамова Г.Г., Махмутова А.С., Кульсарина И.Г. Проверь себя сам. Практикум по орфографии и пунктуации. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2016. – 236 с.
4. Хисамова Г.Г., Махмутова А.С., Усманов Р.Ш. Речевая культура билингвальной личности в поликультурном пространстве // Вестник Башкирского университета. – Т. 25. 2020, №3 – С. 623-629.
5. Хисамова Г.Г. Основы теории текста. Учебное пособие. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2013. – 80 с.
6. Шмелева Т.В. Преподавание грамматики в рамках медийной лингводидактики: принцип текстоцентричности // Медиалингвистика. – СПб. – 2013, №52. – С. 280-283.

© Хисамова Г.Г., 2025

УДК 070

Хуснетдинова М.Р.,

*Корреспондент МБУ «РГ «Муринская панорама»» МО «Муринское
городское поселение»,
г. Мурино, Ленинградская область*

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИГРОВЫХ ФОРМАТОВ В МЕССЕНДЖЕРАХ

Современное медиaprостранство характеризуется активным смещением коммуникационных процессов в цифровую среду, где мессенджеры занимают особое место. Первоначально ориентированные на обмен краткими сообщениями, они постепенно трансформировались в многофункциональные платформы, сочетающие в себе элементы социальных сетей, онлайн-медиа и образовательных сервисов. В условиях высокой конкуренции за внимание пользователя особую значимость приобретают игровые форматы, способные удерживать интерес аудитории и формировать устойчивые модели взаимодействия с контентом.

Геймификация в цифровых медиа рассматривается не только как способ развлечения, но и как инструмент организации пользовательского опыта. Включение игровых элементов позволяет активизировать аудиторию, стимулировать обратную связь и повысить степень вовлеченности. Особую актуальность игровые форматы приобретают в контексте детских и семейных медиа, где важную роль играет сочетание развлекательной, образовательной и воспитательной функций.

Несмотря на растущий интерес к геймификации, реализация игровых форматов в мессенджерах остаётся недостаточно изученной областью, особенно с точки зрения их адаптации под возрастные особенности аудитории. Это определяет необходимость комплексного анализа как теоретических оснований, так и практических механизмов внедрения игровых форматов в мессенджер-среде.

В научных исследованиях геймификация трактуется как использование игровых механик в неигровом контексте с целью повышения мотивации и вовлеченности пользователей. В отличие от геймификации в широком смысле, игровые форматы в мессенджерах представляют собой конкретные способы организации медиаконтента, основанные на заданиях, викторинах, тестах, интерактивных историях и других формах активного участия пользователя.

Особое значение в рамках детских медиа приобретает поликодовый текст, объединяющий вербальные, визуальные и интерактивные элементы. Такая форма подачи информации соответствует особенностям клипового и визуально ориентированного мышления современных детей и подростков, а также способствует более глубокому усвоению материала.

Telegram как медиаплатформа предоставляет широкие технические возможности для реализации игровых форматов: встроенные опросы, реакции, боты, карточки, мультимедийные публикации. При этом отсутствие алгоритмической ленты, характерной для социальных сетей, усиливает роль качества контента и осознанного вовлечения аудитории.

Эмпирическую основу исследования составили результаты авторского социологического опроса и анализ функционирования Telegram-канала «Такие детки». Опрос проводился с использованием онлайн-платформ и включал 150 респондентов, разделённых на три возрастные группы: учащиеся 1-4, 5-9 и 10-11 классов. География исследования охватила несколько российских городов, что позволило получить более репрезентативные данные.

Методология исследования включала анализ научных источников по проблематике геймификации и медиакоммуникаций, контент-анализ цифровых форматов, социологический опрос и метод включённого наблюдения в процессе создания и развития медиапроекта. Такой комплексный подход позволил сопоставить теоретические положения с практическими результатами.

Результаты опроса показали, что большинство детей обращаются к детскому медиаконтенту нерегулярно, что во многом связано с недостаточной интерактивностью традиционных форматов. Наиболее привлекательными элементами контента респонденты назвали развивающие игры, задания и визуальные форматы, включая комиксы и интерактивные истории.

Особый интерес представляют данные о предпочтительных форматах потребления контента. Наряду с сохраняющимся интересом к печатным изданиям, значительная часть респондентов отдала предпочтение электронным и мультимедийным форматам. Это подтверждает тенденцию к переходу детской аудитории в цифровую среду и актуализирует необходимость адаптации детских медиа под новые формы коммуникации.

Апробация Telegram-канала «Такие детки» позволила на практике проверить эффективность игровых форматов. Наибольшую вовлеченность демонстрировали публикации с интерактивными заданиями, викторинами и элементами соучастия, предполагающими активное взаимодействие детей и родителей. Таким образом, игровые форматы способствуют не только удержанию внимания аудитории, но и формированию совместного медиапотребления внутри семьи.

Полученные результаты подтверждают, что игровые форматы в мессенджерах обладают значительным потенциалом для развития детских и семейных медиа. Их эффективность во многом определяется учётом возрастных особенностей аудитории, сочетанием образовательных и развлекательных элементов, а также использованием поликодовых текстов. В то же время выявлены и ограничения, связанные с продвижением контента в Telegram и зависимостью прироста аудитории от внешних каналов распространения.

Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что игровые форматы в мессенджерах являются эффективным инструментом медиакоммуникации, особенно в работе с детской и семейной аудиторией. Использование интерактивных и поликодовых форматов повышает уровень вовлеченности, способствует усвоению информации и формированию устойчивого интереса к контенту.

Telegram, обладая необходимыми техническими возможностями, представляет собой перспективную платформу для реализации геймифицированных медиапроектов, однако требует комплексного подхода к разработке и продвижению контента. Перспективы дальнейших исследований связаны с анализом долгосрочного влияния игровых форматов на медиаповедение детей и родителей, а также с адаптацией выявленных практик к другим цифровым платформам.

Список литературы:

1. Геймификация как новый значимый элемент современного образовательного пространства: [Электронный ресурс] // <https://cyberleninka.ru/article/n/geymifikatsiya-kak-novyy-znachimyy-element-sovremennogo-obrazovatel'nogo-prostranstva/viewer> (Дата обращения: 12.11.2025)

2. Детские и подростковые периодические издания в структуре медиахолдингов: [Электронный ресурс] // <https://www.dissercat.com/content/detskie-i-podrostkovye-periodicheskie-izdaniya-v-strukture-mediakholdingov> (Дата обращения: 14.11.2025)

3. Детские издания как источник ознакомления с действительностью: [Электронный ресурс] // <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/18887/1/iurp-2010-85%281%29-06.pdf> (Дата обращения: 17.11.2023)

4. Игровые форматы в современных зарубежных онлайн-СМИ: [Электронный ресурс] // <https://mediamonitorsu.ru/editions/russian/mediaskop/igrovye-formaty-v-sovremennykh-zarubezhnykh-onlayn-smi/> (Дата обращения: 13.11.2025)

5. Новые медиаформаты в современной России: [Электронный ресурс] // <https://ojs.itmo.ru/index.php/IMS/article/viewFile/262/257> (Дата обращения: 16.11.2025)

6. Проблематика и анализ детских журналов: [Электронный ресурс] // <https://infourok.ru/nauchnaya-rabota-problematika-i-analiz-detskih-zhurnalov-5770147.html> (Дата обращения: 15.11.2025)

7. Российские журналы для детей в конце XIX – начале XX века: институционализация и эволюция детских текстов: [Электронный ресурс] // https://www.susu.ru/sites/default/files/dissertation/dissertatsiya_12.pdf (Дата обращения: 15.11.2025)

8. Салихова Е. А. Игровые форматы контента в российских медиа // Вест. Моск. ун-та. Сер. 10: Журналистика. 2024. No 1. С. 3-28. DOI: 10.30547/vestnik.journ.1.2024.328

© Хуснетдинова М.Р., 2025

**ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ
И НАУКИ В ГОРОДСКИХ СМИ (на примере газеты «Выбор»
города Салават РБ)**

С изменением политической жизни и социально-экономических реалий в России с 2022 года значительно претерпела изменения информационная повестка.

Экспортзамещение продукции западных компаний привело к переориентации рынков в сторону стран Юго-Восточной Азии и активным внедрение инновационных разработок в технологической сфере. Со стороны промышленных предприятий поступил запрос на внедрение результатов научно-исследовательских работ. Актуальным для вузов стало участие в государственной программе «Приоритет 2030». Башкортостан не стал исключением. Вузы, расположенные в регионе, активно включились в борьбу за федеральные финансовые ресурсы. Региональные власти оказали значимую поддержку. В Уфе был создан Евразийский научно-образовательный центр мирового уровня, который стал плацдармом для развития отечественной научной мысли и прикладной науки. Университеты получили возможность объединить свои усилия на базе межвузовского студенческого кампуса. Грандиозное здание возводится в несколько этапов. Это событие стало масштабным в рамках республики. Особенно заметна информационная поддержка крупного научно-образовательного проекта. За ходом его реализации следят и освещают на своих площадках не только региональные СМИ, но и муниципальные издания, которые входят в Издательский дома «Республика Башкортостан». В городах и районах много пишут о межвузовском студенческом кампусе.

Контент-анализ городских изданий подтверждает такой факт [1, с.231]. В качестве примера было проведено исследование информационной повестки электронной версии газеты «Выбор» города Салават за период с 1 по 31 октября 2025 года [2].

На сайте издания города, в котором проживает около 145 тысяч человек, за месяц вышло не так много новостей – 207, что составляет чуть больше 6,5 новостей в день.

Основной акцент при изучении контента издания был сделан на освещении вопросов образования и науки, как наиболее актуальных в федеральных, региональных и муниципальных СМИ.

В газете «Выбор» отчетливо прослеживается новости регионального уровня. Так, об этом свидетельствует и публикация большого количества информации о межвузовском студенческом кампусе.

За октябрь из 207 новостей образования и науке посвящено 49, что составляет 23,7 процента от общего числа. При этом студенческий кампус упоминается в 30 информационных сообщениях или в 61,2 процента новостей об образовании и науке. Например, 30 октября на сайте вышла новость с названием «В Межвузовском кампусе Уфы рассмотрели вопросы подготовки медицинских кадров» или 3 октября – «В Межвузовском кампусе открылась школа молодого юриста».

При этом не всегда в заголовках содержится слово «кампус», оно упоминается в контексте: «В Башкирии разработали регулятор роста растений «Рифтал». В статье журналисты пишут, что вещество было получено учеными УУНиТ. В этом случае упоминается, что университет является резидентом межвузовского кампуса.

Всего шесть новостей посвящено разработкам в кампусе, как например, 10 октября – «В Межвузовском кампусе Уфы завершен успешный эксперимент по гибридизации гороха» или 2 октября – «В Межвузовском кампусе разработали виртуальную юрту».

Нередко представители СМИ рассказывают о проведении мероприятий в студенческом кампусе, в том числе олимпиад, организуемых вузами. Таких было 12 материалов. Не все из них связаны с наукой. 30 октября вышла новость с заголовком «Школа КВН собрала студентов Башкортостана в Межвузовском кампусе», 23 октября – «Межвузовский кампус посетили студенты аграрных вузов России», 16 октября – «В Геномном центре Кампуса состоялась встреча с композитором Маратом Файзуллиным».

Некоторые публикации связаны с проведением университетами-резидентами НОЦ олимпиад, в том числе 21 октября – «Победители Акмуллинской олимпиады по географии получают 100 баллов по ЕГЭ». Этот материал один из немногочисленных, посвященных школьной тематике.

Дважды журналисты газеты «Выбор» писали об оснащении и проведении ремонтных работ в кампусе. 16 октября корреспонденты написали новость на основе поста руководителя республики Радия Хабирова на личной странице в соцсетях. В электронной версии газеты

была опубликована заметка под названием «Глава Башкирии показал, как идет стройка межвузовского кампуса».

Второе информационное сообщение на эту тему появилось в электронном издании 28 октября – «Лаборатория Межвузовского кампуса Уфы получила высокоточное оборудование».

Пять публикаций было сделано на тему подготовки и обучении в кампусе. Среди них – «Кампус Уфы будет готовить специалистов для цифровой трансформации промышленности» (21 октября), «Лаборатория Межвузовского кампуса Уфы проводит мастер-классы для школьников» (20 октября), «В Межвузовском кампусе Уфы стартовал новый образовательный проект» (4 октября), «В Межвузовском кампусе открылась школа молодого юриста» (3 октября).

При обилии публикаций о межвузовском кампусе обращает на себя внимание небольшое число статей по теме образования и науке, в которых идет речь о Салавате или упоминается город. Их всего две: 15 октября – «Глава Башкирии оценил ход капитального ремонта художественной школы в Салавате» и 2 октября – «В Салавате поздравили педагогов и воспитателей с профессиональными праздниками». Еще одна новость больше относится к теме «Благоустройство и ЖКХ» в разделе «Экономика», нежели к образованию и науке – «В Салавате «Зеленая Башкирия» пришла в детские сады и школы» (2 октября).

При этом достаточно много в издании написано про Салават – 69 новостей или 33,3 процента от общего количества новостей на сайте.

Таким образом, можно сделать вывод, что в сфере образования и науки городская газета отрабатывает региональную повестку и публикует новости, которые в первую очередь отвечают интересам республиканских властей. Еще долго тема межвузовского кампуса будет лидирующей в региональных и муниципальных СМИ.

Список литературы:

1. Шакиев В.А. Особенности информационной политики печатных и электронных региональных изданий в современных условиях // Сборник Всероссийской с международным участием заочной научной конференции студентов и аспирантов вузов «Слово и текст в культурном и политическом пространстве». – Сыктывкар: изд-во СГУ им. Питирима Сорокина, 2020. С. 231-234.

2. Сайт газеты «Выбор». Режим доступа: gazetavibor.ru/search?q

© Шакиев В.А., 2025

“ГЕРОЙЗАР ЗАМАНЫ” МИЛЛИ ПРОЕКТЫНЫҢ КИҢ МӘҒЛҮМӘТ САРАЛАРЫНДА САҒЫЛЫШЫ

Йәмғиәттең рухи-әхлаки нигеҙҙәрҙән нығытыуға йүнәлтелгән милли проекттарҙы тормошҡа ашырыу хәҙерге мәғариф системаһын үстөрөүгә төп йүнәлештәрҙең береһе булып тора. «Геройзар заманы» милли проекты тарихҡа һәм Ватаныбыҙ геройҙарына ихтирамлы мөнәсәбәт булдырыуға йүнәлтелгән башланғыстар рәтендә айырым урынды биләй.

Был мәкәләнең максаты – хәҙерге киң мәғлүмәт сараларында «Геройзар заманы» милли проектының үзенсәлектәрен өйрәнеү, уның идеяларын асыҡлау, ниндәй юлдар аша яҡтыртылыу һәм аудиторияның проектҡа қарашын асыҡлау.

Киң мәғлүмәт саралары “Геройзар заманы” милли проектын сағылдырыуға зур игтибар бирә. Төрлө жанрға һәм форматта эшләнгән мәкәләләр, тапшырыулар тәкдим ителә.

Мәсәлә, 2025 йылдың 14 ноябрҙә сыҡкан “Рәстәм Ғәббәсов менән кис”- “Безҙең заман геройҙары” (“Вечер с Рустәмом Ғаббасовым”-“Герои нашего времени”) тапшырыуын қарап үтәйек. Тапшырыуға сақырылған қунактар – Украинаға барған махсус хәрби операцияға қатнашқан яугирҙар, ветерандар, ирекмәндәр. Эфир геройҙары операция вақиғалары һәм үзҙәренең хис-тойғолары менән бүлешә. Алып барыусы әңгәмәне “Һеҙҙең өсөн “Герой” кем ул?”,- тигән һорау менән башлап китте.

Тәүге қунактарҙың береһе – Рәмзиә Кәримова-Байбулатова, журналист, Башҡортостан Республикаһы Дәүләт Йыйылышы – Королтай депутаты, ирекмән. “Беренсе тирмә” проекты ирекмәне.

“Ул геройзар безҙең алда ултырған һәм илгә ауыр вақытта терәк булған кешеләр”, - ти. Рәмзиә Кәримова-Байбулатова Рәмзиә Кәримова үзе өс тапқыр Луганск қалаһы дауаханаларында булған. Был берҙән-бер қатын-қыздар ирекмәндәр ойошторған проект хәрби госпиталдәргә ярҙам итеү яғынан булдырылған.

Тапшырыуың тағы бер қунағы Ринат Колтоманов, махсус хәрби операция ветераны, шулай уҡ “Башҡортостан геройҙары” программаһы қатнашыусыһы, тормошта иң мөһим һәм кәрәкле

эйберзэр хакында бэйэн итте. “Был донъяла иң мөһиме, бигерэк тэ яу яланында булган халдаттар өсөн – эргэндэ якын кешелэрендэ күреү, уларзы косаклап көс алыу, мөхэббэт һәм ышаныс”, -ти. Ысынлап та, хак һүззэр. Тыуған ил алдында бурысты үтәү, якындарынды һаклау, ышаныс һәм яратыу ярзамында ғына килеп сыға ала.

Тимур Күсәрбаев махсус хәрби операцияла катнашкан яугир. Хәрби задание үтэгэндэ, Тимур минаға элэгеп шартлай һәм аяғын юғалта. Ул радио аша яраланғанлығын хәбәр итә, һәм быларзың барыһын да ишеткән атаһы Тимурзы коткарырға теләк белдерә. Тимурзың атаһы ла махсус хәрби операцияла катнашып, хәрби бурысын үтәп йөрөй. Тимур әлеге вақытта актив тормош алып бара, спорт менән шөгөлләнә, социаль селтәрзә үзенең уныштары менән бүлешә. “Ихлас һәм асык күңелле кешегә бер ниндәй зә ауырлыктар камасауламай, сикләүзәрзә лә үтергә мөмкин. Сикләүзәр һеззән башығызға ғына булырға мөмкин,”- ти Тимур Күсәрбаев.

Бөгөнгө махсус операция яугирзары юридик яклаузарға ла мохтаж. Тапшырыуза был мәсьәлә лә урап үтелмәне. Юрист Әлфит Ниғәмәтйәнов махсус хәрби операция яугирзарының ғайләләренә кәрәкле пособиелар, түләүзәр яғынан документтар менән ярзам итеү, танытма алыу һ.б. кағыз эштәре менән бәйлә мәғлүмәттәргә тукталды. Әлбиттә, бик яуаплы эш. Һәр кешенең тарихы һәм һорауы индивидуаль, юристар шуны күз уңынан ыскындырмаска тейеш булалар.

Тапшырыузы алып барыусы Рөстәм Ғәббәсов һәр кунак менән уртақ тел таба белә. Һәр кунак менән танышып сыккас, улар араһында диалог булдырылды.

Тапшырыуза махсус операция яралыларына ярзам мәсьәләләренә зур урын бирелде. Мәсәлән, Тимур Күсәрбаев дауаханала яткан сағында волонтерзарзың ярзам итеүзәре тураһында һөйләнә. Рәмзиә Кәримова-Байбулатова үзенең ирекмән буларак эше тураһында тағы ла тулыраҡ бәйән итте. Егеттәрзә, операцияға барып алдынан сәстәрен оҫта итеп алып, өстәрен бөхтәләп, хәлдәренән килгәнсе ярзам итеп озатып ебәрәүзәре хакында ентәкле һөйләнә. “Йылы һүззәр халдат өсөн дауа кеүек булды”, - ти ул.

Тапшырыуға шулай ук махсус хәрби операцияға үз көсөн, үз өлөшөн индергән шәхестәр зә саҡырылған ине. Алина Маннанова — шәфкәт туташы, шулай ук “Башкортостан геройзары” проекты катнашыусыһы. Ул Ростовтағы Дон калаһында шәфкәт туташы булып эшләгән. Яралы хәрбиҙәргә ярзам итеүе хакында һөйләнә. Алғы һызыкта алып кайткан тәҗрибәне тыуған илендә лә кәрәклегә һәм ул

тәжірибәне башкалар менән бүлешергә эзер булуын еткерзе Алина Маннанова.

Ветерандар ассоциацияһының төбәк бүлексәһе рәйесе Оскар Ситдилов: “Геройлар алғы һызыкта ла, бында ла бар”, - ти. Сөнки туған ил өсөн автомат тотоп кына ярзам итеү түгел, якшы эштер башкарып та герой булырға мөмкин.

Сергей Рындин – хәрби фельдшер. Шулай ук махсус хәрби операцияла яралыларға ашығыс ярзам итеүсә кешеләрҙең береһе. Операцияға юлланыр алдынан уға туғанының кызы бәләкәй генә уйынсыҡ машина бүләк итә. Азак ул уйынсыҡ Сергейҙы пүләнана коткара.

Артём Мөхәрәмев – махсус хәрби операция ветераны, “Ватанды һаҡлаусылар” дәүләт фондының Башкортостан Республикаһы буйынса социаль координаторы. Фондтағы эшмәкәрлеге буйынса уның төп миссияһы һуғышта йөрәхәт алып, инвалид булып кәйткән яугирҙарға терәк булуу. Артём һуғыш яланында бер кулын юғалтып кайтыуына ҡарамастан, саңғыла йөрөүөн ташламай. Шуға күрә нимә генә булмаһын, актив тормош алып барырға барыһын да өндәй. Ветерандарҙы кире йәмғиәткә, элекке тормошка кайтарыуы ауыр, тип бүләште Артём Мөхәрәмев.

Тапшырыуың икенсе өлөшөндә махсус хәрби операциянан кәйткән яугирҙарға юғалып калмаһа өндәһе кунактар. Нисек кенә ауыр булмаһын, артабан донъяға якты йөз менән ҡарап, йәшәргә өмөт уятырға тырыштылар. Эфирҙа Алина Маннанова укыуында шиғри юлдар яңғыраны.

Бөгөнгө көндә битараф калмай, бәләгә тарығандарға йәки махсус хәрби операция ветерандарына, яугирҙарына, өлкәндәргә һәм башка ярзамға мохтаж һәр кешегә кулын һуҙғандар үҙен герой тип һанай ала. Ябай ғына ирекмәндән алып алғы һызыктағы һалдаттарға тиклем – герой ул.

Кулланылған сығанактар һәм әҙбиәт исемлеге:

1. Вечер с Рустәмөм Габбасовым. Герои нашего времени. 14 ноябрь 2025 йыл сығарылышы: https://rutube.ru/video/7a0e225074bef17c2c0e667a5b1_c9bc7/?r=plemwd (мөрәжәғәт итеү ваҡыты 14.11.2025)

© Йомағужина Г.С., 2025

**ҒАБДУЛЛА АМАНТАЙҢЫҢ «КОЛҒӘЙШӘ» ПОЭМАҢЫНЫҢ
ТЕМАТИК-ПРОБЛЕМАТИК ҺӘМ ЖАНР ҮЗЕНСӘЛЕКТӘРӘ**

Ғабдулла Амантай XX быуаттың беренсе яртыһында башкорт әзәбиәтенә сағыу фигураларының береһе. Уның яҙмышы йәш интеллигент милли мәҙәниәт һәм фән үсешенә өлөш индерергә теләгән дәүерҙең тарихи тетрәнеүҙерә менән тығыз бәйләнгән. 1907 йылда Үрге Кунакбай ауылында тыуған буласаҡ шағир ауыл уҡытыусыһынан алып Башкорт мәҙәниәте ғилми-тикшеренеү институты директорына тиклем катмарлы юл үтә. Әммә уның әүҙем ижади һәм ижтимағи-сәйәси эшмәкәрлегә Ғажигәле тамамлана: 1938 йылда ул "буржуаз милләтселектә" ғәйепләнеп, атып үлтерелә һәм сәйәси репрессиялар корбаны була.

Амантайҙың ижады, традицион башкорт фольклоры элементтарын совет осороноң яңы эстетик ағымдары менән берләштереп, үз заманының рухын сағылдыра. Уның әсәрҙерә араһында граждандыҡ һәм сәнәғәт йүнәлешендәге шиғырҙар, социаль үзгәрештәрҙә һәм геройҙың шәхси кисерештәрен сағылдырған балалар шиғырҙары һәм поэмалары айырылып тора.

Шағир ижадында айырым урынды «Колғәйшә» поэмаһы биләй, ул традицион ҡором һәм алымдары менән социалистик реализмдың яңы идеяларын синтезлауҙың сағыу миҫалы булып тора. Әсәр 1930-сы йылдар башындағы социаль үзгәрештәр, коллективлаштырыу һәм яңы йәмғиәт ҡоролоһоноң барлыҡҡа килеүе фонында үсәшкән йәш мөхәббәтлеләр – Ғадир менән Ғәйшәнен яҙмышы тураһында һөйләй.

Поэмаһың үҙәк темаһы – шәхси бәхет менән йәмғиәт алдындағы бурыстар араһындағы конфликт. Яңы йәмғиәт төҙөлөшөнөң әүҙем катнашыусыһы Ғадир, ауырлы Ғәйшәне яңғыҙ калдырып, ауылдан китергә һәм калаға юл тоторға мәжбүр була. Был айырылыу иҫке тормош рәүешә менән яңы тәртип, шәхси мөхәббәт менән йәмғиәт алдындағы бурыс араһындағы киңерәк социаль конфликтты символлаштыра.

Диалогтар поэмаһа динамик һәм ике яклы функция башкара: улар характерҙарҙы аса һәм шул уҡ ваҡытта шәхси һәм йәмғәтселектә бәрелешә майҙаны булып тора. Беренсе өлөштә Ғадир менән Ғәйшә араһындағы диалог лирик башланғыс ала:

«Сеу, тым, Ғәйшә!

Илама, иркәм»,

Кадир илаған һөйгәнен тынысландыра, фольклор мөрәжәғәттә «иркәм» куллана, ләкин тиз арала агитацияға күсә. Кадир айырылыуы «көрәш» өсөн кәрәклелек тип аңлата коммунизмға тоғрологон билдәләп:

«Йөрәгемде тереләй йолкон бирәм

Еңеу өсөн».

Ғәйшә үзенә кисерештәрен уртаклаша:

«Мине ситкә каға,

Һөймәй икән!».

Ләкин Кадир быны «йәшлек уйзары» тип кабул итеп, публицистикаға күсә

«Мин – коммунист, ә һин – комсомолка,

Безең әүмер әрәм үтмәһен!».

Хәтерзәге диалог кластар көрәшен күрһәтә: Кадир эксплуатацияны искә төшөрә был уны көрәшкә дәртләндерә.

«Шәкир байға йыл хезмәт

Сирек сәсеу өсөн килешкән»,

Өсөнсө өлөштә Бакый бабай менән диалог юмор һәм реализм өстәй, олатай Кадирзы иғтибарын ситкә йүнәлтергә тырыша:

«Кана, бер йырла!»

Ләкин Кадир үз уйзарына сума. Ғәйшәнең һүзәрә ишетелмәй кала, Кадирзың публицистик пафосы менән басыла. Был аңлашылмаусанлык диалогы конфликттың үзәк психологик төйөнө булып, бурыс менән хистәр араһындағы трагик капма-каршылыкты асып бирә.

Эске монологтар аң астындағы, кыуылған кисерештәрзе асыу өсөн хезмәт итә. Айрыуса Кадирзың өсөнсө өлөшөндә, юлға сыгкандағы аң ағымы күрһәтмәле. Уның уйланыузары – үз хатаһын ауыр аңлау:

«Теләмәйзә түгел, теләй инем

Кысып-кысып уны һөйөргә».

Ул хушлашыу мәлендә агитацияны ябай кешесә ййуаныска өстөн куйғанына үкенә. Ғәйшәнең монологтары азырак тура бирелгән, улар уның «серле» – ул яңғызлык, куркыу һәм әйтелмәгән ауыртыу символына әйләнә. Был художество саралары аша Амантай үз геройзарының эске каршылығын күрһәтә, унда мөхәббәт «серле эш» булып йәшәй, халык алдындағы бурыс талаптарында йәшеренергә мәжбүр.

Амантайзың геройзары – Кадир менән Ғәйшә – үз заманының типик образдары: берәү – идеяға тоғро, йәмәғәт алдындағы бурысы өсөн шәхси бәхетен корбан итеүгә әзер; икенсесе – йәмәғәтселектен басымы астында йәшмерелгән, йөрәге йылы, әммә язмышы кара. Уларзың диалогтары, эске монологтары, араларындағы һөйләшмәүсәнлек – был бөтә осорзоң психологик климатын сағылдыра, унда «яңы» менән «искә», «милләт» менән «класс», «мөхәббәт» менән «бурыс» араһындағы көрәш һәр кешенең йөрәгендә урынлаша.

Шулай ук «Колғәйшә» поэмаһы Амантайзың фольклор менән бәйләнешен асыҡ күрһәтә. Кабатланмалар, табиғи образдар, халыҡ шигриәтенә хас ритмик структуралар – был барыһы ла поэманы йәнле, тамырлы һәм милли төскә бай итә. Ө үз геройзарының эске донъяһын еткерә белеү, асып биреү һәләте Амантайзы башҡорт әҙәбиәтендәге иң оста психолог-шағирҙарҙың береһе итеп таныта.

Амантай ижадының мәғәнәһе ваҡыт үтеү менән киңәйә бара. Ул – башҡорт мәҙәниәтенең өзөклөгөн тултырыусы, милли хәтерҙе тергеҙеүсе, киләсәк быуындар өсөн рухи юл күрһәткес. Уның хезмәте менән бергә, уның язмышы – тарихи ғәзеллек, кеше ихтирамы һәм ижади ирек мәсьәләләре буйынса каты һабак һәм ишкәртеү. Уның әсәрҙәре – башҡорт халқының XX быуаттағы тарихи юлының поэтик йылғызмаһы, унда еңеүҙәр һәм еңелештәр, өмөттәр һәм кайғылар, яңырыштар һәм фажиғәләр бар.

Ғабдулла Амантай – бер быуаттың тауышы һәм хәтере. Уның ижадының матурлығы һәм тәрәнлегә бөгөнгө көндә лә әһәмиәтен юғалтманы, сөнки ул мәңгелек темалар – мөхәббәт, ватанһөйөрлек, кеше ләззәте, тарихи яуаплылык – тураһында һөйләй. Уның «Колғәйшә» поэмаһы – был темаларҙың иң ярзамлы, иң шәп күренеше. Амантайзың мираһын өйрәнеү һәм өйрәтеү – башҡорт мәҙәниәтендәге тамырҙар менән бәйләнеш, үткән менән диалог һәм киләсәккә таяныу булып һанала. Уның исеме һәм ижады башҡорт халқының рухи байлығының айырылғыһыз өлөшө булып ҡалһын – бына уның мәңгелек һүнмәһлек алдындағы төп язмышы.

Кулланылған әҙәбиәт:

1. Аккубеков Р.Ю. Жизнь, прошедшая в борьбе (научная и общественная деятельность башкирского поэта Г. Амантая) / Р.Ю. Аккубеков // Академическая гуманитарная наука в XX – начале XXI в.: достижения, тренды и перспективы развития: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 100-летию Ордена Знак Почета Института истории,

языка и литературы УФИЦ РАН. В 2 ч. Ч. II / отв. ред. З.Я. Рахматуллина. – Уфа: ИИЯЛ УФИЦ РАН, 2022. – С. 8-14.

2. Амантай, Ғ. Көн һәм быуат: шиғырзар, мәкәләләр, әзип һаҡында иҫтәлектәр. Өфө: Китап, 2007. – 90-98 б.

3. Шәкүр, Р. Арзаклы башҡорттар: ғилми-биографик очерктар / Рәшит Шәкүр. – 2-се баһмаһы, тулыландырылған. Өфө: Китап, 2005 (Уфа : Уфимский полиграфический комбинат). 375 с.

© Ырыҫҡолова Әзилә, 2025

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Абдулатипова А.М.</i> ЙЫРЧЫ КЪАЗАКЪНЫ ПОЭЗИЯСЫНДА ФОЛЬКЛОРНУ АЛАМАТЛАРЫ.....	3
<i>Акунов Э.Б.</i> МАГИЯЛЫК РЕАЛИЗМДИН ТАБИЯТЫ ЖАНА АНЫН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДА АЛГАН ОРДУ	6
<i>Акунов Э.Б.</i> МАГИЯЛЫК РЕАЛИЗМДИН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫНДА ЭПИКАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДАГЫ ОРДУ.....	11
<i>Акчурина А.Р., Алиева С.А.</i> ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕДИАСРЕДЫ (на примере журнала «МОСКВИЧКА»).....	17
<i>Акынбекова А.У.</i> УЛУТ БОЛСОҢ ТИЛИҢ МЕНЕН УЛУТСУҢ!.....	22
<i>Алиева С.А., Петрова А.А.</i> ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ГОДА ЗАЩИТНИКА ОТЕЧЕСТВА В СМИ БАШКОРТОСТАНА.....	27
<i>Алиева С.А., Оразмедова М.</i> ОСОБЕННОСТИ РУБРИК РОССИЙСКИХ И БАШКИРСКИХ ДЕТСКИХ ИЗДАНИЙ.....	32
<i>Алиева С.А., Хакимова А.Р.</i> ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ПУБЛИКАЦИЙ В РЕГИОНАЛЬНЫХ МЕДИА.....	35
<i>Алиева С.А., Ведерникова А.И.</i> ПЕЧАТНЫЕ СМИ: СОВРЕМЕННЫЕ БИЗНЕС-МОДЕЛИ (НА ПРИМЕРЕ ИЗДАТЕЛЬСКОГО ДОМА «КОММЕРСАНТЪ»).....	39
<i>Алиева С.А.</i> ТЕМАТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ДЕТСКИХ КАНАЛОВ ТЕЛЕВИДЕНИЯ БАШКОРТОСТАНА И КЫРГЫЗСТАНА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ.....	45
<i>Алиева С.А.</i> РАССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В РОССИЙСКИХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ МЕДИА	50
<i>Алимбаева Г.Г., Мамедов Ханкиши Бахтияр оглы.</i> СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЦВЕТОВ В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО, РУССКОГО И БАШКИРСКОГО ЯЗЫКОВ.....	54
<i>Алимбаева Г.Г., Мамедов Ханкиши Бахтияр оглы</i> СРАВНИТЕЛЬНАЯ ТИПОЛОГИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ «АЛЛАХ/БОГ» В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ, РУССКОМ И БАШКИРСКОМ ЯЗЫКАХ	62
<i>Алмаз уулу Аманбек.</i> ЖЕҢИЖОКТУН АКЫНДЫК ЧЕБЕРЧИЛИГИ ..	70
<i>Алымбаева Б.</i> СУЛТАН РАЕВДИН «ЧАҢ ЖОЛ» АНГЕМЕЛЕР ЖЫЙНАГЫНЫН КӨРКӨМДҮК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ	77
<i>Әминева Алһу Мөхәмәт кызы, Хөснөтдинова Рәмилә Янсаф кызы.</i> БАШКОРТ ТЕЛЕНЕҢ ФРАЗЕОЛОГИЯҢЫНДА МИЛЛИ ҮЗЕНСӨЛЕКТӨРЗЕҢ САҒЫЛЫШЫ	82

<i>Аюпов Т.М.</i> ВКЛАД АБДУЛКАДИРА ИНАНА В ЗАРУБЕЖНОЕ МАНАСОВЕДЕНИЕ	88
<i>Бабамухаметова А. Б., Кульсарина И.Г.</i> ОБРАЗ МАТЕРИ В БАШКИРСКОЙ И РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (на материале произведений М. Карима и В. Распутина).....	94
<i>Байтегулова Н.</i> ЧЫГАРМАДАГЫ ОБРАЗДАР АРКЫЛУУ БАЛАНЫ ТАРБИЯЛООНУН НЕГИЗДЕРИ	97
<i>Беллендир С.Ф.</i> БАШКОРТОСТАН И КЫРГЫЗСТАН ОБЪЕДИНЯЕТ ПАМЯТЬ О ГЕРОЯХ	103
<i>Бешкемпирова А.И.</i> С. РАЕВДИН «ЖАНЖАЗА» РОМАНЫНДА КАРАМА-КАРШЫ МААНИЛУУ БИРДИКТЕРДИН КӨРКӨМ ТЕКСТТИ ТҮЗҮҮДӨГҮ РОЛУ	106
<i>Букреева А.С.</i> ОСВЕЩЕНИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РОССИИ И ОАЭ В МЕДИА.....	113
<i>Буранбаева З.И., Янбаев И.К.</i> КЫТАЙ ЫӘМ БАШКОРТ МӘҒРИФӘТСЕЛЕК ӘЗӘБИӘТЕНДӘ КАТЫН-КЫЗ АЗАТЛЫҒЫ ПРОБЛЕМАҢЫ	116
<i>Вильданова Г.Б.</i> ФЕНОМЕН МАНКУРТИЗМА В РОМАНЕ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА «И ДОЛЬШЕ ВЕКА ДЛИТСЯ ДЕНЬ»	121
<i>Габдуллина А.Р., Алиева С.А.</i> РОЛЬ СМИ В ОСВЕЩЕНИИ ВОЛОНТЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	126
<i>Ғәлина Л.С.</i> РӘШИТ НИҒМӘТИ ПОЭМАЛАРЫНЫҢ ЖАНР ҮЗЕНСӘЛЕКТӨРӨ.....	130
<i>Джаманкулова А.Т.</i> ЛИНГВИСТИКАЛЫК ТЕКСТТИ ТАЛДООДО ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК ЖӨНДӨМҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ЫК-ЖОЛДОРУ	134
<i>Дубская Е.Д., Пынина Т.Ю.</i> ОСВЕЩЕНИЕ В РОССИЙСКИХ СМИ ПЕРЕГОВОРОВ НА ВЫСШЕМ УРОВНЕ В МОСКВЕ	140
<i>Дюсметова Л. Р.</i> ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ К ИЗУЧЕНИЮ БАШКИРСКОГО ЯЗЫКА ЧЕРЕЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С РОДИТЕЛЯМИ	143
<i>Жалканова А.Ю.</i> ВОЗДЕЙСТВИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА АРТ-ЖУРНАЛИСТИКУ	147
<i>Зиёев А.М.</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К НАУЧНО- МЕТОДИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ОБУЧЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ АРАБСКОМУ ЯЗЫКУ	150
<i>Имангулова А.Р.</i> ГАЗЕТА «ВРЕМЯ КОЛОКОЛЬЧИКОВ» КАК ФЕНОМЕН ДЕТСКО-ЮНОШЕСКОГО САМИЗДАТА В БАШКОРТОСТАНЕ 1990-Х ГОДОВ.....	152
<i>Исеметова А.В., Алиева С.А.</i> ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ МИГРАЦИИ В ОБЩЕРОССИЙСКИХ СМИ	156

<i>Иткулова Л.А.</i> МИФОЛОГИЯ БАШКИР КАК СРЕДСТВО ФИКСАЦИИ И ТРАНСЛЯЦИИ ФИЛОСОФСКИХ СМЫСЛОВ.....	160
<i>Ишмухаметова А.Р.</i> МЕДИАПЕДАГОГИКА: ТОК-ШОУ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА.....	165
<i>Кәримова Н., Мостафина Р.Д.</i> АЛИ КАРНАЙ ПРОЗАҢЫНДА ОБРАЗДАР СИСТЕМАҢЫ.....	170
<i>Конгайтиева С.А., Акматбекова Каухар.</i> ЖОМОКТОР АРКЫЛУУ БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН АДЕПТҮҮЛҮККӨ ТАРБИЯЛОО	173
<i>Кубатбек кызы Мээрим. К.</i> БАЗАРКУЛОВДУН «СҮЙҮҮ ЖАНА ЫЙ» ДРАМАСЫНДАГЫ МАХАБАТ ЖАНА АДЕП-АХЛАК ТЕМАСЫНЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ ЖАНА ИДЕЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	179
<i>Кубатбек кызы Мээрим, Акматбекова Каухар.</i> АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЖАНЫЛМАЧТАРДЫН ЖАНА САЛАМДАШУУЛАРДЫН ЖАЛПЫЛЫКТАРЫ	186
<i>Кудайбергенова З.С.</i> АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ КЫРГЫЗДЫН КААДА-САЛТТАРЫ	191
<i>Кульсарина И.Г., Зайнуллин А.Р.</i> ПОЭТИКА И ПРОБЛЕМАТИКА ПОЭЗИИ НИНЫ ЗИМИНОЙ.....	196
<i>Кутпанбаева Ж.Б., Алкожаева А.С.</i> ДАТА ЖУРНАЛИСТИКА МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ АНА ТІЛІНДЕ ОҚЫТУДЫ ЖЕТІЛДІРУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	200
<i>Кыбыева З.Ж.</i> «КЫЛЫМ КАРЫТАР БИР КҮН» РОМАНЫН ҮЙРӨНҮҮ БОЮНЧА АЙРЫМ ЖУМУШТАР	206
<i>Лубяной Д.С.</i> РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА В ФОРМИРОВАНИИ МЕДИАГРАМОТНОСТИ.....	214
<i>Махмутова Р.М.</i> МЕХАНИЗМЫ РЕКРУТИНГА АУДИТОРИИ ДЛЯ АРТ-ЖУРНАЛИСТИКИ: КЛАССИФИКАЦИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ	218
<i>Мустафина Р.Д., Аминбаев Э.</i> ОТРАЖЕНИЕ МОЛОДЕЖНОЙ ТЕМАТИКИ В СМИ БАШКОРТОСТАНА И ТУРКМЕНИСТАНА ..	222
<i>Мустафина Р.Д., Джумамырадова Ш.</i> ОСВЕЩЕНИЕ НАУЧНОЙ ТЕМАТИКИ В РОССИЙСКОМ ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИИ “ЛЕНТА.РУ”	226
<i>Мостафина Р.Д.</i> ЗАҢЫЗӘ МУСИНА ПРОЗАҢЫ ҮЗЕНСӨЛЕКТӨРӨ.....	229
<i>Мустафина Р.Д.</i> КОНЦЕПЦИЯ ГЕРОИЧЕСКОГО В БАШКИРСКИХ И КИРГИЗСКИХ ЭПИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКАХ «УРАЛ БАТЫР» И «МАНАС»	233

<i>Мөхәмәтова Зөһрә, Салауатова Фәнилә Рәжәп кызы. 5-9-СЫ</i> КЛАСТАРЗА ШӨЖӘРӨ ЖАНРЫН ӨЙРӘНЕҮ ҮЗЕНСӘЛЕКТӨРЕ.....	236
<i>Кубатбек кызы Мээрим, Эркинбек кызы Айжан. УЛУТТУК</i> ОЮНДАРДЫН КЕЛИП ЧЫГЫШЫ ЖАНА ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ.....	241
<i>Осмонова Н.Ы. КЫЗЫЛ ПРОФЕССОР КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВДУН</i> ЭМГЕКТЕРИНИН МААНИ-МАҢЫЗЫНА ИЛИМИЙ СЕРЕП.....	247
<i>Пынина Т.Ю. ОСВЕЩЕНИЕ В ЦИФРОВОМ</i> МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ РОССИЙСКО-ВЕНГЕРСКИХ ПЕРЕГОВОРОВНА ВЫСШЕМ УРОВНЕ	256
<i>Рафикова Г.М. О РОЛИ С. ДОВЛАТОВА В ФОРМИРОВАНИИ</i> СОВРЕМЕННОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ.....	260
<i>Рәхмәтуллина Р. М., УТЫЗЫНСЫ ЙЫЛДАР БАШКОРТ САТИРИК</i> ХИКӘЙӘЛӘРЕНДӘ ХАРАКТЕРЗАР.....	263
<i>Сабирова Д.Р. ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММЬЮНИТИ</i> СОВРЕМЕННЫХ МУЗЫКАЛЬНЫХ РАДИОСТАНЦИЙ НА ПРИМЕРЕ «RELAX FM» И «RADIO MONTE CARLO».....	265
<i>Сабитова А.Р., Гатауллина Х.Б. ЗООМОРФНЫЙ КОД ТЮРКСКОЙ</i> КУЛЬТУРЫ: СИМВОЛЫ ВОЛКА, ОЛЕНЯ, КОНЯ И БЕРКУТА В МИФОЛОГИИ И ИСКУССТВЕ.....	271
<i>Сабитова А.Р., Кротова Е.Ю. ТРАДИЦИИ И ОБЫЧАИ КАК</i> ФУНДАМЕНТ ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	274
<i>Саитгалина О.А. ФУНКЦИИ МЕДИАКРИТИКИ</i> В ФОРМИРОВАНИИ МЕДИАГРАМОТНОСТИ АУДИТОРИИ: НА МАТЕРИАЛЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ СМИ БАШКОРТОСТАНА И РЕСПУБЛИКИ КОРЕЯ	278
<i>Сафиуллина Д.Н., Мостафина Р.Д. Ы. ДӘУЛӘТШИНАНЫҢ</i> «АЙБИКӘ» ПОВЕСЫНЫҢ ИДЕЯ-ХУДОЖЕСТВО ҮЗЕНСӘЛЕКТӨРЕ.....	281
<i>Соколова А.Ю. ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ АРТ-ЖУРНАЛИС-</i> ТИКИ В БАШКОРТОСТАНЕ.	285
<i>Сураналиева К.К., Асакеева Ж.Т. ТАМСИЛДЕРДИН ТАРЫХЫ ЖАНА</i> ОКУУЧУЛАРДЫ ТАРБИЯЛООГО ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ	288
<i>Суслова М.Д. ПРАКТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АРХЕТИПОВ</i> В РЕКЛАМЕ.....	294
<i>Глепбергенова А.А., Нуржанова Ш.С. ФЕНОМЕН</i> ТРАНСФОРМАЦИИ ТРАДИЦИОННОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ: АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ	298

<i>Турдубаева Н.Ш.</i> ЖУСУП БАЛАСАГЫН МЕНЕН МИФТАХЕТДИН АКМУЛЛАНЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ИДЕЯЛЫК- КӨРКӨМДҮК ПАРАЛЛЕЛДЕР, ЖЕ АКЫЛМАНДЫКТЫН ЭКИ НУРУНУН БИРИМДИГИ	303
<i>Устабаева Г.К.</i> Б. УСУБАЛИЕВДИН АҢГЕМЕЛЕРИНДЕ ЖАШОО, ӨМҮР, ӨЛҮМ, ТАГДЫР СЫЯКТУУ ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙЛОРДУН ТЕРЕҢ ИШТЕЛИШИ.....	312
<i>Хазиахметова Д.М.</i> МЕДИАПРЕЗЕНТАЦИЯ АРХЕТИПОВ В СМІ БАШКОРТОСТАНА.....	320
<i>Хаитматов Б.Х.</i> АББРЕВИАТУРООБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ: СТРУКТУРА, ДИНАМИКА И СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ.....	324
<i>Хайруллина Д.И.</i> МЕТОДЫ АНАЛИЗА ИСКУССТВА В СОВРЕМЕННЫХ СМІ	329
<i>Нусурхан кызы Халида.</i> ДИАЛОГ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН КОММУНИКАТИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН АРТТЫРУУ...333	
<i>Халиуллина Ю.Ш.</i> ПРАКТИКА ИЗУЧЕНИЯ НЕЙРОСЕТЕЙ В ЖУРНАЛИСТИКЕ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ФАКУЛЬТЕТОВ ЖУРНАЛИСТИКИ.....	338
<i>Хисамова Г.Г.</i> ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ И КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ- ЖУРНАЛИСТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	341
<i>Хуснетдинова М.Р.</i> ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИГРОВЫХ ФОРМАТОВ В МЕССЕНДЖЕРАХ.....	345
<i>Шакиев В.А.</i> ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ ТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В ГОРОДСКИХ СМІ (на примере газеты «ВЫБОР» города Салават РБ).....	349
<i>Йомағужина Г.С.</i> “ТЕРОЙЗАР ЗАМАНЫ” МИЛЛИ ПРОЕКТЫНЫҢ КИҢ МӨҒЛҮМӨТ САРАЛАРЫНДА САҒЫЛЫШЫ	352
<i>Ырысқолова Әзилә.</i> ҒАБДУЛЛА АМАНТАЙЗЫҢ «КОЛҒӘЙШӘ» ПОЭМАҒЫНЫҢ ТЕМАТИК-ПРОБЛЕМАТИК ҺӘМ ЖАНР ҮЗЕНСӘЛЕКТӨРЕ.....	355

При подготовке электронного издания использовались следующие программные средства:

- Adobe Acrobat – текстовый редактор;
- Microsoft Word – текстовый редактор

Все права защищены. Книга или любая ее часть не может быть скопирована, воспроизведена в электронной или механической форме, в виде фотокопии, записи в память ЭВМ, репродукции или каким-либо иным способом, а также использована в любой информационной системе без получения разрешения от издателя. Копирование, воспроизведение и иное использование книги или ее части без согласия издателя является незаконным и влечет уголовную, административную и гражданскую ответственность.

Научное издание

ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА БАШКИР И КЫРГЫЗОВ

**Материалы
Международной научно-практической конференции
(г. Уфа, 19 декабря 2025 г.)**

Электронное издание сетевого доступа

*За достоверность информации, изложенной в статьях,
ответственность несут авторы.*

Статьи публикуются в авторской редакции

Подписано к использованию 29.12.2025 г.
Гарнитура «Times New Roman». Объем 6,98 Мб.
Заказ 401.

*ФГБОУ ВО «Уфимский университет науки и технологий»
450008, Башкортостан, г. Уфа, ул. Карла Маркса, 12.*

Тел.: +7-908-35-05-007
e-mail: ric-bdu@yandex.ru